

Mäetagused 82

Teadlase portree: Oskar Loorits

LOORITS & TAMPERE

Rahvaluulekorrajate kursus Tartus. Vasakult 3. Herbert Tampere, 4. Oskar Loorits, 5. Richard Viidalepp, 6. Olli Jõgever. 1937. Foto A. Lomp. ERA, Foto 1287.

Herbert Tampere korjamismatkal Urvastes. Rudolf Põldmäe foto 1936. ERA, Foto 530. Tema teadlaseisiksuse kujunemisest loe alates lk 81.

Esikaanel on Oskar Loorits tudengina (1922). EKLA A-137: 2.

Eesti Kirjandusmuuseumi
folkloristika osakonna rahvausundi ja meedia töörühm
MTÜ Eesti Folkloori Instituut

Mäetagused

82

Teadlase portree: Oskar Loorits

(vaata ka: <http://folklore.ee/tagused>)

Toimetaja

Mare Kõiva

Külalistoiimetajad

Ave Goršič ja Risto Järv

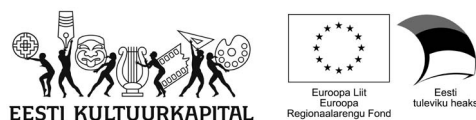
EKM Teaduskirjastus

Tartu 2022

Toimetaja: Mare Kõiva
Külastajad: Ave Goršič, Risto Järvi
Tegevtoimetaja: Asta Niinemets
Uudised: Asta Niinemets & Piret Voolaid
Inglisekeelsed kokkuvõtted: Tiina Mällo
Kaanekujundus: Andres Kuperjanov

Toimetuskolleegium 2021–2026: Ekaterina Anastasova (Bulgaaria Teaduste Akadeemia Etnoloogia ja Folkloristika Instituut koos Etnograafiamuuseumiga, Bulgaaria), Juri Berezkin (Peterburi Etnograafainstituut, Venemaa), Meelis Friedental (Tartu Ülikool, Eesti), Tõnno Jonuks (Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti-uuringute Tippkeskus, Tartu Ülikool, Eesti), Janina Kursite (Läti Ülikool, Läti), Marju Kõivupuu (Tallinna Ülikool, Eesti), Pauliina Latvala-Harvilahti (Turu Ülikool, Soome), Kazuto Matsumura (Tokyo Ülikool, Jaapan), Tatiana Minniyakhmetova (vabakutseline uurija, Austria), Diarmuid O'Giollain (Corki Ülikool, Iirimaa), Piret Paal (Paracelsuse meditsiineraülikool, Austria), Péter Pomozi (Eötvös Lorándi Ülikool (ELTE), Budapest, Ungari), Urmas Sutrop (Tartu Ülikool, Eesti-uuringute Tippkeskus, Eesti), Guntis Šmidchens (Washingtoni Ülikool, Seattle, USA), Aimar Ventsel (Tartu Ülikool, Eesti)

Erinumbri koostamist ja ettevalmistamist toetasid Eesti Kirjandusmuuseumi projektid EKM 8-2/22/2, EKM 8-2/22/3, Haridus- ja Teadusministeerium (EKKD65) ning Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus). Trükitud Eesti Kultuurkapitali toetusel.

Indekseerijad: MLA Folklore Bibliography, Ulrich's Periodical Directory, Internationale Volkskundliche Bibliographie = International Folklore Bibliography = Bibliographie Internationale d'Ethnologie, C.E.E.O.L., CEJSH, EBSCO Publishing Humanities International Complete, Scopus, DOAJ

Toimetuse aadress: Mäetagused, Vanemuise 42–235, 51003 Tartu
tel +372 737 7740, +372 737 7709; faks +372 737 7706
e-post: folklore@folklore.ee

ISSN 1406–992X

doi:10.7592/MT2022.82

© Eesti Kirjandusmuuseum
MTÜ Eesti Folkloori Instituut
Autorid

Kaas Andres Kuperjanov

Vastab Creative Commons BY-NC-ND 4.0 tingimustele

Sisukord

Saateks. Oskar Loorits ja teadlase portree <i>Ave Goršič, Risto Järv</i>	5
Oskar Looritsa portree Tartu Ülikoolile esitatud aruannete valguses <i>Tiiu Jaago</i>	9
Oskar Loorits ja tema kaasteelised <i>Mall Hiimäe</i>	35
Oskar Looritsa liivi folkloori kogu <i>Tuuli Tuisk</i>	61
Elava rahvalaulu juurde jõudmine: Herbert Tampere teadlaseisiksuse kujunemine <i>Taive Särg</i>	81
TOIMETUSE VALIKUST	
Võit või lein? Venemaa 9. mai pidustuste kahemõttelisusest väiksest udmurdi külast vaadatuna <i>Eva Toulouze</i>	131
Jumalad sõjas: jumalik toetus ja sõdade teoloogiline õigustamine muistses Anatoolias ja Põhja-Süürias <i>Vladimir Sazonov, Joanna Töyräänvuori</i>	147

Vanad udmurdi kombed taaselustatakse kõigepealt linnades. Intervjuu Galina Gluhhovaga <i>Agnes Neier</i>	175

Sügiskoolis uuriti maagiafenomeni väljundeid läbi aja <i>Reet Hiimäe</i>	181
Nõukogude aeg eestlaste mälestustes soome uurija pilgu läbi <i>Tiiu Jaago</i>	184
Allakäigu kiirtee? 65. Kreutzwaldi päevad, Medica XIV <i>Katre Kikas</i>	190
Kroonika	192
Kaastööst	205

Saateks. Oskar Loorits ja teadlase portree

*Elupiltide maalimine – see ei ole nõnda hõlpus ja kõditav
kui iseenda pildistamine. Aga täiuslikult maalitud
elupiltide mõju ja väärtus on ka hoopis teine.*

Oskar Loorits (RpS 1939: 204)

Oskar Looritsa, rahvaluule arhiivile alusepanija ümmargust sünniaastapäeva on alates taasiseseisvusest tähistanud folkloristid igal kümnendil olulise teadus-sündmusega: 1990. aastal toimus rahvusvaheline suurkonverents “Traditional folk belief today / Rahvausund tänapäeval” (vt teesikogumik TFBT 1990), 2000. aastal “Popular Religion and Folklore at the Turn of Millennium: Contemporary Research Methods / Rahvausund ja folkloor aastatuhande vahetusel. Tänapäevased uurimismeetodid”, 2010. aastal konverents sarjas “Keelest meeleni 4” (KM 2010). Eritoimkond kavandas ka 2020. aastaks konverentsi pealkirjaga “Humanitaarteaduste ideoloogilised raamistikud: distsiplinaarsed nihked, diskursused, isiksused” (<https://www.folklore.ee/CEES/2020/loorits/>), esialgu suurema rahvusvahelise mitmepäevase sümposiumina.

2020. aasta tõi maailma palju muutusi, millest mõnedega oleme tänaseks juba üdini harjunud, neist üks veebipõhiste ja hübriidvormis sündmuste korraldamine. Kui pärast (toona esimese) “koroonaekvade” lõppu oli suvevabaduses veel viimase hetkeni lootus ürituse korraldamiseks Oskar Looritsa 120. sünnisügisel Tartus paiga peal toimuvana, siis taaskehtestunud piirangud sundisid tegema olulisi kärpeid. Nii otsustas konverentsitoimkond tihendada formaati ja tähistada seekord Oskar Looritsa päeva, loodetavasti uue ja sagedasemana sarjas kui kord kümnendi jooksul. Üritus sai teoks folkloristika kaasteeliste Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi ning folkloristika osakonna ühisel korraldusel. 9. novembril 2020 toimunud I Oskar Looritsa päeval peeti üheksa ettekannet (LP 2020). Nende seas oli sõnavõtte nii Looritsast ja tema tegevusest kui ka temast ühel või teisel moel ajendunud uurimisküsimustest. Eri ettekannetes väljendusid ERA rajaja mõjud omas ajas ning tänapäeval, avades rahvusvaheliselt tunnustatud akadeemiku tegevust nii teadustöös kui Eesti folkloristika institutsionaalse maastiku kujundajana. Sellise konverentsipäeva ellukutsumine võimaldab pöörata süvitsi tähelepanu siinse folkloristika arenguprotsessidele nii lokaalses kui globaalses mõõtmes, seekord eestikeelsena.

Foto 1. Oskar Loorits 1935. aasta sügisel. ERA, Foto 8400.

Käesolev ajakirja Mäetagused erinumbri teemaosa koondab esimese Looritsa päeva kirjalikku tulemit, jätkates ja täiendades toonaseid ettekandeid. Päeva esinejaid kaastööle kutsudes valmis eriartikliteni

ja jõudis käesolevasse kogumikku vaid väike osa käsitlusi. Eks seegi ole sümptomataalne meie kiirel ajal. Samas lisandus teisi teemanumbrisse kirjutajaid. Mis plaanitust hetkel trükivalgusesse ei jõudnud, ilmub loodetavasti ajakirja Mäetagused järgmistes numbrites või mujal.

Tiiu Jaago käsitleb hakatuseks Oskar Looritsat ülikoolidokumentide valguses. Nii portreteerib Jaago Looritsat toonaste aruannete põhjal, mida Loorits nii tudengi kui õppejõuna Tartu Ülikoolile esitas. Jaago osutab aruannetele kui olulisele allikmaterjalile, mis Looritsa puhul on tähendanud sisukat eneseanalüüsi, andes järeltulevatele uurijapõlvedele võimaluse tema tegutsemismotiividesse ja isiksusse pilku heita. Erinevad allikad visandavad Looritsast küllaltki ambivalentse pildi kui inimesest, kes võis laskuda vihastesse vaidlustesse, kuid näitas teisalt üles vägagi avatud meelt ja tolerantsi. Kokkuvõttes näitab tema portree tudengi, stipendiaadi ja õppejõuna Looritsa pühendumist teadustööle, laiahaardelisust ja kiiret süvenemisvõimet uutesse teemadesse.

Mall Hiimäe avab Looritsa teekonda liivi ja setu folkloori huvilisena, mis avardas ja mõjutas noore tudengi maailmapilti ning seadis paika tema edasise arengu teadlase ja õppejõuna. Nii liikus Loorits tollal tavapäraselt rahvaluule üksikmotiivide analüüsilt üsna kiiresti edasi laiemate tähendusväljade

käsitlusele. ERA asutamise järel seadis Loorits üheks eesmärgiks senise arhiivi koondatud materjali laiapõhjalise täiendamise ning trükkis avaldamise. Hiiemäe keskendub artiklis Looritsa analüüsidele eestlaste loodususust ning otsestele või kaudsetele dispuutidele Looritsa kaasteelistega antud teemal. Diskussantidena on Hiiemäe välja toonud Eiseni, Masingu, Annisti, Ränga ja Paulsoni, näidates ilmekalt Looritsa teravat sulge ja kirglikku teadlaseloomust. Looritsa, aga ka teiste teadlaste, mitmeaspektilistest loodusmaastiku analüüsides on tänaseks välja kasvanud jätkuv multidistsiplinaarne arutelu eestlaste metsa- või loodusrahvaks olemisest.

Tuuli Tuisk süveneb oma artiklis liivi folkloori kogusse Eesti Rahvaluule Arhiivis. Tuisk kirjeldab Looritsa teekonda liivlaste südamesse ja nende mõju temale, mis tegi Looritsast talle omaselt tulise liivlaste kaitsja ja liivi (haridus)elu edendaja. 16 säilikut ja 8 sedelkartoteegikarbist koosnevas kogus on käsikirjalisi ülestähendusi paarisajalt informandilt, hõlmates nii erinevaid rahvaluuležanre kui ka etnograafilist sõnavara, tõlkeid ja registreid. Tuisu hinnangul on Looritsa kogu tekstid keeleteadlastele arusaadavad, kergesti loetavad ja edasist analüüsi väärt. Tuisk avab lähemalt ka liivi keele kirjaviisi tausta, mis aitab mõista ebaühtlusi liivi kogu kirjapanekutes.

Ühest Looritsa-järgsest arhiivijuhatajast Herbert Tamperest ning elu ja surma metafoorist muusikauurimises kirjutab erinumbris **Taive Särg**. Et mõista, miks Tampere toonasele teadustraditsioonile vastupidiselt nägi ja käsitles rahvalaulu elavana, avab Särg Tampere noorpõlvetausta rahvalaulude ja -muusika kogemisel, millel oli oluline mõju hilisemale teadlasele. Lisategurina Tampere kui teadlasisiksuse kujunemisel oli mõju ka Oskar Looritsal, kelle arhiivinduse, kogumise ja rahvaluuleuurimise põhimõtteid ERAs sihikindlalt järgiti. Särg osutab, et olles etnoloogilise suuna algataja rahvamuusikas, tõi Tampere oma uurimustega folkloristikasse uue vaatenurga. Ühtlasi jälgib Särg oma artiklis, kuidas rahvalaulude elu-surma-taassünni metafoori kasutamist mõjutas ühiskonnas valitsenud üldkultuuriline ja poliitiline soov distantseerida ennast minevikust ja kujutada eestlasi kirjakultuuris elava rahvana.

Kui Loorits kutsus kogumistöös üles “maalima elupilte”, eeldades selleks maalijailt “teravat tähelepanuvõimet, hoolega kogutud materjali, kunstilist meelt ja elavat hinge”, siis siin on neli portreepilti teadlastelt Looritsast endast ja tema kaasteelistest (RpS 1939: 204). Avamata tahke on mõistagi määratult enam, seda kinnitab 2020. a Looritsa päeval avatud mahukas ja mitmekülgset materjali esitav virtuaalnäitus “Oskar Loorits 120” (<https://www.kirmus.ee/oskarloorits>). Koostaja Olga Ivaškevitši sõnul pole see “ammendav, kuid eesmärk on pakkuda maksimaalselt informatiivset ja mitmekülgset külastuskogemust”. Seal näeme erinevaid portreid, maalituna nii sõnas kui pildis. Näitusest nähtub võimsalt Oskar Looritsa tahtejõulisust ja tegutsemisindu, seda ka muutuvates

oludes ja keerulistes tingimustes. Loodetavasti lubavad ajas pidevalt muutuvad ideoloogiad ja teaduspoliitilised keerdkäigud järjepidevalt hoida Oskar Looritsa loodut, võimaldades praegustel ja järgmistel teadlaspõlvkondadel jätkata folkloristika edasiarendamist ning institutsionaalset püsimist.

Ave Goršič, Risto Järv

Foto 2. Ott Kangilaski joonistus Oskar Looritsast. EKLA, reg. 2017/7.

Kirjandus

TFBT 1990 = *Traditional Folk Belief Today. Conference Dedicated to the 90th Anniversary of Oskar Loorits*. Tartu: [Estonian Academy of Sciences].

KM 2010 = *From Language to Mind 4. On the Occasion of the 110th Birthday of Academician Oskar Loorits and 75th birthday of Pille Kippar*. Keelest meeleni 4. Teesid. Abstracts. Toim Liisa Vesik. Veebis: <https://www.folklore.ee/rl/fo/konve/2010/loorits/teesid.pdf>.

LP 2020 = *Oskar Looritsa päev 2020. Eesti Kirjandusmuuseumis 9. novembril 2020. Teesid ja kava*. Toim Ave Goršič, Risto Järv. Tartu: EKM Teaduskirjastus. Veebis: <https://www.folklore.ee/era/pub/Loorits2020.pdf>.

RpS 1939 = Loorits, Oskar 1939. Elupiltide maalimisest. *Rahvapärimeste Selgitaja* 7. Tartu: Eesti Rahvaluule Arhiivi väljaanne, lk 201–204.

Oskar Looritsa portree Tartu Ülikoolile esitatud aruannete valguses

Tiiu Jaago

Tartu Ülikooli Kultuuriteaduste Instituudi
eesti ja võrdleva rahvaluule kaasprofessor
tiiu.jaago@ut.ee

Teesid: Oskar Loorits on ootuspäraselt tähelepanu pälvinud Eesti Rahvaluule Arhiivi juhatajana ning usundi-uurijana. Samuti kerkib ta koloriitse tegelase-na esile nii teadusülevaadetes kui ka kaasaegsete kirjeldustes. Samas on tema õpingud ja töö Tartu Ülikoolis (1919–1942) jäänud tagaplaanile. Kuna Oskar Looritsale määrati ajavahemikus 1921–1927 õpinguteks ja teadustööks riiklike stipendiume, koostas ta iga semestri lõpul filosoofiateaduskonnale ja ülikooli valitsusele aruande tehtud tööst. 1927. aasta sügissemestril alustas Loorits tööd mittekoosseisulise õppejõuna. Kuna tema töötasu määrati teaduskonnaga kokkulepitud tundide alusel, kirjutas ta tööaruande igal semestril. Kõnesolevad aruanded paistavad silma uurija eneseanalüüsi poolest. Selles avaldub pilt Looritsast asetatakse artiklis üldisemasse ajastu konteksti.

Märksõnad: Eesti rahvaluule, Eesti Rahvaluule Arhiiv, Oskar Loorits, rahvaluule õpetamine Tartu Ülikoolis, Tartu Ülikooli stipendiaat

Artiklis vaadeldakse Oskar Looritsa õpinguid ja tööd Tartu Ülikoolis, mis hõlmab ajavahemikku 1919. aasta oktoobrist 1942. aasta kevadeni. Peamiseks allikmaterjaliks on Looritsa aruanded Tartu Ülikoolile, mida säilitatakse Rahvusarhiivis (RA EAA.2100.1.8088; RA EAA.2100.2b.44; RA EAA.2100.2.573).¹ Et selles aja- ja tegevusraamis paremini orienteeruda, võib esile tuua mõned pidepunktid. Looritsast saab Tartu Ülikooli üliõpilane 1919. aasta 2. oktoobril. Järgmisel kevadel, 1920. aasta aprillis määrab ülikooli valitsus talle stipendiumi murdeuurimis-retkeks Kuramaa liivlaste juurde, kus Loorits saab töötada läänemeresoome keelte professori Lauri Kettuneni juhendamisel. Sellest võimalusest said alguse Looritsa hilisemad liivi pärimuse uuringud. Loorits lõpetab ülikooli 1922. aastal eesti ja läänemeresoome keelte erialal. Aasta hiljem lisandub magistrikraad keeleteaduse, 1926. aasta lõpul aga doktorikraad rahvaluule alal. 1927. aasta kevadel esitab ta ülikoolile habilitatsioonitöö, mis koos doktoritöö ja vastava ettekandega annab talle õiguse töötada ülikooli õppejõuna. Sama aasta sügisest, paralleelselt oma põhitööga Eesti Rahvaluule

Arhiivi juhatajana alustab ta tööd mittekoosseisulise õppejõuna ülikoolis. Ta juhendab rahvaluule proseminare ja peab erialaloenguid. Seda ka pärast võimuvahetusi 1940. ja 1941. aastal. Vaadeldav periood Looritsa elus lõpeb 1942. aasta kevadsemestriga: okupatsioonivõimudega vastuollu sattumisel katkeb ka tema side ülikooliga (Palamets 1982: 174; Viires & Tedre 1998: 35; Mägi 2001: 171).

Looritsa erialasest kujunemisest kõnesoleval perioodil annavad mitmekestist teavet tema aruanded, mida ta 1921. aastast alates igal poolaastal Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonnale ja ülikooli valitsusele esitas. Nimelt määrati talle ajavahemikus 1921–1927 riiklikke stipendiume õpinguteks ja teadustööks ning see eeldas pidevat aruandlust. Nende aruannetega põimuvad ka vastavad stipendiumitaotlused. 1927. aastast, kui ta alustas tööd mittekoosseisulise õppejõuna, määrati tema töötasu kokkulepitud tundide alusel ja see tingis taas igal poolaastal aruande esitamise. Kui üldiselt sisaldavad tema kaasaegsete aruanded uuritavate teemade ja tegevuste loendit ning sooviavaldusi edasist tegevust toetada (vt nt Julius Mägiste, RA EAA.2100.2b.50; August Annist, RA EAA.2100.2b.4; Elmar Päss, RA, EAA.2100.2b.62), siis Looritsa aruanded pakuvad võimalusi Looritsat kui õppijat, uurijat ja õppejõudu portreterida.

Aruanne kui allikas teadlase portree loomisel

Aruanne on žanr, mis, kuuludes küll akadeemilise elu argipäeva, paigutub siiski pigem administratiivse kui teadusliku esitluse hulka. Aruande koostamisel saab kasutada erinevaid võtteid, alustades vormikohase lünkteksti täitmisest ning lõpetades tegevust süvitsi esitava avastusliku ja originaalse teksti loomisega. Kuigi Loorits kasutab erinevaid aruandlusviise, on tema aruannetes silmahakkavalt esil info täpsus ja sügavus: need on kirjutatud uurija enesearengut analüüsivalt.

Vaadeldavad aruanded ringlevad kindlat teed pidi kolme peatuspunkti läbides: Loorits – teaduskonna nõukogu – ülikooli valitsus. Nii on aruanne partnerite suhtlust hõlmav žanr, mille koostamise aluseks on vähem või rohkem määratletud raam: kellele, mis eesmärgil, mis ulatuses ja millises vormis oma sõnum esitada. Samas iseloomustab seda žanrit ebasümmeetrilisus. Teaduskonna ja ülikooli valitsuse otsused (nt “kinnitada”) on edasise koostöö seisukohast määravamad kui Looritsa süvitsi minev analüüs. Samas ei selgu siin otsuste tegemise kaalutlus. Tuleb lihtsalt piirduda teadmiseiga, et Looritsa tegevust sellisena on aktsepteeritud kirjalikke vastuväiteid, lisaküsimusi või edasiarendusi esitamata. Seega tuleb ülikooli-poolseid seisukohti ja tegevusmotiive otsida aruandevälistest (dokumendi)žanritest.

Mil määral saab nende aruannete põhjal portreeterida Looritsat? Loorits näikse olevat olnud kirgi küttev inimene. Tema kaasaegse August Annisti mälestustest kerkib noor Loorits esile kui kiirelt mõtlej ja tegutsev kaaslane, kelle kriitika võib mõjuda teisi haavavalt (Annist 1987: 256, 266). Tõepoolest võib isegi neutraalses ülevaates Loorits lugeja ette ilmuda kui tülitekitaja. Näiteks Õpetatud Eesti Seltsi muidu faktirikkas ülevaates kirjutab Kersti Taal temast emotsionaalselt: “Jälle rõhutas Loorits, et just tema tegi 1931. aastal ettepaneku uue sarja alustamiseks” (Taal 2018: 183–184). Seega: Loorits tegi midagi “jälle”, tõstes ennast teiste arvelt esile. Nimelt väidab Kersti Taal, et Loorits on enda nimele kirjutanud 1932. aastal ilmuma hakanud ÕESI Kirjade sarja idee. Taal seob selle aga hoopis Henrik Koppeli kolm aastat varem Postimehes avaldatud mõttega (Taal 2018: 175). Tõenäoliselt sisaldub Looritsa isiku keerulisus juba Taali kasutada olnud alusdokumentides, sest ühe teadustöö avaldamisega seotud arutelu kohta märgib ta (jutt on Andrus Saareste eesti keele atlase käsikirja võimalikust avaldamisest ÕESI Kirjades 1935. aastal): “Loorits oli kaunis kriitiline, järgnev poleemika väljus kahjuks teaduslikest raamidest ja jõudis isiklike solvangutega ajakirjanduse veergudele” (Taal 2018: 177). Isiklikes dokumentides võib Loorits esile kerkida hoopis vaenuliku tege-lasena, nagu see ilmneb näiteks Andrus Saareste ja Julius Mägiste sõjajärgse emigratsiooniperioodi kirjavahetusest (Kingisepp 2020: 1045–1047). Loorit-sa noorpõlve kirjadedest Julius Mägistele kangastub aga optimistliku meele ja lennukate ideedega tegus noor teadlane, kes näiteks veenab sõpra vahetama uurimisteemat (esimese silbi vokaalidelt läti, liivi ja eesti keeleliste suhete ajaloole) või kutsub sõpru üles jalgrattamatkale. Teda ei häiri, kui sõber jääb teemavalikus endale truuks, vaid selgitab, et oma ettepanekuid tehes “andub” ta esialgu neile täielikult, “kuid kui mu ettepanekud harilikult vette vajuvad, siis ma ise nyid järgi kyll ei hyppa, vaid parem – tulen aga uutega taas” (TÜR f 52, s 79, l 4–5). Seda noorpõlvepilti täiendab 1940. aasta detsembrist pärit Gustav Suitsu kirjeldus. Nimelt pidi Suits kirjanduskateedri juhatajana nõukogude võimule esitama visiooni, mida võiks kateedris õpetada ja kes sellega võiksid tegeleda. Rahvaluuledotsendi kohusetäitjaks pakub ta Looritsa, iseloomusta-des teda kui “tunnustusväärt teadlast”, kes arhiivi juhataja ametis on olnud “ettevõtlik ja organisatsioonivõimeline”, kelle “virgast, asjatundlikust ja uute hüpoteeside rakendamist kartmatust sulest on ilmunud rida tähelepandavaid teaduslikke töid” ja mis omakorda näitab nii Looritsa “suurt tööindu” kui ka “eruditsiooni” (RA EAA.2100.223, l 153).

Millist portreed uskuda? Ilmselt kõigis sisaldub midagi Looritsast. Ka kõnes-olevad aruanded võimaldavad teda portreeterida küll piiratud, ent eriala seisukohast olulisest vaatepunktist. Liiasi on Loorits seni enam tähelepanu pälvinud kui Eesti Rahvaluule Arhiivi kujundaja, usundi-uuriija ja rahvaluuleteadusliku

mõtte edasiviija (vt nt Tedre 1991: 174; Viires & Tedre 1998: 24–26; Hiiemäe 2003; Västrik 2005). Monika Tasa on oma magistritöös analüüsinud Looritsa ühiskonna-alaseid sõnavõtte (Tasa 2008). Anti Selart arutleb Looritsa maailma-vaate üle tänapäeva ajaloo teaduse, Hasso Krull aga filosoofia vaatepunktist (Selart 2014; Krull 2016).² Diana Berg, käsitledes Eesti Rahvaluule Arhiivi rajamist ja Tartu Ülikooli osa selles, peatub ka Looritsa panusel (Berg 1999: 36–51; 2002). Siiski on Loorits kui Tartu Ülikooli üliõpilane, stipendiaat ja õppejõud seni jäänud kajastuseta. Just seda lünka aitavad täita siin artiklis vaadeldavad aruanded.

Algus: üliõpilasest iseseisvaks uurijaks

Oskar Loorits tuli ülikooli ajajärgul, mida iseloomustas kaks olulist tunnust. Esmalt – just tema esimesel semestril alustas tööd eestikeelne ülikool, mis tegi muuhulgas võimalikuks kõrghariduse saamise eesti ja läänemeresoome keelte ning kultuuri valdkonnas. Teiseks, 20. sajandi alguses toimunud professionaalsete institutsioonide loomine sai määravaks erialade iseseisvumise ja autoriteetsuse saavutamisel (Frog & Ahola & Willson 2019: 8–9; Jaago 2020: 364–367). Rahvaluule eriala arengu seisukohast oli elulise tähtsusega eesti ja võrdleva rahvaluule õppetooli loomine 1919. aastal, nagu seegi, et Matthias Johann Eiseni ja Walter Andersoni koostöös alustati õppetööd kohe 1919. aasta sügisel, kuigi Anderson saabus Tartusse viivitusega, 1920. aasta sügisel (Berg 1999: 23–26; Jaago 2003). Ametialaselt oli enne seda võimalik eesti keele ja kultuuri, sh rahvaluule uurimisega tegelda vaid ülikooli eesti keele lektorina. August Annist on kirjutanud, et akadeemilisest seisukohast väga tagasihoidlikul eesti keele lektori ametikohal suutsid omal ajal Dietrich Heinrich Jürgenson ja Friedrich Robert Faehlmann, hiljem Mihkel Veske, Karl August Hermann ja Jaan Jõgever küll midagi ära teha, ent “see ei olnud niipalju selle lektorikoha kui nende meeste isiklik teene” (Annist 1987: 256; vrd Kingisepp 1987; Jaago 2020). 19. sajandi lõpus, 20. sajandi alguses taandus isikukeskne teadus riiklikult korraldatud professionaalsete institutsioonide ja neis loodava akadeemilise võrgustiku ees.

Loorits oli üks 347 üliõpilasest,³ kes alustas õpinguid 1919. aasta sügissemestril. Kuigi eestikeelse ülikooli ametlik avamine toimus 1. detsembril, algas üliõpilaste vastuvõtt 29. septembril (Siilivask 1982: 31). Loorits on oma sooviavalduse asuda õppima Tartu Ülikooli ajaloo-keeleteaduskonda esitanud 30. septembril. Samal avaldusel olev ülikooli kuraator Peeter Põllu allkiri kinnitusega pärineb järgmisest päevast. Ühtlasi on lisatud Looritsa matriklinumber 64, mis viitab ülikooli laekunud avalduste järjele. 2. oktoobril väljastas ülikool

Looritsale teate üliõpilasstaatuse kohta ja õpinguteks vajalikud dokumendid (RA EAA.2100.1.8088, l 2; l 8).

Järgmisel poolaastal, 1920. aasta kevadel tekkis Oskar Looritsal võimalus minna Kuramaale liivi küladesse. Nimelt oli uurali keelte professori k.t Julius Mark teinud ettepaneku läänemeresoome keelte professorile Lauri Kettunenile, et ta võtaks üliõpilasi oma keeleretkele kaasa. Kettunen kirjutas teaduskonnale avalduse, paludes lubada Oskar Looritsat temaga koos keeleekspeditsioonile, lisades: “Et minul küll isiklikult esialgu vaevalt abi on loota harjumata seltsilisest, tahaksin siiski häämeelega käesolevale soovile vastu tulla” (RA EAA.2100.1.8088, l 12). See ei ole mõistagi esimene eestlaste ja soomlaste koostöö liivi keeleainese kogumisel, kuid 20. sajandi alguskümnenditel tehtust võib näha, kuidas soome uurijate kaaslastest-abistajatest kujunevad iseseisvad uurijad.⁴

1920. aasta lõpul palus Loorits ülikoolilt õppetipendiumi, mille ta 1921. aasta märtsis ka sai. Ühtlasi leiame siit Looritsa pöördumistes ikka ja jälle esile tuleva vihje, et õppimise kõrvalt töötamine ei võimalda süvenemist (RA EAA.2100.1.8088, l 15). Kogu oma õpingute vältel esitatud avaldustes rõhutab Loorits, et peale juhuteenistuste (mõni töö ajalehe juures või tõlketöö) tal muud sissetulekut ei ole, mistõttu ta vajab toetust, et ta saaks kogu oma aja ja tähelepanu õpingutele pühendada. Ühes oma hilisemas elulookirjelduses märgib ta, et ülikooli astumisest saati on ta “andunud täielikult teaduslikule tööle” ja sel eesmärgil on ta 1920. aastal välja astunud Eesti Üliõpilaste Seltsist. Samuti väidab ta, et olles küll 1920. aastal loodud ühenduse Veljesto üks asutajatest, jäi ta ka selle tegevusest peagi kõrvale (RA EAA.2100.1.8088, l 54–55). Aruannetest ja taotlustest võib jääda mulje, nagu oleks Loorits vältinud igasugust tegevust, mis jäi otsesest õppetööst väljapoole. Ent see mulje kaob täielikult, kui heita pilk Looritsa bibliograafia (Loorits 2000). Sellest nähtub, kui aktiivselt Loorits ajakirjanduses sõna võttis, seda nii eesti keele kui ka liivi pärimuse ja kultuuri teemadel. Lisaks koostas ta ülevaateid Akadeemilise Emakeele Seltsi tööst ja sekkus ühiskonnas arutlusele olevatesse küsimustesse (nt perekonnanimede muutmine). Süsteemselt on Looritsa ühiskondlike vaadete kujunemist ja seltsitegevust, mis hõlmab ka tema üliõpilasaastaid, käsitlenud Monika Tasa oma magistritöös (Tasa 2008). Et ta oli Akadeemilise Emakeele Seltsi üks asutaja ja seltsi tegevuse algusaastail selle aktiivne liige, sellest võib aimu saada ka kõnesolevatest aruannetest. Nimelt taotles ta ülikoolilt 1921. aasta kevadel Kettuneni soovitusel toetust Soome sõiduks, et Akadeemilise Emakeele Seltsi esindajana (ta oli seltsi sekretär) osa võtta ühissoome koolikongressist. Kuid Loorits juhtis avalduses tähelepanu ka sellele, et tema töökava ei piirdu pelgalt kongressil osalemisega, vaid samas plaanib ta töötada Soome Kirjanduse Seltsis eesmärgiga lõpetada Johannes Aaviku pooleli olev soome-eesti sõnaraamatu

käsikiri, muretseda Akadeemilisele Emakeele Seltsile raamatuid ja õppida soome keelt (RA EAA.2100.1.8088, l 17). Arvestades Looritsa aktiivsust ja mitmekülgust, võib eeldada, et märkused soovi kohta teha kõrvalekaldumalt oma uurimistööd olid mõeldud stipendiumi eraldajatele. Kuid ilmselgelt oli Loorits küllalt energiline ja kiire töötaja. Nii võib siit leida ka selgituse eelkirjeldatud vastuolule (ühelt poolt pühenduda täielikult teadustööle ja sel eesmärgil taandada end seltside tegevusest; teisalt aga süvenedes teadustöösse olla samal ajal ühiskondlikult aktiivne) ning mõista, kuidas see Looritsa puhul toimus. Avaral tegevusalal suutis ta teha valikuid, pidades silmas oma tegevuse eesmärke ja tööle seatud sihte.

1920. aastate alguse avaldustest saab jälgida tema õppetöö edenemist. Ta valis oma peained eesti ja läänemeresoome keelte alalt, kõrvalealaks folkloristika. Looritsa õpinguraamatust nähtub, et kõik kuus rahvaluule-eriala eksamit on ta sooritanud 1920. aasta sügissemestril: Matthias Johann Eisenile “Eesti mütoloogia”, “Kalevipoja” ja “Kalevala” ning Walter Andersonile eksamid võrdleva uurimise meetodist ja rahvaluulearhiivide korraldamisest ning ühtlasi on ta esitanud Andersonile rahvaluule harjutustöö (RA EAA.2100.1.8088, l 36). Meenutagem, et see, 1920. aasta sügis oli ka Andersoni esimene Tartu-semester, mil ta luges veel loenguid saksa keeles. Ühtlasi on hilisemad uurijad märkinud Andersoni arhiiviteemalise loengu tähenduslikkust Looritsa kujunemises arhiivi korraldajaks (vt Berg 1999: 41). 1922. aasta kevadsemestril palus Loorits dekaanil kinnitada lõputöö teemaks liivi keele süntaksi ja rahvaluule alal liivi mütoloogia (RA EAA.2100.1.8088, l 19, l 21, l 23). Samas selgitas Loorits, et ta peaks oma töö lõpetamiseks sõitma Lähti liivi küladesse, ent kuna tal pole selleks vahendeid, “siis julgen paluda mulle vastav stipendium eelolevaks suveks määrata”. Taotlus rahuldati ja Looritsal oli võimalik 1922. aasta suvel Kuramaal töötada (RA EAA.2100.1.8088, l 23–28). Eeltoodud tsitaadist nähtub ka Looritsa üha enam ilmnev iseteadlikkus – kuna vahendid tööks puuduvad, siis “julgen paluda”...

1922. aasta septembris on ta õiendanud ülikooliõpingutega seotud eksamid ja esitanud kirjalikud tööd. Loorits on läbinud *laudaturi* ehk peaaime tasemel nii läänemeresoome keelte kui ka eesti keele eriala, *cum laude approbaturi* ehk keskastme tasemel eesti võrdleva rahvaluule eriala (RA EAA.2100.1.8088, l 29). 1922. aasta sügisel jätkas Loorits õpinguid, lisades kirjandusteaduse aineid *approbatori* ehk alamastme tasemel ja kirjutas eesti keele alase magistratöö (“*laudatur* kirjutuse”) “Kõpu murre”, mis on publitseeritud 1939. aastal kui “Kõpu murde häälikutelugu” (RA EAA.2100.1.8088, l 30–33; Tedre 1991: 169). Sellega on ta 1923. aasta 15. veebruaril tunnistanud filosoofiamagistriks. Samal, 1922/1923. õppeaastal töötas ta Tartu Tehnikagümnaasiumis eesti keele õpetajana (RA EAA.2100.1.8088, l 55).

Eksamiprotokollidest on näha, et lõpueksamid sooritati kahele professorile ja ühtlasi ilmneb ka ülikooli seesmine erialade seotus: keeleeksameid võtavad vastu läänemeresoome keelte professor Lauri Kettunen ja eesti keele professori k.t Jaan Jõgever; kirjandusala eksameid võtavad aga vastu kirjandusprofessori k.t Gustav Suits ja rahvaluuleprofessor Walter Anderson. Samas rahvaluule eriala eksamid on vastu võtnud Walter Anderson ja Matthias Johann Eisen: see oli ainus filoloogia-eriala, kus tegutses kaks professorit.⁵

1923. aasta veebruaris, pärast magistrikraadi saamist, soovitati Looritsal jätkata ülikooli juures, määrates talle ka vastav stipendium. Oli ju 1920. aastate esimene pool periood, mil eesti teadlasi nappis. Ülikooli eesmärk oli kiiresti ette valmistada oma ja akadeemiliselt pädevat teadlaskonda. Sel eesmärgil määrati lootustandvatele uurijatele kaheks, vajadusel kolmeks aastaks stipendium tegutsemiseks nii Eestis kui välismaal (vt "Määrused ülikooli teaduslikkude stipendiaatide kohta", RA EAA.2100.2.573, l 20). Kui 1923. aastani määrati 10 stipendiumi, siis 1924. aastal kasvas see 20ni ja suurenes edaspidi veelgi (Martinson 1982: 56). Kummati oli Looritsa stipendiumiperioodi lõpuks olukord muutunud ja ei tema ega ta kaaslaste tulevikuväljavaated seisnud sugugi kindlal jalal.

Oskar Loorits oli ülikooli teaduslik stipendiaat neli aastat: 1923. aasta suvest 1927. aasta kevadeni. Stipendiaat pidi igal poolaastal teaduskonnale esitama oma tööst üksikasjaliku ülevaate. Neist aruannetest nähtub Oskar Looritsa erialaste seisukohtade kujunemine väitekirja koostamise perioodil. Siia perioodi jääb ka ettevalmistus rahvaluule arhiivi rajamiseks ja õppejõu staatuse saavutamine.

Otsus muuta eriala

1923. aasta alguses on nähtav, et Loorits on teadlikult võtnud suuna rahvaluule erialale. Ilmselt on selle kaalukaks põhjuseks nii tema õpetaja Lauri Kettuneni soovitus kui ka ülikoolikaaslase Julius Mägiste spetsialiseerumine läänemeresoome keelte alale: kahte uurijat samale erialale oluaks toonastes oludes liiga palju. Ent kindlasti mängis teemavalikus rolli ka Looritsa võime kiiresti haarata uusi ja olulisi teemasid. Seda protsessi samm-sammult vaadates ilmneb järgnev pilt. Ettepaneku ülikoolile stipendiumi määramiseks tegi Lauri Kettunen. Tema kirjast teaduskonnale 1923. aasta 6. veebruarist võib lugeda:

Meie teaduskonnas on hiljuti lõpueksami teinud üliõpilased Julius Mägiste ja Oskar Loorits. Mõlemad on nad algusest pääle vähemalt minu teistest, anderikkaistki õpilastest märksa eraldunud mitte ainult

mõttetervuse, vaid ka tööenergia ja ka õpisaavutuste poolest. (RA EAA.2100.2.573, l 2–2p)⁶

Kettunen rõhutab seega nii võimekust kui ka töökust ja lisab samas, et mõlemal on eeldus kirjutada väitekirj. Kummagi uurija teemat tutvustades märgib ta, et Julius Mägiste tegeleb ingeri murretega, Oskar Loorits “on intensiivset tahtmist avaldanud Läänemere-soome keelte kallal edasi töötada”, kuid näikse siiski rahvaluule alale “kalduvat” (*ibid.*). Kui lugeda Looritsa esimest stipendiumiaruannet, ilmneb, et Loorits tegi otsuse suunduda folkloristika-erialale koos “oma ligemate õpetajate prof. Kettuse ja prof. Andersoni kui ka kaasstipendiaadi Mägistega” (RA EAA.2100.2.573, l 24p). Samast aruandest nähtub ka, et Looritsal oli kujunenud seisukoht, kuidas koostada eesti keele grammatika õpikuid. Ta määratleb end keelearendajana kui “mõõdukas uuendusmeelne”.⁷ Rahvaluule-ala on temale aga sel ajal võrdlemisi uus, mistõttu teeb ta uurimiseks alles ettevalmistusi, alustades erialase kirjanduse lugemisest, lõpetades näiteks läti keele õppimisega (*ibid.*). Nii toob erialavahetus talle juurde lisatööd, sh nt ka nõude sooritada rahvaluule *laudaturi* eksam. Viimane eeldas peale orienteerumise rahvaluule väljaannetes ja olulistest uurimustes ka ühe rahvaluuleliigi või mõne teise rahva pärimuse süvatundmist (Berg 1999: 27). Kuid Looritsa energilisust arvestades ei olnud see iseenesest probleem. Pigem juhtis ta oma tegevuse hindajate tähelepanu sellele, mida erialavahetus töö edenemise seisukohast kaasa tõi.

Tagasi tulles Kettuneni ettepaneku juurde, tuleb veel rõhutada, et tema peab Looritsa suundumist folkloristikasse väga õnnestunud ideeks, “sest mag. Loorits on m.s. keeleliste ja folkloristiliste ainete korjajana esimese järgu tööjõud” (RA EAA.2100.2.573, l 2–2p). Kettunen toob eriti esile Looritsa tegevust liivi lastepärimuse talletajana. Folkloristina lisab Kettuneni arvamusele Walter Anderson omalt poolt, et Looritsa “Liivi korjandused ei ole mitte ainult soome-ugri rahvaluule, vaid ka võrdleva rahvaluule seisukohast väga tähtsad (ja nende avaldamine äärmiselt soovitatav)” (*ibid.*). On näha, et üldise (ja ilmselt põhjendatud) kiituse kõrval tunnustavad mõlemad professorid Oskar Looritsa senist tööd liivi ainese kogumisel sel määral, et nähakse tema kui uurija (ja tema töö) paigutumist üldisesse, soome-ugri ja peaausjalikult võrdlevat uurimist eeldavasse teaduspilti.

Looritsa 1924. aasta sügissemestri aruandest selgub, et ta on intensiivselt valmistunud doktorieksamiks. See oli suuline eksam, mille ainepiirjooni kirjeldas ta regionaalselt kui soome-ugri ja balti, aga “yldjoontes” ka slaavi ja germaani rahvaluule ala (RA EAA.2100.2.573, l 39). Samast areaalist lähtub Loorits ka oma väitekirjas, ent selle nõrgad kohad võtab võrdleva meetodi valdajana Anderson väitekirja oponeeringus siiski kõneks. Nimelt peitub Andersoni

järgi probleem selles, et kui ühe piirkonna rahvaluule on täiesti, teine aga vaid “üldjoontes” tuttav, teeb see võrdleva meetodi rakendamise ja töötulemuste tõlgendamise küsitavaks (RA EAA.2100.1.8088, l 159–63).

Loorits sooritas doktorieksami 18. oktoobril 1924. aastal kolmele professorile: Andersonile, Eisenile ja Kettunenile. Eksami alateemasid on seitse, sh nt päike liivi, eesti, läti ja soome mütoloogias; läti ja liivi lastelaulud; läti rahvalaulude värsimõõt; vene böliinad; läti rahvalaulude väljaanded; Neusi ja Kreutzwaldi koostatud laulude kogumik “Mythische und magische Liedern” – teemad eeldasid seega eesti ja naaberalade rahvaluule (nii aine, liikide kui struktuurimaduste) tundmist, aga ka teadmisi väljaannetest (RA EAA.2100.2b.44, l 18). Ilmneb, kui oluliseks peeti (sh ka Tartu Ülikooli rahvaluuleõpetuses) eesti ja lähialade pärimuse tundmist, mis on ootuspärane võrdleva meetodi autoriteetsuse tõttu (vt nt Griffiths 2017: 479–482). Tartu Ülikoolis töötades lugeski Walter Anderson oma kursusi seda mõtterraami silmas pidades: alati oli kavas võrdleva meetodi kursus ja ühe rahvaluulelise üksikasja (nähtuse, kombe, liigi vms) lähivaatlus (Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli ettelugemiste kava 1919–1940; Berg 1999: 28). Ühtlasi avaldas tema silmaring ja keelteoskus üliõpilastele muljet (Laugaste 1985: 605, 608).

Enne doktorieksamit oli Loorits pikemat aega Lätis, et õppida läti keelt, töötada läbi läti pärimusainest ja teaduskirjandust ning käia veel kord liivi külades. Pärast seda eksamit suundub ta aga pikemale tööreisile Soome.

Loorits stipendiaadina Lätis ja Soomes

Lätis sai Loorits jätkata ülikooli lõpuaastal alustatud süsteemset tööd liivi rahvaluule kogumisel. Stipendiaadina sai ta töötada Riias ja ühtlasi liivi külades Kuramaal kahe kuu vältel 1923/1924. aasta talvel (RA EAA.2100.2.573, l 25). Oma liivi folkloori käsikirjalist kogu iseloomustab ta 1924. aasta jaanuaris statistiliselt: laule 609, mõistatusi 717, vanasõnu ja kõnekäände üle 500, jutte 1034, usundi- ja kombealaseid kirjeldusi-teateid umbes 6000 ühikut, lisaks etnograafilisi jooniseid ja selgitusi pärimuse kohta, kõike kokku umbes 10 000 punkti. Pärast välitöid ootas ees materjali korrastamine. Samal ajal Riias olles õppis ta läti keelt ja hindab tulemust kui enda võimet lugeda lätikeelseid tekste. Selgub, et ta on töötanud nii lätikeelse kirjanduse kui ka rahvaluule käsikirjaliste kogudega: süsteemselt töötas ta läbi läti rahvalaulud, muinasjutud ja “saagad”, usundilise ainese ja osalt kommete kirjeldused (RA EAA.2100.2.573, l 27).

Läti tööperioodi üldisem eesmärk oli liivi-läti folkloori tundmaõppimine. Ent faktide kõrval pikib ta aruandes ka enesevaatlusi ja kujunemishetki. “Juba varemalt olin valind oma väitekirja teemiks “Liivi Mütoloogia”, kuid ikka

ja ikka enam selgub, kui palju eeldab see veel eeltöid” (RA EAA.2100.2.573, l 25). Läti, eesti ja teiste rahvaste pärimusainese tundmaõppimist kirjeldab ta kui “tuhnimist rägastikus” (*ibid.*). Võib üldistada, et ühelt poolt on ta jõudnud ainese ulatuse mõistmiseni, teisalt tahab ta aga uurimisega edasi minna. Ent nn rägastikus tuhnides ei kaota ta sihti, vaid tajub materjali süstematiseerimise vajadust. Taas rõhutab Loorits (nagu oma üliõpilaselu alguses): Lätis olles tegeles ta ainult oma peaeesmärgi silmas pidades, lubamata endale ühtki kõrvalekaldumist sellest (RA EAA.2100.2.573, l 27). Ühtlasi avaldab ta tänu talle eraldatud stipendiumi eest ja loodab, et ta saab stipendiumi ka järgmiseks, 1924/1925. aastaks.

Pärast Lätist naasmist 1924. aasta suvel siirdus Loorits Eesti saartele ja rannikualale rahvaluulet koguma, hoides fookust saare-ruhnu-liivi rahvaluule ühisjoontel (RA EAA.2100.2.573, l 39). Sügisel sooritas doktorieksami ja palus end seejärel lähetada pikemaks tööreisiks Soome. Soome-reisi soovituskirja sõnastas M. J. Eisen, kes osutas Helsingis asuvate rahvaluulekogude läbitöötamise vajadusele ja kinnitas, et ilma selleta Loorits “oma väitekirja ei või lõpule viia” (RA EAA.2100.2.573, l 32–34). Anderson omakorda nõustus Eiseni väidetega (*ibid.*: l 34). Välisstipendiumiga seotud avaldustest tuleb eriti esile asjaajamise institutsionaalsus: vaja oli mitte ainult ülikooli luba, vaid ka toetust asjaajamisel haridus- ja välisministeeriumis. Samas tuleb tõdeda, et dokumendid liikusid (all)asutuste vahel kiiresti, enamasti mõne päeva jooksul. Eriala seisukohast hakkab taas silma arhiivide autoriteet: uurimine tähendas ennekõike seni kogutud ainese täpset tundmist. See, et rahvaluule käsikirjalised kogud olid sageli seotud veel ainese koguja endaga, tõi omakorda esile avalike ja kõiki kogusid koondavate arhiivide olemasolu vajalikkuse.

Loorits sai esialgu loa töötada Helsingis kolm kuud: 1924. aasta novembrist 1925. aasta jaanuari lõpuni. Kuid juba jaanuari alguses on ta kirjutanud avalduse, paludes lisaiega neli kuud, et paari kuu jooksul lõpetada töö Helsingis ja seejärel paariks kuuks minna veel kord Riiga ja liivi küladesse (RA EAA.2100.2.573, l 41p). Selle lisaaja ta ka sai. Looritsa palve jaanuari algusest ja aruanne jaanuari lõpust pälvivad tähelepanu sellest vaatepunktist, kuidas Oskar Loorits oma töö edenemist kirjeldab (RA EAA.2100.2.573, l 39–41p). Novembris vaatas ta läbi ennekõike liivi ainese, sh E. A. Saarimaa ja E. N. Setälä kogud. Seejärel töötas ta läbi Hurda ja Soome Kirjanduse Seltsi kogud ning Helsingi raamatukogud, hoides pilku usundi (siin kasutab ta ebausumõistet)⁸ ja kommete alasel käsikirjalisel ainesel. Kuigi fookus on väitekirja temast tulevalt liivi ja eriti usundilisel folklooril, rõhutab ta: nagu Riias eelmisel aastal, nüüd ka siin ei piira ta oma tegevust vaid väitekirja kirjutamiseks vajaliku materjaliga (*ibid.*: l 41p). Loorits loeb kirjandust ja tänab Helsingi Ülikooli rahvaluuleprofessorit Kaarle Krohni, kes teda “aina juhendab ja aitab” (*ibid.*: l 39p).

Ühtlasi toob Helsingis tehtud töö kaasa vajaduse taas Riiga ja liivlaste juurde minna, et uute teadmiste valguses jällegi sealsete materjalidega tööd jätkata.

Helsingi-perioodi aruannetes rõhutab ta silmahakkavalt palju Hurda kogu väärtuslikkust. 9. jaanuari kirjast teaduskonna nõukogule võib lugeda: “Dr. Hurt’i varaait sisaldab seni tühjendamataid rikkusi”, mistõttu ta ei tahaks kuidagi katkestada selle kogu “läbivaatamist” (RA EAA.2100.2.573, l 39p). 31. jaanuaril Helsingis Ruusunvillankatul 14c/21 allkirjastatud aruandes märgib ta, et “päevad otsa vaatan läbi dr. Hurt’i yle ootuste sisukaid ja tööle innustavaid kogusid” (*ibid.*: l 41 p). Hilisemas, 1925. aasta kevadpoolaasta aruandes tuleb ta selle teema juurde veelgi täpsemalt tagasi. Selgub, et ta on jõudnud läbi töötada ja märkmed teha Hurda kogu usundialasest materjalist. Sellegipoolest tuleb Hurda koguga veel palju tööd teha: seda tuleb süstematiseerida ja analüüsida, “sest selle kaudu avanevad [avaramad] perspektiivid vanavarale, kui seda senini ilmunud kirjandus on võimaldanud” (*ibid.*: l 48p). On selge, et Hurda kogu oli väärtustatud juba enne Looritsat ja see pidanuks Looritsa jaoks olema endastmõistetavalt monumentaalne juba enne tema tegevust Helsingis. Kui lugeda ainult aruandeid, on selge, et Loorits seob oma hinnangu kogemusega, mida ta sai vahetult ise selle materjaliga töötades. Ja nii võib mõista neid sõnumeid kui üht etappi Hurda kogu tähenduse mõistmisel ja sõnastamisel. Kuid kui need aruanded asetada samal ajal Hurda kogu Soomest Eestisse toomisega seotud arutelude ja Looritsa enda hilisema tegevuse konteksti, võib neid rõhutada ka teisti. Nimelt oli samal ajal, 1925. aasta aprillis filosoofiateaduskonnale esitatud arhiivi loomise projekt takerdunud ülikooli valitsuses eelarvekammitatsesse (Berg 2002: 16–20). Nii võib neis aruannetes esitatud Looritsa hinnanguid Hurda kogule ja tema vaadet selle korraldamise kohta näha ka kui sõnumit ülikooli valitsusele, kuhu tema aruanne ju kindlasti kinnitamiseks jõudis. Ühtlasi võib siit leida selgitusi, miks Loorits ja tema uurijad on esitanud seda Helsingi-perioodi kui määravat mitte ainult Looritsa vaid ka Eesti Rahvaluule Arhiivi loomise seisukohast (Tedre 1991: 171; Västrik 2005: 206). Arhiivi 10. aastapäeval on Loorits 1924/25. aastat Helsingis meenutanud: “Juba mõne nädala jooksul armusin ka mina Hurda kogudesse niivõrd, et kõigi meeli tundsin: nende lehekülgede vaimsuse ja loomingu uurimine peab saama minu elutööks”, ühtlasi väites, et arhiivi loomise idee sündis just siis ja just seal: “Nõupidamistel Kaarle Krohniga hakkaski siis ikka enam kristalliseeruma mõte – Taani ja Norra eeskujul ka Eestis iseseisvat rahvaluule-arhiivi asutada” (Loorits 1937: 57). 1924. ja 1925. aasta Looritsa kirjades Mägistele seda teemat aga ei ole. Ka dokumentidest nähtub, et arhiivi loomisega seotud arutelud käisid 1922. aastast Tartu Ülikooli ja Eesti Rahva Muuseumi vahel, 1926. aastal lisandus haridusministeerium. Neid asutusi esindasid W. Anderson ja M. J. Eisen, Helsingi Ülikoolist Hurda kogu haldaja K. Krohn ning

ülikooli esindajana rektor Henrik Koppel ja Haridusministeeriumist Gottlieb Ney (Berg 2002: 11–25). Aasta pärast Eesti Rahvaluule Arhiivi (ERA) loomist ütleb ka Loorits ise, et arhiiv loodi mainitud kolme asutuse koostöös (Loorits 1929). Et Loorits end enne ERA loomist väga kindlat ei tundnud, seda kinnitab ka näiteks tema kiri Mägistele 1927. aasta märtsist. Kirja sisu keerleb üldiselt mõlema noore teadlase tumeda tulevikuväljavaate ümber. Muu hulgas teatab Loorits: “Mis puutub Rahvaluule Arhiivisse, siis seletas mulle Ney yht-teist, kuid lõplikku ei saa veel midagi.” Ühtlasi kahtlustab ta, et Eisen “tyyrib nähtavasti asja venitamise poole” (TÜR, f 52, s 79, l 26). See Looritsa murekiri märtsist eelneb vahetult valitsuse aprillis tehtud otsusele arhiiv luua. Pärast seda saab Loorits tõepoolest tegutsema hakata.

Loorits ei ole arhiivi loomisega seotud komisjonide liige, ja võimalik, et ametlike otsuste tegemisel ta otseselt kaasa rääkida ei saanud. Ometi näikse ta teemaga aktiivselt seotud olevat, seda nii praktilistes küsimustes (loodava arhiivi eelarve koostamine, asjaajamine isikute ja institutsioonide vahel) kui ka käsikirjaliste kogudega seotud ettevalmistustes (Berg 2002: 22–23). Seega käis Looritsa erialane areng paralleelselt arhiivi loomisega seotud ametliku käiguga, kord vähem, kord rohkem sellega põimudes. On ilmne, et Loorits mõistis Helsingis, et arhiivi loomine Tartusse tähendab talle võimalust end erialasele tööle pühendada. Erialast töökohta tal ju ees ei terendanud ja näiteks eelmainitud kirjas Mägistele 1927. aasta märtsist kõneleb ta ajakirjanikuametist kui võimalikust alternatiivist teadustööle. Kuid samal ajal nägid institutsioonide esindajad temas ka võimet arhiiv Tartus tööle rakendada. Edasisi arenguid silmas pidades olid mõlemad ettekujutused õigustatud. Seda enam, et arhiivis loodi erialaseid töökohti ja see omakorda kujundas aluse eesti folkloristika uuenemisele ja mitmekesisustumisele.

Väitekirja kaitsmine

Helsingi-perioodi ja rahvaluule arhiivi loomise vahele jääb siiski veel väitekirja koostamise aeg. 1926. aasta algul teaduskonna nõukogule esitatud aruandes peab Loorits selgitama, miks tema väitekiri veel valmis ei ole. Ta põhjendab seda, kirjeldades oma uurimisstrateegiat:

Mina ei loe oma stipendiaadi kohuseks kaugeltki ainult väitekirja kokkumasinamist, vaid sään omale palju laiemad nõuded: tahan tutvuneda ja põhjalikult süveneda rahvaluule ja just baltikumi rahvaste folkloori alasse ja olengi juba kogund omale materjali mitu ja mitu korda enam kui seda väitekirja pärast vajaksin ega mõtlegi kasutada kõiki neid aineid oma

väitekirjas, vaid olen arvestanud ka tulevase teadusliku uurimistööga.
(RA EAA.2100.2.573, l 53–53p)

Ta ei keskendu pelgalt väitekirja koostamisele, vaid loob endale tugeva erialase pinna, kasutades kõiki võimalusi professionaalse silmaringi kujundamiseks.

Kevadel saab tema kolmas stipendiaadi aasta läbi, ent uurimuse käsikirja ta teaduskonna nõukogule esitada ikkagi ei jõua. Ta kurdab tervise üle märtsis, lisades ka arstitõendi (RA.EAA.2100.2.573, l 57). Sellegipoolest esitab ta samas aruandes “Liivi rahva usundi” viimistletud ja puhtalt ümber kirjutatud peatükkide loendi. Aprillis külastanud Looritsat tema kutsel ja rahalisel toel liivlane Mari Šaltjār, kellelt saadud materjali tahab ta veel uurimuse käsikirja lisada. Veel selgub, et ta on teinud liivi jututüüpide registri, “mis oleks väitekirja nõnda-öelda võtmeks”, ja mis peaks sügisel ilmuma (RA.EAA.2100.2.573, l 57–57p). Ilmselt viitab ta 1926. aastal sarjas *Folklore Fellows' Communications* ilmunud väljaandele “Livische Märchen- und Sagenvarianten” (Loorits 1926b). Just selle raamatu esitab Loorits 1927. aasta alguses habilitatsioonitööks (seda oli vaja koos doktoriväitekirja ja eriloenguga, et saavutada õigus teha ülikoolis õppetööd), mille arvustuses kinnitab Walter Anderson, et see on “kõikide tänini üleskirjutatud liivi traditsionaalsete rahvajuttude kataloog”. Ühtlasi, et seni on niisuguseid katalooge ilmunud kümme, esimene Antti Aarnelt 1911. aastal. Looritsa kataloogi peab ta eelnenuist seni kõige täielikumaks. Andersoni käsikirjalisele arvustusele on oma allkirja ja nõusoleku lisanud ka M. J. Eisen (RA EAA.2100.2.573, l 70). Ilmneb, et kuigi väitekirja käsikirja Looritsal ette näidata ei ole, on ta eriala seisukohalt tegutsenud iseteadlikult, laiahaardeliselt ja süsteemselt.

Looritsa selgitused 1926. aasta kevadel olid piisavad, et saada veel stipendium kuuks kuuks, seega 1926. aasta lõpuni (RA EAA.2100.2.573, l 58). Sellestki perioodist leidub seiku tema kirjades Mägistele. Näiteks on ta 6. juunil teinud värvika kokkuvõtte sellest, kuidas teaduskonnas arutatud nende stipendiumitaotluste üle, muuhulgas mainides, et talle tuli kasuks nii esitatud arstitõend kui ka Eiseni ja Saareste puudumine arutelult (TÜR f 52, s 79, l 17). Aruandes ja kirjas mainitud terviserike oli aga Looritsa jaoks küllalt tõsine, nagu see ilmneb haigusajal 1925. ja 1926. aasta märtsis saadetud kirjades Mägistele. Üks kirjadest lõpeb sõnadega: “Armas sõber, mul on kole halb olla” (TÜR f 52, s 79, l 11–12; l 14–14p). Sellegipoolest ei kaota Loorits oma helget meelt ka kõige nukramates kirjades.

1926. aasta sügisel koostatud dokumentidest selgub, et Looritsa käsikiri on trükiks valmis ja ta võib valmistuda kaitsmiseks. Kaitsmine on määratud 8. detsembrile kella 12 ülikooli aulas. Kaitsmise kinnitas teaduskonna nõukogu 9. detsembril, selle otsusega on Oskar Loorits tunnistanud “doktor philosophiae

kraadi vääriliseks rahvaluule alal” (RA EAA.2100.1.8088, l 52). Väitekirja opponentideks on M. J. Eisen (kes esitas oma vastulause kirjalikult ja tervislikel põhjustel kaitsmisel ei viibinud) ning Walter Anderson.

Eiseni väga ilusa käekirjaga vormistatud tekstis võib hakatuseks lugeda, et “Liivi rahva mütoloogia alal pidid folkloristid tänini nagu hämaras käsitsi kobama”, sest “trükitud materjali” oli äärmiselt vähe. Kuigi ta ei ole materjali esitusliku küljega täielikult päri (alapealkirjadega on Loorits ainese esitust liialt killustanud), leiab ta teose olevat siiski tervikliku ja ülevaatliku. Küll aga pahurdab Eisen Looritsa keelekasutuse pärast (talle ei meeldi nt murdesõnade kasutus üldkeelsesõnade asemel, sõnavormid “teinuvad”, “olnuvad”), soovitades ühtlustada ja viimistleda väljendust Õigekeelsussõnaraamatu abil (RA EAA.21000.1.8088, l 56–58).

Anderson toob Eisenist enam esile Looritsa (eel)tööd, mis seostuvad väitekirja koostamisega (RA EAA.2100.1.8088, l 59–63). Ta rõhutab ka, et Loorits jälgib “praeguste liivlaste oma teadvuses valitsevat mütoloogiliste mõistete liigitelu”. Samuti juhib Anderson oma retsensioonis tähelepanu tõigale, et usundiliste olendite määratlemisel ei piirdu Loorits ainult teaduslike nimetustega, vaid pöörab tähelepanu ka nn omanimetustele. Vajadusest koguda usundiliste olendite rahvapäraseid nimetusi nii tänapäeval kui ka leida täpsustusi vanema ainese kohta kirjutab Loorits ka üsna varsti pärast väitekirja kaitsmist (Loorits 1929: 2–4).⁹ Seega märkab ja tunnustab Anderson Looritsa kalduvust vaadelda rahvaluulet nii uurija kui ka uuritava pilgu läbi, nagu sedagi, et rahvaluulet saab vaadelda ka 20. sajandi alguskümnendite ühiskonnas. Veel juhib Anderson tähelepanu meetodilistele aspektidele. Kui Loorits on oma tööd nimetanud deskriptiivseks ehk kirjeldavaks, näeb Anderson selles võimalust, et see kaitsmisel kaitsjale kahjuks tuleb. Ilmselt ei ole deskriptiivsus meetodina kuigi kõrgelt hinnatud. Anderson aga selgitab: Looritsa deskriptiivsust tuleks pigem mõista seni teadusele tundmatu ala täppiskirjeldusena. Ta rõhutab, et Looritsa käsitletud valdkond “on teadusele veel täielik uudismaa”. Nii Andersoni uudismaa-kujund kui ka Eiseni hämaras käsitsi kobamise kujund (või ka Looritsa aruannetest kohatud “tuhnimine rägastikus”) osutavad selleaegse teaduse hetkesesisele: esmase ülesandena oli vaja materjali koguda ja seejärel kogutud aimest esitleda. Viimane aga eeldas deskriptiivse meetodi rakendamist. Deskriptiivse meetodi kõrval tuleb Andersoni retsensioonis üksikasjalikult juttu ka võrdlevast meetodist, mis oli sel ajal valdavaim ja autoriteetsem meetod. Siin heidab Anderson Looritsale ette, et too esitab järjekindlalt küll läti ja eesti paralleele, samas slaavi ja germaani paralleelainest esitab ta juhuslikult. Anderson leiab, et selline valikulisus viib lugejad segadusse: mil määral on kirjeldatavate nähtuste puhul tegemist regionaalse, mil määral aga laiemas

areaalis levinud ilmingutega. Sellistest etteheidetest kostub võrdleva meetodi keerulisus, aga ka ootused uurimistulemustele.

Nagu Eisen, nii ka Anderson ei ole rahul Looritsa keelekasutusega. Ent kui Eisen kritiseeris Looritsa ebajärjekindlust kaasaegse eesti kirjakeele kasutamisel, siis Anderson toob esile hoopis midagi muud: “Aga autorile võib teha ühe veelgi tõsisema etteheite: nimelt selle, et ta oma raamatu eesti keeles trükkida on lasknud.” Tema rõhutab, et eesti keeles lugejate arv on väike ja samas paljud, kes selle ainese vastu huvi tunnevad, eesti keelt ei oska (RA EAA.2100.1.8088, l 63). Teaduskeelega seotud pingeväli ja valikute mitmesuunalisus oli ka sel ajal ilmselgelt olemas. Näib, et üldjoontes saab neist pingetest eristada kahte arusaama. Ühel juhul vastanduvad eesti ja rahvusvahelisus (välistades teineteist), teisel juhul nähakse eesti kultuuri rahvusvahelise kultuuri osana.

Väitekirja kaitsmise järel ei olnud ülikoolil Looritsale veel tööd pakkuda. Ka sellest murest on ta Mägistele juba varemalt kirjutanud. Enne kaitsmist, 15. novembril vahendas ta Mägistele Walter Andersonilt saadud sõnumit: “Ta ütles mulle lausa, et polevat muud loota, kui vast hää! juhusel stipendiumi pikendust kolmeks kuuks, loengutest ei maksvat kõneldagi” (TÜR f 52, s 79, l 21). Loorits teeb avalduse jätta ta 1927. aastaks ülikooli juurde stipendiaadi staatusse, ent ilma stipendiumita (ta lootis saada toetust Kultuurkapitalilt). Teaduskonna ettepanekul ülikooli valitsus selle ka rahuldab (RA EAA.2100.2.573, l 64). Et saada õigus töötada ülikoolis õppejõuna, pidi ta esitama habilitatsioonitöö ja esinema vastava loenguga. Habilitatsioonitööks esitab ta “Livische Märchen- und Sagenvarianten”, millest oli eelnevalt juttu. Habilitatsiooniettekande “Võlu” pidas ta laupäeval, 19. märtsil 1927. aastal õhtul kell viis teaduskonna seminari ruumis ülikooli peahoone III korrusel (RA EAA.2100.2b.44, l 49). 30. märtsi koosolekul kinnitas teaduskonna nõukogu Looritsa habilitatsiooni ja lubas tal loenguid pidada eradotsendina rahvaluule alal (RA EAA.2100.2.573, l 67–68). Juba järgmisel kuul, aprillis rakendus Loorits rahvaluule arhiivi korraldustöösse. Seega avanes 1927. aasta kevadel Looritsale kaks erialast perspektiivi: luba töötada õppejõuna ja ülesanne rajada arhiiv.

Töö õppejõuna

1920. aastatel oli ülikoolis kaks rahvaluuleprofessorit. Neist üks, M. J. Eisen sai 1927. aasta 28. septembril 70aastaseks. Toonaste reeglite järgi võis ta küll jätkata loengute pidamist, ent kohustuslikku õppetööd ja töötasu talle enam ette ei nähtud (Ederberg 1938: 104). Olgugi, et koht vabanes, ei avanud see ust Looritsale: oli ju Anderson juba aasta tagasi talle öelnud, et “loengutest ei maksvat kõneldagi” (TÜR f 52, s 79, l 21). Ent Loorits sai 1927. aasta sü-

gisest ülikooli juures õppeülesande täitjana tööd. Tema ülesandeks oli läbi viia rahvaluule proseminare. Võimalik, et tema tööle rakendamine ei läinud probleemideta, sest näiteks 1929. aasta detsembris pidi dekaan Konstantin Ramul ülikooli valitsusele selgitama, miks professor Andersoni kõrval on vaja veel teist õppejõudu. Ramul kirjutab: “Suure õppijate arvu tõttu rahvaluules ei suuda selle aine professor üksi kõiki, kellel on vaja proseminarist osa võtta, rahuldada, mis proseminari pidamise teise õppejõu poolt möödapääsmatuks teeb” (RA EAA.2100.2.573, l 86). Looritsa osalust ülikoolis oli valitsusele vaja põhjendada eelarvelise kitsikuse tõttu. Teaduskonna ja eriala seisukohast täitis Loorits kahtlemata talle pandud ootuse lõimida rahvaluulearhiivi võimalused uurimistöösse ja ühtlasi õpetada oskusi, mis arhiivis ja arhiiviainesega töötamiseks vajalikud olid.

Ülevaate ülikoolis loetud kursustest saab iga poolaasta alguses ilmunud “Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli ettelugemiste kavadest” (1919–1940). Looritsa ülesandeks on tavaliselt hoolitseda proseminari eest, mida erinevatel semestritel oli kas kaks või neli, üldiselt kolm tundi nädalas. Osavõtt proseminarist oli vabatahtlik, tunnid toimusid arhiivi ruumides ja proseminari juhendamine eeldas suures osas individuaalset tööd õppijaga. Kuid Loorits ei piirdunud oma ülesande täitmisel miinimumiga, vaid pakkus järjest välja uusi proseminari-teemasid ja liigendas ülesandeid õppijate võimetele vastavaks. Ühtlasi pakkus ta välja nii rahvaluule-teoreetilisi kui ka ainetundmist kujundavaid loenguid.

Proseminarides tehtud tööst üliõpilastega võib saada ülevaate Looritsa artiklist, kus ta kirjeldab materjali korraldamispõhimõtteid arhiivis (Loorits 1932a: 8–13). Üliõpilaste tööks oli originaaltekstide kopeerimine ja sedelkartoteekide loomine. Ühtlasi on Looritsal kujunenud arusaam, mida üliõpilased suudavad teha nii, et tulemus oleks kvaliteetne ja mil määral või milliste tööde juures tuleb arhiivitöötajal teha järelkontroll. Ka mainib ta ülikooli assistendi Elmar Pässe osalust üliõpilastööde kontrollimisel.¹⁰

Üksikasjadesse süüvimata on siinse artikli seisukohast oluline, kuidas põimis Loorits omavahel õppe- ja arhiivi korrastustöö, kujundades nõnda uut olukorda eesti rahvaluuleteaduse protsessis. Artiklis öeldule lisaks võib aruannetest leida ka teavet selle kohta, kuidas Loorits hindas õppijate suhtumist arhiivitöösse. Ilmneb, et osa õppijaid pidasid tema “proseminari liiga raskeks ja siirdusid mujale” või “käisid mitmed preilid minult töövähendust nõudmas ja seda mitte saades siirdusid teisale”. Samas aga kiidab ta neid, kes tööle jäid: “Kõik [---] töötasid väga hästi ja hoolsasti, kirjutasid vastava ainekogu sedeleid, siis süstematiseerisid selle, koostasid ülevaatlikke kaarte ja esitasid vastava kokkuvõttelise ettekande” (RA EAA.2100.2.573, l 98; l 109p). Harvem kiidab ta oma õppijaid nimeliselt. Näiteks 1932. aastal on Richard Viidebaum (Viidalepp) teinud uurimuse lastehirmutiste teemal, mis osutus “parimaks

senitehtud üliõpilastööde hulgas”. Järgmise aasta seminarist tõstab ta esile Rudolf Põldmäe ülevaadet eesti prohvetitest (“seminaritöö hästi lõpule viidud”) ning Erna Normanni värsianalüüsi rahvalaulust “Kurg kündmas” (RA EAA.2100.2.573, l 119).

Siin nimetatud ja teisedki noored uurijad kirjutasid kaastöid Oskar Looritsa algatatud artiklite kogumikele “Vanavara vallast” (1932) ja “Kaleviste mailt” (1935). Ta märkab noorte uurijate osa rahvaluuleteaduse uuendamisel ja oskab seda suunata ning esile tuua. Näiteks Lucie Põdrase rahvalaulu-alase uurimusega seoses viskab Loorits õhku küsimuse, kas Oskar Kallase geograafilis-ajaloolise ehk soome meetodiga tehtud uurimuse tulemused 1901. aastast kehtivad nüüd, kui on juurde tulnud palju uut lauluainest (Loorits 1932b: 11).¹¹ Mõni aasta hiljem ilmunud Lucie Põdrase artikkel regilaulude kujunemisest on tõepoolest uuenduslik. Ta ei selgita regilaulude geneesi soome koolkonna vaimus, otsides lauluvariantide võrdlemise kaudu laulu algkuju, vaid kõneleb lauludes omavahel põimuvatest motiividest ja sellest tulenevalt temaatiliselt ja stiililt ühte kuuluvatest laulurühmadest ehk tsüklitest (Põdras 1935). Looritsa huvi soome meetodil tehtud uurimuste stiili (“pedantne üksikasjade kuhjamine” *versus* “esseistlik esitusviis”) ja meetodi edasiarendute vastu (range värsianalüüsi asemel idee- ja motiivianalüüs) tuleb esile ka näiteks Anna Bērzkalne doktoritöö vastulauses 1942. aasta juunis (RA EAA.2100.2b.9, l 16–17).

Proseminari praktiliste harjutuste kõrval pakkus Loorits ka loenguid. Esialgu valis ta usunditeemad. Alustanud 1929. aasta kevadsemestril “Eesti usundi peajoontega”, liikus ta järgmistel semestritel kitsamate või spetsiifilisemate alateemade juurde (haldjad, “võõrad mõjud” eesti haldjausundis; usundiliste kujutelmade ajalugu; eesti mütoloogia). 1930. aastate alguses tõi ta õppekavva kursuse “Rahvaluulelisi komistussõnu”, milles ta käsitles rahvapäraste ja teaduses kasutatavate määratluste omavahelisi seoseid. Proseminari paremaks juhendamiseks pakkus ta rahvaluuleteoreetilisi sissejuhatusi ainesse. 1940. aastal, kui senine rahvaluuleprofessor Walter Anderson oli Tartust lahkunud, sai Loorits ülesandeks lugeda teoreetilisi ja laiema teemaulatusega aineid. Nõukogude võimu esimesel aastal lisandus õppekavva vene folkloori kursus (RA EAA.2100.2.573, l 179).

Aruannetest võib lünklikult saada aimu ka sellest, kui suur oli Looritsa õppetöökoormus ja kui paljud tema loenguid kuulasid. Üldiselt koosnes kursus enamasti 11–12 loengutunnist, harjutustöödega seotud individuaaltunde kogunes rohkem, 15–20 tundi. Eriloengute kuulajaid näikse olevat püsivalt kohal kolm-neli, üldteoreetilistesse loengutesse kogunes püsivaid kuulajaid neljaviie ringis. 1940. aastal, kui Loorits pidas mitu üldist ja teooriale pühendatud kursust, oli loengutes osalejaid rohkem – 11 kuni 18. Proseminaridest võttis tavaliselt osa kümnekond õppijat (RA EAA.2100.2.573, l 94–94p; l 172–173).

Ootuspärastele andmetele lisaks võib Looritsa aruannetest näha, kuidas ta reageerib muutuvatele oludele kiiresti ja võib-olla kaasaegsete vaates ka teravalt. Näiteks rõhutab ta 1935. aastal esitatud aruandes oma uurimisviisi eripära teiste uurijate viljeldavate lähenemisviisidega võrreldes: “Käsitlen peamiselt rahvaloomingu psühholoogilist, sotsioloogilist ja kultuuriloolist tagapõhja, kuna ajaloolis-geograafilise vaateviisi jätsin prof. Andersoni ja esteetilise vaatlusviisi dr. Anni selgitada” (RA EAA.2100.2.573, l 135). Aruande lugeja on alla jooninud väljendi *vaateviisi jätsin*: ilmselt mõjus selline esitus hierarhiliselt, kus Loorits asetab end juhtija rolli. Siiski tuleb siin ilmsiks nii rahvaluule uurimise metoodiliste võimaluste avardamine kui ka ta enesepaigutus uurimisviiside väljal. Ent see teema ei ilmu aruandesse just siis sugugi juhuslikult. Nimelt pidas 1935. aasta sügissemestril eesti ja üldise kirjanduse õppetoolis tegutsev August Annist loengukursuse “Eesti rahvaluule kunstiline külg”, jätkates sama loengusarja ka 1936. aasta mõlemal semestril (RA EAA.2100.2.23, l 89; l 93; l 104). Ühtlasi valis Annist oma 1936. aasta 22. mail peetud habilitatsioonietekande teemaks “Küsimusi eesti rahvalaulude stiilist”, mille järel sai ta õiguse töötada dotsendina (RA EAA.2100.2.23, l 98–101). Kuigi Annist süvenes kirjandusteadusse, oli ta 1935. aastal väideldes saanud doktorikraadi rahvaluule alal ja, nagu Loorits märgib, rahvaluule ühes valdkonnas ta ju tegutseski (RA EAA.2100.2b.4, l 56). Kui Loorits 1942. aastal Tartust lahkus (Viires & Tedre 1998: 35), jäigi rahvaluuleõpetus Saksa okupatsiooniperioodi lõpuni August Annisti kanda.¹²

Vaadeldud perioodi iseloomustab eriala kiire areng. Andersoni tulekuga ülikooli süvenes võrdleva uurimise oskus. Looritsa tööperioodil lisandus uut uurimisainest ja kujunesid uued uurimisviisid. Looritsa juures tegid oma uurimistöid mitmed üliõpilased, kes kaitsesid sõjaeelses ülikoolis rahvaluulealase magistritöö (Berg 1999: 116). Ta julgustas noori uurijaid kasutama uusi uurimisviise ja -võtteid. Kuigi Loorits ei hõlmanud kõiki rahvaluulega seotud uurimisvaldkondi, oli ta aktiivne oma suunal ja oskas näha nii enda kui ka teiste kohta üldises uurimispildis.

Lõpetuseks

Oma teadlastee alguses, 1924. aasta kevadel visandas Loorits kirjas Mägistele teadlaste ajaliku ja ajatu elu. Loorits leiab, et on vaja teha midagi pöörast – minna jalgrattamatkale mööda Eestit, pakkudes marsruudi ja tegevusplaani, mis kohati on päris lennukas: “Haapsalust kyhveldame yle mere Soare moale kah”. Seda põhjusel, et muidu koguvad nad “kõik oma noorusaastad seda vara, mida kivi ei söö ega rooste riku”, aga nemad ise vananevad siiski, kuni “moondume raamatute automaatseiks registreiks” (TÜR f 52, s 79, l 6–7). Tegelikku kuju-

nes teisiti. Hoolimata sellest, et Looritsa tööd kuuluvad enamasti 20. sajandi teise veerandisse ja keskpaika, ei ole ta pelgalt nimi raamatute registrites või teadusajaloo ülevaadetes. Taas ja taas on loetud tema artiklit “Vägilase prototüüpidest” 1927. aastast, mis on mh esimene Looritsa teadustöö eesti rahvaluule alalt ja kus ta kasutab enda kogutud ainek, nagu rõhutab Ülo Tedre (1991: 172; Loorits 1927). Just see töö on leidnud edasiarendamist ühe rahvajutuliigi – pajatuse piiritlemisel ja rahvaluule kui pärimusprotsessi uurimisel (Laugaste 1957; Hiiemäe 1978: 10–12). Võib-olla vähesed on lugenud kolmeosalist suurteost “Grundzüge des estnischen Volksglaubens” (1949–1960), ent brošüüri-möötu “Eesti rahvausundi maailmavaadet” teavad kindlasti paljud, seda enam, et selle kordustrukk ilmus 1990. aastal (Loorits 1932b). Rahvaluuleteadmiste aabitsa hulka kuulub Looritsa rahvaluule mõiste (1936; vt Jaago 1999). Väljaspool eriala on huvi pakkunud Looritsa maailmavaatelised seisukohad, olgu neid siis kritiseerides või mõtestades ja edasi arendades.

Looritsa sündmustetihe elu, emotsioone täis suhtlus ja muutustes vastupidav teadustöö on pakkunud ainek mitmeteks, sh vastuolulistekski portreedeks. Artiklis vaadeldud aruannetest tulid ilmsiks portreejooned, mis kõnelevad pidevast enesearengust, aga ka erialasest enesekindlusest. Loorits on laiahaardeline, samas sihte näha ja seada oskav tegutseja. Tema töökus haakus võimega kiiresti õppida ja kogetut praktilisse tegevusse rakendada. Aruannetest võis näha argipäeva, mille tagasivaatavalt antavad hinnangud Looritsa tööle varju jätavad. Seda võis eriti hästi jälgida ERA loomisega seoses. Kui üldiselt rõhutada selles kas enam Looritsa või vastupidi, institutsioonide osa, siis Looritsa aruannetes sisalduv teave suunas nägema isiklike ja institutsionaalsete tegurite põimumist selles protsessis. Samuti töid aruanded Looritsa kui arhiivijuhataja varjust välja tema kui õppejõu. Ta toob ülikooliõpetusse oskuse kasutada arhiivianek praktilises uurimistöös. Pakkudes üliõpilastele võimetekohaseid ülesandeid, rõhutab ta töödistsipliini olulisust. Olles ise rahvaluuleteaduse uuendaja, näeb ta ka üliõpilaste töödes uute uurimisviiside otsinguid. Ta toetab ning tunnustab noori uurijaid nende erialastes püüdlustes. Kuigi enne 1940. aastat ei olnud tema ülesandeks lugeda teoreetilisi kursusi, pakub ta siiski välja võimalusi oma uurimishuvi ka loengutes rakendada. Kui õppetooli esimestel aastatel jagunes töö kahe õppejõu vahel nii, et Eisen oli eesti aine tundja ja Anderson valdas uurimismeetodeid, siis Andersoni ja Looritsa tööjaotuses näikse Loorits suurendavat meetodite ja uurimisviiside mitmekesisust.

Tänu sõnad

Uurimistööd on finantseerinud Eesti Teadusagentuur (PRG 670).

Kommentaariid

- ¹ Oskar Looritsa aruanded lõpevad 1940. aasta kevadsemestriga. Tema osalust Tartu Ülikoolis 1940. aasta sügisest kuni 1942. aasta kevadeni (s.o nõukogude võimu esimesel ja Saksa okupatsiooni esimesel aastal) saab jälgida filosoofiateaduskonna tegevust kajastavatest toimikutest. Selgub, et Loorits oli ülikooliga seotud 1942. aasta kevadsemestrini. Näiteks võttis ta eksameid vastu 1942. aasta juuli alguseni (RA EAA.2100.13.18, l 17–20). Sama aasta sügise loengu- ja eksamikavades, nagu ka õppeülesande täitjate nimekirjas Looritsat enam ei kohta (RA EAA.2100.13.18, l 21; RA EAA.2100.13.138, l 91). Viimased teadustööde kaitsmised, millega Loorits oli Tartu ülikooli õppejõuna seotud, jäävad 1942. aasta esimesse poolde: 1942. aasta jaanuaris on ta Richard Viidalepa magistritöö ja sama aasta juunis Anna Bērzkalne doktoritöö oponent (RA ERA.2100.1.18263, l 75–77; RA EAA.2100.2b.9, l 13–19).
- ² Hasso Krull kirjutab vastulause Anti Selarti Looritsa mõtteilma tõlgendusele. Kui Selart näeb Oskar Looritsa 1950. aastate töodes peaaesjalikult lääne-, saksa- ja kristluse vaenulikkust, juhib Hasso Krull tähelepanu sellele, et Looritsa seisukohad ei lähtu mitte ajaloost vaid pärimusest, mis ehitub üles teistele seesmistele reeglitele kui ajalooteadus. Kuigi mõlemad autorid arutlevad Looritsa 1950. aastate seisukohtade üle, osutab Hasso Krull just siin artiklis vaadeldaval perioodil tehtud uurimustele, mis löid pinnase Looritsa maailmavaatelistele seisukohtadele.
- ³ Vt nt “Tartu Ülikooli ajaloo” III osast üliõpilaste arvu ja rahvuslikku ning sotsiaalset koosseisu Siilivask & Palamets 1982: 58–60.
- ⁴ Viide ühele varasemale episoodile võiks selles valguses osutada ühelt poolt siin kõneks oleva tegevuse järjepidevusele (Setälä, Kettunen, Loorits liivi ainese uurijana), teisalt aga esile tuua seda, mida muutis Eesti teaduse arengu seisukohalt akadeemilise hariduse omandamise ja teadustöö tegemise võimalus Tartus. Järgnev, Johan Kõpu mälestustest pärit episood jääb sajandi algusse. “1905. a. augustikuu keskpäeval ilmus prof. E. N. Setälä Tartu, et siit jätkata sõitu Lätimaale – viimset Liivimaa liivlast üles otsima ja külastama.” Järgneb ligi nädala kestnud keeleretke kirjeldus üheksal leheküljel (Kõpp 1991: 109–118). See kirjeldus lõbustab lugejaid ettetulnud seiklustega: oli ju tegemist mässumeelse aastaga ja nii tõlgendasid kohalikud keeleretke ka kui suitsukatet poliitilisele ässitustööle. Otsitud “Liivimaa viimast liivlast” ei leitudki ja Kõpp imetleb oma teekaaslase innukuse kõrval ka oskust üle saada pettumusest, tõdedes, et “eitav tulemus on teaduses ikkagi ka tulemus” (Kõpp 1991: 118). Mälestustest selgub ka, et Helsingi ülikooli soome keele ja kirjanduse professor Emil Nestor Setälä (1864–1935) oli saanud vihje Oskar Kallaselt (1868–1946), kellele omakorda oli sellest teada andnud “läti teadlane, pärastine professor Endzeliņš”, ja tema oli selle kohta lugenud mõni aasta varem ilmunud lätikeelsest kalendrist. Kõpp sattus Setälä kaaslaseks, kuna viimane vajab läti keele tõlki. “Pärastine professor” Jānis Endzeliņš (1873–1961) oli 1897. aastal lõpetanud Tartu ülikooli klassikalise filoloogia kandidaadina (nagu mõned aastad varem Oskar Kallas). Seejärel tegutses ta kuni 1909. aastani Tartu ülikoolis. Kui 1919. aastal loodi Läti ülikool, alustas ta seal aasta hiljem tööd balti keelte ja võrdleva keeleteaduse professorina. Seal tunneb teda ka Oskar Loorits (TÜR f 52, s 79, l 5p; Loorits 1933). Ilmneb, kuidas Tartu oli sajandi alguses üks sõlmpunkte toonaste teadlaste suhete võrgus, ent võrdseks partnerluseks oli vaja ikkagi vastava institutsiooni olemasolu. See sai võimalikuks pärast eestikeelse ülikooli loomist.
- ⁵ Kahe rahvaluuleprofessori olemasolu Tartu ülikoolis ei olnud naaberalade õppetoolide kontekstis sugugi mitte tavaline. Walter Anderson valiti Tartu Ülikooli nõukogu koosolekul eesti ja võrdleva rahvaluule professoriks 29. oktoobril 1919. aastal,

kui ülikool oli õppetööga juba alustanud. Rahvaluule õppetool oli aga loodud juba augustis ning M. J. Eisen sai loengutega alustada sügisel. Nimelt oli Eisenile ülikoolis loodud küll püsiv, kuigi mitte professorikoht. Erakorralise professori staatuse sai ta 1921. aasta algul. (Vt Berg 1999: 24–25; Jaago 2003: 41.) Eestlastest professorid olid enamasti esialgu professori kohusetäitjad. Nii Gustav Suits kui ka Jaan Jõgever said professoreiks 1924. aasta sügissemestrist.

- ⁶ Lauri Kettunen, Oskar Loorits ja Julius Mägiste on kolmik, keda meenutab August Annist seoses Akadeemilise Emakeele Seltsi loomisega märtsis 1920. aastal. Looritsa kuju ilmub tema mälu pilti kui “valge pea, lühinägelik, elav kui säde [---] äärmiselt kiiremõtteline ja kiiresti töötav, aga kui kiiresti ka viltujooksev”. Julius Mägiste (tolleaegse nimega Mälson) on seevastu “veidi pikaline, veidi kohmakas, aga seda suurema istumisvõimega, detailikorjamise hoolega. Ta oli nagu loodud sõnaraamatute tegijaks. [---] Ka temal oli kirjanduslikku soont, ta pikkades, ragisevalt detaile täistuubitud lauseis vilksatas toredat huumorit. Aga ta tüse olemus ei tõusnud nii kergesti lendu kui ta kaaslastel”. Kettuneni iseloomustab ta: “võrdlemisi lühike ja rässakas savolane, ikka liikuv, ikka askeldav, käbejalgne. Ta nimi viitas rebase taibukusele – ja põhjusega, aga temas oli ka midagi soome karust. Vähemalt tema tööjõud oli otse karupärane, niisamuti ta jonn, kui oli tarvis midagi läbi viia. Ja tema ägedus, kui tuli oma seisukohti kaitsta – ei siis olnud hoo ega hoobi vahet.” (Annist 1987: 261).
- ⁷ Oskar Loorits on kooligrammatika alaseid seisukohti esitanud oma õpikuis: “Eesti keele grammatika” (1923), “Eesti keele kooligrammatika” (1925) ja “Eesti kirjakeele tabelid” (1925). Oskar Looritsa vaateid eesti keele grammatikale on lähemalt käsitlenud Monika Tasa (Tasa 2008: 48–55).
- ⁸ Folkloristid ei kasuta rahvasundi tähenduses ebausü mõistet ning Looritsal näikse olevat selles määrav roll. Oma väitekirjas tutvustab ta liivlaste endi mõisteid, millega nad tähistavad mitmeid uskumisega seotud mõtteilmasid, ja jõuab järeldusele, et ka “ristiusk on teatud ebausü väljendusvorm” (Loorits 1926a: 7). Edaspidistes töödes kõneleb ta sihipäraselt rahvausust. Kümme aastat pärast väitekirja ilmumist osutab ta Eesti entsüklopeedia “Rahvausu” märksõnaartiklis “ebausule” kui “teatava üleoleva eelarvamusega” rahvausu sünonüümile (Loorits 1935–1936: 1376–1380).
- ⁹ Viidatud 1928. aastal kirjutatud arhiivi ülesandeid selgitavas artiklis kasutab Loorits mõistet “tänapäeva folkloor” ja tutvustab modernse ühiskonna rahvaluuleliike, tuues ohtralt ka näiteid (Loorits 1929). Teise maailmasõja järgsel perioodil see valdkond kas väändub poliitilise surve all või taandub rahvaluuleteoorias üldse, et siis 1980. aastate teisel poolel eesti folkloristikasse tagasi tulla. (Vt nt Krikmann 2001: 56–57; Saarlo 2019; Jaago 2019: 130–131.)
- ¹⁰ Elmar Päss (1901–1970) oli 1928. aastal võetud ülikooli tööle assistendina prof Andersoni ettepanekul. Pässe ülesandeks oli proseminari- ja seminaritööde tehniline kontroll (Jaago & Kõiva 2021: 187).
- ¹¹ Oskar Looritsa küsimusele, kas Kallase 1901. aastal soome meetodil tehtud uurimistulemused kehtivad ka siis, kui uurimisse lisada 20. sajandil talletatud lauluaines, juhtis minu tähelepanu 1980. aastatel prof. Eduard Laugaste. Ta kirjeldas Oskar Looritsa proseminare ja mainis muu hulgas, et Loorits oskas esitada “andekaid küsimusi”. Ilmselgelt mõjusid Looritsa ettepanekud osalt intrigeerivalt, osalt uuenduslikult, kujundades niiviisi eriala värskendavat diskussiooni-keskkonda.
- ¹² 1942. aasta sügisest 1944. aasta kevadeni luges Annist kolmel semestril rahvaluule üldkursust “Valitud peatükke eesti rahvaluulest”, 1943. aasta kevadsemestril erikursust “Kalevipoeg ja rahvalaulud” ja vähemalt ühel semestril (1943. a sügisel) viis läbi proseminari (RA EAA.2100.2.23, l 167–184; RA EAA.2100.13.18, l 21).

Arhiiviallikad

TRÜ f 52, s 79 – Tartu Ülikooli Raamatukogu. Oskar Looritsa kirjad Julius Mägistele.
RA EAA.2100 – Rahvusarhiiv, Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli arhiiv.

Kirjandus

Annist, August 1987. *Elu ja luule. Artikleid ja mälestusi*. Tallinn: Eesti Raamat.

Berg, Diana 1999. *Folkloristliku mõtte areng Eestis 1919–1940*. Magistritöö. Tartu Ülikool, eesti ja võrdleva rahvaluule õppetool. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonnas, MA 28; 2. eksemplar Tartu Ülikooli raamatukogu arhiivkogus (ARH Diss. B-1074).

Berg, Diana 2002. Eesti Rahvaluule Arhiivi saamislugu. Hiemäe, Mall & Labi, Kanni (toim). *Kogumisest uurimiseni. Artikleid Eesti Rahvaluule Arhiivi 75. aastapäevaks*. Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused. Commentationes Archivi Traditionum Popularium Estoniae 20. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 9–28.

Ederberg, Friedrich Willem 1938. M. J. Eisen emeeritusena Tartus. Edenberg, Friedrich & Päss, Elmar (toim). *M. J. Eiseni elu ja töö*. Tartu: Noor-Eesti, lk 100–107.

Eesti Vabariigi Tartu Ülikool. Ettelugemiste kava. 1919–1940. Tartu: Postimees.

Frog & Joonas Ahola & Kendra Willson 2019. Interdisciplinary and Comparative Methodologies: Exploring Circum-Baltic Cultures and Beyond. Mr. Frog & Ahola, Joonas & Willson, Kendra (toim). *The RMN (The Retrospective Methods Network) Newsletter* 14, lk 5–16 (<https://www.helsinki.fi/en/networks/retrospective-methods-network> – 26.01.2022).

Griffiths, Devin 2017. The Comparative Method and the History of the Modern Humanities. *History of Humanities* 2 (2), lk 473–505 (DOI: 10.1086/693325).

Hiemäe, Mall 1978. *Kodavere pajatused. Kujunemine ja koht rahvajututraditsioonis*. Tallinn: Eesti Raamat.

Hiemäe, Mall 2003. Eesti Rahvaluule Arhiivi rajaleidmised. Jaago, Tiiu & Kõresaar, Ene (toim). *Pärimus ja tõlgendus*. Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 50–60.

Jaago, Tiiu 1999. Rahvaluule mõiste kujunemine Eestis. *Mäetagused* 9, lk 70–91 (DOI: 10.7592/MT1999.09.rhl).

Jaago, Tiiu 2003. Kas folkloristika ja etnoloogia eraldumine sai alguse emakeelse ülikooli õppetoolide loomisest? Jaago, Tiiu & Kõresaar, Ene (toim). *Pärimus ja tõlgendus*. Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 37–49.

Jaago, Tiiu 2019. Rahvaluule õpetamise alguskümnendid Tartu Riiklikus Ülikoolis. *Mäetagused* 75, lk 117–140 (DOI: 10.7592/MT2019.75.jaago).

Jaago, Tiiu 2020. Jaan Jõgeveri rahvaluuleloengud Tartu ülikoolis aastatel 1909–1911. *Keel ja Kirjandus* 5, lk 363–381 (https://keeljakirjandus.ee/wp-content/uploads/2019/11/T.JAAGO_3.pdf – 26.01.2022).

Jaago, Tiiu & Kõiva, Mare 2021. Üks jälg Eesti folkloristikas. Elmar Daniel Päss 120. *Mäetagused* 79, lk 185–200 (DOI: 10.7592/MT2021.79.jaago_koiva).

Kaleviste mailt 1935 = *Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad III. Kaleviste mailt*. Tartu: Õpetatud Eesti Selts.

Kingisepp, Valve-Liivi 1987. Keeleteoreetilisi seisukohti Jaan Jõgeveri käsikirjalises pärandis. *Humanitaarteaduste koolkondade, ideede ja teooriate areng Tartu Ülikoolis*. Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi XIX. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, lk 5–15 (<https://dspace.ut.ee/handle/10062/16928> – 31.01.2022).

Kingisepp, Valve-Liivi 2020. Julius Mägiste ja Andrus Saareste erialasest koostööst paguluses kirjavahetuse põhjal. Julius Mägiste 120. *Keel ja Kirjandus* 12, lk 1033–1049 (<https://keeljakirjandus.ee/ee/issue/2020-12/> – 31.01.2022).

Krikmann, Arvo 2001. Viimane pilk “Proverbia septentrionalia” valmimisloole. Krikmann, Luule & Kõiva, Mare & Salve, Kristi (toim). *Paar sammukest XVIII*. Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 11–114.

Krull, Hasso 2016. Oskar Looritsa perspektivism. *Keel ja Kirjandus* 12, lk 897–915 (<https://keeljakirjandus.ee/ee/uncategorized/oskar-looritsa-perspektivism/> – 31.01.2022).

Kõpp, Johan 1991 [1954]. *Mälestuste radadel 2*. Tartus 1896–1906. Tallinn: Eesti Raamat.

Laugaste, Eduard 1957. Kalevipoja-muistendite tüpologiseerimise küsimusi. Laugaste, Eduard (toim). *“Kalevipoja” küsimusi*. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 57. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, lk 60–112.

Laugaste, Eduard 1985. Professor Walter Andersoni tööst Tartus. *Keel ja Kirjandus* 10, lk 605–613.

Loorits, Oskar 1926a. *Liivi rahva usund I*. Mit einem Referat: Der Volksglaube der Liven. Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) B XI. Tartu: Tartu Ülikool.

Loorits, Oskar 1926b. *Livische Märchen- und Sagenvarianten*. FFC 66. Helsingi: Suomalainen Tiedeakademia.

Loorits, Oskar 1927. Vägilase prototüüpe. *Album M. J. Eiseni 70. sünnipäevaks*. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, Eesti Rahva Muuseum, lk 37–71.

Loorits, Oskar 1929 [1928]. *Rahvaluulelisi küsimusi*. Äratrükk. Tallinn.

Loorits, Oskar 1932a. Eesti rahvaluuleteaduse tänapäev. Olevase ülevaade ja tulevase töökava. *Vanavara vallast*. Õpetatud Eesti Seltsi kirjad I. Tartu: Õpetatud Eesti Selts, lk 7–34.

Loorits, Oskar 1932b [1990]. *Eesti rahvausundi maailmavaade*. Elav Teadus 12. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.

Loorits, Oskar 1933. Janis Endzelins 60-aastane: Läti rahvusliku teaduse suurpäev. *Päevaleht* 52, 22.02., lk 6.

Loorits, Oskar 1935–1936. Rahvausk. Kleis, Richard & Tarvel, Peeter & Veski, Johannes Voldemar (toim). *Eesti entsüklopeedia* 6, Muther–Rakitse. Tartu: Loodus, vg 1379–1380.

Loorits, Oskar 1936. *Ülevaade rahvaluule ja -usundi eri aladest*. Äratrükk Eesti entsüklopeediast nr 6. Tartu.

Loorits, Oskar 1937. Eesti Rahvaluule Arhiivi 10. aastapäevaks. *Rahvapärimumuste selgitaja* 3, lk 34–52.

Loorits, Oskar 1949–1960. *Grundzüge des estnischen Volksglaubens I–III*. Lund: C. Blom.

Loorits 2000 = Ribenis, Karin (toim). *Oskar Loorits. 1900–1961. Trükitud tööde bibliograafia / Bibliographie*. Tartu: EKM folkloristika osakond.

Martinson, Karl 1982. Kaadri komplekteerimine ja õppejõudude koosseis. Siilivask, Karl & Palamets, Hillar (toim). *Tartu Ülikooli ajalugu III. 1918–1982*. Tallinn: Eesti Raamat, lk 45–58.

Mägi, Arvo 2001. *Mis meelde on jäänud. Episoode ja meeleolusid*. Tartu: Ilmamaa.

Palamets, Hillar 1982. Tartu Ülikool fašistliku okupatsiooni aastail. Siilivask, Karl & Palamets, Hillar (koost, toim). *Tartu Ülikooli ajalugu III. 1918–1982*. Tallinn: Eesti Raamat, lk 171–178.

Põdras, Lucie 1935. Näiteid rahvalaulude motiivistiku arenguteedest. Mõningaid probleemiasetusi meie rahvalaulude uurimisülesannete avardamiseks. *Kaleviste mailt*. Õpetatud Eesti Seltsi kirjad III. Tartu: Õpetatud Eesti Selts, lk 74–94.

Saarlo, Liina 2019. Kalevipoeg ja Dobrõnja. Rahvaluule kogumisest Alutagusel 1950. aastatel. Kalmre, Eda (koost, toim). *Pildi sisse minek. Artikleid välitööde alalt*. Tänapäeva folkloorist 11. Tartu: EKM Teaduskirjastus, lk 15–58 (DOI: 10.7592/TF11.saarlo).

Selart, Anti 2014. Germanofoobist ökoprohvetiks. Oskar Loorits ja rikutud eestlased. *Vikerkaar*, nr 7–8, lk 138–157.

Siilivask, Karl 1982. Ülikool interventsiooni ja kodusõja aastail 1918–1919. Siilivask, Karl & Palamets, Hillar (koost, toim). *Tartu Ülikooli ajalugu III. 1918–1982*. Tallinn: Eesti Raamat, lk 23–31.

Siilivask, Karl & Hillar Palamets (koost, toim) 1982. *Tartu Ülikooli ajalugu III. 1918–1982*. Tallinn: Eesti Raamat.

Taal, Kersti 2018. *Õpetatud Eesti Seltsi ajalugu*. Tallinn: Argo.

Tasa, Monika 2008. Rahvusteadlane Oskar Loorits ja tema kaasaeg (1920–1940). Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonnas, MA43 (<https://dspace.ut.ee/handle/10062/26098> – 01.02.2022).

Tedre, Ülo 1991 Ühe isepäise mehe tööst ja tegemistest. *Keel ja Kirjandus* 3, lk 169–174.

Vanavara vallast 1932 = *Õpetatud Eesti Seltsi kirjad I, Vanavara vallast*. Tartu: Õpetatud Eesti Selts.

Viires, Ants & Ülo, Tedre 1998. Uurimislugu. Viires, Ants & Vunder, Elle (toim). *Eesti rahvakultuur*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk 15–45.

Västrik, Ergo-Hart 2005. Oskar Loorits: Byzantine Cultural Relations and Practical Application of Folklore Archives. Kuutma, Kristin & Jaago, Tiiu (toim). *Studies in Estonian Folkloristics and Ethnology. A Reader and Reflective History*. Tartu: Tartu University Press, lk 203–215.

Summary

Portrait of Oskar Loorits in the light of reports submitted to the University of Tartu

Tiiu Jaago

Associate Professor

Department of Estonian and Comparative Folklore

Institute of Cultural Research, University of Tartu, Estonia

tiiu.jaago@ut.ee

Keywords: Estonian Folklore Archives, Estonian folklore, Oskar Loorits, scholarship holder of the University of Tartu, teaching folkloristics at the University of Tartu

Oskar Loorits (1900–1961) is an Estonian folklore researcher, who is primarily known as the researcher of the folk tradition and religion of the Livonians, and as the founder and the first director of the Estonian Folklore Archives, founded in 1927. His connections with the University of Tartu have been discussed to a lesser extent. The article is based on the materials of the University of Tartu, mainly personnel records, stored in the National Archives of Estonia.

Loorits was admitted to the University of Tartu in 1919, i.e., the same year the university adopted Estonian as the language of instruction instead of Russian and German. This involved the opening of new chairs, including the Chair of the Baltic Finnic Languages and the Chair of Folkloristics. Loorits specialised in Baltic Finnic languages and graduated with a master's degree in 1923. Thereafter he started doctoral studies, while also changing his specialisation. In 1926, he presented his research on Livonian folk religion, for which he was awarded a doctoral degree in folkloristics. In 1927, he submitted the papers required for habilitation to the university and received the right to work as a lecturer at the university. From 1927 to 1942, he worked as an associate professor of folkloristics at the University of Tartu. In 1944, he left Estonia for Sweden.

The article looks at the activities of Loorits at the University of Tartu in the period 1919–1942. As he received a scholarship from the university for both studies (1921–1923) and research (1923–1927), he had to present a report of his completed work to the university's Faculty of Philosophy and to the university's government at the end of each term. As he worked at the university at an hourly rate, he continued reporting until the Soviet power was established in Estonia in the summer of 1940.

Besides factual information, his reports contain a remarkable amount of information on his personal development. These reports reflect Loorits' keen eye for research problems and opportunities and reveal his great work ability and strict self-discipline. He was able to manage large research fields as he saw possibilities for organising them. He was a strict lecturer, although supportive of young researchers when they were successful. Loorits' reports and the accompanying documents also provide an insight into the everyday life at the university of the 1920s–1930s. One can see that at the beginning of the period, the comparative method was predominant (this research method was represented by the professor of folkloristics Walter Anderson), and then the research methods based on the tradition group and presentation (Loorits) and the poetics of

Tiiu Jaago

folklore (August Annist) were added. This was a period of significant advancement of research and science. While Loooris was able to see potential research perspectives and apply new research methods, his work was also theoretically innovative and shaped the future folklore research.

Tiiu Jaago (PhD) on Tartu Ülikooli kultuuriteaduste instituudi eesti ja võrdleva rahvaluule osakonna kaasprofessor. Peamisteks uurimisvaldkondadeks on regilaul (laulu kujundkeel ja lutraditsiooni sotsiaalajalooline taust); pärimuslik ajalugu (suguvõsa suulised ajalood, rahvapärased ajaloopildid, migratsiooni- ja mitmekultuurilisuse kogemus, tõsielulugude trauma keel); Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu.

Tiiu Jaago (PhD) is Associate Professor at the Department of Estonian and Comparative Folklore, Institute of Cultural Research, University of Tartu, Estonia. Her main fields of research include early Estonian folksong (figurative language, socio-historical background of song tradition), oral history (family histories, folksy views of history, migration, and multicultural experience); history of Estonian folklore research.

tiiu.jaago@ut.ee

Oskar Loorits ja tema kaasteelised

Mall Hiiemäe

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi emeriitteadur
mall.hiiemae@folklore.ee

Teesid: Oskar Looritsa roll eesti rahvaluuleteaduses on olnud mitmekülgne ning eriline. Viljaka teadlasena on ta paljude väljaannete – uurimuste ja teadusartiklite autor, kelle mitmekülgsus avaldub veel ka keskendumises liivi rahvaluulepärandi hoolikale talletamisele ning selle hõimurahva püsijäämise eest seismisele, Eesti Rahvaluule Arhiivi (ERA) loomises ja selle kujundamises rahvusvaheliselt tunnustatavaks folklooriarhiiviks ning uurimisasutuseks.

Usundiloolasena ning rahvusideoloogina on Loorits oma uurimusteski ikka ja jälle tähelepanu pööranud eesti jt soomeugri rahvaste kultuurilise identiteedi kujunemisele, otsides ja leides folkloorinähtustes tõestust oma seisukohtadele. Tema mahuka teadustöö vaatlusel selgub, et nimelt see aspekt on kõige enam vastukaja leidnud folkloristide jt lähedaste erialade teadlaste seas, kusjuures hinnangu andmisel tulevad nähtavale usundiuurimise arenguetapid alates 19. sajandi lõpukümnenditest kuni tänapäevani, mil laia huviliste ringi aktuaalseks arutlusteemaks on looritsalikust mõtteviisist inspireeritud küsimus, kas oleme loodusrahvas või metsarahvas.

Märksõnad: animism, Eesti Rahvaluule Arhiiv, liivi folkloor, loodusrahvas, rahvusideoloogia, usundifenomenoloogia

Oskar Loorits – teadlane ja isiksus

Venna sõnul oli Oskar olnud poisipõlves koerusttäis rööbeldis, koolipingis viieli- ne, täiskasvanuna äge, kartmatu ja järeleandmatu, terava sule ja sõnaga (Loorits, A. 2000). Asjaoludest, mis osutusid määravaks Oskar Looritsa, 1919. aasta sügisel Tartu Ülikooli keeleteaduskonda astunud tudengi kujunemisteel, pean oluliseks Jakob Hurda arusaama vanavara kogumise eesmärkidest. Rahvapoeetika põhiliikide kõrval pidas Hurt oma üleskutses “Paar palvid...” vajalikuks talletada sellal ebaususe silti (vrd Hurt 1989: 50jj) kandvat sünkretistlikku rahvausundilist pärandit. Loorits tutvus Hurda kogu temaatikaga juba üliõpilase- na, kui see oli hoiul Helsingis Soome Kirjanduse Seltsi arhiivis. Seal tutvustas talle Hurda kogu Kaarle Krohn ning avaldas omalt poolt vaimustust saavutatu kohta. Oma soovist Hurda üritust jätkata ning edasi arendada kirjutas Loorits hiljem: “Juba mõne nädala jooksul armusin ka mina Hurda kogudesse niivõrd, et kõigi meeli tundsin: nende lehekülgede vaimsuse ja loomingu uurimine peab saama minu elutööks.” (Loorits 1937: 57) Looritsa koostatud on ka sisuregister

Hurda kogu põhiseeria kümnele esimesele tekstikõitele (H II 1–10), see asub Eesti Rahvaluule Arhiivi praeguses uurijatetoas.

Pilt 1. Oskar Loorits tudengina (1922). EKLA A-137: 2.

Mõnevõrra juhuslikum, ent edaspidises töös seda määravam oli Looritsa esimene kogumisretk Liivimaale 1920. aasta suvel. Nimelt õnnestus Soome keele-teadlasel Lauri Kettunenil, kes sellal Tartu Ülikoolis professorina töötas, saada keeleuuringuteks abiraha. Retkekaaslaseks sai ta Julius Mägiste asemel Oskar Looritsa. Kettunen oli suure välitöökogemusega, oma noorest kaaslasest 15 aastat vanem. Vilunud suhtleja ning keeleandeka küsitlejana oli ta noorele tudengile heaks eeskujuks. Kettunen on hiljem meenutanud, et võrreldes Mägistega oli “Oku” parim valik: õppis *herkästi* liivi keelt rääkima ja *nopeasti* kirjutama, abistas fonografeerimisel, ei väsinud ega virisenud pika tööpäeva üle, tundis end kohalikes peredes vabalt, hullas lastega ja vestles vanuritega otsekui eakaaslane. Juhendaja sõnutsi: “Alusta alkaen tuli Looritsista liiviläisten lempilapsi” (Kettunen 1961: 351–354, 360). Nii sai Oskar Loorits – *kerülijä Jumalan armosta* – esimeselt Liivimaa kogumisretkelt hea edukogemuse. Siit sai alguse ka aastaid kestev hool liivlaste kultuurilise ja rahvusliku püsimise ning edenemise eest (Blumberga 2004: 10 jj; Västriku 2005: 204–205). Juba esimese Liivi-retke järel ilmus Looritsalt lühikirjutisi perioodikas, matkamuljeid, materjalitutvustusi, ülevaateid päevakajalistest sündmustest Liivi rannas. Usutavasti on tema empaatiline suhe liivlastega omalt poolt kaasa aidanud kujunemisele rahvusideoloogiks. Muret hõimurahva käekäigu pärast on ta korduvalt avaldanud 1934. ja 1935. aastal. Autori hoiakuid iseloomustab ERK (Eesti Rahvuslaste Klubi) Toimetistes ja Päevalehes ilmunud artikkel “Liivi rahva elu ja surma küsimus” (avaldatud samuti Soomes 1937. ja Rootsisis 1938. aastal, taastrükk Eestis, vt Loorits 2000: 135–144). Selles eneseavalduses juhib ta algul tähelepanu eestlaste kui väikerahva hääbumise ohtudele, seejärel pühendub liivi rahvakillu püsijäämise mureküsimustele.

Olles Liivimaal viiel aastal tulemuslikult rahvapärimest kirja pannud, koges Loorits, et liivi folkloor on usundi poolest vägagi rikkalik. Kogutu põhjal suutis ta suhteliselt lühikese ajaga koostada võrdleva uurimuse ning kaitses Tartu Ülikoolis 1926. aastal doktorikraadi teemal “Liivi rahva usund” (vt Loorits 1926–1928); saksakeelsena ilmus *FF Communications*-sarjas liivi muinasjuttu- ja muistendivariantide register (1926). Ilmselt olid need asjaolud peamiseks ajendajaks, et Loorits keskendus oma erialases töös kõige enam usundile. Mõistagi tuli nende kõrval arvesse ülikoolis prof. Matthias Johann Eisenilt saadud õpetus.

Oskar Looritsast Eesti Rahvaluule Arhiivi arengujuhina ja ka ERA rajamisest ning loomisest on seni trükisõnas üsna põhjalikult juttu olnud (nt Berg 2002; Västriku 2005: 206–208; Tampere 2009). ERA aruannetest, tööplaanidest, küsitluskavadest eri teemade kohta ning tegevusjuhistest selgub, et arhiivi juhataja võttis oma ülesandeid täie tõsidusega (Hiemäe 2003). Oluliste ettevõtmiste hulka tuleb arvata lünkade täitmiseks ette võetud järelkorjandused

aastatel 1929–1931, osalesid Rudolf Põldmäe, Richard Viidalepp ja Herbert Tampere, kes suviti töötasid enam kui pooltes Eestimaa kihelkondadest. Kogumisaruannetest selgub, et ERA kogus oli uskumuste ja kombestiku teema osakaal võrreldes J. Hurda ja M. J. Eiseni kogudega pigem suurenenud (Viidebaum & Loorits 1932: 216).

Rahvaluule talletamisel kohalike kaastööliste võrgu kaudu jätkati Jakob Hurda liini, 1930. aastatel algatati ülemaalisi kooliõpilaste kogumisaktsioone, samuti rajati teiste Eestis elavate rahvaste folkloori kogud (nt ERA, Vene; ERA, Läti; ERA, Saksa; ERA, Juudi jt, vt Salve 2002). Bülletääni Rahvapärимuste Selgitaja juhtkirjades avaldas Loorits kogumistöö ülesandeid, konstateerides, et ERA pole ainult rahvaluule, “vaid ka usu, teaduse, keele, vaimulaadi ja suurel määral isegi ajaloo varaait” (Loorits 1936a: 1).

Pilt 2. Setu laulikut Akulina Ruusamäe fonograafile salvestamas. Seisab Oskar Loorits, laulu kirjutab üles Elmar Päss. ERA, DF 631.

Laevahaldjapärimuse kohta lisamaterjali hankides pöördus Loorits ise eestlastest laevakaptenite poole Tallinnas ja mujal, et koostada võrdlev ülevaateteos; paralleelmotiivide saamiseks teiste rahvaste pärimusest saatis ta tellimusi

paljudele folklooriarhiividele (Loorits 1931a). Eestis hankis rannarootslastelt täiendusi Paul Ariste, põhjarannikul küsitles informante Rudolf Põldmäe. Täiendava kogumisega tuli Põldmäel ERA tekstivaramut täiendada piibliainestikule toetuva kujutelma kohta vaarao inimestest. Eesti teisendite nappust on Loorits (1935: 2, 170) kurtnud juba töös liivi ainestikuga. Maailma rahvaste folklooris esineva motiivistiku võrdlusele keskenduvad uurimused avaldas Loorits saksa keeles.

Setu folkloori huvilisena pöördus Loorits otse õigeusupreestrite poole üleskutsega kirja panna andmeid külapühade tähistamise daatumitest ja kombestikust ning jõudis enne Teist maailmasõda avaldada kirjutise setu naistepeotavade kohta (Loorits 1940). Kolmepäevasel kogumismatkal 1936. aasta septembris osalesid veel assistendid Rudolf Põldmäe, Herbert Tampere ja Richard Viidalepp. Olustikupilt välitööpäevikus kujutab ilmekalt “kultuuride kohtumist”. R. Põldmäe märgib: “Üldse näitas suurimat andekust tantsupidude organiseerimises ja juhtimises dr. Loorits, kelle sõbramehelik käitumine tungis vist mõnegi setu nooriku südamesse.” (ERA II 128, 475 < Setumaa) Doktorihärra eestvõttel saadi veel maavalitsusest moodne volujuonega sõiduauto, mis samuti olevat muljet avaldanud (*ibid.*).

Tartu Ülikoolist kogutud teooriateadmiste toel ERA tööd praktiliselt kujundama hakanud Loorits järgis algul Soome koolkonna uurimismeetodi nõudeid, ent 1930. aastate lõpuks arusaamad muutusid. Kui silmas pidada, mida talle andis ülikool, siis ühel pool oli teoreetikuna pigem kabinetiteadlane, Soome meetodi kogumis- ja uurimisprintsipe väärtustav ja rakendav žanriteoreetikust professor Walter Anderson, teisel pool varase kogumiskogemusega, hea uurijavaistuga, ebamäärase žanrikuuluvusega folklooriainesest huvituv isepäine tudeng, kel marssalikepike põues. Aeg oli ajaloolis-geograafilise meetodi formalismist loobuda, esile kerkis uusi võimalusi pakkuv funktsionalistlik uurimissuund (Tampere 2009: 226–227). Loorits sõnastas vajaduse üksikmotiivide analüüsi asemel üle minna rahvaluulenähtuste, sotsiaalsete, etniliste, kultuuri- ja usundilooliste tähenduste jälgimisele ja selgitamisele (Loorits 1939: 202). Kogumistöösse tõi see idee lisasuuna, mida ta on nimetanud elupiltide maalimiseks, hoiatades: “Elupiltide maalimine – see ei ole nõnda hõlpus ja kõditav kui iseenda pildistamine” (*ibid.*: 204).

ERA asutamise aastal, mil Oskar Looritsa organisatoorne tegevus keskendus arhiivi sisseseadmisele, ilmus temalt pühendusteoses Matthias Johann Eiseni 70. sünnipäevaks artikkel “Vägilaste prototüüpe” (Loorits 2000 [1927]: 9–45). Otsekui vastukaaluks klassikalistele rahvaluule uurimise meetoditele pakub ta välja uue vaatenurga: “...teaduslikud uurijad arvavadki sageli sooritatuks juba kogu oma töö, kui nad on tembeldand analüüsi all oleva motiivi lainuks säält või säält loo sünnipaigast. Kuid lainamisteede jälgimine ja loo sünnipaiga

leid kui ka algkuju rekonstrueerimine ei valgusta ju ometi veel loo enda sündi ega selgita neid lähtekohti, aluseid ja tegureid, mis on tekitand ühe või teise vägilasloo” (*ibid.*: 9). Artiklis on rida näiteid pajatustest, tegelasteks kohalikud külakangelased – jõumehed, suursöömarid, vastaliste võitjad. Autor on lisanud tagasihoidliku joonealuse märkuse rootsi folkloristi Carl Wilhelm von Sydowi hiiuteooria kohta: „Tundub ometi, et Sydowi lähtekoht üksinda on liig kitsas seletama kogu vägilaskujude tekkimise probleemi, vaid meil tuleb võtta arvesse veel muidki vaatekohti“ (*ibid.*: 45). Hurda kogust pärit tekstinäidetele on Loorits nähtavasti sihtotstarbeliselt lisa hankinud – kogumisaastaks on 1927.

Kinni pidades soome meetodi nõudest, et uurijal tuleb läbi võrrelda kõik teemasse puutuvad allikad, kibeles Loorits ERAs juba korraldusetapi enamjaolt läbi teinud uurimisainest väljaannetes tutvustama. 1929. aastal ilmus temalt ülevaateartikkel looduskõnelustest ehk loodushäälenditest (sks *Naturlaut*), selle lõppu on lisatud sugestiivne üleskutse: “Kes võtaks vaevaks koguda oma ümbrusest sellist ja muud rahvaluulelist ainestikku ja saadaks hoiule Eesti Rahvaluule Arhiivi (Tartu, Aia tn. 42) – ikka sinna vanavara-panka, mille aktsiate kurss rahvusvahelisel vaimubörsil rikkalikult tõuseb, nii et klientidel ei ole sissekukkumist karta” (Loorits 2000: 94). Hinnangus looduskõneluste tunnetusliku tausta kohta on samas välja öeldud ka idee inimese ja muu looduse suhte kestvusest: “Jah, eks hooma me neis kõnelusis üldse liigutavalt hella suhtumist loomesse kui meie hoolealuseisse ja edasi kogu loodusesse kui meie sõbrasse ja omataolisesse. Vahe inimese ja looduse vahel kaob niivõrd olematuks, et inimlapski sarnastatakse muude olenditega...”

ERAs jätkas Loorits tegelust liivi folklooriga. Võrdlevalt eesti ainestikuga on koostatud artikkel kalapüügil kasutatavatest eufemismidest liivlaste ja eestlaste kõnepruugis (Loorits 1931b). Folkloori ja folkloristika teemal kirjutas ta märksõna-artikleid Eesti Entsüklopeediale. Folkloristikas sellal kasutatavaid mõisteid ja terminoloogiat tutvustavate lühiartiklite jada annab tunnistust autori eruditsioonist, ent ka isiklikust uurijahuvist. Germaani ja/ või bütsantsi mõjustustele eesti ning setu rahvajuttudes on siin osutatud kui tulevasele uurimisteamale: “Kuigi eesti r[ahvajuttu]de repertuaar põlvneb praegu suuremalt jaolt Läänest ja kajastab eriti ilmekalt just saksa mõju, on meil sellest hoolimata ometi võimalik avastada siin ka vanemaid, ligema ja kaugema Idaga ühendavaid kultuurisidemeid, mille täpsam selgitamine tootab heita Eesti esiajaloole hoopis uut lisavalgust” (Loorits 1936b: 5). Näitena arhiivikorraldusest rahvausu teemal on esitatud ERA kartoteekide süsteem (see püsib ERA uurijatetoas üsna omaaegses liigenduses ning rubriikide järjestuses tänini): “...maailm (ms. pärimused maailma lõpust ja äärest nii ajalisel kui ruumilisel jne.), taevaaoetus ja selle erinähtused (näit. virmalised, vikerkaar, pikne, päike, kuu, tähed jne.), ilmastik (näit. tuul, külm, udu jne), maa ja selle

eri moodustised (orud, mäed, kivid jne.), vesi ja eri veekogud, tuli, taimestik, kogu loomariik (putukad, ussid, kalad, linnud, mets- ja koduloomad), inimene (keha ja eri elundid, inimese tööd ja toimingud (näit. kalapüük, küttimine, karjandus, põllundus jne või kõiksugused ehitised, kodune majapidamine, toitumine, rõivastus jne.), inimühiskond (ms. tervitamine, kohus, sõda jne.), inimese elu tähtpäevad (näit. ristsed, pulmad, matused), aasta tähtpäevad, haigused ja nende arstimine, unenäod ja nende seletamine, nägemused ja kõiksugused vaimolendid (haldjad, surnud jne.), nõid ja nõiamoondised (näit. libahunt jt.), ohverdamised ja pühapaigad, elu ja surm (ms. saatus, hingejõud jne.)” (*ibid.*: 14–15). ERA ainekogu korraldussüsteem sai eeskujuks mõnelegi sellal noorele arhiivile teistes riikides. 1935. aasta sügisel võeti W. Andersoni ja O. Looritsa poolt ette pandud resolutsioon rahvaluulearhiivi otstarbeka korraldamise ning nõuete kohta vastu rahvusvahelisel folkloristide kongressil Lundis (Tampere 2009: 228–231).

Populaarne ülevaate-teos “Eesti rahvausundi maailmavaade” (Loorits 1990 [1932]; ilmus ka saksa keeles) toetub Looritsa usunditeemalistele ülikoolilõuengutele. Kooliõpilastele sai koostatud õppevahendina antoloogia “Vanarahva pärimusi” (Loorits 1934b, II tr 1936). ERA oma väljaandeseeriaga otsustati alustada 1934. aastal. Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetuste seeria esimene number ilmus 1935. aastal, ent kujunes nii, et osa Looritsa töödest avaldati topelt – ühtlasi kas Õpetatud Eesti Seltsi või Tartu Ülikooli väljaandena. Seeria avanumbri saatesõnas märgib Loorits, et ERAs on raskem korraldustöö tehtud ning nüüd on võimalik pühenduda uurimisele ning väljaannete koostamisele. Siiski ei jää nende lugejale märkamata lõpulisad teemasepuutuvate arhiivi-variantidega, mis teose käsikirja on trükkimise eel lisatud.

Enne Teise maailmasõja algust jõudis eestlaste lugemislauale ka Looritsa algatatud ja kavandatud “Endis-eesti elu-olu” seeria esikõide lugemispaladega kaluri ja meremehe elust (ilmumisaasta 1939, taastrükk 2002). Selliselt, nagu publitsistlikes kirjutistes, pole autor siin kultuurimõjustusi vaenanud: “Kui kõiki siinesitatavaid jutustusi ei saa käsitleda nagu ajaloolisi fakte, siis ometi nad kajastavad seda elutunnet ja mõtteviisi või jällegi neid kogemusi ja oskusi, mida läbi sajandite on rakendatud oma elu sisustamiseks ja mida võime eesti rahva omakultuuri raudvaraks arvata ka siis, kui mõned elemendid sellest võõrsilt on laenatud, kuid meile orgaaniliselt omaseks saand” (Loorits 2002: 7). “Endis-eesti elu-olu” teine lugemispalade valimik tekstidega metsaelust ja jahindusest ilmus okupeeritud Eestis 1941. aastal “Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetuste” 15. numbrina (Loorits 2004). Nagu seeria esimeses köites, lisanud siingi valimiku lõppu varia-osa pealkirjaga “Mõningaid kilde”. Vabanduse asemel, et takistuseks oli arhiivitöö suur maht ja lisamaterjali kogumise vajadus, on koostaja sõnaosavalt järelsõnasse sisse surunud manipuleeriva kiituse

Maksim Gorki ja sms Stalini aadressil. Ja veel: tegemist olevat tekstidega, “mis nüüd esmakordselt trükki pääsevad, tänu meie sotsialistliku kodumaa erakordsele hoolekandele teadusliku ja rahvakultuurilise töö eest” (*ibid.*: 454).

Algas maailmasõda ning järgnesid okupatsioonid, Looritsal kui võõraviha välja näidanud ideoloogil oli õnneks aega ja võimalusi kodumaalt lahkumisel kaasa võtta rahvaluuletekstide koopiaid tööks sõjapaos (Loorits, A. 2000: 43–44). Muuhulgas võttis ta kaasa ka elupiltide maalimise nõuetele vastavalt äsja kirja pandud kaastöövihikud tublilt rahvaluulekogujalt Emilie Poomilt. Kodumaale jõudsid need koos Looritsa vaimse pärandiga ning leidsid koha ERA fondis 1998. aastal.

Märkimisväärne osa kodumaal ning hiljem eksiilis ilmunud publitsistlikest kirjutistest kannab ideed, mille motoks sobib üks Õpetajate Lehes avaldatud ettekanne, nimelt “Eesti kultuur ulatub kaugele paganuse aega” (Loorits 1934a: 10). Siin leiab ilmeka väljenduse Looritsa leitmotiiv eesti eheda omakultuuri rikutusest võõraste mõjude toimet. Peateos eesti rahvausundi põhijoontest “Grundzüge des estnischen Volksglaubens” ilmus kolmeköitelisena (1949–1960) Rootsisis, kuhu Oskar Loorits 1944. aastal koos perekonnaga pagulusse lahkus.

Doktriin eestlaste loodususust

Eestikeelsele lugejale olid (enne Looritsa teoste keelustamist nõukogude režiimi surutise aegadel) mõnevõrra tuttavad Looritsa resümeeeriv ülevaateos “Eesti rahvausundi maailmavaade” (esmatrükk 1932) ning “Endis-eesti elu-olu” seeria kaks esimest köidet. Märksõnad “animism”, “loodustunne”, “omakultuur”, “samaväärsus”, “staatilisus” ja “ürgdemokraatia” sugenesid Looritsa töödessa juba enne tema 1930. aastate käsitlust eesti rahvausundi maailmavaate teemal. Ilmuvad need ikka ja jälle teksti sisse, kantud autori soovist öeldut kuulda võtta. Siinsed tekstinopped on enamuses artiklivalimikust “Meie, eestlased” (Loorits 2000), ent esimesed kaks pärinevad “Eesti rahvausundi maailmavaate” kolmandast trükist, mis taas Eesti lugeja ette ilmus alles ärkamisaja lõpul 1990. aastal. Elu on näidanud, et Looritsa mõtteavaldused peatükis “Suhtumine looduselle” kuuluvad tema teoste pilkupüüdvamate tsiteeringute hulka (nt Tüür & Maran 2005: 244; Selart 2014: 138; Mikita 2015: 112; Jonuks & Rimmel 2020: 465). Teemaks on meie kauged esivanemad, ent üldistus osutab soomeugri rahvastele: “Nõndaviisi on kujunenud soomesugu rahvaste võib-olla kõige veetlevamaks jooneks just suur ja sügav loodustunne kuni harda ja anduva austuseni. See austus on eriti hell seetõttu, et kõigele suhtutakse kui omaväärsele.” (Loorits 1990: 45) Näiteid öeldu kehtivusest (mets ja puud, vesi, põld, eluhoone, esemed) on toodud mari usundilistest tavadest. Mõte kordub: “Kujutelles

loodust omataoliseks ja austades selle samaväärsust, ei peeta siis kuidugi ka inimest looduse üleolevaks kuningaks, kelle jumal alles viimasena ja omaenda näo järgi loond, nagu käsitleb teda iisraeli jt. rahvaste ilmavaade, vaid meie esivanemate ürgdemokraatlikule mõtteviisile inimene on samaväärne ja üheõiguslik kogu muu loodusega” (*ibid.*).

Artiklis “Meie usund ja ühiskond, kristlus ja baltlus, juhid ja mass” 1933. aastast kurdab Loorits, et ta teoste ilmumisele on järgnenud “naiivid arvustised” ning väidab taas: “Primitiivses miljöös väljendub inimese samaväärsustunne loodusega ja veresuguluse teadvus ühelt poolt hõimu-kommuuna idees, teiselt poolt animistlik-monistlikus maailmavaates” (Loorits 2000: 103).

Kordub idee animismiaegse maailmapildi juurde kuuluva mõtteviisi sajan-deid kestvast püsivusest: “Eesti rahva poliitiline mõte on aastasadu vana ja seda on kandnud alati demokraatia ja samaväärsuse, vabaduse ja sallivuse ideed. Selles ei saa kahelda keegi, kes vähegi on jälginud meie hõimlaste vaimsust ja loomingut kuni hämarate ürgaegadeni” (*ibid.*: 135). Tsitaat kuulub juba ennem mainitud artiklisse “Liivi rahva elu ja surma küsimus” aastast 1934, mil liivi rahvakillu hääbumine Läti-poolse surve all tõesti ilmseks oli saanud.

Võimalusi oma veendumusi teavitada on Loorits leidnud artiklis “Laps ja looming elu mõtestajana” (ilmus 1935): “See ei ole mingi õõnes ilukõneline hüüatus: loodustundes kätkeb ikkagi määratu elujõud, mille teadlikku väl-jaelamist meie rahva juhid ja kasvatajad ärgu alahinnaku. Mõeldagu kas või ainult sellele, kui palju loodustunde lõtvumine on rikkunud linlaste elutunnet ja eriti veel linna laste isiksuse kujunemist” (Loorits 2000: 153).

Mida süvenenumalt Loorits Euraasia rahvaste usunditega tegeles, seda enam painas teda dilemma: “Kas oleme ida või lääne päritolu?” Selle pealkir-jaga artikkel ilmus 1936. aastal. Ta polemiseerib keeleteadlastega, halvustab saamatuid arheolooge kammkeraamika kultuuri kandjate päritolu ning asuala ebalevas määratluses ja jõuab veendumusele, et soomesugu hõimud olid kau-gemas minevikus enam seotud idapoolse kultuuriga (Loorits 2000: 157–163). Siitpeale kujuneb kõhklev hüpotees tõdemuseks: “Mulle kui folkloristile, kes just eritleb meie rahvatraditsiooni lääne ja ida lademeid, on idamaine põhilade ja meie algsem side kauge Oriendiga järjest enam selgumas.” (Loorits 2000: 180, artiklis “Eesti rahvalaulu elutundest” 1938. aastal.)

Nii nagu eesti vanema rahvalaulu vaatlusel, on Loorits jõudnud üldistusteni ka maagiavõtete jälgimisel ning kirjutab artiklis “Maagilisest mõtteviisist” 1940. aastal: [Maagilise toiminguh puhul] “pole tehtud mingit põhimõttelist vahet inimese ega muu looduse vahel, ka mitte elava ja elutu vahel, vaid egotsent-riline inimene on kujutelnud kogu ümbritsevat loodust endataoliselt elavana” (Loorits 2000: 285).

Üsna põhjalikult on Loorits eestlaste päritolu, asuala ja nn uurali algkodu problemaatikat käsitlenud veel paguluseski. Artikkel “Eesti esiajaloo keerdküsimusi” ilmus 1946. aastal. Kõige valulikumalt on autorile mõjunud vähimategi aaria kultuuri mõjustuste tunnistamine: [Aarialase dualistliku elukäsitusega võrreldes] “uurali elukäsitus on läbilõhki monistlik ja tugineb võrdsuse ning samaväärsuse põhimõttele, mis ei piirdu ainult inimestega, vaid laiendatakse kogu loodusele” (Loorits 2000: 319). Taas on kõige enam etteheiteid osaks saanud arheoloogide otsustustele. Oponendile terendab võimalus eesti esiajaloo keerdküsimusele vastus saada esiaja kultuurilise identiteedi rekonstrueerimise ja lahtimõtestamise abil. Võib öelda ka, et kindlasti oli Looritsa usk animistliku maailmavaate kauaaegsesse toimimisse siiras, kuid rahvuslasena rakendas ta oma tõekspidamised ideoloogia teenistusse. Teisalt tuleb siinkohal tunnistada, et õhin meie esiajaloo keerdküsimuste lahendamiseks pole aastakümnetega vaibunud ja on ilmne, et tänapäeva interdistsiplinaarses koostöös on kõva sõna oodata geeniuurijate poolelt.

Matthias Johann Eiseni tööst Oskar Looritsa jt folkloristide hinnangul

Alljärgnevas on eesmärgiks kõrvutada M. J. Eiseni (1857–1934) – rahvaluulekogumise organisaatori, rahvaluule populariseerija ning usunditeadlase – kohta antud hinnanguid teistelt folkloristidelt. Huvi pakub nii hinnangute mitmetisus kui Oskar Looritsale iseloomulik esitusviis.

Kõigepealt: 1927. aastal, selsamal sügisel, mil ERA 24. septembril ametlikult avati, asus Oskar Loorits veel ka õppejõuna tööle Tartu Ülikoolis eesti ja võrdleva rahvaluule eradotsendina, hiljem, 1938. aastast dotsendina. Nii sai noorest rahvaluuledoktorist tema endise õpetaja, M. J. Eiseni kolleeg. 1929. õppeaasta esimesel semestril on Looritsa loengute ja praktiliste tööde teemaks kirjas “Eesti usundi peajooned (üldised alused)” ning ka “Ebausk ja kombed”, teisel semestril “Eesti usundi peajooned: haldjad”, 1931. aastal alanud õppeaasta esimesel semestril “Eesti usundiliste kujutelmade ajalugu” jne, kuni Teise maailmasõja alguseni (Jaago & Köss 1995: 121–126).

Teel usundiuurijaks ei jäänud Looritsal ilmselt märkamata ega talle mõju avaldamata M. J. Eiseni usundialased arusaamad ning usundi kui uurimisvaldkonna käsitlusviis. Eisen oli lõpetanud Tartu Ülikooli teoloogia teaduskonna 1885. aastal. Kuna Eisenil rahvaluule alal doktorikraadi polnud, võeti ta 1919. aastast tööle isikliku professorina ning hiljem (1928. aastast kuni surmani 1934. aastal) töötas ta emeriitprofessorina. “Tartu Ülikooli etteluge-

miste kava 1919–1923” loengute ja seminaride plaanis on Eiseni teemana esil mütoloogia (*ibid.*: 121–123). Eisen oli juba 1880. aastatest alates aktiivselt tegutsenud rahvaluule valdkonnas, kusjuures uurimuslike käsitluste trükid aastatest 1919–1931 (“Eesti mütoloogia”, “Eesti uuem mütoloogia”, “Esivanemate ohverdamised”, hiljem veel “Eesti vana usk”, “Meie jõulud”) kuuluvad tema kõige olulisemate ja kõige enam viidatavate teoste esiritta.

Eiseni mütoloogiakäsitluste ning “Esivanemate ohverdamiste” kohta avaldas “üheks professorlikuks professoriks Tartus” tituleeritud Walter Anderson kiidusõnu: “See töö on kõige täielikum eesti mütoloogia ja ohverdamiskommete kirjeldus, mis meil praegu olemas” (1923, viidatud Tedre 1996: 174). Herbert Tampere, kes eesti rahvausundi valdkonnas prof. Andersoniga võrreldes märksa pädevam oli, märkis aastaid hiljem, et Eisenile oli omane “mitte just tugev uurimismeetod ja idealistlik seletusviis” (Tampere 1958: 215). Olen arvamusel, et M. J. Eiseni sajandaks sünniaastapäevaks kavandatud väljaande “Esivanemate varandus” koostamisel ajendas Tamperet vajadus välja näidata ajastuomast poliitkorrektsust. Üldiselt leidis kriitikat ikkagi Eiseni avaldatud rahvajututekstide vaba ümbersõnastamine ja lauseehitus – nn Eiseni stiil, mida paljud rahvaluulekorrespondendid kaldusid eeskujuks võtma. 20. sajandi lõpul, mil Eiseni head ja vead olid igale folkloristikat õppinud tudengile selgeks saanud, pidas Ülo Tedre Eiseni tööde taastrükke ette valmistades vajalikuks möödaniiku olude kohta lisada, et Eisen oli praktik, kes jäi poleemikates tagasihoidlikuks, kuna “tema teadmised olid auklikud” (Tedre 1995b: 170). ERA kogudest eemal Tallinnas töötades suutis Tedre mõista ka Eisenit, kes oma mütoloogiakäsitluste koostamisega pidi toime tulema ajal, mil Hurda kogud alles Soomes asusid.

Järgneva on sobiv aeg Eiseni töö kohta sõna anda Oskar Looritsale, võimaldamaks tema väljenduslaadist osa saada ning tema ütleliste tausta üle mõtiskleda. Siinkohal on vast kohane nentida, et kui Looritsa kujundikasutus ja ütluste ägedus tema publitsistlikes kirjutistes kedagi ehmatada võiks, siis folkloristid nende hulka ei kuulu, pole ehk kunagi kuulunudki. Järelsõnas valikule “Eesti mõtteloo” sarja Looritsa autorsusega artiklitest kirjutab Kristi Salve: “Ka teaduslikes, aga seda enam populaarsetes artiklites lööb välja Looritsa kirklik loomus, mille viljadeks on polariseerunud hinnangud, epiteetiderohke stiil ja kohatised jõuvõtted materjali interpreteerimisel. Lugejal pole siiski vaja kõiki autori vaateid jagada” (Salve 2000: 409). Noorel edukogemusega teadlasel jätkus enesekindlust. Ta oli jõudnud ERA ülesehitamisega toime tulla, forsseerinud rahvausundi alast kogumistööd ja tegelenud eestlaste usundi tunnusjoonte eritlemisega. Tulevikuplaanidest kirjutab ta nõnda, vihjates ERA edusammudele: “Meil on “raamatusse raiutud” küll päratu hulk uskumusi ja kombeid, kuid motiivistiku levingu rajoonid ja terminoloogia kontrollitakse, õiendatakse ja viimistellakse alles siin ja sageli hoopis teises ulatuses ja koosseisus, kui seda

on senini teatud. Otse uskumatu tunnukse tõsiasia, et viimase paari aastaga on suudetud tungida isegi meie muistsesse usundi-maailma sügavamale kui seni.” (Loorits 1932: 22)

Teine vihje käib otse Eiseni usundialase kompetentsi kohta: “Kui neid tuhandeid teateid, mis leidub Eesti Rahvaluule Arhiivis lindude kohta, huupi kokku kuhjata (vrd. M. J. Eiseni läbi kolme numbri pikka kirjutist “Linnud rahvasuus”, “Eesti Kirjandus” 1922), siis ei ava nad meile veel mingit perspektiivi meie esivanemate usundi või kunagiste arusaamade ja maailmavaate mõistmiseks” (Loorits 2000: 198). See tekstilõik kuulub Looritsa artiklisse “Lind – eesti omakultuuri ja vaimsuse vapp” aastast 1938, milles autor näitab, mida lind meie kultuuripildis sümboliseerib.

Kirjutises “Poedi ja professori prototüübid massis” kahe fantaseeriija tüüpi rahvaluulekorrespondendi kohta pole Loorits hoidunud möödaminnes torkimast Eiseni professoriseisust. Korrespondent on oma saadetises Hurdale allkirjana esitanud “ainult initsiaalid venekeelsete tähtedega, milledest vanapapi Eisen veel rahvaluule isikliku professorina “asjatundlikult” on osand lugeda välja eestikeelseid tähti ja ehtsas eisenlikus stiilis targutavalt järeldada...” (Loorits 2000: 353). Ja veel repliik ühe rahvaluule talletaja kohta, kelle fantaseeringud olla eelmisega võrreldes “täitsa alaväärtuslikud ega kõlba kuhugi mujale kui ainult Eiseni kogu lehekülgede arvu suurendamiseks” (*ibid.*: 363). Tunnustuse jagamisel külarätsepast suurkogujale (saatnud Hurdale 8700 lk rahvaluule kirjapanekuid) möönab Loorits: “Kui tema tekstides mõnikord harva (ja sedagi alles elu lõpupoole pärast Hurda surma kõvenend Eiseni mõjul) ilmneb ka omaloomingu lisandeid või vähemalt tunnuseidki, siis aimame neis pigem uurijatungi, mis sõnadesse valatult vormub eisenlikult magedaks targutamiseks.” Loorits on arvanud selles rahvaluulekogujas ära tundvat professori prototüübi, “kelle vaimne tase ja analüüsivõime ei seisa madalamal Eisenist, kuid kellel pole olnud tehnilist eelharidust ega saatuse õnne sattuda ülikooli kateedri ja tosinaid rahvaraamatuid turule lasta” (*ibid.*: 364).

Mis puutub Looritsa poolt poedi ja professori prototüüpideks tituleeritud rahvaluulekogujatesse, siis nende kahe tööle on erinevaid ning vastuoksuslikke hinnanguid antud küll tänapäevani (Kikas 2007). Pärast autentsusprobleematika esiletõusu 1960. aastatel seoses akadeemilise vanasõnaväljaande koostamisega ollakse ebaautentse allikmaterjali suhtes nüüdseks teadlikumad, ent ühtlasi paindlikumad ning mööndustega (Järv 2003: 95 jj; Hiiemäe, R. 2017: 221 jj). Kristi Salve on pidanud vajalikuks nentida: “Aga Looritsa hoogsus võlub – tõesti, kui ta praegu kõnealuses artiklis nimetab “ehtsalt eisenlikku targutavat stiili”, siis vastandub sellele kohe samas artiklis väga näitlikult “ehtsalt looritsalik sugereeriv stiil”, mis lausa sunnib mõnda asja märkama või teisiti nägema” (Salve 2000: 401).

Meie 19. ja 20. sajandi rahvausundilises allikmaterjalis leidub küllaltki palju näiteid animatistlik-animistlikust suhtumisest loodusesse, selle elususse ja hingestatusse. Küllap oli Oskar Looritsal hõlpus nende abil oma rahvuskontseptsioone välja tuua. Siinkohal kerkib küsimus Looritsa (1990: 45) sõnastusest *usundi* kohta, mille “võib-olla kõige veetlevamaks jooneks” on “just suur ja sügav **loodustunne** kuni harda ja anduva austuseni”. Mis ajendas Looritsat võimendama oma hinnangut, seades mõõdupuuks *harda* ja *anduva* austuse? Ta ju teadis uskumust, et nt hunti või hiirt tapmast ei hoidutud mitte harda ja anduva austuse tõttu, vaid hirmust ajendatud sõltuvustunde tõttu, mis sundis ümbritsevaga arvestama, seda respekteerima. Aga võib-olla nõrritas Looritsat asjaolu, et 1930. aasta Eesti metsateadlaste päeva avakõnet kutsuti pidama M. J. Eisen, kelle populaarsus Looritsat häiris? Kõneldes metsast kui pühast paigast annulleeris Eisen oma kaduviku-kuulutusega illusiooni muistse tabudega loodustunde vaibumatusest: “Aeg on murdnud maha muistsed sinavad salud ja kuulsad kõrved, muutes viimaseid kõrbedeks praeguse aja tähenduses, laiadeks leinavateks lagedateks, luidete langudeks” (Eisen 1931: 23). Nüüdseks võime öelda, et Eisen oli oma toonase mõtteavaldusega enam kui sada aastat ajast ees.

Oskar Loorits kaasteeliste pilgu läbi: Uku Masing, August Annist, Gustav Ränk, Ivar Paulson

Tartu Ülikoolis ettevalmistuse saanud haritlastest väärrib Oskar Looritsa kõrval usundiuurijana esiletõstmist **Uku Masing** (1909–1985), kes TÜ usuteaduskonna lõpetas 1930. aastal – sellal, kui Loorits juba õppejõu seisuses oli. Aastail, mil Loorits pühendus liivlaste toetamisele, ERA töö arendamisele, teadustööle ja loengutele rahvaluule õppetoolis, oli Masingul võimalus end (aastatel 1930–1933) täiendada Berliini ja Tübingeni ülikoolis. Ent temastki sai õppejõud, kelle loengutemaatika hõlmas usundeid ning usundite allvorme märksa avaramas mastaabis kui germaani või soomeugri rahvaste asualal.

Uku Masingu loengute käsikirjad jõudsid trükki (1995) alles pärast tema eluaega; masinakirjas tekste oli huviliste hulgas liikumas ka varem. Masingu järeldused ja üldistused toetuvad väljapeetult võrdlusele, kusjuures ei võrrelda mitte ainuüksi eri rahvaid või piirkondi, vaid ühtlasi eri autorite käsitlusi. Tema loengutes on kohta nt baltisaksa autoritele, Soome folkloristidele, Faehlmannile ja Kreutzwaldile, Eisenile ning mõistagi Oskar Looritsale (aluseks peamiselt “Liivi rahva usund” ja “Eesti rahvausundi maailmavaade”). Looritsa ja tema kirjutatu suhtes heatahtlik ja malbe Masing osutab sageli ühisjoontele erinevate rahvaste folklooris ning esitab Saksamaa näitel oma kahtlusi muinasaja

omakultuuri määratlemise võimalikkusest: "... Samavähe nagu praegu on võimalik midagi erilist leida germaanide usundi kohta saksa ebausklide ja folkloristlikest andmeist, sama võimatu peaks olema selle alusel, mis parimal juhul pärit XIX s[ajand]i algusest, kõnelda eestlaste usundist kunagi muistsel, kasvõi muistse iseseisvuse ajal. Sellest on mööda niikaua aega, et kui tahame olla õiglasel, võime ainult vaevu rekonstrueerida seda, mis oli sellal, suured augud jäävad järgi ja nende täitmiseks pole õiget materjali. Kui püüame näha neist üle, siis tekib säärane olukord, nagu on praegu Saksamaal, kus tingimata tahetakse restaureerida esivanemate usundit..." (Masing 1995: 7–8). Looritsale saavad samas osaks kiidusõnad: "Kuid viimasel ajal siingi on suudetud hakata nägema kaugemale ja just LOORITSA tööde kaudu võime väita juba julgesti, et meil on säilinud materjali, mis on iidne ja kui mitte puhtalt eestiline, siis ometi taoline, millega võime arvestada kui eestlaste muistse usundiga või maailmakujuteluga." Seejärel põhjendab autor veel kord oma kõhklusi ning lõpetab tõdemusega, et miljoniline rahvas sulandub naganii ümberkaudsetesse suurematesse rahvastesse (*ibid.*: 7–10).

Ligi kaks aastat Looritsast vanem **August Annist** (1899–1972) oli samuti Tartu Ülikooli kasvandik. Annist (siis Anni) täiendas end stipendiaadina aastatel 1924–1927 välisülikoolides. Hiljem sai temast õppejõud Tartu Ülikoolis, samuti ka vanema eesti kirjanduse rahvaluuletausta selgitaja ning eeposte tõlkija. Annisti tööstiilist ja huvide ringist annab märku harjumus loetud teoste veergudele oma hinnangust jälg jätta. Pliiatsikirjas kommentaare, repliike, üksiksõnu, hüüu- ja küsimärke leidub Looritsa "Grundzüge" esimese köite veergudel. Tegemist on eksemplariga dr Annisti isiklikust raamatukogust, rariiteetsega ka veel selle poolest, et "Grundzüge" köited olid omanikuni jõudnud raudse eesriide tagant.

Huvitav on jälgida kahe teadlase "poleemikat" peatükis hiidudest kui loodust kujundavatest olenditest "Riesen als naturbildende Wesen" (Loorits 1949: 474–477). Annisti veerumärkmeid tuleb siin ette märksa tihedamalt. Loorits väidab ("Grundzüge" I: 474–475), et Anni(st) oma dissertatsioonis "Kreutzwaldi "Kalevipoeg"" (1934: 248, 250) on jõudnud järeldusele, nagu oleks Kalevipoeg algselt pärit viikingiaja lõpust või veel hilisemast ajast ning teiseks, on vene hiidkangelasele lähemal kui germaani hiule. Mõlemad teesid on Looritsa meelest kahjuks vähe vettpidavad ning vajavad põhjalikku korrektuuri. Hiiumotiivid on kahtlemata vanemad kui kangelasmotiivid ja pärinevad germaani vanema rauaaja vaimuilmast ning Soome on nad jõudnud Virumaalt igasuguse vene mõjuta.

unternommen, wobei Kalev seinen Gegner als gleich stark erkannte, sich aber dadurch veranlaßt sah, seinen Besuch zu wiederholen. Als er eines Tages wieder zu Neldar gehen wollte, forderte er auch seinen Sohn zur Begleitung auf. Da dieser sich weigerte, so stöckte er ihn ohne Weiteres in die Hosentasche und trat die Reise an. Nachdem er Neldar geöffnet, begannen sie den Kampf mit Ringen und schlugen sich mit Feinernstangen (Dritscheln), doch blieb es unentschieden, wenn von beiden der Sieg zuzuschreiben sei. Auf dem Rückwege sagte der Sohn, der während des Kampfes in der Hosentasche des Vaters gessen und daselbst nicht geringe Angst ausgestanden hatte: »Das war wohl eine harte Arbeit!« Der Vater erwiderte: »Ja, es war wohl eine harte Arbeit, aber noch härter war Neldars Stange (ots).«

Nachdem Kalev lange gelebt und viele rühmliche Thaten vollbracht hatte, ritt er einst einen ihm unbekanntem Weg. Eine Stimme vom Himmel rief ihm zu: »Kalev, wohin reitest du?« — Kalev antwortete: »Gutes unten, ein Besseres darauf, so schiebe ich weiter (Hea all, paras peal, läikkan pääle, d. i. auf dem guten Pferde sitzt ein besserer Reiter und bewegt sich langsam auf- oder vorwärts)! Die Frage wiederholte sich, er antwortete dasselbe und setzte seinen Weg fort. Endlich vernahm er deutlich in seiner Nähe einen Lärm oder Geschrei der Hölle (põrgulaste kisa ol' jo lahti kauläla oluud). Da wurde die Frage zum dritten Mal an ihn gerichtet, worauf er antwortete: »Gott selbst weiß nicht, wohin ich gehe (Ei Jumal tea, kus ma lään)!« Da sagte die Stimme zu ihm: »Hebe die Hände auf (Tästa käed ääes)!« Er folgte diesem Befehle; in demselben Augenblick aber war das weiße Pferd (der alte Teufel) unter ihm verschwunden und er blieb mit den Händen an dem obersten Rahmen der Hölle hängen. Die Stellung vära vanna pääle) hängen, woselbst er in derselben Stellung noch jetzt sich befinden soll, zur Strafe für die gegebene Antwort, das Gott selbst nicht wisse, wohin er gehe.

C. Russwurm, Sagen aus Hapsal, der Wiek, Osel und Ruuõ (1861), 7—10 (2: 1 und 3) <Saaremaa — Kronstandmesser M. Jacobsohn. Vgl. Inland 1856, Sp. 140.

A. Anni(st) hat 1934 seine Dissertation über den Kalevipoeg in den estnischen Volksüberlieferungen veröffentlicht und ist zu dem Ergebnis gekommen, dass »die real-menschliche Gestalt Kalevipoegs die ursprünglichste ist, dass die Kalevipoeg-Überlieferungen in West-Virumaa hauptsächlich zu Ende der Wikingerzeit oder noch später entstanden sind und »etwas von irgendeiner menschlichen Sippe

widerspiegeln, die hervorragender und reicher war als die anderen und sich wahrscheinlich mit Handel befasste.« Zweitens wagt Anni zu behaupten, dass Kalevipoeg als Riese dem russischen Riesenhelden näher als dem germanischen Riesen stehe.⁴⁸ Beide Thesen sind leider so wenig stichhaltig, dass sie einer gründlichen Korrektur bedürfen. Vor allem müssen wir zwei ganz verschiedene Schichten von Kalevipoeg-Überlieferungen unterscheiden: die Riesenmotive sind ohne Zweifel älter als die Heldennotive (s. § 257) und stammen sicher schon aus der germanischen Geisteswelt der älteren Eisenzeit (s. § 113 und 116). Sie haben sich wirklich von Virumaa aus verbreitet und sind sogar nach Finnland herübergebracht worden, mit der russischen Tradition aber haben sie keinen direkten Zusammenhang. Die russischen Kultureinflüsse haben sich erst nach dem Nordischen Kriege im 18. Jh. einen etwas breiteren Weg über die Narva gebahnt, während von alters her die alte breite Straße der russischen Kultureinflüsse stets über Setumaa nach Südost-Estland gegangen ist (vgl. § 16, 38, 121, 173, 181 und 257). Bei den Setakesen aber sind die alten Riesenmotive gar nicht um den Kalevipoeg konzentriert (s. § 117) und beweisen keinen russischen Ausgangspunkt für die Riesenmotive in Virumaa auch nicht einmal für die jüngere Eisenzeit.

Im Vergleich zu dem altertümlicheren finnischen *kaleva-poika* bezeugt der modernisierte estnische *kalevi-poeg* noch klarer seine doppelte Bedeutung: zu dem Naturen der älteren Eisenzeit gesellt sich erst in der jüngeren Eisenzeit der mächtbare Riesenheld mit einigen russisch-byzantinischen Zügen, unter denen aber die Motive des an der Hölle hängenden Gefesselten Unhold's, bzw. Amrans die wichtigsten sind (vgl. § 112). Andererseits nähert sich Kalevipoeg dem eddischen Thor in der Sage vom Bache Raudoja, wo die Tochter eines Zaubereis bzw. eine Riesin den schlafenden Kalevipoeg in ihrem Urin ertränken will, bis dieser sie endlich mit einem Stein totschlägt, genau wie es Thor mit der Riesenjungfrau Gjalp auf dem Wege zu Geirrod macht; auch die Setakesen kennen diese Sage in einer entarteten Redaktion. Neben dem naturbildenden Mäher und Pflüger tritt mit der Zeit immer mehr ein kriegerischer Ritter mit seinem

⁴⁸ A. Anni, Fr. B. Kreuzwaldti »Kalevipoeg» I (1934), 248.

⁴⁹ A. Anni, Fr. B. Kreuzwaldti »Kalevipoeg» I (1934), 250.

Dr. Annisti pliiatsikirjas vastuväited Looritsa teose veerul (lk 475) annavad tunnistust ägestumisest: “See, et Kp on liitkuju, toonitasin minagi – Loorits vaikib selle maha ja targutab. Valesti tsiteeritud!” [See remark käib nähtavasti Annisti teise teesi kriitika kohta] “Seda ma ei väitnud, vaid et Kp kui vägilane on erinev germ[aani] hiiust ja ligemal Svjatogorile. Ta võib olla selleks saand hiljem. Ma pole väitnud, et hiijutud oleks vanad, küll aga et Kp siit ise lähemale tuli. Ma pole eitand, et hiiumotiivid on ürgsemad. Küsimus on, kunas nad on Kp kujuga liidetud.”

Peagi jätkab Annist oma ühepoolset vastulauset Looritsa oponeeringule. Lõik Annisti märkmetest Looritsa seletusele Kalevi nimetuse etümoloogia kohta (lk 477 lõpus veerul) on järgmine: “Hiiukujutluse are[ndus] ehk õige, aga täi[esti] kujutlematu, et [looduslik?] nimi sai äkki inimese nimeks ja pärisnimeks vanasti. Ainus võim[alus] et ka see [---] nimi oli juba 1000 a varem ja temaga liitus lääne pool ka hiiumotiive. Oluliselt aga püsis ta ometi sangari nimena 1300–1400-ni vähem[alt] idas (Vene, Karjala, Setu).” [---] “Juba see, et loodushiid saab kolm nime (Kalev, Tõll, Vanap[agan]) näitab, et ta on vana laen. Küsimus vaid, mis nime all seda tunti Ida-Eestis, kas kohe Kalevi nimega (nii et seal viidi Soomegi), või oli ta enne siingi Vanapagan v.m. [või] oligi ta Kalevihiid juba a. 500 ja oleme ka Kalevi sugu nagu [---] Karjalas jne.” Siinkohal võib desifreerimise ning ekspertiisi kõrvale jätta ning üldistavalt möönda, et folkloori kui uurimisainese puhul, nagu üldse teaduses, on arvamuste mitmesus loomulik, kuid mitte alati pole võimalust arvamusi dialoogi teel selgitada.

Etnograaf **Gustav Ränk** (1902–1998) oli samuti kui August Annist, Oskar Looritsa eakaaslane ja temastki sai Tartu Ülikooli õppejõud (1934–1944). Eestimaalt Rootsi siirdus Ränk 1944. aastal ning sai seal töötada oma erialal nagu Oskar Looritski. Arvustuse Looritsa “Grundzüge” köidetele on ta kirjutanud 1961. aastal (vt Ränk 2000). Ta konstateerib autori vähest allikakriitikat rahvaluuleteoste kasutamisel teoreetiliste seisukohtade tõestuseks; nii jääb uurali-seoste hüpotees nõrgalt põhjendatuks, kuna ennatlik on eeldada rahva vaimsuse pärinemist tuhandete aastate tagusest uurali kultuuripiirkonnast. Sellised arvamused Looritsa teadusliku pärandi kohta polnud uudiseks ka kodumaal. Arvustus lõpeb üldhinnanguga, mille järgi “seisneb teose peaväärtus selle faktilises sisurikkuses ja ülevaatlikus materjalijaotuses, mille kõrval autori teoreetilised seisukohad muutuvad aegade jooksul, materjal aga jääb, ükskõik mis printsiipide kohaselt see on korraldatud. Loorits peab oma elutööks meie vanema nn. pseudomütoloogia mahakiskumist; pole võimatu, et järgmised usundiloolaste põlvned leiavad Looritsa töös omakorda pseudokujusid, mis on väärt sama saatust. Kuid kõigist neist mahakiskumisist jääb ometi midagi järele, mis väärrib iga uue sugupõlve austust.” (Ränk 2000: 242)

Pilt 4. Oskar Loorits ja Gustav Ränk (1937). EKLA A-137: 300.

Neljas suurkuju sama valdkonna uurijate seas, **Ivar Paulson** (1922–1966) esindab uuemat rahvusvahelist taset. Alustanud õppimist Tartu Ülikoolis 1941. aastal, emigreerus Paulson Saksamaale ning lõpetas Hamburgi Ülikooli 1946. aastal doktorikraadiga, ent jätkas õpinguid 1950. aastast Rootsis Stockholmi Ülikoolis, tulemuseks teine doktorikraad võrdleva uurimuse eest põhjajauraasia rahvaste hingekujutelmadest. Teose “Vana eesti rahvausk” (1997 [1966]) kirjutamine jäi Paulsoni varakatkenud elu viimaseks ettevõtmiseks. Targu on autor selle käsitluse ette paigutanud ühtlasi sissejuhatava usundi-teoreetilise ülevaate “Usust ja usunditest” (*ibid.*: 13–48). Väljakujunenud uurimissuundadest – igal oma meetod – on ta nimetanud usundite ajalugu, usundisotsioloogiat, usundipsühholoogiat ja usundifenomenoloogiat ning eesti rahvausundist kirjutanud usundifenomenoloogilises võtmes. Autor toob esile kultuurivormide olulisuse religioonivormide kujundajana (Hiimäe 1998).

Paulsoni käsitlusviis lähtub ökotüüpidest. Looritsa ja Paulsoni teoste liigenduse võrdlemisel jääb mulje, et Looritsa “Eesti rahvausundi maailmavaate” liigendust silmas pidades on Paulson nimme esile toonud kaks ökotüüpi: need on “mets” ja “vesi”. Loorits kirjutab teose alajaotuses “Suhtumine loodusele” animistlikust elutunnetusest: “Nagu üksik puu oli omaette hingestatud olend, nii ka mets tervikuna tundus omaette elava olendina oma eri hingega” ... Järgneb “vesi”: “...kusjuures iga veekogu kujuteldi jällegi omaette tervikuna oma eri iseseisva hingega” (Loorits 1990: 44). Selles kontekstis pole tal otsest vajadust rõhutada, et “loodus” on avaram mõiste kui “mets” või “vesi”; ometi kehtib öeldu kogu maastiku kohta. Paulson kordab sama, alustades oma käsitlust peatükkidega “Metsaelust” ja “Vetevallast”.

Avaramas kultuuriajaloolises käsitluses kuuluvad mõiste “mets” (vrd “metsik”) tähendusvälja üksiti sood ja soovikud, rabad ja puustusmaad, kõrved ja kõnnud. Essees “Metsaelust” sõnastab Paulson tõdemuse, mille järgi vanem (inimese suhtes heatahtlike kaitsevaimudega) metsausk taandub ja metsa tajutakse vaenulikuna. On hämmastav, et Loorits on esitanud samase mõttekäigu peatükis “Kaitsevaim” (lk 56), kuid pole suutnud hoiduda möönmast, et “muutus meie esivanemate usulises ilmavaates on teostunud indo-germaani naabrite tunduval mõjul”. Täpsustuseks muutuse hoobade kohta esitab Paulson oma sfääride teooria: “Võrreldes aga vastavat ainestikku teiste rahvaste omaga, leiame, et küttimisest elatuvate loodusrahvaste juures see nii tugevasti ei ilmne, kui maaharimisega tegelevate talupoegade puhul, kes metsast n.-ö. juba enam või vähem on võõrdunud, kuna see ei moodusta nende maailmavaates enam igapäevast, kesket eluringi, vaid kuulub võõrapärase vallana ehk nn. välise eluringina nende kujutlussfääri ääremaadele” (Paulson 1997: 64).

Looritsa järeldest metsaelu demoniseerumisest ja degenerereerumisest võõraste kultuuride toimetel seletab Paulson teise vaatenurga alt: meid ümbritsevad hõimud “on kindlasti varem kui läänemeresoome hõimude eellased üle läinud kalur-küti-kultuurilt karjakasvatusele ja maaharimisele, mis meie esivanemate juures alles sajandeid või aastatuhat hiljem on saanud juhtivateks elatusaladeks majanduses” (*ibid.*: 65). Agraarmajandusliku eluviisi juurde kuulub koduring – inimese kodu ja selle lähiümbrus. Teise ringi piir ei tarvitse olla adutav, sest see on olemuselt mentaalne (mõtteline). Sellesse kuuluvad nt inimtegevusega seotud põllud ja heinamaad. Kolmanda ringi moodustab muu loodusmaastik.

Niisiis ei märgi mõiste “mets” usundifenomenoloogilises tähenduses mitte pelgalt puude kooslust, vaid kogu kultuuristamata maastikku, teisisõnu – loodusmaastikku. Sellest tähendusnihkest või õieti kahetähenduslikkusest on viimastel aastakümnetel välja kasvanud arutlusteema, kas eestlased on **loodus**rahvas või **metsa**rahvas, seda enamasti looritsalikus rahvusideoloogilises kontekstis, hiljem veel keskkonnakaitselises ja metsanduspoliitika kontekstis (Jonuks & Remmel 2020). Arutlus kestab, probleem on aktuaalne. Ei ole selge, miks sfääride teooria pole ikka veel tähelepanu leidnud või pole see piisavalt veenev.

Eesti 20. sajandi usundiloolaste kolme suurkuju kohta on üldhinnangu andnud Gustav Ränk, kes ainsaks tasemel usunditeooriate valdajaks pidas Ivar Paulsonit. Hinnang on selline: “Meie esimene usundiloolane, M. J. Eisen oli täieline autodidakt, kuid ka O. Looritsal ei olnud ühtki silmapaistvat usundiloolast õpetajaks ja see annab end tema töödes tunda. Paulsoni esikteost eesti rahvausundi kohta ei saa loomulikult võrrelda Looritsa gigantse tööga samalt alalt, kuid esimene on vältinud siiski mõningaid meetoodilisi libastumisi, mis teise töödes on üsna sagedased. Mõeldud on sellega eriti Looritsa liiga kergekäelisi üldistusi ühekülgse allikmaterjali põhjal kui ka tema kalduvust kaugeleulatlikeks dateeringuiks materjalide alusel, mis dateeritavad ei ole. Kui Paulson neis asjus mõnikord patustabki, siis teeb ta seda peaaegu eranditult suurest usaldusest oma eelkäija vastu.” (Ränk 1966: 8–9)

Loorits pärast Looritsat

Nõukogude režiimi poolsajand ei soosinud Looritsa kui *persona non grata* mainimist ega ülepea usundiga tegelemist teadusteemana. Teise maailmasõja järgsetel kümnenditel oli ta endiste ERA töötajate seas teada ja tunnustatud kui usundiuurija eksiilis, kelle “Grundzüge” olemasolust pärast selle ilmumist vaid kuulnud oldi. Looritsast kui liivi folkloori talletajast ja uurijast või uue uurimissuuna algatajast ei räägitud. Küll aga tuli endise ERA, tollal Kirjandusmuuseumi rahvaluuleosakonna (RO) 1960. aastate uurijatetoa omavahe- listes vestlustes juttu ERA tööstiilist, osalejaiks Looritsa endised töökaaslased Herbert Tampere, Erna Normann ja Selma Lätt ning kolm noort folkloristi Otilie Kõiva, Ellen Liiv ja Ingrid Rüütel, kellest ükski polnud usundiuurija. Veidi romantiseeritud kujutluse ERAst saime neilt kolleegidelt ka meie, uus- tulnukad – Arvo Krikmann ja nende ridade kirjutaja. RO riiklikuks ülesandeks oli sellal allikmaterjali kogumine, korraldamine ja kättesaadavaks tegemine. 1980. aastate ärkamisajal hakati noorte seas mainima ERA koolkonda (ka: Tampere koolkonda), kuid avalikkuse ette polnud selle määratlusega sobiv minna. 1990. aastal esineti (peamiselt Keele ja Kirjanduse vahendusel) sooviga saada institutsionaalselt teadusliku uurimisasutuse õigused.

Oskar Loorits n-ö tuli eesti folkloristikasse tagasi 1990. aasta sügisel, kui Mare Kõiva eestvedamisel toimus teadlase 90. sünniaastapäevale pühendatud rahvusvaheline usundikonverents 87 esinejaga (vt ka Hiimäe 2000: 32). Saate- sõnas ettekannete kogumikule leidub repliik Looritsa ideologialembuse kohta, et seda polegi imeks panna: “Rahvaluuleteadlaste töö isegi nõuab rahvusliku identiteedi määratlemist, oma kultuuri ja vaimse pärandi asetamist teiste kultuuride taustale, oma ja võõra, põlise ja laenulise väljaselgitamist” (Kõiva 1995: 488). Seda, et Loorits idealiseeris animistliku mõttelaadi toimet, on eesti praegusaja folkloristid korduvalt välja öelnud (nt Västrik 2005: 212–213; Valk 2005: 30) ning nendega saab ainult nõustuda. Olles inimese ja muu looduse suhte kajastumist folklooris jälginud ning neid erinevatele auditooriumitele korduvalt tutvustanud, lisan siin omalt poolt arvamuse, et loomulikult saavad folkloristid kasutada ning kasutavadki 19. ja 20. sajandil talletatud rahvaöko- loogilise sisuga folklooritekste, ilma et seega rahvusideoloogi apologet oldaks. Pealegi kõnelevad meie folkloorikogude varasema perioodi arhivaalide usundi- pilt, rikkalik valik kohapärimust, meie onomatopoeetiline sõnavara, uskumused loodusolendite patroneerimise nõuete kohta jts loodusesse suhtumise markerid sellest, et oleme tõepoolest saanud suhteliselt kaua loodusrahvas olla. Kindlasti vajab distsipliinidevahelist koostööd hiite kui maastikuliste üksuste uurimine – Looritsa seletused on nüüdseks vananenud, folkloristid dateerimispraktikates

vilunud arheoloogilise abi ootel ja pühapaikade minevikulised tähendused jäänud maausuliste mõtestada.

Üks põhjalikumaid ülevaateartikleid Looritsa elust ja tööst on Ülo Tedrelt, kes juhib tähelepanu sellele, et kuna ekstsentriskust teadlane idealiseeris ka rahvaluulekogujaid, saame seda teades tema teaduslikku toodangut paremini mõista (Tedre 1995a: 467–468). Madis Arukask kõrvutab kahe väljapaistva teadlase – folklorist Oskar Looritsa ja lingvist Paul Ariste käsitlust rahvusliku identiteedi kujunemisest ning rahvaks saamisest vastavalt endis-eesti ning ürgvadjana näitel. Herderlikku romantiseeritust suhtumises lihtsasse maainimesse või maarahvasse on märganud ta mõlema teadlase puhul (Arukask 2009: 124).

Folkloori olulisuse kohta rühma sümbolite väljendamisel on öelnud folklorist Alan Dundes: “Need rahvad või rahvusrühmad, kes on olnud kõige rohkem mures oma identiteedi pärast, on olnud ka kõige agaramad folkloori uurijad” (Dundes 2002: 43). Väljaspool folkloristikat on Oskar Looritsa kui karismaatilise, sugereeriva sõnakasutusega isiksuse seisukohad tänapäeval tähelepanu ning edasiarendamist leidnud rahvusideoloogia võtmes. Looritsa ideed kas irriteerivad või vaimustavad. Esil on pärandkultuurile toetuvad mõisted, nagu “loodustunnetus”, “uuspaganlus”, “ökoprohvetus”, “loodusrahvas”, “metsarahvas”.

Isiksusena oli Loorits impulsiivne oma ideede väljendaja, sõnaosav ning tähelepanuväärse sisendusjõuga. Need omadused iseloomustavad tema kultuur- ja sotsiaalpoliitilist publitsistikat. Olles rahvusideoloog, huvitus Loorits eesti ja soome-ugri rahvaste muinasaja maailmapildi määratlemisest, kuid idealiseeris animistliku võrdsuse ja samaväärsuse printsiibi sajandeid kestvat püsimist. Pole juhuslik, et tema seisukohad eestlaste kui loodusrahva kohta töid kaasa poleemikat ning on tänapäevalgi arutlusteemaks seoses identiteeditaju, keskkonnakaitse ja looduskaitse problemaatikaga.

Kirjandus

Anni, August 1934. *F. R. Kreutzwaldi “Kalevipoeg” I osa: Kalevipoeg eesti rahvaluules*. Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli Toimetused B XXXII. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.

Arukask, Madis 2009. The Narratives of Oskar Loorits and Paul Ariste and their problematic Dialogue with the ‘popular’. *Folklore: Electronic Journal of Folklore* 43, lk 123–138 (DOI: 10.7592/FEJF2009.43.arukask).

Berg, Diana 2002. Eesti Rahvaluule Arhiivi saamislugu. Hiimäe, Mall (koost). *Kogumisest uurimiseni. Artikleid Eesti Rahvaluule Arhiivi 75. aastapäevaks*. Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 20. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 19–28.

- Blumberga, Renäte 2004. Oskar Loorits ja liivlased. *Mäetagused* 24, lk 9–17 (DOI: 10.7592/MT2003.24.blumberga).
- Dundes, Alan 2002. *Kes on rahvas? Valik esseid folkloristikast*. [Tallinn]: Varrak.
- Eisen, Matthias Johann 1931. Mets vanarahva arvamisest. *Eesti metsanduse aastaraamat* V. Tartu: Akadeemilise Metsaseltsi väljaanne, lk 14–23.
- Hiimäe, Mall 1998. Oma rahvausundit otsimas. (Ivar Paulson. Vana eesti rahvausk. Usundiloolisi esseid. Teine trükk. Ilmamaa, Tartu, 1997. 176 lk.) *Keel ja Kirjandus* 3, lk 218–220.
- Hiimäe, Mall 2000. Oskar Loorits 100. *Rahvuslik Kontakt* 4 (168). Stockholm: lk 30–32.
- Hiimäe, Mall 2003. Eesti Rahvaluule Arhiivi rajaleidmised. Jaago, Tiiu (koost). *Pärimus ja tõlgendus. Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 50–60.
- Hiimäe, Reet 2017. The Making of a Sacred Place: An Example of Constructing Place Identity in the Contemporary Mentality. Anastasova, Ekaterina & Kõiva, Mare (toim). *Balkan and Balticum. Current Studies in the Postsocialist Space*. Sator 18. Tartu: ELM Scholarly Press, lk 221–237.
- Hurt, Jakob 1989. *Mida rahvamälestustest pidada. Artiklite kogumik*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Jaago, Tiiu & Kõss, Tiia 1995. Fundamenta Estoniae novae. *Vanavaravedaja* 2. Tartu NEFA. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 115–127.
- Jonuks, Tõnno & Remmel, Atko 2020. Metsarahva kujunemine. Retrospektiivne müüdiloom. *Keel ja Kirjandus* 6, lk 459–482 (<https://keeljakirjandus.ee/ee/archives/26315> – 14.03.2022).
- Järv, Risto 2003. Kas nimi rikub muinasjutu. Jaago, Tiiu (koost). *Pärimus ja tõlgendus. Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt*. Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 94–103.
- Kettunen, Lauri 1961. Muistelmia Oskar Looritsista. *Kalevalaseuran vuosikirja* 41. Porvoo–Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 350–363.
- Kikas, Katre 2007. Rahva (ja) luule piiril. Hans Anton Schults Oskar Looritsa ja Richard Viidalepa käsitles. *Paar sammukest XXIII*. Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, lk 71–92 (<https://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/araamat/2007/3katrekikas.pdf> – 14.03.2022).
- Kõiva, Mare 1995. Saateks. Hiimäe, Mall & Kõiva, Mare (toim). *Rahvausund tänapäeval*. Tartu: Eesti TA Eesti Keele Instituut & Eesti TA Eesti Kirjandusmuuseum, lk 487–489.
- Loorits, Aleks 2000. *Oskar Looritsa noorusmailt*. Tartu: Mulgi Kultuuri Instituut.
- Loorits, Oskar 1926. *Livische Märchen- und Sagenvarianten*. FF Communications 66. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Loorits, Oskar 1926–1928. *Liivi rahva usund*. I–III. Acta Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis). I: 1926; II: 1927; III: 1928. Tartu: [Tartu Ülikool].

- Loorits, Oskar 1931a. Der norddeutsche Klabautermann im Ostbaltikum. *Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat* 1929. Tartu, lk 76–126.
- Loorits, Oskar 1931b. Eesti-liivi kalurite sõnakeeld ja salakeel. *Virittäjä* 35. Helsinki, lk 447–468.
- Loorits, Oskar 1932. Eesti rahvaluuleteaduse tänapäev. Olevase ja tulevase töökava. Loorits, Oskar. *Vanavara vallast*. Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad I. Tartu: Õpetatud Eesti Selts, lk 7–34.
- Loorits, Oskar 1934a. Eesti kultuur ulatub kaugele paganuse aega. *Õpetajate Leht* 10, (9. oktoober).
- Loorits, Oskar 1934b. *Vanarahva pärimusi*. Keel ja Kirjandus 2a. Tartu: Loodus.
- Loorits, Oskar 1935. *Pharaos Heer in der Volksüberlieferung* I. Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 3. Tartu: Eesti Rahvaluule Arhiiv.
- Loorits, Oskar 1936a. Saatesõnaks. *Rahvapärimeste Selgitaja* 1: Eesti Rahvaluule Arhiivi väljaanne, lk 1–2.
- Loorits, Oskar 1936b. *Ülevaade rahvaluule ja -usundi eri aladest*. Äratrükk “Eesti Entsüklopeediast” VI. Tartu: K. Mattieseni trükikoda.
- Loorits, Oskar 1937. Eesti Rahvaluule Arhiivi 10. aastapäevaks. *Rahvapärimeste Selgitaja* 3, Tartu: Eesti Rahvaluule Arhiivi väljaanne, lk 57–62.
- Loorits, Oskar 1939. Elupiltide maalimisest. *Rahvapärimeste Selgitaja* 7. Tartu: Eesti Rahvaluule Arhiivi väljaanne, lk 201–204.
- Loorits, Oskar 1940. Das sog. Weiberfest bei den Russen und Setukesen in Estland. *Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat – Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft* 1938. Tartu, lk 259–330.
- Loorits, Oskar 1949–1960. *Grundzüge der estnischen Volksglaubens* I–III. Lund: Skrifter Utgivna av Kungl. Gustav Adolfs Akademien för Folklivsforskning.
- Loorits, Oskar 1990 [1932]. *Eesti rahvausundi maailmavaade*. Tallinn: Perioodika.
- Loorits, Oskar 2000. Runnel, Hando (koost). *Meie, eestlased*. Eesti mõttelugu 35. Tartu: Ilmamaa.
- Loorits, Oskar 2002. *Endis-eesti elu-olu I. Lugemispalu kaluri ja meremehe elust*. Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 19. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Loorits, Oskar 2004. *Endis-eesti elu-olu II. Lugemispalu metsaelust ja jahindusest*. Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 21. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Masing, Uku 1995. *Eesti usund*. Tartu: Ilmamaa.
- Mikita, Valdur 2015. *Lindvistika, ehk Metsa see lingvistika*. Välgi metsad.
- Paulson, Ivar 1967 [1966]. *Vana eesti rahvausk. Usundiloolisi esseid*. Teine trükk. Tartu: Ilmamaa.
- Ränk, Gustav 1997 [1966]. Autorist ja tema tööst. Paulson, Ivar. *Vana eesti rahvausk. Usundiloolisi esseid*. Teine trükk. Tartu 1997: Ilmamaa, lk 5–9.

- Ränk, Gustav 2000 [1961]. Usund vaimsuse mõõdupuuna. Runnel, Pille (koost). *Müüt ja ajalugu*. Eesti mõttelugu 32. Tartu: Ilmamaa, lk 235–242.
- Salve, Kristi 2000. Järelsõna – Loorits, Oskar. Runnel, Hando (koost). *Meie, eestlased*. Eesti mõttelugu, 35. Tartu: Ilmamaa, lk 406–412.
- Salve, Kristi 2002. Muude rahvaste folkloor Eesti Rahvaluule Arhiivis. Hiimäe, Mall (koost). *Kogumisest uurimiseni*. Artikleid Eesti Rahvaluule Arhiivi 75. aastapäevaks. Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 20. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 29–52.
- Selart, Anti 2014. Germanofoobist ökoprohvetiks. Oskar Loorits ja rikutud eestlased. *Vikerkaar* 7–8, lk 138–157.
- Tampere, Herbert 1958. M. J. Eisen ja “Esivanemate varandus”. Eisen, Matthias Johann. *Esivanemate varandus*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, lk 214–218.
- Tampere, Herbert 2009. 30 aastat Eesti Rahvaluule Arhiivi asutamisest. Hiimäe, Mall (koost). *Lauluväelised*. Eesti mõttelugu 85. Tartu: Ilmamaa, lk 212–232.
- Tedre, Ülo 1995a. About the Life and Work of an Eccentric. Kõiva, Mare & Vassiljeva, Kai (toim). *Folk Belief Today*. Tartu: Estonian Academy of Sciences, Institute of the Estonian Language, lk 457–468.
- Tedre, Ülo 1995b. Järelsõna. Eisen, Matthias Johann. *Eesti mütoloo*gia. Teine trükk. Tallinn: AS Mats, lk 163–172.
- Tedre, Ülo 1996. Matthias J. Eisen rahvausundi uurijana. Eisen, Matthias Johann. *Esivanemate ohverdamised*. Tallinn: AS Mats, lk 170–177.
- Tüür, Kadri & Maran, Timo 2005. Eesti looduskirjanduse lugu. Maran, Timo & Tüür, Kadri (koost, toim). *Eesti looduskultuur*. Tartu: Eesti Kultuuriloo ja Folkloristika Keskus & Eesti Kirjandusmuuseum, lk 237–270.
- Valk, Ülo 2005. Eesti rahvaluule looduspärgemised. Maran, Timo & Tüür, Kadri (koost, toim). *Eesti looduskultuur*. Tartu: Eesti Kultuuriloo ja Folkloristika Keskus & Eesti Kirjandusmuuseum, lk 29–53.
- Viidebaum, Richard & Loorits, Oskar 1932. Eesti rahvaluulekogude statistiline ülevaade. *Vanavara vallast*. Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad I. Tartu: Õpetatud Eesti Selts, lk 195–219.
- Västrik, Ergo-Hart 2005. Oskar Loorits: Byzantine Cultural Relations and Practical Application of Folklore Archiver. Kuutma, Kristin & Jaago, Tiiu (toim). *Studies in Estonian Folkloristics and Ethnology. A Reader and Reflexive History*. Tartu: Tartu University Press, lk 203–215.

Summary

Oskar Loorits and his fellow travellers

Mall Hiimäe

Fellow Emerita, Estonian Folklore Archives

Estonian Literary Museum

mall.hiimae@folklore.ee

Keywords: animism, Estonian Folklore Archives, Livonian folklore, national ideology, nature nation, religious phenomenology

Oskar Loorits (1900–1961) was a versatile researcher who in international folkloristics was mainly known for his religious studies. He developed an interest in folk belief in his student days at the University of Tartu, where he had a chance to participate in an expedition and record Livonian folklore. Already in 1926 Loorits defended his doctoral thesis on Livonian folk belief. He also became one of the advocates for the cultural identity of the small Livonian nation. On Loorits's initiative the Estonian Folklore Archives were established, which assembled older folkloric collections; also, the managing system was created and collections were supplemented. By the beginning of World War II, it was an internationally known and smoothly operating institution. Loorits left for Sweden and continued work in exile.

The majority of Loorits's research uses comparative-historical methods, in comparison with the folkloric material of the peoples of the world. Most of his research was published in German: *Livische Märchen und Sagenvarianten* (1926), *Der norddeutsche Klabautermann in Otsbaltikum* (1931), *Pharaos Heer in der Volksüberlieferung I* (1935), *Gedanken-, Tat- und Worttabu bei den estnischen Fischern* (1939), etc. Some of the most renowned works, which have also received criticism, are, for example, *Eesti rahvausundi maailmavaade* (Estnische Volksdichtung und Mythologie (1932)) and *Grundzüge der estnischen Volksglaubens*, which was compiled in Sweden in 1943–1960.

As a personality, Loorits was impulsive in expressing his ideas, as well as articulate and remarkably persuasive. These features characterize his cultural and socio-political journalistic works. As a national ideologist, Loorits was interested in defining the ancient worldview of Estonians and Finno-Ugric peoples, yet idealized the centuries-long tenacity of the principle of animistic equality. It is not surprising that his ideas about Estonians as a nature nation gave rise to debates and are also under discussion today in connection with the problems of the sense of identity, environmental protection and nature conservation.

Mall Hiimäe on Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi emeriit-teadur. Avaldanud töid peamiselt rahvajuttude kujunemisest ja jutustamisest, rahvakalendrist, rahvausundist, folkloristika ajaloost, inimese ja muu looduse suhtest.

Mall Hiimäe

Mall Hiimäe is Fellow Emerita at the Estonian Folklore Archives of the Estonian Literary Museum. She has published works on the evolution and narrating of folktales, folk calendar, folk belief, history of folkloristics, and relationship between the human and the nature.

mall.hiimae@folklore.ee

Oskar Looritsa liivi folkloori kogu

Tuuli Tuisk

Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi
läänemeresoome keelte foneetika teadur
tuuli.tuisk@ut.ee

Teesid: Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivis asub väärtuslik liivi etnograafiat ja folkloori puudutav kogu – Oskar Looritsa liivi folkloori kogu. Oskar Looritsa teekond liivlaste ja liivi keele juurde algas 1920. aastal, mil ta osales Tartu ülikooli läänemeresoome keelte professori Lauri Kettuneni abilisena liivi ekspeditsioonil Kuramaal. Sellest ekspeditsioonist sai alguse Looritsa suur huvi liivlaste ja liivi keele, liivi etnograafia ja rahvaluule vastu. Looritsa liivi folkloori kogu on hinnaline liivi keelt ja kultuuri puudutav aineestik. Valdavalt 1920. aastatel kogutud mahukas kollektsoon sisaldab materjale kaheteistkümnest liivi külast. Artiklis antakse ülevaade sellest kogust, mis füüsilisel kujul koosneb kvartformaadis mappidest ja sedelkartoteegikarpidest. Materjalide hulgas on nii liivikeelseid rahvaluuletekste kui ka tekstide tõlkeid. Sedelkartoteegi olulise osa moodustab liivi etnograafiline sõnastik. 2013. aastal alustati kogu digiteerimisega. Terve füüsiline kogu ja selle osaliselt digiteeritud aineestik on kõigile huvilistele kättesaadavad.

Märksõnad: Eesti Rahvaluule Arhiiv, etnograafia, folkloor, keel, käsikiri, liivi, Oskar Loorits, rahvausund

Oskar Loorits ja liivlased

Oskar Loorits oli 19aastane üliõpilane, kui ta koos Tartu ülikooli läänemeresoome keelte professori Lauri Kettuneniga 1920. aastal käis esimesel ekspeditsioonil liivlaste juurde. Selle ekspeditsiooni teoks saamine oli seotud samal aastal asutatud Emakeele Seltsiga, mille esimeseks esimeheks Kettunen oli. Seltsil on algusajast peale olnud tähtis roll rahvusliku eneseteadvuse õhutamisel ja toetamisel, samuti keele uurimisel, säilitamisel ja populariseerimisel. Seltsi põhikirjas on sätestatud, et seltsi üheks eesmärgiks on kaasa aidata sugulaskeelte teaduslikule uurimisele ja äratada huvi sugulaskeelte vastu (Valge 2021). Just selle liivi kogumisretkega algas Eestis hõimuliikumine, mille eestvedajateks Kettunen ja Loorits kujunesid.

Esimese maailmasõja järgset perioodi nimetatakse põhjendatult liivlaste ärkamisajaks. 1920. aastatel polnud liivlaste olukord kerge: Esimese maailmasõja põhjustatud paguluse tagajärjel kaotas liivlaste noorem põlvkond osaliselt oma keele, liivi keelt koolides ega kirikutes ei kasutatud, puudus emakeelne

lugemisvara, liivi külades valitses üleüldine vaesus. Liivlaste toetajate eesmärkideks kujunesid haridustöö edendamine, liivikeelse lugemisvara ettevalmistamine ja selle väljaandmine, liivlaste ühiskondliku organisatsiooni loomise toetamine. Samuti julgustati liivlasi oma keele ja kultuuri üle uhkust tundma. Juba 1920. aastal asutati seltsi juurde kapital liivi keele ja liivlaste toetuseks (vt ka Blumberga 2011b; Tuisk 2021). Lisaks Emakeele Seltsile kuulus toetajate hulka ka *Suomalaisuuden Liitto*, *Helsingin Akateeminen Heimoklubi*, *Herättäjä-yhdistys* jmt.

Oskar Looritsast kujunes suur liivlaste sõber, üks tulihingelisemaid liivlaste õiguste eest seisjaid ja liivlaste kogukonna omanäoline aktiivne liige. Tema suhe liivlastega polnud lihtsalt uurija suhe uuritavasse rahvasse, vaid selles oli midagi isiklikumat ja eksistentsiaalsemat (vt Pajusalu 2018). Liivlaste hulgas armastatud Loorits sai omale ka liivikeelse hüüdnime Väldapā ‘valgepea’. Selle pseudonüümi all avaldas Loorits ka oma liivikeelseid luuletusi. Teine hüüdnimi, millega teda liivlaste hulgas kutsuti, oli Nūorizānd (‘noorisand, noorhärä’). Uurija on teose “Liivi rahva usund” III osa saatesõnas kirjutanud: “Ja pean tunnustama, et minu liivi-reiside suurimaks veetluseks on olnudki just jälgida selle rahvakillukese ebausklikku massipsüüket, mille intiimimasse ja salapärasemasse sfääri õnnestus tungida mul alles aastate jooksul, kui suutsin võita usalduse näilise assimileerumisega “omaks inimeseks” ja mitme südamlikult armsa eidekese “pojaks” ...” (Loorits 1928: VII). Eriti soojad suhted tekkisid aristokraatliku liivlanna Maṛi Šaltjāriga, kelle uppunud poja eesnime Loorits kandis ja kes hakkas valgepäist noormeest kiindunult oma uueks pojaks pidama (Loorits 1938: 108–109).

Lauri Kettuneni ja Oskar Looritsa esimese liivi ekspeditsiooni käigus selgus, et kohapeal on suur puudus liivikeelsetest väljaannetest. Uurijatega kohtunud

liivi luuletaja ja köster Kõrli Stalte innustas teadlasi teadustöö kõrval tegelema ka liivi keele ja kultuuri arendamisega. Looritsa eestvedamisel ilmus juba 1921. aastal Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetiste sarja esimese väljaandena “Esimene Liivi lugemik. Ežmi Līvəd lugdēbrōntēz” (LL 1921). Kogumiku põhisisu moodustavad 1920. aasta suvel kirja pandud liivlaste jutustused ja kogutud keelematerjal, luuletused, muistendid ja rahvalaulud. Lugemiku koosta-

Foto 1. O. Loorits 1920. aastal Lūži külas liivi informandi juttu üles kirjutamas. Lauri Kettuneni foto, ERM Fk 453:25.

jateks on tiitellehel märgitud Lauri Kettunen ja Oskar Loorits, kuid põhilise töö lugemiku koostamisel olevat ära teinud Loorits (Kettunen 1948: 144–145).

Looritsa eestvõtmisel andis Emakeele Selts toimetiste sarjas välja veel neli liivi lugemikku, mis sisaldavad nii liivi ekspeditsioonidel kogutud folkloori- ja keelematerjale kui ka liivlaste endi loomingut. “Teine liivi lugemik. Toi līvəd lugdəbrōntəz” ilmus 1922. aastal (LL 1922). Ehkki raamatu koostajat pole tiitellehel märgitud, olid ametlikeks koostajateks seltsi poolt endiselt Lauri Kettunen ja Oskar Loorits. Tõenäoliselt osales lugemiku valmimisel ka August Skadiņ, kes raamatu valmimise ajal Tartus õppis (Blumberga 2007). 1923. aastal anti Eesti Karskusliidu kulul välja “Kolmas liivi lugemik. Kolməz līvəd lugdəbrōntəz” (LL 1923), mis pühendati alkoholismivastasele teemale (Ernštreits 2013: 62). Ka kolmanda lugemiku tekstide liivi keelde tõlkimisel ja lugemiku ettevalmistamisel oli arvatavasti osaline August Skadiņ, kes oli lubanud tänutäheks Tartus saadud hariduse eest töötada liivlaste heaks (Blumberga 2011a: 157). 1924. aastal Looritsa koostatud ja trükkis ilmunud lugemikus “Neljas liivi lugemik. Nel’l’ōz līvəd lugdəbrōntōz” (LL 1924) avaldati esmakordselt liivi raamatuajaloos ka pildid. 1926. aastal trükivalgust näinud “Viies liivi lugemik. Vīdōz līvəd lugdəbrōntōz” (LL 1926) oli sarjas viimane, mis ilmus. Ka see lugemik oli illustreeritud. Kõigi viie liivi raamatu peamiseks ülesandeks oli pakkuda liivlastele omakeelset lugemismaterjali, aga ka ärgitada liivlasi hoidma oma kultuuri ja tundma selle üle uhkust. Samuti innustas Loorits liivlasi avaldama lugemikes oma jutustusi ja luuletusi. Liivi lugemikke kingiti koos teiste raamatutega ka liivlastele. Liivlaste käekäiku ja olukorda kirjeldas Loorits 1920. aastatel ka Eesti ajakirjanduses.

Ajavahemikus 1920–1937 külastas Loorits liivlasi 11 korral (Blumberga 2011a: 35). Nendest esimene ekspeditsioon jäi Looritsa ja Kettuneni jaoks ainsaks ühiseks käiguks liivlaste juurde (Blumberga 2004: 9). Looritsa optimism liivi rahvusluse toetajana vaheldus aeg-ajalt pessimismiga, kui mitu tema lootust jäi täitumata (muuhulgas Liivi valla asutamine). Looritsa temperamentne iseloom ja otsekohesed väljaütlemised tegid tema elu liivlaste toetamise liikumise aktivistina nii mõnigi kord keeruliseks. 1930. aastate avalikud ettekanded ja artiklid liivlaste õiguste teemal viisid lõpuks selleni, et ta sattus Lätis ebasoovitava isiku staatusesse. 1937. aasta augustis saadeti Loorits Lätist välja ja talle määrati riiki sisenemise keeld. Veel sama aasta lõpus anti Looritsale võimalus ebasoovitava isiku staatust ära muuta, kui ta soostub avaldama Läti suhtes sõbralikku informatsiooni. Loorits otsustas käituda aga oma südametunnistuse järgi ja polnud sellisest võimalusest huvitatud (Blumberga 2004: 15). Toimunud sündmustest ajendatuna andis Loorits 1938. aastal välja raamatu “Liivi rahva mälestuseks”, milles tõrjub tema suunas esitatud süüdistusi ja valekuuldusi – “millised kahtlustused siin kindlasõnaliselt tagasi tõrjun” (Loorits 1938: 5).

Oskar Loorits liivi folkloori koguja ja uurijana

Kui professor Kettunen 1920. aasta liivi ekspeditsiooni jaoks tudengite seast omale abilist otsis, siis pidas ta silmas ka seda, et endale järeltulija koolitada. Uurimistöö käigus ilmnes, et arukas üliõpilane Loorits ületas kõik ootused ja oli professorile oluliseks toeks juba esimestest päevadest alates. Kettunen märkas nende ühise reisi ajal, et lisaks keelenäidete üles kirjutamisele, hakkas Loorits sügavat huvi tundma liivi etnograafia ja folkloori vastu (Kettunen 1999). Folkloorist saigi Looritsa tõeline kutsumus ja ta kujunes liivi folkloori olulisimaks uurijaks. Tartu ülikoolis õppis Loorits aastail 1919–1922 keeleteadust ja rahvaluulet. 1923. aastal omandas ta magistrakraadi ning oli ajavahemikus 1923–1927 ülikooli teaduslik stipendiaat. Rahvaluulega olid seotud kõik tema ametikohad nii Tartus kui ka hiljem Uppsalas. Tartu ülikoolis oli Loorits 1927–1939 rahvaluule eradotsent, 1938–1939 dotsent ning 1939–1941 eesti ja võrdleva rahvaluule professori kohusetäitja. Uppsala ülikoolis töötas ta 1944–1947 murde- ja rahvaluulearhiivi arhiiviassistendina ja 1947–1961 oli Uppsala Rahvateaduslikus Arhiivis riiklik stipendiaat. Loorits oli 1927. aastal asutatud Eesti Rahvaluule Arhiivi (ERA) esimene juhataja. Teise maailmasõja sündmuste keerises emigreerus Loorits 1944. aastal Rootsi. 1938. aastal valiti uurija vastasutatud Eesti Teaduste Akadeemia akadeemikuks.

Looritsal on suuri teeneid liivi rahvapärимuse kogujana, uurijana ja avaldajana. 1926. aastal kaitses ta Tartu ülikoolis doktoriväitekirja liivi rahvausundist (Loorits 1926). Väitekirja juhendaja oli Tartu ülikooli esimene rahvaluuleteaduse professor Walter Anderson. Doktoriväitekirjast kasvasid välja monograafiad: “Liivi rahva usund” I (1926), II (1927), III (1928) (kordusväljaanded ilmusid 1998 ja 2000, vt LRU I–III, LRU IV–V). Ülevaate liivi muinasjuttudest, naljanditest, muistenditest ja tekkelugudest annab Soome Teaduste Akadeemia kirjastuses ilmunud tüüpide register “Livische Märchen- und Sagenvarianten” (Helsingi 1926). Aasta hiljem ilmus “Valik liivi muistendeid” (1927). Looritsa väljaannet “Volklieder der Liven” (1936) võib nimetada liivi rahvalaulude piiblikuks. Selles on lisaks kogutud liivikeelsetele lauludele esitatud ka laulikute andmed, lätikeelsed paralleeltekstid, laulude tõlked saksa keelde ning koostaja kommentaarid. Aastail 1923–1925 andis Loorits Eesti Rahva Muuseumisse enam kui sajast esemest koosneva liivi etnograafiliste esemete kollektsiooni (Linnus 1970: 231–232; I. M. ja F. L. 1925: 143).

Olulise osa oma liivi rahvapärимuste kirjapanekuist võttis Loorits 1944. aastal Rootsi põgenedes kaasa, kust need pärast uurija surma jõudsid Soome Kirjanduse Seltsi (SKS) (Kippar 2010; Salve 2002). Seal saadi Eestisse esialgu koopiad. 1998. aastal andis SKSi rahvaluulearhiiv Looritsa materjalid ERA-le

üle koos Looritsa tütre Saida Noti kinnitusega oma isa ajutiselt SKSi deponeeritud pärandi annetamisest ERA-le (Korb 1998: 135).

Looritsa kogumismetoodikast annab aimu lõik esimese liivi vanasõna üleskirjutamise kohta 1920. aastal. (Loorits 1938: 32; Mälk 1981: 9) “Päeva lõpetasime sellega, et märkisime üles esimese vanasõna või “kiitõb-sina” reisisil. Oli juba päris pime, kui kukkus jutu sekka meile täiesti tundmatu sõna. Kahmasime ruttu kirjutama. Lott Zeti Mildaga turtsatasid naerma, aga peremees vedas suust suitsu, puhus sinised rõngad lae alla ja sõnas siis isalik-sõbraliku manitsusega: “jumalõn päud’i jennõ” = jumalal päevi palju, nagu tähendades, et küllap homme jaksame. Muidugi selle vastu me ei vaielnud, et jumalal on päevi laialt, aga meil oli neid napimalt ja meie märkisime siiski veel tallele niihästi võõra sõna kui ka äsja kuulnud “kiitõb-sina”.” (Loorits 1938: 32) Lauri Kettunen on oma mälestustes meenutanud, et “Kõik kirjutas ta [Loorits] kiiresti paberile, üldiselt liigagi kiiresti – keelenäite seisukohalt” (Kettunen 1999: 94).

Käsikirjaline liivi folkloori kogu

Oskar Looritsa käsikirjaline liivi folkloori kogu on oluline liivi keelt, kultuuri ja ajalugu puudutav kollektsioon, mille põhjal valmisid tema liivi rahvaluule alased uurimused. Eesti Kirjandusmuuseumis Eesti Rahvaluule Arhiivis (ERA) hoiul oleva originaalkogu kujunemislugu algab ajal, mida iseloomustavad iseisiva Eesti Vabariigi, rahvusülikooli ja Emakeele Seltsi sünd. Alates 1920. aastast valdavalt Looritsa enese, kuid ka liivlastest abiliste kogutu ja talletatu sai hiljem koduks ERA. Eraldiseisva üksusena sai kogu oma signatuuriks LF (liivi folkloor). Selle üks põhjusi oli asjaolu, et Loorits oli ERA loomiseni 1927. aastal kogu materjale juba palju kasutanud ja tsiteerinud. Samade tekstide hilisemal viitamisel tekitanuks erineva tähistuse kasutamine segadust (Salve 2002: 33). 1944. aastal Rootsi emigreerudes viis Loorits kaasa liivi vanasõnade ja kõnekäändude sedelkogu¹ (Mälk 1981: 8) ning tõenäoliselt osa ebausju ja kommete põhiseeriast. Ülejäänud kogu on pärast Looritsa Rootsi lahkumist olnud hoiul ERA fondis. Nõukogude ajal on kogu mingil määral süstematiseeritud (ilmselt ülikooli soome-ugri eriala praktikantide abiga).

Liivi folkloori kogu (edaspidi LF) koosneb füüsilisel kujul 16 säilikut (kvartformaadis mapist) ja kaheksast sedelkartoteegikarbist. Kogus leidub näiteid kõigist rahvaluuleliikidest, kus eriti suur osa on rahvausundiga seonduval. Olulise osa materjalidest moodustavad liivikeelsed rahvajutud, osaliselt tekstide tõlked (saksa ja eesti keelde) ja liivi etnograafiline sõnastik. Vormistuse poolest on kogu ebahühtlane, koosnedes üleskirjutustest erinevas formaadis ja kvaliteediga paberil. Eriti sedelitel leidub palju märkmeid, korduvaid regist-

reid, mõnikord loetamatuid tähelepanekuid, samuti viiteid varasemate uurijate töödele.

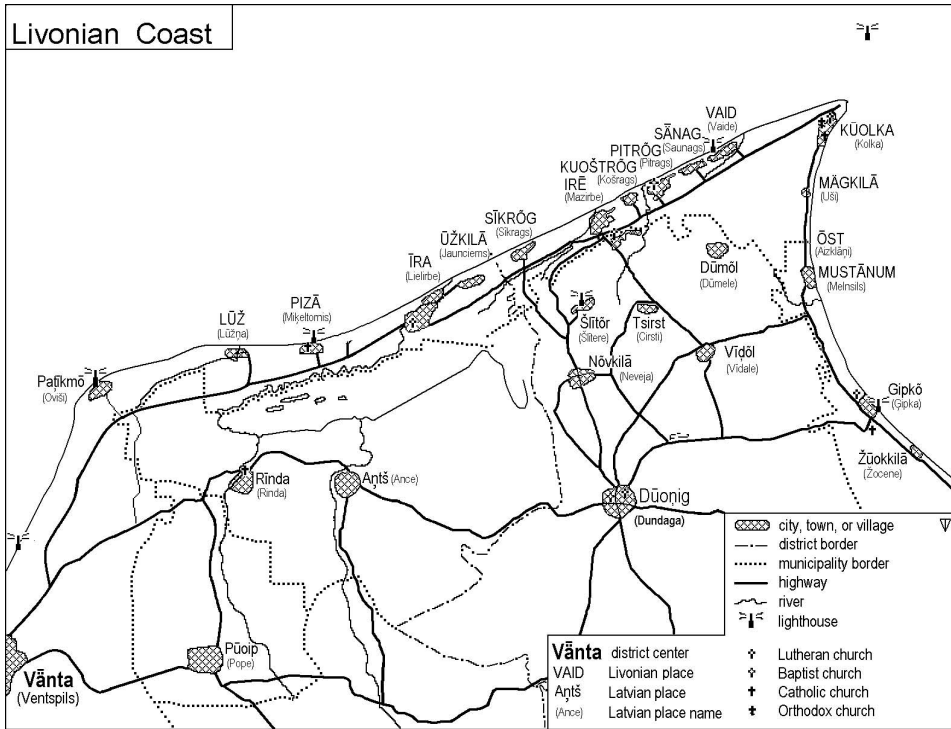
Kogu sisaldab viit põhiseeriat ja viit lisaseeriat:

Põhiseeria	Teema	
LF I	Laulud, lasteread ja mängud	Sedelid
LF II	Vanasõnad, kõnekäänud, erikeeled, nali ja pilge	Mapid
LF III	Mõistatused	Sedelid
LF IV	Traditsionaalsed jutustused	Mapid
LF V	Ebausk ja kombed (a. Mütoloogilised märkmed; b. Aasta tähtpäevad; c. Elu tähtpäevad; d. Rahvameditatsioon; e. Rahvabaromeeter; f. Varia)	Sedelid, mapid
Seeria	Teema	
LF ES I	Etnograafiline sõnavara	Sedelid
LF ES II	Etnograafiline sõnavara	Sedelid
LF S I	Sõnavara	Sedelkogu
LF	Koopiad ja mustandid	Mapid
LF	Registrid	Mapid

Tabel 1. Liivi folkloori kogu seeriad.

2013. aastal võeti kogu Eesti Kirjandusmuuseumi failirepositooriumis Kivike arvele (<https://kirmus.kivike.ee/>), säilikud kirjeldati ja pagineeriti, alustati etnograafilise sedelkartoteegi digiteerimisega. 2013. ja 2016. aastal Haridus- ja Teadusministeeriumi hõimurahvaste programmi toel digiteeritud säilikud ja nende digikoopiad arhiveeriti Kivikesse. Digimaterjalide koopiad on hoiul ka Tartu Ülikooli Eesti ja Üldkeeleteaduse Instituudi eesti murrete ja sugulaskeelte arhiivis (<https://murdearhiiv.ut.ee/>). Digiteerimise peamine eesmärk on liivi materjalide kättesaadavuse lihtsustamine kõigile huvitatutele.

Looritsa kirjelduse järgi (LRU I: 5) sisaldas käsikirjaline arhiiv 1920–1926 ühtekokku 8581 teksti. Ta nendib ka, et trükki oli sellest kogust pääsenud tol ajal väga vähe, ainult vahetevahel oli ajalehtedes ja ajakirjades üht-teist ilmunud. Ainestik on kogutud 1920. ja 1930. aastatel aastatel kaheteistkümnest Kuramaa liivi külast (vt kaarti 1) – läänest alates Lūž, Pizā, Īra, Ūžkilā, Sīkrōg, Irē, Kuoštrōg, Pitrōg, Sānag, Vaid, Kūolka, Mustānum. Loorits on liivi külad jaganud lääneliivi ja idaliivi küladeks (Īra küla on arvatud lääneliivi hulka). Lisaks ekspeditsioonidele, kogunes liivi folkloori materjali ka Eestit külastanud Liivi Seltsi laulukoorilt, Riias asuvatelt liivlastelt, spetsiaalselt Eestisse kutsutud liivi keele kõnelejal Maṛī Šaltjārilt ja kahelt Tartus õppivalt liivlaselt² (LRU I: 4–5).

Kaart 1. Liivi rannakülad (kaart: Tiit-Rein Viitso).

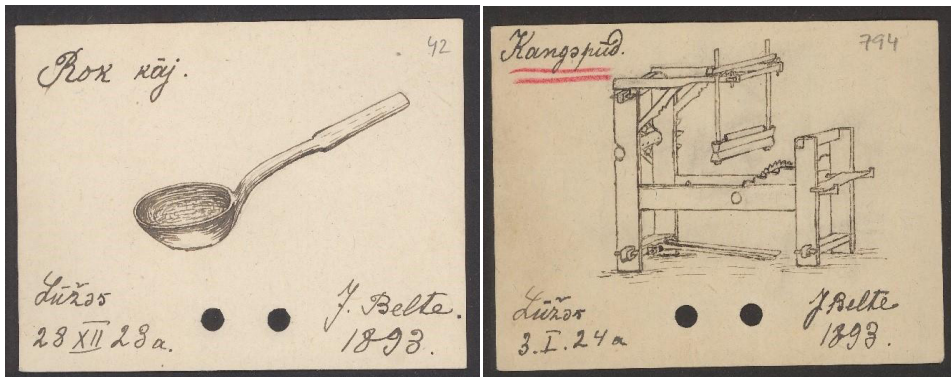
Informantide arv, kellelt liivi tekste üles kirjutati, ulatub paarisajani (LRU I: 5). Kõige suuremad liivi usundi sõnastajad olid **Lūži** külas näiteks Didrōk Leite³ (Leiš, s 16.04.1877), Maṛi Leite (Leiše, s 1883), Liž Belt(e) (s 1847), Lot Lindenberg (s 1866), Uldrik Anderson (s umbes 1827); **Pizā** külas Didrōk Belt (s umbes 1886); **Īra** külas Maṛt Anderson (s umbes 1852), Griet Nornberg (s 1889); **Ūžkilā** külas Lizet Zariņ (vanus 41); **Sīkrōgi** külas Olga Brenkou (31), Pētōr Ansenau (s umbes 1841), Didrōk Breinkopf (s 1850); **Irē** külas Katriņ Bulman (s 1858); **Kuoštrōgi** külas Griet Skadiņ (s 1863), Aņdrōks Skadiņ (s 1860), Jōņ Skadiņ (s 1863); **Pitrōgi** külas Maṛi Šaltjār (s 1860); **Sānagi** külas Didrōk Sandberg (s 1847); **Vaidi** külas Katriņ Zēberg (s 1877), Maṛi Berthold (s 1879), Liž Berthold (s 1881); **Kūolka** külas Didrōk Zvirgzdin (s 1858), Liž Berthold (s 1885). **Mustānumi** küla informandi Trīn Otnāri (vanus 60) kohta on märgitud, et tegemist on lätlasega. Tuntumate liivi informantide hulgas leidub liivi haritlasi, kes ka ise saatsid Looritsale oma tekste, muuhulgas kirjamees ja kunstnik Jāņ Belt (s 1893, Lūž), haritlane ja kultuuritegelane Kōrli Stalte (s 1870, Irē), informant Jōņ Zēberg (s 1904, Vaid), kooliõpetaja Maṛt Lepste (s 1883, Irē).

Järgnevas ülevaates kirjeldatakse siiani digiteeritud ainekku (terve kogu pole veel digiteeritud): (1) etnograafiline sõnavara (LF ES I ja II), liivi sõnavara (LF S I) ja mütoloogilised märkmed (põhiseeriast Ebausk ja kombed, LF V); (2) traditsionaalsed jutustused (LF IV).

Sari	Dig lk arv
LF ES I	1569
LF ES II	1534
LF S I	1971
LF IV 1 (Lūž, Pizā)	387
LF IV 2 (Pizā, Īra, Ūžkilā, Sīkrōg)	463
LF IV 3 (Irē, Kuoštrōg)	502
LF IV 4 (Kuoštrōg, Pitrōg)	512
LF IV 5 (Pitrōg, Sānag, Vaid)	455
LF IV 6 (Vaid, Kūolka, Mustānum + register)	324
LF V 1	780
Kokku:	8497

Tabel 2. Liivi folkloori kogu digiteeritud ainekik.

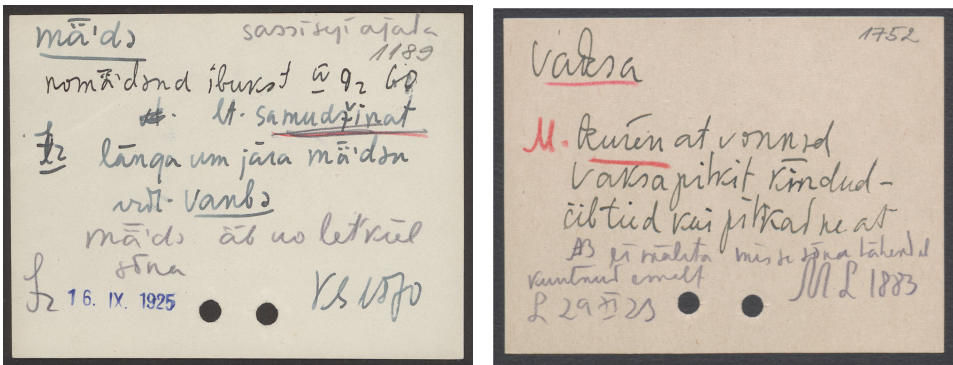
Liivi etnograafilise sõnavara sedelkogu (LF, ES I ja II) moodustavad etnograafiat puudutavad sõnasedelid. Liivikeelsete märksõnade kõrval on sedelitel vahetevahel ka illustreerivad joonised ja näitelauseid. Sõnade tõlked on valdavalt läti keeles, mõnikord on juures ka eesti-, saksa- ja venekeelsed tõlked või selgitused. Liivi etnograafiline kartoteek sisaldab kokku 3103 lehekülge, mis on kõik digiteeritud. Igal sedelil on üks märksõna. Sedelid on enamasti täpselt dateeritud – märgitud on sedelil oleva info üleskirjutuse aeg ja koht. Mõnikord on esitatud ka informandi initialsid. Mõnedel sedelitel olevate illustratsioonide autor on lääneliivi luuletaja ja kunstnik Jāņ Belt (lätipäraselt Jānis Belte), kes on Looritsa palvel kujutanud erinevaid etnograafilisi tarbeesemeid (vt ka Ernštreits 2002).

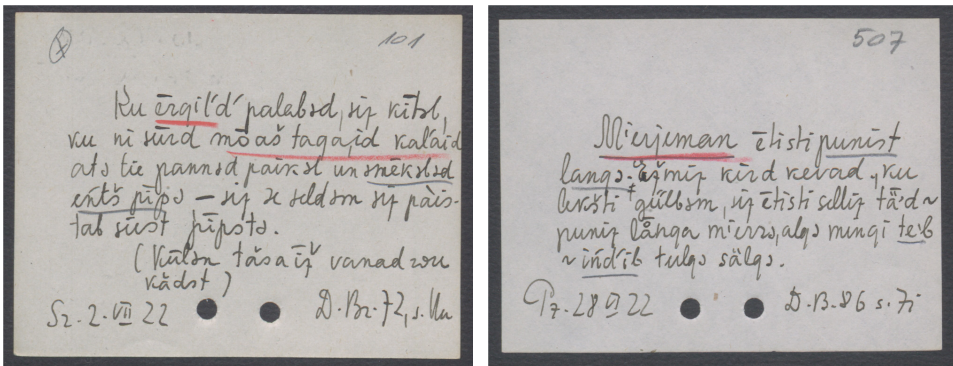
Joonis 1. Sedelid Looritsa liivi etnograafilisest sedelkartoteegist (LF, ES I).

Liivi sõnavara sedelkogu (LF, S 1) sisaldab liivikeelseid märksõnu koos näitelausetega. Selles ainestikukonkreetset esile kerkivat teemat pole. Märksõnad, mis sisaldavad nii nimi-, tegu-, omadus- kui ka mäarsõnu, on esitatud tähestikulises järjekorras. Tõlked on peamiselt läti keeles, mõnikord ka eesti ja saksa keeles. Sedelitel on esitatud ka liivikeelsed näitelauseid ja vahetevahel ka kommentaar märksõna kohta (nt informant ei mäleta, mis see sõna tähendab, aga on kuulnud seda emalt). Lõpuosas on sedelid joonistega ja viidetega kirjandusele. Päris viimastelt lehekülgedelt leiab Looritsa enda kirjutatud (“Minu luuletet”) liivikeelse luuletuse 1923. aasta detsembrist⁷⁴ ning on mõeldud laulmiseks viisil “See Mäeotsa talu”.

Ebausujate ja kommete põhiseeriasse kuulub **mütoloogiliste märkmete** sedelkogu (LF V 1). Ainestik sisaldab ülevaateid liivi rahvapärimeses esinevate nähtuste ja tegelaste kohta. Nii on kirjeldatud näiteks liivi rahvausundis esinevaid haldjaid (*Mõrjemā* ‘Maarjaema’, *Mõjemā* ‘Maaema’, *Mõtsārovž* ‘Metsarahvas’, *Mõtsāāma* ‘Metsaema’ jt). Mõnikord on juures pikemad eestikeelsed kirjeldused.

Joonis 2. Sedelid Looritsa liivi sõnavara sedelkartoteegist (LF, S 1).

Joonis 3. Sedelid Looritsa mütoloogiliste märkmete sedelkartoteegist (LF V 1)

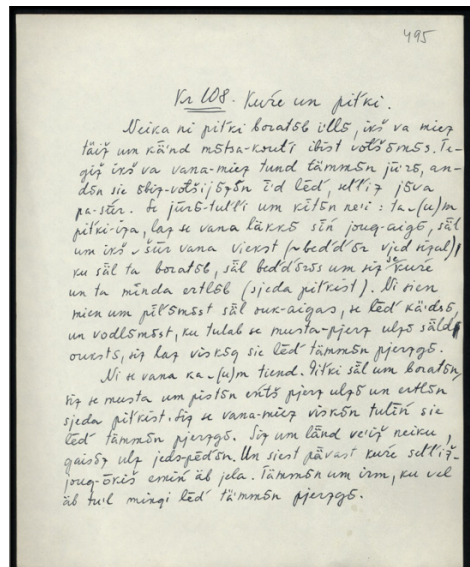
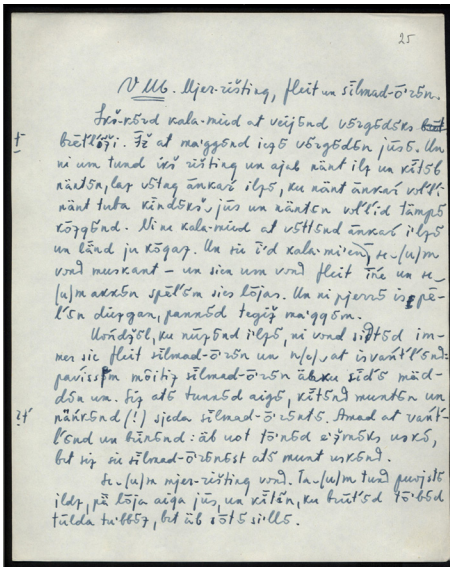
Looritsa kogu ühe põhiseeria moodustavad **traditsionaalsed jutustused** ehk rahvajutud (LF IV), kus on ~ 2600 lehekülge tekste. Neile lisanduvad tõlked, registrid ja erinevad märkmed. Tekstid on mõnikord üles kirjutatud konspekti laadis, mõnikord ainult eesti ja saksa keeles. Tekstid on täpselt dateeritud – märgitud on liivi informandi nimi, sünniaeg või vanus, sünnikoht, kõneleja küsitlemise aeg ja koht. Tekstid on jagatud külade kaupa ja külade nimed on lühendatud: L – Lūž, P – Pizā, Iir – Īra, Uu – Ūžkilā, Sr – Sīkrōg, Ir – Irē, Kr – Kuoštrōg, Pr – Pitrōg, Sn – Sānag, V – Vaid, Kl – Kūolka, M – Mustānum.

Loorits on märkinud LF arhiivi koosseisuks aastatel 1920–1926 kokku 1262 teksti (LRU I: 5). Digiteeritud ainestik on mõnevõrra suurem – 1415 lehekülge. Niisiis lisandus Looritsa kogusse tekste ka pärast 1926. aastat. Tabelis 3 on esitatud digiteeritud tekstide arv (DIG) ja Looritsa esitatud arv (LRU I).

Küla	Lūž	Pizā	Īra	Ūžkilā	Sīkrōg	Irē	Kuoštrōg	Pitrōg	Sānag	Vaid	Kūolka	Mustānum
DIG	197	18	68	14	148	48	337	303	17	212	49	4
LRU I	175	17	68	1	132	32	298	275	10	212	41	1

Tabel 3. Liivi folkloori digiteeritud tekstide arv (DIG) ja Looritsa esitatud tekstide arv (LRU I).

Kõige rohkem on tekste üles kirjutatud Kuoštrōgi ja Pitrōgi külast, kõige vähem Mustānumi ja Ūžkilā külast. Sānagi külast üles kirjutatud tekstid on enamasti saksakeelsed tõlked.

Joonis 4. Käsikirjalised leheküljed Looritsa liivi folkloori kogust. Üles kirjutatud Vaidi (vasakul) ja Kuoštrōgi külast (LF IV 6 ja LF IV 3).

Jutustuste teemad

Aastate jooksul kogutud juttude teemad on esitatud ja üksikasjalikult käsitletud Looritsa “Liivi rahva usundi” viies köites. Rahvajuttude keskpunktis on inimeste ja üleloomulike olendite kokkupuuted, nende omavahelised suhted (Looritsa liivi rahvausundi alast tööd on põhjalikult käsitletud Kristi Salve, nt Salve 2007, 2011a, 2011b).

Olulise osa moodustab liivi haldjamaailm, mis on tihedalt seotud loodusega. Liivlaste kui rannarahva⁵ elu oli lahutamatult seotud merega. Liivi loodushaldjate hulgas on konkurentsilt esikohal *mierjemā*⁶ ‘mereema’ (jutustus *Mierjema kōzğōnd* ‘Mereema pulmad’). Mererahva (*mierrovz*) hulka kuuluvad veel mereema pojad ja tütreid (*Mierkāznōgōd* ‘Merepulmad’, *Mierneitst kutsūb poisō eņtš jūr* ‘Merineitsi kutsub poissi enda juurde’, *Miersō daņtšiji neitst* ‘Meres tantsiv neiu’). *Mierneitsōd* ‘merineitsid’ kannavad mõnikord ka *nōra* (või *nāra*) nime (*Nōra bōtsō* ‘Näkk paadis’). Loodushaldjate hulka kuuluvad veel *mōtsāizā* (‘metsaisa’), *mōtsājemā* (‘metsaema’), *tūljemā* (‘tuuleema’). Merehaldjatega on seotud tuntud siniste lehmade maa peale tekkimise lugu *Sinņizt nēmōd* ‘Sinised lehmad’. Laevahaldjatest esineb kõige sagedamini *potōrmaņ* ~ *klaboutermaņ* (‘kotermann’), kellest võis sõltuda meremeeste käekäik.

Omaette maailma moodustavad jutud, mille teemaks on surm ja surnud, nõidus ja nõiad, kurat. Sagedasti tegutseb juttudes *kuṛē* (‘kurat’), kes on inimeste eksitaja ja kurjale ahvatleja (*Kuṛējemā un tām pūoga* ‘Kuradiema ja tema poeg’). Nõiapidude teemaga on seotud nõiakujud *buṛā* (läti keeles *burvis*) ja *vōl* (‘nõid’), keda peeti üldjuhul kuradi teenriteks. Nõiad võisid loomi ja inimesi ära nõiduda, taeva all tulejoana lennata. Populaarsed on lood rahatuledest. *Rōtuļ* ‘rahatuli’ annab märku peidetud aardest ja rahatule nägijaks on enamasti kas jutustaja ise või keegi tema perekonnaliikmetest või sugulastest. Õudusjuttude sugemetega on külmingade (*kīlmakānga* ‘külming’) esinemine (*Kimkāngali un suiž* ‘Külming ja susi’). Seda mütoloogilist olendit on kogetud enamasti inimest hirmutavana ja eluohtlikuna. Oluline tegelaskuju liivi muistendites on *vīlkatōks* ‘libahunt’, kelle kuju võivad võtta nii taluperemees kui ka kirikuõpetaja. Müütilistest haigustest on liivlastel kesksel kohal *pāina* ‘luupainaja’ (*Pāina nāgṭōb eņtšta* ‘Luupainaja näitab ennast’). Teine sagedasti esinev haigus on *jōḍ* ‘halltõbi’, mis on liivlaste kujutluses olnud vaim, kes leitud ohvrist loobuda ei taha.

Haldjate ja müütiliste olendite maailma kõrval eksisteerib ka kristlik maailm ja rahvatraditsioon. 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses oli kirik liivlaste elus väga tähtsal kohal (LRU I: 7–9; Salve 2011b: 262). Sageli esineb juttudes *Mōrjemā* ‘Maarjaema’, kes ühendab endas kristliku püha Maarja ja paganliku haldjaemade isiku (*Mōrjema sōnas* ‘Maarjaema saunas’).

Traditsioonilisi rahvajutte ühendatakse mõnikord konkreetsete isikutega ja kohtadega. Nii on mõned jutud seotud reaalsete Liivi ranna elanikega ja kohtadega. Vaieldamatult kõige tuntum nimi, kellega seostati erinevaid lugusid, oli Vaidi küla Zūonkō talu peremees. Zūonkō suurtalu on peetud liivi rahvuseluse kantsiks, kust pärines kuulus Bertholdide suguvõsa. Zūonkō peremees olevat valitud kolm korda järjest Dundaga valla vanemaks (Loorits 1938: 89). Juttudes esinebki ta kui *vanā Zūonkō* ‘vana Zūonkō’ (*Vanā Zūonkō kurē* ‘Vanā Zūonkō kurat’, *Vanā Zūonkō pieksāb* ‘Vanā Zūonkō peksab’). Tuntud talukohtadest esineb veel näiteks Vaidi külas asuv *Vanā-Ruotš* ja *Ūž-Ruotš*. Jutustustes esineb mitmeid tuntud liivi kohti ja külanimesid – *Ku Sīkrōgōs um vōnd pāp* ‘Kui Sīkrōgis oli papp’, *Kui Kūolka nanā um suggōn* ‘Kuidas Kūolka nina on tekkinud’, *Kui Kūolka nim um suggōn* ‘Kuidas Kūolka nimi on tekkinud’.

Ainestiku kirjaviis

Looritsa liivi folkloori kogu kirjaviisi tausta aitab mõista 1920. aastate liivi keele ja liivikeelsete allikate olukord. 1861. aastal olid ilmunud Sjögreni-Wiedemanni liivi keele grammatika ja liivi-saksa sõnaraamat (SW 1861a, 1861b). Pärast esimeste liivikeelsete raamatute (Matteuse evangeeliumid) ilmumist 1863. ja 1880. a tekkis liivikeelsete tekstide väljaandmise pikem paus. Paus kestis just selle ajani, mil pärast Esimest maailmasõda läksid liivi ekspeditsioonile Lauri Kettunen ja Oskar Loorits. 1920. a ekspeditsiooni järel lülitati ametlikult Akadeemilise Emakeele Seltsi programmi vaimse ja materiaalse abi andmine liivlastele (Valge 2020: 15).

Seltsi oluliseks tööks selles vallas oli esimese ilmaliku sisuga liivikeelse raamatu “Esimene liivi lugemik” väljaandmine. Ekspeditsioonimaterjalide põhjal valminud lugemiku tarbeks vajasisid Kettunen ja Loorits sobivat kirjaviisi. Kettunen oli juba 1917. aastal Soomes teinud eeltööd liivi häälikuloo ja sõnaraamatu jaoks ning kogunud materjali Sjögreni-Wiedemanni sõnaraamatu põhjal lääneliivi Lūži külast pärit Pruonje-memmelt (Kettunen 1945: 268; 1999: 12). Looritsa sõnul olid kõik ekspeditsioonimaterjalid kirjutatud foneetilises kirjas (LL 1921: 24). Lugemiku jaoks aga töötati kirjaviisi ümber lihtsustatud transkriptsiooniks, et ka liivlastel oleks võimalik seda lugeda. Seega pani liivi esimene lugemik teatud mõttes aluse tänapäeva kirjakeelele (liivi kirjakeele arengu kohta on põhjaliku uurimuse kirjutanud Valts Ernštreits (2013)).

Looritsa folkloorikogu kirjapanekud pakuvad liivi keele häälduse uurijale suurt huvi ja väärivad kindlasti edasist põhjalikumat analüüsi. Tema käsikirjalised tekstid on arusaadavad ja kergesti loetavad. Kirjaviisi üldiseloostus oleks, et enamasti on kasutatud lihtsustatud foneetilist transkriptsiooni. Tuleb

rõhutada, et kirjapanekud pole ühtlased ja muutuvad ajas. Tõenäoliselt tuli kirjapanekute jooksul ette ka unustamist, näiteks palatalisatsiooni, häälikute pikkuste, katketooni vm märkimisel, mis ehk selgitaks mõningast ebauhtlust. Erinevad käekirjad kinnitavad, et tekstide kirjapanekuga on lisaks uurijale olnud seotud veel teisi inimesi. Nii nagu eespool mainitud liivi lugemiku tekstides, peegeldub ka käsikirjades kohaliku küla murre ja informandile iseloomulik keelekasutus.

Kui tahta paigutada Looritsa kirjapanekuid mingisse raamistikku, siis peaks see olema suhteliselt lai. Arvestama peab kirjapanekute aega (20. sajandi esimene pool), eelnevat liivi keele kirjapaneku kogemust (Loorits hakkas Lauri Kettuneni juhendamisel liivi keelt kirja panema oma esimesel liivi ekspeditsioonil), liivi informantide keelekasutust jm. Kettuneni aastatepikkuse töö üheks tulemuseks oli liivi sõnaraamat ("Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung", 1938), mis on olemuselt soome-ugri foneetilises transkriptsioonis murdesõnaraamat. Looritsa uurimistöö jaoks polnud taoliste täpsete häälduseikade esitamine nii vajalik, kuid teataval määral seda kirjapanekutes siiski esineb.

Järgnevate tähelepanekute valik on subjektiivset laadi ja kindlasti ei tasu nende põhjal teha lõplikke järeldusi. Kirjaviisi näited esitatakse liivi õigekirjutuse reegleid järgides ja toetatakse liivi-eesti-läti sõnaraamatule (sõnaraamatus esinev vaste esitatakse sulgudes)⁷. Pandagu tähele, et reeglipärast kirjapilti on sõnaraamatus täiendatud kahe hääldust hõlbustava lisamärgiga: 1) ülakoma märgib rõhulises silbis püsitoonile vastanduvat katketooni, 2) pikast kesk-kõrgest *ō*-st eristatakse variandina pikk madal *ō̄*. Tänapäeva liivi kirjakeele aluseks on idaliivi murre.

(1) **Pikad häälikud.** Praeguses liivi kirjaviisis märgitakse täishäälikute pikkust sarnaselt läti keelega pikenduskriipsuga hääliku peal, nt *pāva* 'päev', *āita* 'ait', *lūoima* 'löim'. Looritsa tekstides on esisilbi pikad täishäälikud mõnikord sellisel viisil ka märgitud, nt *ō̄dōg* 'õhtu' (*ō̄dōg*), *lānd* 'läinud' (*lā̄nd*), *vāški* 'vasikas' (*vā̄ški*), kord mitte, nt *luomidi* 'loomi' (*lūomidi*), *kuora* 'kõrv' (*kūora*). Järgsilbi (pool)pikkust pole samuti enamasti märgitud – *akiz* 'hakkas' (*akīz*), *astiz* 'astus' (*astīz*), *rištīng* 'inimene' (*rištīng*), *jara* 'ära' (*jarā*). Järgsilbi (pool) pikkust on aeg-ajalt siiski märgitud näiteks liivi sõnastiku sedelitel ja mõnedes tekstides: *kazāndōks* 'kasulaps' (*kazāndōks*), *ildīn* 'kohe' (*ildīn*). Harva on tähistatud konsonantide pikkus – *riktīg* 'korras, õige' (*riktīg*), *kułdi* 'kuldne' (*kułdi*).

(2) **Täishäälikühendid.** Liivi keel on äärmiselt huvitav diftongide ja triftoonide poolest, mis esinevad nii lühikeste kui ka pikkadena (Pajupuu & Viitso 1986), nt *ie* (*kievād* 'kevad'), *ie* (*sīedō* 'süüa'), *uo* (*suodā* 'sõda'), *ūo* (*jūodō* 'juua'),

õi (*sõidõ* 'sõuda'), *õi* (*sõidaji* 'sõudja'), *uoi* (*ruoikõ* 'rutata'), *uoi* (*rūoiska* 'roosk, piits'). Kõige rohkem jääb tekstide puhul silma, et lühikest kaksiktäishäälikut *ie* märgib Loorits valdavalt *je – mjer* 'meri' (*mier*), *vjeddõ* 'vedada' (*vie'ddõ*).

(3) **Palatalisatsioon.** Palatalisatsiooni ehk peenendust märgitakse tänapäeva liivi kirjaviisis nii, nagu seda tehakse läti keeleski – tähemärgi all (*n, l, t, r, d*). Looritsa kirjapanekud järgivad foneetilise transkriptsiooni traditsiooni ehk akuuti tähemärgi kohal või kõrval. Peenendust on mõnedes tekstides märgitud, mõnedes mitte – *kure ~ kuře* 'kurat' (*kurē*). Enamasti on ühes tekstis palatalisatsiooni märgitud kõikjal. Huvitavad on aga juhud, kus ühes tekstis palatalisatsiooni märkimine ühe sõna puhul varieerub – nt sõna *riek* 'tee', kus tänapäeva liivi kirjaviisis on sõnaalguline *r* palataliseerimata, esineb tekstis kujul *řek* ja *rjek*. Sõna *řek* puhul on kuulnud või hääldatud *r*-i palataliseeritult ja diftongi pole kuulnud või hääldatud. Sõnas *rjek* aga on kuulnud või hääldatud lühikest diftongi *ie*, kuid *r* on palataliseerimata. Jääb mulje, et ka sõnaalgulist *t*-d on järgneva *i*-ga algava täishäälikuühendi puhul kuulnud või hääldatud palataliseerituna, nt *t'ēudõn* 'teadnud' (*tieudõn*).

(4) Veel 1920. ja 1930. aastatel esinesid liivi keeles **foneemid ü ja ö**, mis on ka Looritsa üles kirjutatud tekstides – *tüö* 'töö', *üözõ* 'öösel', *ütõ* 'ühte'. Need foneemid on aga kogu liivi keelealal asendunud vastavalt vokaalidega *i* ja *e* (Viitso 2008b: 311–312) – *tīe* 'töö', *īezõ* 'öösel', *īdtõ* 'ühte' (*t'ītõ*).

(5) Liivi keeles esineb kaks **õ-häälikut** – kõrge *õ* ja keskkõrge *ö*. Liivi *õ* hääldub veidi kõrgemalt ja *ö* veidi madalamalt kui eesti *õ* (Tuisk 2016). Keskkõrget tagavokaali *ö* pole Looritsa tekstides enamasti eristatud – *vol'* 'oli' (*vó'ļ*), *vond* 'olnud' (*võnd*). Loorits on esimeses liivi lugemikus ka ise selgitanud, et tema kirjutatud *o* tähistab nii lääneliivi lühikest diftongi *uo* (*uo*) kui ka idaliivi *o*-d (*ó*-d) (Loorits 1921).

(6) **Katketoon.** Erinevalt teistest läänemeresoome keeltest esineb liivi keele fonoloogilises süsteemis püsi- ja katketooni vastandus (Viitso 2007; Teras & Tuisk 2009). Liivi õigekiri katketooni ei märgi, kuid foneetilistes transkriptsioonides, sõnaraamatutes ja õppematerjalides märgitakse katketooni valdavalt ülakomaga. Looritsa kirjapanekutes on katketooni enamasti märgitud, nt *rā'kõks* 'rahaga', *su'iz̄* 'hunt, susi', *mō'zõ* 'maha'. Ei saa välistada, et teatud juhtudel pole katketooni lihtsalt kuulnud. Oodatav oleks katketoon pikkade heliliste geminaatidega sõnades, nagu *i'bbi* 'hobune', *ka'ggõl* 'kael', *su'ddõn* 'hundile, susile'. Looritsa tekstides on sellistes sõnades katketooni mõnikord märgitud (*ra'bbõn* 'lõõnud', *si'zzõl* 'sisse') ja mõnikord mitte.

(7) Levinum Kuramaa liivi murdejaotus eristab enamasti ida-, kesk- (ka siirde-, ülemineku-) ja lääneliivi murdeala (nt Kettunen 1938: VIII; liivi kirjaviisi murdetausta analüüsib ka Damberg 1978a, 1978b). Siiski on ida- ja lääneliivi vahelist Īra küla murret peetud pigem läänemurde omapäraseks osaks (nt Viitso 2008a). Murdeerinevust peegeldab iseäranis hästi liivi vokaalisüsteem. Looritsa tekstides tuleb **murdeerinevus** järjekindlalt välja (vt ka 5. punkti eespool) – lääneliivi *rā* ‘raha’, *sānōd* ‘saanud’, *mitsō* ‘metsa’ ja *juvaks* ‘heaks’ vrd idaliivi *rō* (*rō̄*), *sōnōd* (*sō̄nōd*), *mōtsō* (*mō̄tsō*), *jōvaks* (*jō̄vaks*). Esineb ka sõnavaralist erinevust – lääneliivi külmking *kūlmakānga* esineb idaliivis kümnekingalisena *kimkānga* ~ *kimkāngali*.

(8) **Kokkuhääldus.** Eelneva sõna kokkuhääldust märgitakse foneetilises transkriptsioonis ümarkaare või klambriga sõnade vahel (ortograafias seda ei märgita). Sulgudes olev häälik viitab sellele, et häälik võib sellise kokkuhäälduse puhul jääda välja hääldamata. Kõige sagedasemad kokkuhääldatud ühendid Looritsa kirjapanekutes on *se_(u)m* ‘see on’, *ta_(u)m* ‘ta on’, *k(u)_äb* ‘et ei’, *n(e)_ät* ‘nad on’.

Liivi folklooritekstide kasutusvõimalused

Oskar Looritsa hinnaline folkloorikogu on tänasel päeval leidnud juba põnevaid rakendusi. Digiteeritud osa põhjal on tehtud olulisi samme liivi keele kasutus- ja uurimisvõimaluste suurendamiseks. Läti ülikooli juurde 2018. aastal asutatud liivi instituudi projektide raames on hakatud rahvaluuletekste tekstifailideks sisestama ja liivi korpuse lisama. Selle töö põhieesmärk on korpuse jaoks liivi tekstide morfoloogiline märgendamine. Sisestamise käigus on ühtlustatud tekstide ortograafiat vastavalt korpuse eesmärkidele.

Enne suuremat sisestustööd jõudis väike osa tekste ka trükis ilmuda. Nimelt andis Eesti Kirjandusmuuseum välja valiku liivi merehaldjate tekste – “Mierrovz” (‘Mererahvas’, 2018). Liivi instituudile avamise puhul kingitud väike raamatuke sümboliseerib midagi väga olulist – liivi keele ja kultuuri elujõudu, püsijäämist ja huvitavat tulevikku. Sada aastat tagasi alguse saanud liivi folkloori kogu leiab tänapäeva digiajastul endiselt kasutamist ja innustab edasisi kasutus- ja arenguvõimalusi otsima. Ühe väikese elujõulise keele jaoks polegi seda nii vähe.

Tänuõnad

Artikli valmimist on toetanud Eesti Haridus- ja Teadusministeerium (Hõimurahvaste programmi uurimistoetus SHVEE21397 “Liivi keele hääldusjooned”) ja Eesti Teadusagentuur (uurimistoetus GHVEE22112J “Katketoon Läänemere ümbruse keeltes”). Artikli autor on abi eest südamest tänulik Kadri Tammele, Kristi Salvele, Rein Saukasele, Ellen Niidile ja Valts Ernštreitsile. Eriline tänu kuulub retsensentidele asjakohaste märkuste ja soovitude eest.

Kommentaariid

- ¹ Vanasõnade ja kõnekäändude sedelkogu koopiad sai Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut Soome Kirjanduse Seltsilt 1975. ja 1978. aastal (Mälk 1981: 8).
- ² 1920. aastal võttis vastloodud Emakeele Selts plaani liivlaste vaimse ja ainelise toetamise. Selle raames tegeleti ka kahe liivi noormehe õpingute korraldamisega Tartu Õpetajate Seminaris. Lauri Kettunen ja Oskar Loorits otsisid oma ekspeditsioonidel liivi noori, kes võiksid pärast hariduse omandamist liivi kultuurielu edendada. Liivi noormehed August Skadiņ ja Jõņ Zēberg, kellega Loorits töötama hakkas, saabusid Tartusse 1921. aasta alguses. (Blumberga 2011b: 155; Tuisk 2021)
- ³ Artiklis esinevad isiku- ja kohanimed on esitatud tänapäeva liivi kirjaviisis.
- ⁴ “Ma Kuoštrõgisse tahaks minna ja küla läbi käia...”
- ⁵ Liivlasi kutsuti randlasteks ‘rāndalīzī’ ja kalameesteks ‘kalāmīed’, lätlasi maarahvaks või maameesteks ‘mõmīed’.
- ⁶ Siinsed liivikeelsed näited on esitatud tänapäevases liivi kirjaviisis.
- ⁷ “Līvõkiel-ēstikiel-leṭkiel sōnārōntõz. Liivi-eesti-lāti sōnaraamat. Lībiešu-igauņu-latviešu vārdnīca” (2012, koost. T.-R. Viitso, V. Ernštreits), veebiversioonid <http://www.livones.net/lili/lv/vardnica/> ja <https://keeleeveeb.ee/>.

Kirjandus

Blumberga, Renāte 2004. Oskar Loorits ja liivlased. *Mäetagused* 24, lk 9–17 (DOI: 10.7592/MT2003.24.blumberga).

Blumberga, Renāte 2007. Pirmās lībiešu lasāmgrāmatas – ieskats tapšanas vēsture [Esimeste liivlaste lugemisraamatud – sissevaade loomislukku]. *Latvijas Universitātes raksti* 727. *Valodniecība. Somugristika*, lk 33–38.

Blumberga, Renāte 2011a. Liivi kultuuri ja keele uurimine Eestis, Lätis ja Soomes. Blumberga, Renāte & Mäkeläinen, Tapio & Pajusalu, Karl (koost, toim). *Liivlased. Ajalugu, keel ja kultuur*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 13–51.

Blumberga, Renāte 2011b. Liivlaste ärkamisaeg ja hõimuliikumine. Blumberga, Renāte & Mäkeläinen, Tapio & Pajusalu, Karl (koost, toim). *Liivlased. Ajalugu, keel ja kultuur*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 155–190.

- Damberg, Pētõr 1978a. Liivi keelekorraldusest. *Emakeele Seltsi aastaraamat 23, 1977*. Tallinn: Eesti Raamat, lk 71–82.
- Damberg, Pētõr 1978b. Līvõ kiel kõrdõlpanmi. *Emakeele Seltsi aastaraamat 23, 1977*. Tallinn: Eesti Raamat, lk 83–92.
- Ernštreits, Valts 2002. *Liivi keele sõnavara kogude analüüs ning liivi-läti ja läti-liivi sõnaraamat*. Magistritöö Tartu Ülikooli läänemeresoome keelte õppetoolis. Tartu (<https://murdearhiiv.ut.ee/naita.php?t=kasikiri&id=5462> – 07.02.2022).
- Ernštreits, Valts 2013. *Liivi kirjakeel*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- I. M. ja F. L. 1925 = Manninen, Ilmar & Leinbock, Ferdinand 1925. Rahvusteaduslikud kogud Eesti Rahva Muuseumis. *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat I*. Tartu, lk 134–144 (<https://www.digar.ee/arhiiv/et/raamatud/108785> – 04.02.2022).
- Kettunen, Lauri 1938. *Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung*. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae V). Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Kettunen, Lauri 1945. *Tieteen matkamiehen. Kaksitoista ensimmäistä retkeä 1907–1918*. Porvoo & Helsinki: WSOY.
- Kettunen, Lauri 1948. *Tieteen matkamiehen uusia elämyksiä. Murrosvuodet 1918–1924*. Porvoo & Helsinki: WSOY.
- Kettunen, Lauri 1999. *Laadogast Balatonini*. Mälestusi 1918–1924. Tlk Jüri Valge. Tartu.
- Kippar, Pille 2010. Kui otse ei saa, mine ringi. *Lee 16*, Eesti Rahva Muuseumi Sõprade Seltsi väljaanne. Tartu, lk 31–34.
- Korb, Anu 1998. Eesti Rahvaluule Arhiiv 1998. Aru, Krista (koost). *Paar sammukest: Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat 15*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 134–140.
- Linnus, Jüri 1970. Eesti NSV Riikliku Etnograafiamuuseumi soome-ugri rahvaste etnograafilised kogud. Linnus, Jüri & Peterson, Aleksei (toim). *Läänemeresoomlaste rahvakultuurist*. Tallinn: Valgus, lk 226–246.
- LL 1921 = Kettunen, Lauri & Loorits, Oskar (koost). *Esimene Liivi lugemik. Ežmi Līvõd lugdõbrõntõz*. Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetused I. Tartu.
- LL 1922 = [Skadiņ, August (koost).] *Teine liivi lugemik. Toi līvõd lugdõbrõntõz*. Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetused V. Tartu.
- LL 1923 = Skadiņ, August (koost). *Kolmas liivi lugemik. Kolmõz līvõd lugdõbrõntõz*. Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetused IX. Tartu.
- LL 1924 = *Neljas liivi lugemik. Nellõz līvõd lugdõbrõntõz*. Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetused X. Tartu.
- LL 1926 = *Viies liivi lugemik. Vīdõz līvõd lugdõbrõntõz*. Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetused XV. Tartu.
- Loorits, Oskar 1921. Järelmärkuseks. Kettunen, Lauri & Loorits, Oskar (koost). *Esimene Liivi lugemik. Ežmi Līvõd lugdõbrõntõz*. Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetused I. Tartu, lk 23.
- Loorits, Oskar 1926. *Liivi rahva usund I*. Mit einem Referat: Der Volksglauben der Liven. Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis). Tartu: [Tartu Ülikool].

Loorits, Oskar 1928. *Liivi rahva usund* III: mit einem Referat: Der Volksglaube der Liven. Tartu: [Tartu Ülikool].

Loorits, Oskar 1938. *Liivi rahva mälestuseks*. Reisivesteid ja ülevaateid. Tartu & Tallinn: Loodus.

LRU I–III = Loorits, Oskar 1998. *Liivi rahva usund* I–III. Mit einem Referat: Der Volksglauben der Liven I–III. Faksiimileväljaanne. Tartu: Eesti Keele Instituut.

LRU IV–V = Loorits, Oskar 2000. *Liivi rahva usund* IV–V. Krikmann, Luule & Hiiemäe, Mall & Kõiva, Mare & Salve, Kristi (toim). Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

Mierrovz = Kõiva, Mare (koost) 2018. *Mierrovz. Līvõ kītõkst*. Līvõd institūt vāldiž tiemiz ovkõks Oskar Loorits kolektsijstõ. Ēsti Literatūr Muzēj, Rovdvaili Līvõd Sõbrād seļtš. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.

Mälk, Vaina 1981. Sissejuhatus. Mälk, Vaina (koost). *Liivi vanasõnad eesti, vadja ja läti vastetega* I. Tallinn: Eesti Raamat, lk 3–27.

Pajupuu, Hille & Viitso, Tiit-Rein 1986. Livonian polyphthongs. Eek, Arvo (toim). *Estonian Papers in Phonetics* 1984–1985. Tallinn, lk 96–130.

Pajusalu, Karl 2018. Liivi 100. Oskar Looritsa liivluse ja liivi luule taustal. *Looming* 4, lk 546–555.

Salve, Kristi 2002. Muude rahvaste folkloor Eesti Rahvaluule Arhiivis. Hiiemäe, Mall (koost). *Kogumisest uurimiseni*. Artikleid Eesti Rahvaluule Arhiivi 75. aastapäevaks. Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused – Commentationes Archivi Traditionum Popularium Estoniae. 20. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 29–52.

Salve, Kristi 2007. Liivi rahvausundist ja folkloorist. Kõiva, Mare (koost). *Paar sammukest XXIII*. Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat. Tartu: EKM Teaduskirjastus, lk 213–272.

Salve, Kristi 2011a. Liivi rahvakalendrist. Blumberga, Renäte & Mäkeläinen, Tapio & Pajusalu, Karl (koost, toim). *Liivlased. Ajalugu, keel ja kultuur*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 277–293.

Salve, Kristi 2011b. Liivi rahvausundist ja folkloorist. Blumberga, Renäte & Mäkeläinen, Tapio & Pajusalu, Karl (koost, toim). *Liivlased. Ajalugu, keel ja kultuur*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 253–276.

SW 1861a = Sjögren, Andreas Johan 1861a. *Joh. Andreas Sjögren's Livische Grammatik nebst Sprachproben*. Im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften bearbeitet und mit einer historisch-ethnographischen Einleitung versehen von Ferdinand Joh. Wiedemann. Sjögren J. A. Gesammelte Schriften. Band II. Theil I. St. Petersburg: Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.

SW 1861b = Sjögren, Andreas Johan 1861b. *Joh. Andreas Sjögren's Livisch-deutsches und deutsch-livisches Wörterbuch*. Im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften bearbeitet von Ferdinand Joh. Wiedemann. Sjögren, A. J. Gesammelte Schriften. Band II. Theil II. St. Petersburg: Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.

Teras, Pire & Tuuli Tuisk 2009. The characteristics of stød in Livonian. Vainio, Martti & Aulanko, Reijo & Aaltonen, Olli (toim). *Nordic Prosody. Proceedings of the Xth Conference*, Helsinki 2008. Frankfurt: Peter Lang Verlag, lk 217–226.

Tuisk, Tuuli 2016. Main features of the Livonian sound system and pronunciation. *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri = Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 7 (1), lk 121–143 (DOI: 10.12697/jeful.2016.7.1.06).

Tuisk, Tuuli 2021. Emakeele Selts ja sugulaskeeled. Valge, Jüri (koost). *Emakeele Selts 1920–2020*. Tallinn: Emakeele Selts, lk 389–410.

Valge, Jüri 2020. *Sajand koos Eestiga. Emakeele Selts 1920–2020*. Tallinn: Emakeele Selts.

Valge, Jüri 2021. Emakeele Seltsi põhikirjad 1920–2011. Valge, Jüri (koost). *Emakeele Selts 1920–2020*. Tallinn: Emakeele Selts, lk 281–301.

Viiitso, Tiit-Rein 2007. Livonian gradation: types and genesis. *Linguistica Uralica* XLIII 1, lk 45–62.

Viiitso, Tiit-Rein 2008a. Keskliivi. Pajusalu, Karl & Sutrop, Urmas & Teras, Pire (koost, toim). *Liivi keel ja läänemeresoome keelemaastikud*. Tartu & Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 225–232.

Viiitso, Tiit-Rein 2008b. Liivi keele erijooned läänemeresoome keeleruumis. Pajusalu, Karl & Sutrop, Urmas & Teras, Pire (koost, toim). *Liivi keel ja läänemeresoome keelemaastikud*. Tartu & Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 308–345.

Summary

Oskar Loorits' collection of Livonian folklore

Tuuli Tuisk

Research Fellow in Phonetics of Finnic Languages

Institute of Estonian and General Linguistics

University of Tartu

tuuli.tuisk@ut.ee

Keywords: Estonian Folklore Archives, ethnography, folk belief, folklore, language, Livonian, manuscript, Oskar Loorits

The Estonian Folklore Archives of the Estonian Literary Museum hold a valuable collection of Livonian ethnography and folklore – Oskar Loorits' collection of Livonian folklore. Oskar Loorits started his journey to Livonians and the Livonian language in 1920, when he participated in a Livonian expedition in Courland as an assistant to Lauri Kettunen, professor of Finnic languages at the University of Tartu. His great interest in Livonians and the Livonian language, Livonian ethnography and folklore developed during this expedition. The Livonian folklore collection is valuable material concerned with the Livonian language and culture. The materials were mostly collected in the 1920s from 12 Livonian villages. The article provides an overview of the collection that physically consists of folders and file boxes in quarter format. The materials include both Livonian folklore texts and their translations. An important component part is the Livonian ethnographic dictionary. In 2013, the digitalization of materials started. The entire physical collection and its partially digitized materials are available to anyone interested.

Tuuli Tuisk

Tuuli Tuisk on Tartu Ülikooli läänemeresoome keelte foneetika teadur, kes kaitses oma doktoritöö TÕ eesti ja üldkeeleteaduse instituudis 2015. aastal. Tema teaduslik uurimishuvi on seotud eeskätt liivi keele hääldusega, samuti teiste lähedaste sugulaskeelte (eesti, vepsa) hääldusjoontega. 2006. aastast on ta olnud tegev eesti keele spontaanse kõne foneetilise korpuse juures. Ta on ka TÕ eesti murrete ja sugulaskeelte arhiivi administraator.

Tuuli Tuisk is Research Fellow in Phonetics of Finnic Languages at the University of Tartu. She defended her doctoral dissertation at the Institute of Estonian and General Linguistics of the University of Tartu in 2015. Her research interest is mainly related to the pronunciation of the Livonian language as well as other kindred languages (Estonian, Vepsian). Since 2006 she has worked with the phonetic corpus of Estonian spontaneous speech. She is also specialist at the Archives of Estonian Dialects and Kindred Languages of the University of Tartu.

tuuli.tuisk@ut.ee

Elava rahvalaulu juurde jõudmine: Herbert Tampere teadlaseisiksuse kujunemine

Taive Särg

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi vanemteadur
taive.sarg@folklore.ee

Teesid: Artiklis jälgitakse etnomusikoloogi ja folkloristi Herbert Tampere (1909–1975) teadlaseisiksuse ja vaadete kujunemist osana eesti rahvamuusika uurimisloost, kus ta töi rahvalaulude elu ja surma retoorikasse ootamatu käänaku. Mitmesuguste arhiivi- ja trükiallikate põhjal antakse ülevaade Tampere kasvupõlvest, tööst ja kujunemisest uurijaks Oskar Looritsa aegses Eesti Rahvaluule Arhiivis (ERA). Tampere töötas ERAs ja selle jätkuasutuses, Riikliku Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonnas 1928–1945. Aastatel 1952–1966 oli ta rahvaluule osakonna juhataja, vahemikus 1946–1951 ja 1967–1975 Tallinna Konservatooriumi õppejõud ja professor. Ta sai oma aja Eesti silmapaistvaimaks eesti rahvamuusika uurijaks, kelle tähtsust järgnev aeg on veelgi esile tõstnud. Siinse uurimuse rõhk on küsimustel, kuidas kujunesid välja eluaegse pühendunud rahvamuusikateadlase hoiakud, valikud, teadmised ja motivatsioon; ning missugune võis olla kolleegide, esmajoones ERA juhataja Oskar Looritsa mõju.

Märksõnad: etnomusikoloogia, Herbert Tampere, Oskar Loorits, pärimusmuusika, rahvalaul, regilaul

*Eesti rahvalaul on elanud ja veelgi elab.
Ent elava juurde ei tohi asuda mingisuguste võõraste printsiipidega,
vaid need peavad väljuma temast enesest täpse vaatluse kaudu.*

Herbert Tampere (1934: 30)

1. Sissejuhatus

Eesti Rahvaluule Arhiivis rahvamuusika uurimisega alustanud ning Oskar Looritsa järel üheks osakonna kõige kauaaegsemaks juhatajaks olnud Herbert Tampere (1909–1975) töi 20. sajandi algupoolel pöörde eesti rahvalaulu käsitlemisse: 19. sajandist pärit väljasureva rahvamuusika retoorikasse löikus 1930. aastatel ta väide, et rahvalaul elab. Tõlgendaksin seda mitmetähendusliku metafoorina.

Rahvalaulu elavus tähendas Tampereel, et mõnel pool lauldi vanemast ajast päritud laule; ning ka seda, et rahvalaul kui suuline pärimus eksisteerib esituses ja sellisena tuleb teda ka uurida. Elavaks nimetas ta – vastanduses noodikirjale – avalikult kuuldavat laulu, aga samuti kvaliteetset helisalvestust elavast esitusest.¹

Praeguses teadustraditsioonis peetakse rahvalaulu esituse iseloomu ja tava-de tundmist enesestmõistetavalt oluliseks. Kui kohaldada rahvalaulu kohta šoti filosoofi ja poeedi Thomas Carlyle'i omaaegset metafoori luulestiili kohta, siis esitus on rahvalaulust lahutamatu: see ei ole mitte laulu mantel, vaid nahk.² 1930. aastate Eesti haritlaste seas, kus rahvalaule tunti rohkem luuletekstide ja nootidena, oli arusaam rahvalaulikute ja -laulude esitusstiili tähtsusest alles tärkamas. Samuti võis tunduda harjumatu mõte, et eesti vanem rahvalaul *regilaul* oma traditsioonilises olukorras ongi täisväärtuslik vokaalmuusika. Kontseptuaalse muutuse tõi siin Tampere, kes folkloristika algse huviobjekti, rahvalaulu peaaegu et pühad jäänused, mõtestas ümber kui lihast ja verest inimeste kuuldava laulu.

Nii näiteks Villem Reiman kirjutas 1916. aastal, kommenteerides Johann V. Jannseni 1857. aasta halvustavat sõnavõttu rahvalaulu kohta: “See **haau-kõne** ei teinud rahvalaulule enam haiget. Ta heitles iseenesest juba **surмага ja heitis pea hinge**” (Reiman 1916: 168). Helilooja Mart Saar jutustas kolleeg Cyrillus Kreegist: “Muistsete viiside **kalmuküngastelt** kostuvad leinahelid on ta sünnitanud” (Saar 1929: 352). “**Kadund** on meie rahvaviisid ...” alustas helilooja ja muusikateoreetik Juhan Zeiger (1934: 9) eesti esimest rahvalaulu-alast monograafiat.³ Samal aastal, 1934, kirjutab Tampere, et “rahvalaul elab” – kas laul oli siis üleöö ellu ärganud?

Rahvalaulude mahamatmine ajal, kui neid mõnevõrra lauldi, pani mõtlema kirjutamise tava ning autorite suhtumise üle. Kujundlik keel aitab öeldut tajuda meelelise ja tõe(li)sena, seeläbi mõjutades tundeid ja käitumist. Sõnastus vormib arusaamu ja kujundab nähtusi: “[--] sõnad, nimetused loovad sotsiaalset tegelikkust niisama palju, kui nad väljendavad seda,” kirjutab sotsiaalfilosoof Pierre Bourdieu (1989: 20). Rahvalaulu surnuks kuulutades seda romantiseeriti, väljendati toimunud kiireid muutusi – ning allesjäänud vähest laulupärimust pisendati. Tampere aga jõudis uue vaatenurgani ning hakkas rahvalauludest teistmoodi kirjutama ja looma uute sõnadega uut tegelikkust.

Metoodilises plaanis tähendas laulutraditsiooni elavaks osutumine selle salvestamise ja uurimise võimalikkust välitöödel. Juhan Zeiger (1934), kes väitis, et “puhastverd“ eesti rahvaviisid on kadunud, ei pidanud kaasaja traditsiooni enam piisavalt esinduslikuks, et sealt esituse kohta teavet koguda, ning usaldas vanemaid üleskirjutusi. Tampere esindab teistsugust lähenemist ning on etnoloogilise uurimissuuna algatajaks rahvamuusikas (nt Rüütel 1987a).

Suurvaimuna on Herbert Tampere jätnud mõõtmatu vaimse pärandi, mis on kuuldav-nähtav kasvõi pärimusmuusikana meie kultuuripildis. Tema loomingu hulka kuuluvad trükis ilmunud teaduslikud ja populariseerivad kirjutised, rahvamuusika ja -tantsude publikatsioonid koos teoreetiliste osadega, käsikirjalised ja helisalvestatud folkloorikogud, helisalvestuste transkriptsioonid, fotod ja päevikud välitöödelt, helisalvestatud sõnavõttud, artiklite ja loengute käsikirjad, kirjad ja märkmed, ning kataloogid ja kartoteegid ERAs. Tampere käsikirjade hulgas leidub kolm mappi sõjaeelsest ajast (EFAM 1, 2, 3) ja hulk hilisemaid materjale. Muid allikaid ja dokumente Tampere(de) kohta asub Eesti Kirjandusmuuseumi ja teiste mäluasutuste fondides, sealhulgas mitu omakäelist biograafiat (EKM, Fond 24).

Richard Viidalepp, Herbert Tampere kauaaegne kolleeg ERAs, on pühendanud talle tähtpäevaartikleid ja nekroloogi, loetledes üksikasjalikult ja arvuliselt Tampere saavutusi (Viidalepp 1969a, 1969b, 1976). Põhjalikud ülevaated Tampere elust ja rahvamuusika alasest viljakast tegevusest on kirjutanud tema õpilane Ingrid Rüütel (1984, 1987a, 1987b). Mall Hiimäe on koostanud Tampere artiklite kogu "Lauluväelised" (2009), kõneldes selle järelsõnas uurija kujunemistest; samuti on ta jaganud oma isiklikke mälestusi ning tutvustanud Tampere mitmekülgset tegevust (Hiimäe 1987, 1995, 2003, 2009a, 2009b). Tiiu Jaago (2019) ja Andreas Kalkun (2005) käsitlevad Tamperet kui rahvalaulude uurimise uuendajat ning Pärtel Lippus (2001) kui Tallinna Konservatooriumi õppejõudu. Pille Kippar (2019) on teinud ülevaate Tampere elust 1940. aastatel, keskendudes represseerimisele ja raskele vangla-aastale 1945–1946. Isikliku lähedase vaate Herbert Tampere elule annavad abikaasa Erna Tampere (2009) mälestused, mis puudutavad rohkem aega pärast 1940. aastaid. Üksikuid teateid Tampere kohta leidub tema enda, Richard Viidalepa, Oskar Looritsa ja Eesti Kirjanduse Seltsi kirjades. Kõigi nende allikate põhjal joonistub pilt eesti muusikafolkloori kogumise ja uurimise loost 20. sajandi kestel ning selles peamist rolli täitnud teadlasest, kelle isik tookordse teaduse hea tava kohaselt oli tema enda tekstides üksnes aimatav, seevastu austusega esile toodud kaasteeliste kirjutistes – süvenemisvõimeline, ülitöökas, huumorimeelne, tagasihoidlik, tark, usaldusväärne inimene, kellest üksmeelselt lugu peeti.

Artiklis jälgin noore teadlase kujunemist eesti rahvalaulude elu-surma-taas-sünni metafoori teljel, millel ühtlasi kulgevad aeg, ühiskondlikud protsessid ja väärtused. Eestis levis alates 19. sajandist laiemalt läänelik kultuur, mille mõjul hakkas vähenema vanem folkloor. Samal ajal sündis eesti haritlaskond, kes kirjutistes käsitles regilaulude tähtsust ja hääbumist morbiidsete kujunditega. Rööbiti Tampere tegevusega arutlen, kas sellise metafoorika kasutamist võis soodustada ka soov distantseeruda minevikust ja kinnitada, et on jõutud kirjakuultuuri.

Püüdes mõista Tampere vaateviisi kujunemist, vaatlen alljärgnevalt euroopa ja eesti rahvalaulu uurimist (pt 2–4), Tampere elukäiku, õppimist Tartu Ülikoolis (TÜ) ja tööd Eesti Rahvaluule Arhiivis (ERA), lähedasi inimesi ja kolleege, suhtlemist Oskar Looritsaga (pt 5–9), suhtumisi, ajendeid, teguviise (pt 10–11). Ajalooliseks taustaks on Eesti areng sisekolooniast omakeelseks rahvusriigiks Euroopa kultuuriruumi äärealal ning üleüldisem eurotsentristliku vaateviisi mõranemine maailmas. Keskendun Tampere terviklikule eluperioodile – kujunemisele hiilgavaks teadlaseks Eesti vaimuelu tõusuajal, kuni 1940. aastateni, mil Teise maailmasõja, Nõukogude ja Saksa okupatsiooni tõttu Eesti ja ka tema elu paiskus rasketesse ajaloosündmustesse.⁴

2. Surev rahvalaul ja eelmise arenguastme riismed. Herderi kontseptuaalne metafoor

Euroopas 18. ja 19. sajandil tekkinud folkloristika diskursuses kasutati Saksa filosoofi Johann G. Herderi (1744–1803) eeskujul bioloogilisi metafoore. Herder lõi universaalse, bioloogilise-sotsiaalse arenguteooria, mille järgi rahvad arenevad organismidena üldise teleoloogilise eesmärgi raames, kusjuures nende suulised traditsioonid võivad üle kasvada kirjalikeks kõrgkultuurideks.⁵ Tema idee haardeulatus ning piltlik, luterlikke ja talupoeglikke väärtusi kajastav kirjutusstiil mõjutas folkloristikas, aga ka teistel teadusaladel tõlgendama sotsiaalseid nähtusi orgaanilisena, elava-surevana. (Lizardo 2021: 607–613)

Herder kirjutas: “Kogu inimkonnal, ka eluta maailmal enesel, ja igal üksikul rahval ja perekonnal on ühesugune arenguseadus: halvalt heale, healt parimale, parimalt halvemale ja halvale – see on kõigi asjade ring. Nii on ka iga kunsti ja teadusega: nad idanevad, võrsuvad, õitsevad ja närtsivad“ (Herder 1767: 27).

Teatud diskursusele omast terviklikku kujundit nimetavad Ameerika keeleteadlased ja filosoofid George Lakoff ja Mark Johnson (1980: 32) kontseptuaalseks metafooriks. Metafoor aitab siduda mõtlemise ratsionaalset ja kujundlikku külge, selgitada tuntud kogemuse kaudu tundmatu(ma)t, konkreetse kaudu abstraktset. Metafoor ei ole neutraalne, vaid vahendab ka vaatenurka ja suhtumist, sest toob nähtusi ja nende tunnuseid esile valikuliselt ning hinnanguliste sõnadega. Metafooriloogetika lähtub paljus vahetust inimkogemusest, nt kõrge, elav on tavaliselt positiivne. Nii esineb ka Herderi retoorikas positiivsena fraas “kõrgeim ja elavaim osa luulekunstist”, negatiivne hinnang aga kajastub väljendis “rahvahääd on madalad ja elatud” (Herder 1779: 5, 27). Tavaline on personifitseerimine, mille kaudu isikustatakse ja elustatakse abstraktset: protsesse, kultuurinähtusi, sealhulgas ka rahvalaulu. Kontseptuaalne meta-

foor realiseerub keeletes väljendites, mis ühise kultuuritaustaga inimestel aktiveerivad kogu tervikliku kujundi. (Fernandez & Blacking *et al.* 1974; Lakoff & Johnson 1980; Hills 2017; Müller 2008)⁶

Rahvaste tsüklilise arengu teooria kaudu ühendas Herder oma aja olulised kontseptsioonid, nagu kultuurilise relativismi ja eurotsentrismi ning pärimuskultuuri loomulikkuse ja kirjakultuuri väljatöötatuse. Selle teooria järgi on kõik rahvad võimekad ning püriavad, vastavalt oma eripärale, inimese ja kultuuri täiuslikkuse poole – kuid rahva kasvutsükli õnnestumine ehk potentsiaali teostumine sõltub selle elutingimustest. Maaailma rahvaste saavutusi hindas Herder aga lääneliku teaduse ja kunstide mõõdupuu järgi ning nõnda ilmnas, et soodsaimates tingimustes olid arenenud eurooplased ning jõudnud ka kõrgeimale tasemele. (Spitz 1955; Duchesne 2017–2018; Herder 1785)

Kõrgeima arengujärgu keskseid tunnuseid oli kirjakultuur, millega seostusid teadus, kunstid, ühiskondlik struktuur. Folkloor juba “konstrueeriti” kirjakuultuuri vaates hääbuvana, sest seda – kui algelisema arengujärgu tunnust – eeldati kõrgemas järgus kaduvat. Kirjakuultuuri ajal eksisteerivaid pärimusi peeti ebaõigeks⁷ või väljasurevaks minevikujäänuseks. Viimasele osutavad mitmed rahvaluule nimetused, nagu “säilmed, jäänused” (*reliques*, Percy 1765) või “elavad riismed” (*lebendige reste*, Herder 1773: 21). Ka Villem Reiman kujutab vanu rahvalaule kui väärtuslikke riismeid: “Varsti lämbuvad viimased narmad, kui neid kohe ära ei koristata [---]” (Reiman 2008 [1908]: 356). Antropoloogid Edward B. Tylor ja Lewis H. Morgan löid säilinud pärimuse jaoks vanema arenguetapi “igandi” (*survival*) kontseptsiooni (Tylor 1920: 16).

Rahvaluule määratluste iseloom aitas haritlastel luua distantsi kultuurilise Teisega kas aja (“muinsus”, “jäänused”) või sotsiaalse klassi osas (“(maa)rahvas” (*folk, popular*)).⁸ Distsantsi loomine oli vajalik pärimuse vanuse kinnitamiseks, ajaloo konstrueerimiseks ja omaenda arengutaseme tunnetamiseks; samuti elamuse saamiseks, sest folkloorihuvi seostub romantismiga, mille väljendusvahendite ring asub tavapärase vastaspoolle – sinna jääb ka minevik ja hääbumise poeetika. (Ó Giolláin 2000: 33; Sodikoff 2011; Erard 2016)

Folkloori tajumist kaduvana soodustab see, et tema kehastused on efemeersed. Modernse tekkimine ja uuenemine tähendab traditsioonilise pidevat hääbumist ning kaotuse taju: “Folkloor, mille sünonüümiks oli pärimus (*tradition*), muutus 19. ja 20. sajandi teadlastele pidevaks surma-lähedaseks kogemuseks, sest uurimisobjektist räägiti aina elamise ja suremise mõistetega” (Anttonen 2005: 49). (Vrd Kirschenblatt-Gimblett 1998; Dundes 1969). 20. sajandi (muusika)folkloristikas ja lingvistikas lisandus bioloogilisele metafoorile “taaselustamine”, “teise elu” faas (nt Wiora 1959; Honko 1998; Hill & Bithell 2014; Mufwene 2004; Siragusa 2015).

Folkloristikas põimusid esteetilised, filosoofilised ja sotsiaal-poliitilised vaa-tenurgad ning vastavalt neile kujunesid välja diskursiivsed praktikad, mis

esindasid teatud rühmade huvisid (vrd Briggs 1993; van Dijk 2005). Rahvaste tsüklilise ajaloo ideoloogia sobis 18. ja 19. sajandil Euroopas esiletõusvatele, seni ilma soliidse kirjakultuurita rahvastele: sakslastele ning Põhja- ja Ida-Euroopa rahvastele, sealhulgas eestlastele, sest see näitas neid tõusva arengutsükli algul, saamas “kultuurrahvasteks” (vrd Ó Giolláin 2014). Pärimusainest pidas Herder vajalikuks rahvuslike kirjakultuuride loomiseks, et maailmas püsiks kultuuri mitmekesisus ja elujõud, mida ta märkas folklooris.⁹

Rahvalaul “konstrueeriti” suuresti personifikatsiooni abil, kui muiste sündinud elav ja väärtuslik subjekt. Siin oli eeskujuks kunstidest kirjutamise ja nende müstifitseerimise traditsioon, nt rahvalaul “elas rahva kõrvus, elava laulja huultel ja harfil”; rahvalaul “saadab eestlasi igal sammul” ja “kandub läbi kogu rahva elu hällist hauani”.¹⁰ Pärimuse isikustamine taandas inimese ja kogukonna tahaplaanile või koguni laulude-juttude rikkujale kohale (vt nt Dundes 1969: 8; Siragusa 2015).

Herder kasutas epiteeti “elav” laul eelmodernse “metsiku” rahva pärimuse kohta, kusjuures “elav” tähendas lisaks laulu esituspõhisele eksistentsile ka loodusrahva elujõulisust, kammitsematust; sellele vastanduv “elutu” tähistas aga kirjalikku teksti: “Teadke, et mida metsikum, s.t mida elavam, vabalt toimivam on mingi rahvas, [---] seda metsikumad, s.t seda elavamad, vabamad, meelelisemad, lüürilisemad peaksid olema ka tema laulud, kui tal neid on. Mida kaugemal kunstlikust/kunstilisest (*künstlicher*), teaduslikust mõtlemisviisist, keelest ja kirjakunstist on rahvas, seda vähem peaksid saama paberile – elutute kirjatähtedega kirjutatud värssideks – ka tema laulud [---]” (Herder 1773: 12).

See tsitaat, mis seob metsikust ehk madalamat arengutaset suulise pärimusega, lubab oletada, et kirjakunsti ja -kultuuri poole pürgiv rahvas – nagu eestlased näiteks – võibolla ei soovinud, et tal leiduks “elavaid, metsikuid laule”. Paraku, just eestlaste kohta arvas Herder 1772, et need on ühed Euroopa viimastest metslastest.¹¹ Kas oli ehk vaja 19. sajandi eestlastel see arvamus kummutada ja kinnitada, et rahvalaul on surnud?

3. Regilaul kui mitte-lääne muusika. Võrdlev muusikateadus, muusika etnoloogia

Eesti rahvamuusika seisukohalt oli oluline mitte-lääne muusika, sealhulgas kõnelähedaste laulustiilide uurimise ja väärtustamise algus 19. saj lõpul Euroopas, sest see andis teoreetilise põhja ja motivatsiooni ka läänemeresoome vanemate viiside käsitlemiseks. Herderlik kasvuteooria andis eestlastele küll lootusi saada kultuurrahvaks, kuid nende traditsiooniline laulustiil, ühehääln

kõnelähedane regilaul, näis 18. ja 19. sajandil tõestavat kaasaja veel madalat arengutaset ega pälvinud korraliku vokaalmuusika staatust. (Hurt 1963; Jaago 2019; Särg & Oras 2021)

Regilaulu esitus ja viisid erinesid euroopaliku rahvalaulu kõlaideaalist, mis oli kujunenud mõningate indoeuroopa rahvaste pärimuse põhjal. Regilaulu oli kujundanud teistsugune, läänemeresoome keel ja arhailine pärimuskultuur. Seetõttu regilauluviisid ja -esitus ei aidanud rahvusliku alaväärsuse all kannatavatel eestlastel kinnitada oma anderikkust ja kultuuritaset lääneliku mõõdupuu järgi. (Vt Sarv 2002; Särg 2005a, 2012; Saarlo 2008.)

Puuduvad regilaulu elamuslike kuulamiste kirjeldused: laulmist lihtsalt tutvustati (nt Hupel 1777; Schultz-Bertram 1860) – ja mitte alati positiivselt (nt Kruse 1846). Herderi vaimus seoti kultuurile antud hinnangut elutingimustega, nt: “Ärgu oodatagu siit Homerose “Iliast” ega Ossiani laule. Kuidas võiks neid vaene orirahvas soetada [---]” (Schlegel 1963: 103). “Kas see on kliima, mis sellistes osmikutes [suitsutaredes] eriti tunda annab, mis rahva vaimu nii alla surub? [---] rahvaluule ei ole Eestis ainsatki juurt maasse ajanud. Vast ainult armastuslaulud, kiige- ja ketruslaulud on natuke laiemalt levinud: aga need on suuremalt jaolt ilma vaimuta ja eluta [---]” (Kruse 1846: 29).

Võõristavalt suhtusid regilaulu ka moderniseeruva eesti muusikategelased, mõjutatud läänelikust muusikast. Laulupidude traditsiooni asutaja Johann Voldemar Jannsen sisuliselt eitas vanemat rahvalaulu küsimusega: “Ja [kas] see peab ka laul olema?” (Jannsen 1857: 111).

Samalaadne halvustamine tabas Euroopas võõramat muusikat üldse, olgu siis perifeerias või eksootilistel maadel. Mitte-lääne muusika vähese uurimise põhjuseks oli kuni 19. sajandi lõpuni olnud selle ruumiline kaugus, aga ka liiga harjumatu esteetika (nt Hornbostel 1910).¹² Etnomusikoloog Curt Sachs toob näite 1776. aastal ilmunud Sir John Hawkinsi muusikaajaloost, kus jäeti kõrvale loodusrahvaste muusika järgmise põhjendusega: “Nende parimaks muusikaks olevat jõledad ja imelikud helid. Mis mõte oleks uurida praktikat, mis ei põhine ei teadmistel ega korrastatusel, või siis teada saada, milliseid helisid kõige enam naudivad hotentotid, metsikud ameeriklased või isegi peenemat sorti hiinlased?” (Sachs 1962: 6)

19. sajandil levisid muusikauurimises loodusteaduslikud ja antropoloogilised suunad ning tekkis avaram huvi inimliigi muusikalise taju ja eri esteetikate vastu. 1885. aastal kujunes Austrias võrdlev muusikateadus, mille peamiseks suunaks sai esialgu mitte-Lääne muusikakultuuride uurimine.¹³ Euroopa juhtivad uurimiskeskused tekkisid Viinis ja Berliinis asutatud fonogrammiarhiivide juures, vastavalt 1900 ja 1901. Esimese maailmasõja ajal helisalvestasid nende töötajad Saksa ja Austria sõjavangide laagrites ka eestlasi ning neil kujunesid sidemed Eestiga (Ross 2012, 2018).

Üks võrdleva muusikateaduse filosoofe ja kujundajaid Berliinis, Erich M. von Hornbostel (1877–1935) tutvustas uue ala eesmäärke ja meetodeid ning tõestas mitte-lääne muusika väärtust – vähemalt teadusliku uurimisobjektina. Ta sõnastas kultuurilise relativismi vaimus seisukoha, et muusika esteetika ja tajui ei ole universaalsed, vaid kultuurispetsiifilised, ning kujunevad välja kogemise käigus. Muusika etnoloogia uurimismeetod nõudis omaenda subjektiivsetest (eel)arvamustest loobumist. (Hornbostel 1905, 2000a, 2000b jm) Saksa muusikateadlane Wilhelm Heinitz (1931) soovitas muusika uurimisel esteetilise mõtteviisi kõrvale jätta ja vaadelda seda ka kui “mootorset” helitegevust.

Esiialgu väheste mitte-lääne muusika uurijate töö viis olulise arusaamani, et looduslähedaste rahvaste muusika ei ole algeline, vaid see on pika arengu tagajärg; samuti et eri muusikakultuurid ei ole üksteise arenguastmed, vaid nad esindavad eri suundi ja on saanud komplitseerituks eri tunnuste poolest, näiteks ühehäälses laulustiilis võib esineda keerukas rütmi- ja viisikäsitlus, milletaolist ei leidu komplitseeritud harmooniaga stiilides (Hornbostel 2000a: 87). Psühholoogia taustaga Carl Stumpf tõestas kõnelähedase laulmise eri stiilide näitel, et väljenduslaadi näiline lihtsus ei anna põhjust pidada muusikat vähem esteetiliseks: “Kui öelda, et kõnelaul (*Sprechgesang*) on mingi korraldamata, alaväärtuslik vorm, kuna ta on vanem, siis sellele me alla ei kirjutaks. Kas ka ooperis peaksime siis retsitatiivi vähem väärtuslikuks kui aariat ja alahindaksime seda kui atavismi; kas ka katoliku missas laulva hääletooniga lugemist, mis on väga mõjuvõimas, peaksime viletsaks?” (Stumpf 1911: 53).

Võrdleva muusikateaduse seisukohad arenesid Euroopas 19. sajandi lõpul rõõbiti põlisrahvaste muusika uurimisega Ameerikas (nt Boaz 1989) ja sotsiaalse evolutsiooni teooria taandumisega. Mitmete eksootilise muusika uurijate mõtteviisi võis mõjutada ka juudi päritolu, mistõttu neid ei tarvitsenud kõnetada euroopa- ja saksakeskne ideoloogia. Nad seisis silmitsi pärimusmuusika kultuuride hääbumisega, tajudes seda erinevalt paljudest kaasaegsetest kaotusena, mistõttu pidasid oluliseks kiiret helisalvestamist (fonograaf ja grammofon olid leiutatud 1877 ja 1878).¹⁴

Mitte-lääne muusika uurimisel kujunesid muusikaanalüütiline ja etnoloogiline suund. Kunagi varem ei olnud võimalik kuulata nii palju eri rahvaste muusikat kui fonogrammiarhiivis, seetõttu arenesid väga kiiresti uued teadmised. Helisalvestus juhtis tähelepanu esituse nüanssidele ning aitas teadvustada, et tavapärane läänelik noodistus ei vasta täpselt muusika kõlale. Otto Abraham ja Erich Moritz Hornbostel (1909) üldistasid muusika analüüsamise ja transkribeerimise kogemused ja soovitasid täiendatud noodikirja, et vältida pärimuslike helikeelte surumist läänelikesse raamidesse. Nad rõhutasid vajadust uurida laulu poeetilist ja muusikalist külge üheskoos, sest laulikute “jaoks tekst ja viis moodustavad lahutamatu terviku”, ning samuti arvestada

esitusstiili, funktsiooni jm (Abraham & Hornbostel 1909; vt ka Nettl 1964; Pärtlas 2004 jm). Eksootilist muusikat hakati aegapidi väärtustama ka kui lääneliku muusika ideede allikat.

Tunnustatud Viini muusikateadlane Robert Lach (1874–1958) huvitus muusika arenemisest “ürgkarjest” kuni kõne ja lauluni, väiksemate viisimotiivide kordamisest ja arendamisest ulatuslikumate struktuurideni, ning pidas seetõttu just vanu laulustiile heaks uurimismaterjaliks (Lach 1924, 1925; Graf 1974). Lach ja tema õpilane Walter Graf (1903–1982) avaldasid eesti keeles artiklid, mis väärtustasid eesti vanemat rahvalaulu uurimisobjektina ja revideerisid sellest varem loodud negatiivset kuvandit (Lach 1929; Graf 1929).¹⁵ Lach oli puutunud kokku eesti uuema rahvalauluga, salvestades Esimese maailmasõja sõjavangidelt keelenäiteid ja laule, mis ilmselt panid teda mõtlema saksa lööklaulude mõjust eesti rahvalauludele (Johler & Marchetti *et al.* 2019; Ross 2018). Graf käis 1930. aastal Tartus, külastas ka ERAt ning tutvus Paul Aristega ja Karl Leichteriga, kes aitasid tal saada uurimismaterjali saksa ja eesti laulude suhteid käsitleva dissertatsiooni jaoks (Graf 1933)¹⁶ (Männik-Kirme 2002: 25; Loorits 1932b).

20. sajandi algul hakkasid kõnemeloodiat ning kõne ja laulu suhteid uurima nii eksperimentaalfoneetikud kui etnomusikoloogid. Kunstmuusikas olid alanud otsingud kõne ja laulu vahealadel juba 19. sajandil, kui saksa heliloojad katsetasid Rousseau’ ja Herderi ideede vaimus emakeele prosoodiale vastavate viiside loomist (Wagner 1893: 116; Köhler 1853: 5). Austria 20. sajandi helilooja Arnold Schönberg tõi kõrgkultuuri atonaalse muusika ja kindlate helikõrgusteta laulu *Sprechgesang* (‘kõnelaul’), mis läbi ta muusikateadlase Hans Kelleri arvates tõstis ka arhailise laulu prestiiži, vähendades selle “põlastatust ja allasurutust” (Keller 1965–1966: 17).

4. Rahvalaulu elust ja surmast Eestis enne Tamperet

Eesti folkloristika ajaloo, mõistete ja keelekasutuse uurimine on näidanud nende mitmeplaani seoseid eri isiksuste, huvide ja kultuuripoliitikatega (Jaago 1999, 2019; Jaago & Kuutma 2005; Kalkun 2012 jm). Ka siin kasutati looduslikke metafoore: “elu” ja “surm”; “saak” ja “lõikus”; “kuld”, “vanavar”; millega kaasnes sageli sõnumi tähtsust kajastav piibellik stiil (Valk 2004; Särg 2012). Andreas Kalkun kirjutab, et teatud tüüpi retoorika, korduvad metafoorid ja kujutluspildid kinnitavad nende olulisust, ning on aidanud “paika panna, kinnitada ja taastoota olulisi võimusuhteid ja hierarhiaid” (Kalkun 2012: 182).

Rahvalaulu sidumine morbiidse sõnavaraga “väljasurev”, “surnud” sai Eestis 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul tavaliseks – sageli selleks, et

väljendada kurbust talupoegliku kultuuri kadumise pärast ning kiirustada folkloorikogujaid (Särg 2012; vrd Anttonen 2005). Sellise retoorikaga suunas modernsuse poole püüdlev haritlaskond vanemat rahvalaulu kaugemale minevikku, luues distantsi. Korduvad kujundid said “diskursuse markeriteks” ning aitasid taasluua ühiseid teadmisi ja hoiakuid (vrd Fairclough 1995). Rahvaluule toomisest kirjalikku kultuuri räägiti kui kogumisest, lõikusest, mis osutas väärtuse väljatoomisele haritlaste poolt. Samas ei rääkinud folkloristid uuest külvist ega põldude hooldamisest – folkloori kui tooraine “kasvamine” ei olnud enam oluline. Herderi sotsiaal-bioloogilises teorias toimuski kasvutsükkel iga rahva juures vaid korra.

Regilaulu vähenemise elavas traditsioonis tingisid tema laulukeele, -esteeatika ja -konteksti vanapärasus ühiskonna muutumise taustal (Rüütel 2012; Oras 2017). Euroopaliku muusika mõju tugevdasid (sise)kolonialistlikud võimusuhted, kus tugevam pool, antud kontekstis baltisakslased, andis ka esteetilised hinnangud ja skaalad. “Kui mõisatöö kadumisega hävis situatiivne alus vana laulustiili püsimiseks, siis uueaegne kultuur pööras pahupidi, s.o negatiivseks inimeste suhtumise vanasse laulusse,” kirjutab Ülo Tedre (2015: 115). Vanad laulikud surid, laulmise olukorrad kadusid, vanema rahvalaulu asendasid uuemad stiilid.

Kirjakultuuri loomiseks ja folkloori talletamiseks tulevikule hakati tekste 19. sajandil rohkesti üles kirjutama. Regilaul oli veel sajandi keskel suhteliselt elav, nt Mihkel Veske sai selle kogumisel “rikkaliku saagi” (*reiche Beute*) (Kallas 1902: 29). Siiski kasutati kujundeid “**hauamonument**” ja “**sureva rahvuse luigelaul**” 1859. aastal ilmunud eepose “Kalevipoeg” kohta, sest eesti rahva ja keele tulevik oli ebaselge. August Annist (1936: 71) on oletanud, et see võis olla ka taktika varjamaks Vene impeeriumi tsensuuri eest eesti rahvuse tegelikke tulevikulootusi. Suure kogumisaktsiooni korraldanud Jakob Hurt kavandas folkloorist “Mälestussamba” ehk “**Monumentae**¹⁷ *Estoniae antiquae*” loomist talupoeglikule maarahvale, kelle vanemat pärimust ta aimas kaduvat, näiteks regilaulu arvas ta hääbuvat ühe põlvkonna jooksul (Hurt 1963: 204; Grenzstein 1963: 227).

Rahvaviiside vastu tekkis huvi Euroopast levivate rahvusliku muusika loomise ideede tõttu. Viisikogumiseks tehti mitu katset 19. sajandil, kuid suuremate tulemusteni jõuti 20. sajandi algul (Sarv 2001, 2002; Lippus 2002). Regivärsside laulmist ajendas jälgima ka värsimõõdu uurimine (Särg 2012). Oma aja suurima ja esinduslikema viisikorjanduse korraldas Oskar Kallas koos Eesti Üliõpilaste Seltsiga 1904–1916, juhindudes võrdleva muusikateadusega kursis oleva Soome muusikafolkloristi Ilmari Krohni nõuannetest (Sarv 2002). Üleskirjutused on lääneliku noodikirja võimaluste piires täpsed, olgugi pisut lihtsustatud rütmi- ja meloodiastruktuuriga, ning annavad ka täiendavat tea-

vet: viisivariatsioone, esituse ja konteksti kirjeldusi. Rahvalaule fonografeeriti alates aastast 1912. Viisikogud pakkusid ainekunstmuusikale ning tekkivale võrdlevale uurimisele. (Launis 1910; Lippus 2002)

Sarnaselt teiste oma aja haritlastega ei pidanud Kallas rahvalaulu esitusstiili oluliseks, sest ei kujutanud ette selle kasutamist uues muusikakultuuris ega laulupärimuse jätkumist või taaselustamist – nagu ei kavatsetud minna tagasi suitsutarre elama¹⁸ (Kallas 1998: 271–272; vrd Raud 1912; Aavik 1924, 1925). Kallas kirjutas EÜSi viisikogumise iga-aastasest bülletäänis rahvalaulu suremisest koos vanema põlvkonnaga, dramatiseerides vajadust viisid kiiresti kokku koguda, võibolla osalt sellepärast, et töö käis annetuste toel: “[---] vana rahvalaul on **surnud**; laulikud, kes teda ehk lapsepõlvest mäletavad, **hauda langemas**, ilma, et nad laulu edasi oleksivad pärandanud” (ERK 1908: [4]).

Kas rahvas üldse veel hakkab laulma või kas uuemaid stiile saab rahvalauluks nimetada, selles osas oli ebaselgust ja eriarvamusi, näiteks Zeiger ei pidanud rahvalauluks uuemat folkloori, “tänavalaule”,¹⁹ ning uuema muusikaelu uurimiseks täiendati EÜSi küsitluskava (ERK 1909: 6; Kallas 1921: [1]; Zeiger 1934: 9). Kallas pidas loomulikuks, et modernse kultuuri levikuga vana rahvalaul hääbus ning röömustas rahva edenemise ja kokku kogutud laulude üle. Mõned aastad hiljem jätkas Kallas (1926) loogiliselt, et toimub rehepeks ja puhta vilja eraldamine – laulude sortimine ja väljaandmine, mis oli osa edasiarengust.

Äärmusliku folkloristi seisukohalt võib kõik eelöeldu [rahvaluule hääbumise kohta] kõlada kurvalt, kuid neile, kes on huvitatud rahvuse arengust, saab see paista üksnes tänuväärseks. Seejuures võib mõlemaid pooli lohutada asjaolu, et vanema aja pärand pole kadunud, see on hoolega kokku kogutud ning moodustab osa tsivilisatsiooni edenemise järgmise faasi alustest. (Kallas [1923] 1998: 272)

Ameerika folklorist Alan Dundes (1969: 16) on folkloori suhet progressiga analüüsides nimetanud sedalaadi mõtteviisi pragmaatiliseks: uute vajalike kultuurinähtuste edenemisel muutus elav folkloor tarbetuks vana aja rudimendiks.

Eesti rahvalaulu viisidest ja esitusest koostati enne Tamperet vaid üksikuid uurimusi (Hermann 1887, 1889; Oettingen 1866 (vt Ross 2001); Tobias 1913; Leichter 1930, 1932; Launis 1910, 1930; Väisänen 1923). Suhtelise vaikuse põhjuseks võis olla kogujate ja uurijate vähesus, aga samuti huvipuudus. Pöördudes Tampere juurde, tekib küsimus, kuidas tema leidis kontakti lauluga, milles ehk paljud ei kuulnudki muusikat? Kuidas kujunesid tema kui rahvamuusikale pühenduva uurija eeldused, hoiakud ja hinnangud oma aja kultuurilistes, sotsiaalsetes ja ajaloolistes oludes?

5. Herbert Tampere lapsepõlv ja haridus

1. veebruaril 1909 tuli Rannu vallas Unikülas²⁰ Andresjaani talus ilmale poisslaps, kes 18 eluaastat kandis nime Herbert Käkk.²¹ Herberti isa, taluperemees Tohver Käkk (Käck, Käkk) (30.07.1868–06.06.1928), oli sündinud Rannu vallas Rakke külas Tamme talu sulase pojana; Herberti ema Ann (snd Tamm, 30.01.1868–05.06.1947) sama valla Noorma talu kandimehe tütre. Nad abiellusid 1893, said neli last, ning oma perekonnanime Käkk vahetasid 13. oktoobril 1927. aastal Tampere vastu, lähtudes ema neiupõlvenimest ja võib-olla ka suurtest kodutammedest.²² Elulooliselt langes nimevahetus samasse aastasse Herberti õpingute algusega Tartu Ülikoolis.

Herberti ema vend oli luuletaja, kooliõpetaja ja rahvusliku liikumise tegelane Jakob Tamm (1861–1907), kes armastas ka muusikat ja mängis kannelt.²³ Herberti sündimise ajaks oli onu juba siitilmast lahkunud ning jätnud päranduseks Andresjaani talu Võrtsjärve kaldal ja rikkaliku raamatukogu.

Talu olnud algul Tammede käes rendil. Dokumentide järgi ostis Jakob Tamm talukoha aastal 1900.²⁴ Erna Tampere silme läbi oli see 1930.–1940. aastatel jõukas talu: “Põllumaad olid siin väga viljakad, kuid hooned vanad, savimüüri seintega, kõik ühe katuse all ühes pikas hoones; kolm tuba + köök, sealt pääses ukse kaudu aita, sellele järgnes tall ja lõpuks laut. Ainult saun oli eraldi teistest hoonetest eemal” (Tampere, E. 2009: 58). Naabripoisi lapsesuu kirjeldab Andresjaani talu järgmiselt: “Kui maal isa vanemate juures olen suvitanud, olen käinud ka naabertalus ja toonud säält juturaamatuid. [...] Maja taga on väike aiake, kruusatatud teede ja marja- ning roosipõõsastega. Aianurgas aga mühiseb suur, tugev pärn.” (Puhkason 1937)

Vanemate puhul on Herbert maininud ema töökust ja tema kootud kinnaste ilu, ema ja õdede laulmist; isa viiulimängu, samuti tema abi esimeste rahvaluulekogumise katsete juures (Tampere 1970; Hiimäe 2009a). Käkkide lapsed olid muusikaandega ning said kodust ja koolist ka vastavaid oskusi, mida kinnitab see, et lisaks Herbertile võrsus perest teinegi muusikaga seotud mees: tema vend Arnold (1904–1984) õppis Tartu Kõrgemas Muusikakoolis viiuldajaks. Nii on Tampere ise muusika mõjust oma kujunemisele kirjutanud: “Jah, kui saaksin koos mõtetega rännata oma lapsepõlve radadel, kostaksid sealt kindlasti kõrvu laulu- ja pillihelid” (Tampere 1970).

Ingrid Rüütli sõnul pärinesidki Tampere rahvamuusika- ja folkloorihuvi eelkõige tema “laululembelisest lapsepõlvekodust”, kus “austati tööd ja hinnati ilu” ning “kodunurga muusikaharrastusest” (Rüütel 1987a: 121, 122). Tampere on 1970. aastal koostanud raadiosaate kodukoha muusikaelust ja pillimeestest, kes olid talle hinge jäänud: “Sageli võis vaikesel suveõhtutel kuulda Vooru Augustit kannelt helistamas oma popsitare lävepakul või naabritalu noorperemeest

Hermanni veeretavat lõõtspillilugusid lakaluugil. Talvel ilusa reeteega sõitsid noormehed mööda küla, hobusel kaelas kurinad ja reel “ärmoonik”. Meil tee ääres võis seda sageli kuulda. Õhtuti kogunes meile tihtilugu naabreid, et “hämarikuaega” veeta jutuajamise ja laulmisega. Ema, õe ja mõne naabritüdruku või -nooriku kahe- ja kolmehäälset laulu saatis isa viiulil ja August Vooru kandlel, kui nad ise kaasa ei laulnud. Kevadel soleeris niisuguses ansamblis lehepilli. Vaiksetel kevadõhtutel oli ilusaks kombeks sõita paatidega järvele, seal laulda ja pilli mängida. [...] Karjapoiste pikkade päevade ajaviiteks oli [...] ka pillimängu harrastamine. Ja nii võis lepiku veerelt kuulda lugusid pajupillil ja suupillil, viiulil ja kandlel. Pillidki sageli oma vabriku töö. Ja simmanid, mardiõhtud, pulmad – muusika ei puudunud neis ialgi” (Rüütel 1987a; Tampere 1970).

Rahvamuusika kõrval levis Rannu kandis koori- ja orkestrimuusika harrastus, mida korraldas Rannu Tamme algkooli õpetaja, ühtlasi dirigent ja koorijuht Eduard Kärp (1873–1941) (Anonüüm 1933a). Eri muusikakultuuride kokkupuutest külas kõneleb pajatus, kuidas kooliõpetaja Kärp kutsunud “Paradiisirätsepa” nime all tuntud osava rahvaviuldaja kvartetti mängima, aga see ütelnud noote nähes: “Ma tiia küll, et nee noodi ja joone on, aga mida nee täpi tähendava?” (Tampere 1970).

Herbert, pere noorim, õppis varakult lugema, ja võttis oma lapsepõlvekodu harjumusi hilisemasse ellu kaasa. Aastakümneid hiljem kirjutab tema abikaasa Erna: “Herbert armastas õhtuti mulle ettelugeda, sest ta oli juba nelja aastase lapsena olnud oma kirjandust armastavas kodus ajalehtede ja kuskilt saadud raamatute ettelugeja õhtuti kui muu pere tegi käsitööd. Nii nüüdki õhtuti tavatses ta kõvasti lugeda, kui ma tegin käsitööd või midagi parandasin, paikasin” (Tampere, E. 2009: 66).

Nutikas poiss läbis Rannu kihelkonnakooli neli klassi nähtavasti kolme aastaga: omakäelise eluloo järgi aastail 1918–20 (EKM, Fond 24, Nim. 2, Sü 279: 15). Kuni 1919. aastani oli Rannus õpetajaks, koolijuhatajaks ja köstriks Jaan Kompus, kes oli samuti muusikategelane, laulu- ja pasunakooride asutaja ja juht ning organist. (Anonüüm 1933b, 1940).

Ingrid Rüütel on tsiteerinud Herbert Tampere kirjapanekuid huvi tärkamises folkloristika vastu: “EÜS’i rahvaluule kogumine puudutas enne oma lõppu ka Rannu kihelkonda (vist 1914. a.). Muidugi pakkus see sündmus rahvale teatavat kõneainet, mis minugi kõrvust mööda ei läind. Samal ajal leidsin oma onu paberite hulgast paar kirjapoognat muistendeid, mille kirjapanekuid oli vist kas W. Rosenstrauch või G. Lurich (käsikiri hiljem kadunud). Vähe hiljem EÜS albumeid sirvides tutvusin J. ja K. Krohnide ja O. Kalda kirjutistega.²⁵ Tarvilikke seletusi selle kõige juure oma kadund isalt saanud, otsustin minagi pliiatsit teritada ja kah rahvaluulet koguma hakata (milleks, see muidugi ei olnud veel selge). Aga teoks sai see 1916. a. suvel, mil vanaemalt ja kelleltki

järve ääres elavalt popsieidelt kirjutin mõned jutukesed ja laulud. Peagu kõik on muidugi aja jooksul õndsa otsa leidnud. Säilind on ainult üks vanaema jutt ja laul (hilisemais ümberkirjutisis ainult ortograafiliselt parandet), mille siinkohal lõpuks siiski ka “teadusele” talletan.” (Rüütel 1984: 66)²⁶ Tampere kirjutas rahvaluulet üles veel 1921–1923, muuhulgas Walter Andersoni korraldatud lastelaulude korjanduse jaoks: “1923. a. kirjutin oma mälestuse järele üles terve rea lastelaule, mida tahtsin anda prof. Andersonile, kuid ei olnud julgust sisse astuda – pöörasin ukse tagant tagasi. Hiljem kirjutasin nad uuesti ümber oma esimesse, s.t. 1928. a. suvisesse rahvaluule korjandusse” (ERA II 56, 190 (1933); Rüütel 1984: 67).

Õppimise ajal Tartu Hugo Treffneri Gümnaasiumis 1920–1927²⁷ tekkisid noormehel sidemed Eesti Rahva Muuseumiga. Ta kasutas sealset raamatukogu ning andis sinna üle oma esimese leiu: isatalu põllult leitud künnihärja raua (Rüütel 1987a: 122–123). Muusika oli Treffneri Gümnaasiumis kõrgel järjel, kuna seal oli 1918–1943 muusikaõpetajaks, orkestri- ja koorijuhiks Eesti esimehe kutseline dirigent, Leipzigi konservatooriumis õppinud Adalbert Wirkhaus (1880–1961). (Randalu 2016; Semper 1940)

1927–1933 õppis Tampere Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonnas eesti ja võrdlevat rahvaluulet.²⁸ 1927.–1928. aastal oli tal isa haiguse ja surma tõttu vaja rohkem kodus olla ja teha talutööd. Sinna jäid elama tema ema ja õde Hilda Rebane, kellest sai ametlik taluomanik. 1928. aastal Eesti Rahvaluule Arhiivi tööleasumise kõrval jätkas ta õpinguid “vaheaegadega kuni 1933. a lõpuni ülikoolis eesti ja võrdleva rahvaluule, etnograafia, eesti keele, arheoloogia ja varem ka eesti ja üldise kirjanduse ja filosoofia alal. Ometigi kandus teaduslikule kutsele ettevalmistamine rohkem iseseisvale tööle.”²⁹ Eesti ja võrdlevat rahvaluulet õpetasid professor Mattias J. Eisen ja ajaloolis-geograafilise meetodi arendaja professor Walter Anderson, proseminari juhatas eradotsent Oskar Loorits (Hiie-mäe 2003: 50; õppetöö kava aastail 1919–1940 Jaago & Köss 1995: 121–126).

Ametliku lõpetamiseni Tampere ei jõudnud, vaid astus välja “majanduslikel ja tervislikel põhjustel” ning täiendas end hiljem iseseisvalt soome ja vene keeles, muusikaajaloos ja -teoorias.³⁰ Seega oli Tamperel lõpetamata kõrgem haridus filoloogia erialal. Tema hilisemat eriala, rahvamuusikat, polnud Eestis võimalik õppida. Paradoksaalselt võis just kõrgema muusikahariduse puudumine soodustada sõltumatust läänelikust muusikasüsteemist ja rahvamuusika uurijaks saamist – mainitagu, et mitmed esimesed mitte-lääne muusika uurijad tulid muudelt erialadelt (Nettl 1964: 15). Siiski saab Herbert Tampere ka iseõppinuna hiljem Tallinna Konservatooriumis rahvamuusika õpetamiseks dotsendi (1947) ja professori kutse (1967).

Tampere on märkinud, et enne 1928. aastat teenis ta lisa ajakirjandusliku tööga,³¹ kuid tal ilmus ka hiljem ERA materjalidel põhinevaid pärimuse tutvustusi ja välitöökirjeldus (Tampere 1928a, b, 1929a, b).

1929. aastal astus Tampere üliõpilasseltsi Veljesto liikmeks,³² mille asutamise eestvedajaks 1920 oli Oskar Loorits. See pidi olema rahvuslike haritlaste selts: “e e s t i üliõpilaste selts, kes aitaks kasvatada mitte härrasharitlasi, vaid rahvainimesi, kelle ülesandeks on rahvaga ühenduses, tema vaimus ja tema sihtide kohaselt töötada” (EYSV).

6. Töö Eesti Rahvaluule Arhiivis

1927. aastal asutatud ERA juhataja Loorits kutsus andeka üliõpilase Tampere 1928. aastal mittekoosseisuliseks töötajaks “usukommete, vanasõnade ja muude pisiasjade kopeerimiseks ja korraldamiseks” palgaga 60 krooni kuus. Järgmisel aastal sai Tampere koosseisuliseks ja tegutses edaspidi vaheldumisi teadustöötajana ja juhataja abina kuni 1945. aastani.³³

Töö arhiivis viis Tampere kokku ulatuslike rahvaluulekogudega, lähedase eriala kolleegidega ja elava pärimusega välitöödel. ERA algusaegade töötajaskond oli noor, vanuses 20–30 aastat: lisaks Oskar Looritsale alustasid siin Paul Ariste (s Berg, 1905), Richard Viidalepp (s Viidebaum, 1904), Rudolf Põldmäe (s 1908), Selma Lätt (s Kutti, 1909), Erna Normann (s Oidermann, 1904) jt (fotod 1, 4). Kõik olid pärit maalt, teoreetilise õpetuse saanud ülikoolist, rahvaluulekogumise huvilised ja ilmselt just Looritsa mõtteviisi tõttu, usundilise ja etnoloogilise suundumusega (Hiimäe 2003: 50). Loorits avaldas arvatavasti muljet ka rahvusliku eneseväärikuse ja julgusega.

Arhiivi- ja teadustöö olid tihedalt teineteisega seotud, sest Loorits pidas oluliseks allikmaterjali kopeerimist ning korraldamist liikide kaupa enne uurima asumist (Hiimäe 2009a: 428; Loorits 1932a). Tampere paistis huvi ja kannatlikkusega silma juba ülikooliajal: ta võitis auhinna(d) üliõpilastöödega, mis esitasid ERA laulude ja laulikute süstematiseerimise tulemusi. Veidi vastukäivate andmete põhjal võib arvata, et 1928. aastal sündis Tamperel lastelaulude kartoteekide koostamise käigus uurimistöökä³⁴ ning kindel on, et paari aasta pärast tõi talle II auhinna “Eesti trükitud “laulikute” bibliograafia” (Tampere 1930).³⁵ Auhinnatööde autorite nimed ja pildid trükiti ära ajalehes Nool 6. detsembril 1930 (nr 54).

Tampere oli ERA käsikirjaliste rahvaluulekogude ja nende koopiade korraldaja, näiteks süstematiseeris ta mängud ja loitsud ning koostas vanade rahvalaulude tüpoloogilise registri (Viidalepp 1976; Loorits 1932a: 19).

Rahvaviisidega töötas ERAs 1929–1931 Tartu Kõrgema Muusikakooli haridusega Karl Leichter (1902–1987). Selle aja jooksul Leichter kopeeris, korrastas, kogus ja noodistas rahvaviise ning kirjutas neist kaks suurepäraselt artiklit, hiljem aga suundus enda jaoks meelitavamale kunstmuusika alale ja kaitses 1934 ma-

gistritöö Richard Wagnerist. (Loorits 1932a: 18; Leichter 1930, 1932). On usutav, et Tampere erihuviks said rahvalaul ja -muusika nii isikliku kalduvuse kui Looritsa suunamise ajal; ERAs suurenes selleks vajadus pärast Leichterit lahkumist.

Tampere pühendus järjest enam teadustööle. Rahvalauludele ja -viisidele lisaks jõudis ta uurida kirjanduse ja rahvalaulu suhteid, rahvakalendrit, loitse, koostada küsitluskavasid rahvameditsiini, töötamise jm kohta (Hiimäe 1987, 2003; Berg 2002: 7; Tampere 1930a, 1932a, b, 1940a, b jm). Kogumikus “Vanavara vallast” ilmus Tamperel (1932b) särav võrdlev uurimus tänapäeval ülipopulaarse “Valge jänese” laulu päritolu kohta, kus ta näitab, kuidas suhteliselt uude rahvalaulu on ilmunud muistne taassünni motiiv.

Tiiu Jaago seostab suunamuutust Tampere uurimustes just tööga rahvaluule arhiivis: “Kui 1932. aastal Õpetatud Eesti Seltsi koostatud artiklite kogumikus on nii Laugaste kui ka Tampere artiklid võrdlevad tekstiuurimused, siis 1935. aastal ilmunud kogumikus esindab Tampere artikkel juba tema liikumist esituse uurimisele [---].³⁶ ERA toonane juhataja Oskar Loorits on küll rahva- viisidega tegelemise vajadusest kirjutanud, ent ta ei sidunud seda teemat veel Tamperega [---].” (Jaago 2019; Loorits 1932b: 18–19)

Foto 1. ERA töötajaid: ees Olli Jõgever, Oskar Loorits, Richard Viidalepp, taga Herbert Tampere, Paul Ariste. Eduard Sellekese foto 1930. ERA, Foto 39.

7. Välitööd: kohtumised elava rahvalauluga

Tampere hakkas ERA tööülesandena ka rahvaluulet koguma – sellest üliviljakast tegevusest on kirjutanud Rüütel (1984). ERA kartoteek näitab, et esialgu kogus Tampere eri žanre eri paikades peaaegu igal aastal, alates 1928, mil ta on käinud seitsmes Lõuna-Eesti kihelkonnas ning kirjutanud käsitsi üles 874 lk

laulutekste, jutte, uskumusi ja kombeid (ERA II 2, vt <https://kivike.kirmus.ee/meta/ERA-13079-37143-53456> (08.04.2022)). 1929. aastast pärinevad Tampere esimesed viiaside ülestähendused Läänemaalt ja oma emalt – kirjutatud joonlaua ja tindiga käsitsi tõmmatud noodijoontelega (ERA II 16, 509, 520). Kas seda huvi võis soodustada Karl Leichterit tulek samal aastal arhiivi tööks rahvaviisidega? 1930. aastal on Tampere käinud koos Eduard Ojaga fonografeerimas, seekord laulutekstide kirjutajana (ERA II 26; ERA III 3).

ERA juht Loorits nõudis asjatundlikku, arhiivimaterjali ja teadmiste lünkadest lähtuvat folkloorikogumist. Vähetuntud ala oli laulude esitamine, mille vastu aga ootamatult tõusis avalik huvi seoses skansiooniprobleemiga, s.t küsimusega regivärsi rõhkude asetusest lugemisel ja laulmisel. Nimelt oli Johannes Aavik algatanud 1920. aastatel arutelu, missugune on regilaulude värsimõõt ja kuidas vastavalt silpe rõhutada deklameerimisel (vt Anderson 1935; Särg 2005b). Vastuste leidmisel oli silmapaistev osa nii Looritsal kui Tamperel.

Skansiooni teadusliku uurimise algatas TÜ rahvaluuleprofessor Walter Anderson, kes sõitis 1922. aastal koos tollase üliõpilase Looritsaga uurima laulikute rõhutamismaneeri (Anderson 1935: 14). Mitmetel järgnevatel välitöödel jälgiti ja jäädvustati regilaulude esitust, sealhulgas lauldud ja dikteeritud värsside erinevust (Päss 1925; Mihhels-Mihkla 1926). Loorits osales suurte laulikute Liisu Mägi (Puru Liisu) ja Taavet Ansipi esituse jäädvustamisel ja kirjeldamisel (vastavalt 1922 ja 1930),³⁷ ning läkitas 1929. aastal ERA stipendiaatidena salvestama ja skandeerimist uurima V. Kochi ja Harald Pauksoni (vt Paukson 1930).³⁸

Esitamise seisukohalt vaadati üle nii varasemad kogud (Leichter 1932) kui välitööde metoodika (Loorits 1932a: 22). Rõhutamise kohta kogunes vastuolulisi andmeid ja teooriaid, millele edaspidi andis loogilise seletuse Tampere.

1931. aastal käis Tampere välitöödel Eesti edelaosas, kus oli suhteliselt hästi püsinud vanem laulutraditsioon. Sama aasta juunis sõitis ta setu rahvalaulikute saatjana Helsingisse neljandale soome-ugri kultuurkongressile ja hõimulaulupeole, kus esinesid ka ungari, eesti, setu ja ingeri lauljad³⁹ (Anonüüm 1931). 1932 oli Tampere viise fonografeerimas ja noodistamas August Pulsti korraldatud rahvamuusikute ringreisidel (Pulst 2014). 1936–1937 kogusid Tampere ja Põldmäe rahvatantse,⁴⁰ mille tulemusel valmis ühine raamat (Põldmäe & Tampere 1938).

1936–1938 korraldasid Tampere ERA poolelt ja Pulst Muusikamuuseumi poolelt rahvamuusika plaadistamise Riigi Ringhäälingus. Idee teostamisel oli oluline roll Oskar Looritsal (Rüütel 1984: 68). Loorits pidas tähtsaks folkloori tutvustamist ja (taas)toomist ühiskonna ellu (nt Loorits 1932a: 31–34, 1937). Rahvalaulikute ja -pillimeeste plaadistamise idee tekkis, kui Tampere ja Loorits arutasid 1936. aastal Riigi Ringhäälingus rahvaloomingu kasutamist raadio-saadetes. Ringhäälingu studios plaadistati kokku 746 rahvamuusikapala.⁴¹

Fotod 2, 3. Herbert Tampere, Menda Ehrenberg ja Richard Viidalepp Elvas. Richard Viidalepa, Menda Ehrenbergi fotod 1933. ERA, Foto 218, ERA, Foto 219, ERA.

1939. aastal käis Tampere taas suurel hõimuüritusel, esimesel soome-ugri rahvuslike teaduste uurijate kongressil (Tampere 1936–1939).

Välitöödel rahvalaule jm pärimust kogudes kohtusid ERA töötajad paljude vanade inimestega, kellega traditsioon arvati lõppevat. Ka Loorits kasutas juba väljakujunenud metafoorikat, mis viitas suulise pärimuse kadumisele, näiteks: “üks viimaseist Äksi rahvalaulikuist”, “vilja valmimine ja lõikus trükivihkudesse” (Loorits 1932a: 10, 25). Viljaka kogumistöö käigus võis siiski tekkida kahtlusi, kas rahvalaulu saab, või kas üldse sobib, surnuks pidada. Sarnasele olukorrale tänapäeva väikses keelekogukonnas on osutanud Laura Siragusa. Tema kogemuste põhjal vepslaste – vähemusrühma – seas ei olnud kombeks rääkida oma keele hääbumisest ja see võis isegi halvendada keelesse suhtumist

ümbruskonnas – näiteks tõstatada küsimuse, miks raisata sotsiaalsed ressursid tulevikuta asja peale. (Siragusa 2015)

Rahvamuusikaga sagedasti kokku puutudes Tampere ilmselt märkas suulise pärimuse iseloomu – laulja ja pillimehe loovat rolli, teksti ja viisi varieerimist, laulustiili seost kontekstiga jpm. Just rahvamuusika vahetu kogemine võis sünnitada selle vastu sügavama huvi, nagu kõnelevad näiteks suurmeeste Hamanni ja Herderi lood (Lukas 2019), või ka eesti heliloojate Saare ja Kreegi lood, keda rahvaviiside kogumiselamused ajendasid kujundama eesti rahvuslikku muusikastiili (Sarv 2002: 311).

Tagantjärele on Tampere rääkinud laulmise ja lauljate juurde jõudmisest järgmist: “Ikka enam hakati kahtlema soome meetodi poolt nõutud mehaanilise värsianalüüsi ja ühes sellega täpsete algkujude rekonstrueerimise väärtuses ja õigsuses. [...] Tähelepanu pöörati inimesele – lauljale ja jutustajale kui loojale ja tradeerijale. Ühes sellega leiti, et iga nn. “teisend” on omaette iseseisvat elu elav orgaaniline tervik, mida tuleb sellisena omaette ka käsitleda, et paremini tajuda tema sündi ja eluprotsessi ühes võimalike muudatustega” (Tampere 2009, vrd Tampere 1989).⁴²

Foto 4. Oleng dr. Looritsa juures Tartus. Vasakult: Herbert Tampere, Oskar Loorits, Ellen Loorits, Olli Jõgever jt, ees Leelo Loorits, Menda Ehrenberg. Richard Viidalepa foto 1933 (?). ERA, Foto 224.

8. 1930. aastate kogemused ja artiklid

1930. aastate rahvalauluhuvi taustal algas Tampere üliviljakas uurimis- ja publitseerimisperiod, mis katkes 1940. aastatel okupatsiooni ja sõjaga. Kümne-konna aasta jooksul ilmus tal pea igal aastal mitu artiklit (vt kirjandusloendit).

Tampere jälgis laulude esitust 1931. aasta välitöödel (RKM II 57 (1931)), mille põhjal ilmus artikkel “Tähelepanekuid rahvaviisidest ja rahvalaulude ettekandmisest lõunapoolses Lääne-Eestis” (1932c). Regilaulude hääbumise meeleolu artikli algul loob seose varasema kirjutamistraditsiooniga, kuid otse- kui vastukaaluks nimetab Tampere järgnevalt neli korda “elab”: “Vana runolaul, mis üldiselt **katkendlikult elab** ainult veel vanima põlvkonna mälestustes (enam ei võitle tema vastu uus traditsioon, vaid **surm** oma järjekindla käega),⁴³ mõningail maa-aladel on suutnud siiski veel praegusajani **küllalt elavana** püsida. [---] Nii ei peeta [seal] tänapäevalgi ühtki pulma ilma kaasituseta. Ja olgu tähendet, et see pole mitte vana traditsiooni **uuesti elustamine**, vaid **järjekindel edasielamine.**” (Tampere 1932c)

Arvatavasti Tampere mõjul kirjutab Põldmäe samal, 1932. aastal ilmunud rahvaluule ülevaates rahvalaulu elavusest ning tõstab esile esituse terviklikkust. Olles nimetanud rahvalaulu algul surevaks, teeb ta seejärel mööndusi:

Foto 5. Herbert Tampere. Peeter Parikase foto 1934. ERA, Foto 6448.

*Peab kohe konstateerima vana rahvalaulu **surmalekalduvat** seisukorda, mida on kurdetud aina küll varemgi. [--] Kohati võib tabada [vanu] laule ju **üsna elujõulisena** (näit. Setumaal ja sõber Tampere laulusoonte avastused Lõuna-Läänemaal), kuid üldiselt pole sel alal peaaegu midagi uut leida. (Põldmäe 1932: 184–185, vrd Tampere 1932c).*

Põldmäe tunnistab ka pärimuse kandumist vähesel määral uude põlvkonda: “vana rahvaluule teatavatel aladel **ei ole kaugeltki veel surnud, vaid elab** kohati hilise pääliskihina, paiguti aga oma ürgses kujus edasi” (Põldmäe 1932: 11, 12).

Foto 6. Herbert Tampere seto laulikutega Helsingis neljandal soome-ugri kultuurkongressil ja laulupeol. Aarne Pietineni foto 1931 juuli. ERA, Foto 57.

Foto 7. 1936–1938 oli Herbert Tampere üks rahvamuusika plaadistamise korraldajatest Riigi Ringhäälingus. Vasakult: Juuli Ott, Liisu Tamp, Herbert Tampere, August Pulst, Marie Paemurd, Mari Kilu. Peeter Parikase foto 1936. ERA, Foto 828.

Tema kirjeldus rahvalauliku terviklikust esitusest kõlab kokku Tampere seisukohaga ja sobinuks ka muusika etnoloogidele õpikunäiteks:⁴⁴

*Laulu viis ja sõnad koos kehaga õõtsutava rütmi-rõhutamisega tundusid eidel seevõrra lahutamata osadena, et vähemgi katkestamine poolikult kuulnud värsi kordamise-soovil paiskas roopast välja kogu masina.*⁴⁵
(Pöldmäe 1932: 185)

Pööre esituse märkamise poole ilmneb ka Tampere noodistustes. Rüütel peab tema eeskujuks V. Kochi ja Eduard Oja noodistusi, kus viisi struktureeritakse värsi ja selle rõhualade järgi,⁴⁶ märgitakse variatsioone jm esituse tunnuseid. Alates 1933. aastast taotles Tampere veelgi suuremat täpsust, nt hakkas kasutama veerandtooniseid kõrgendusi ja madaldusi (Rüütel 1984: 67; Tampere 1936).

Samal ajal jätkus mõttevahetus skansiooni üle. Teooria poolel analüüsiti statistiliselt värsimõõtu (Leeman 1926; Anderson 1935) ja noodistusi (Zeiger 1926, 1934). Muusikaetnoloogia seisukoha, et rahvalaulu tuleb käsitleda selle oma esteetika kohaselt tekstist ja viisist koosneva tervikuna, tõi arutelusse Berliini konservatooriumis õppinud Juhan Zeiger: “On kindel [---] et meie rahvalaulu muistsed normid suuresti erinevad endistest, on ka sama kindel, et neile moodsa mõõdupuuga võimatu on ligineda. [---] Kuna rahvalaulik esines ühel hoobil poeedi ning muusikuna, siis on ka rahvalaulu tekst orgaaniliselt seot viisiga” (Zeiger 1926: 607). Veendunud aga, et moodne aeg oli juba hävitanud regilaulu ja rikkunud varasemadki kogujad, analüüsis Zeiger vanemaid noodistusi ja kohendas neid sealjuures vastavaks oma esituse- ja arenguteooriale.

Tampere esitas oma vaateid artiklis “**Mõningaid mõtteid eesti rahvaviisist ja selle uurimismeetodist**” (1934), kinnitades, et rahvalaul on elav ja väärtuslik. Ta kordas peaaegu sõna-sõnalt Lachi (1929) mõtteid vanast rahvalaulust kui väärtuslikust uurimisobjektist. Ilmselt võrdlevat muusikateadust avastav Tampere loetles selle küsimusi, nt “millised psühholoogilised ja esteetilised momendid on siis õieti muusikaliste fenomenide aluspinnaks? Milline asend on laulul meie inimese, rahva ja kultuuriarengu raames?” (Tampere 1934: 30). Soovitava kirjanduse hulgas tõi ta ära Heinitzi ja Lachi teoseid (*ibid.*: 38). Artikli innukas toon, muusika ja prosodia tundmisel põhinevad arutlused regivärsside rõhutamise kohta ning akustilised mõõtmised annavad märku tõsisest uurijahuvist. Paar aastat hiljem loengus nimetas Tampere rahvaviisiuurimise meetodit “võrdlev ja eksperimentaalne muusikateadus”, kuid hüüatuse, et Lachi ja Heinitzi raamatud “peaks igal muusikaga tegutsejal ka unes pääs olema”⁴⁷ on ta käsikirjast maha tõmmanud (Tampere 1936: 10). Rüütel (1987: 124) nimetab, et Viini eksperimentaalfoneetika koolkonna mõju jõudis Tampereni Tartu Ülikoolis töötanud Paul Ariste kaudu.

Artiklis “**Eesti vana rahvalaulu rütmiprobleemist**” (1937) käsitles Tampere regilaulu rütmi ja esituse küsimusi, arvestades taas taju subjektiivsust ja rõhu eri komponente. See teoreetiliselt hästi põhjendatud artikkel pani tookord punkti skansiooniprobleemi arutamisele ning küsimus võeti uuesti üles, kui oli võimalik rõhutamist uurida akustiliste mõõtmiste abil (Särg 2005b).

Ka Tampere mitmed teised artiklid analüüsisid täiesti uusi esituse küsimusi: tekstimuutusi ning eeslaulja ja koori osa setu laulus; burdoonset ja setu mitmehäälsust (Tampere 1933–1934, 1935b, 1938b).

9. Rahvalaulude väljaandmine. Oskar Loorits

Looritsaga puutus Tampere kokku ülikoolis, üliõpilasseltsis Veljesto ning muidugi ERAs töötades. Selles, et Tampere sai laialdaste teadmistega ja tohutut materjali valdav rahvalaulu- ja muusika uurija, oli oma osa ka Looritsa seatud sihtidel.

Eestis oodati nii rahvalaulude täielikku kui antoloogilist väljaannet, mida 1930. aastate alguseks polnud veel sobivalt teostunud ei tekstide ega viiside osas (Loorits 1932c; Leichter 1930). Piiratud võimalusi arvestades plaanis Loorits folkloorist kõigepealt avaldada regilaulud – “meie loomingu kõige eestilisema osa” (Loorits 1932a: 27).

Loorits pidas ka vajalikuks, et eesti rahvalaule ja -muusikat hakkaksid uurima kohalikud, ainet ja olusid tundvad teadlased, sest senised võõramaiste etnomusikoloogide tööd (Launis 1930; Graf 1933) ei olnud andnud arvestatavat tulemust. (Vt Leichter 1930; Loorits 1932a: 18, 1932b.) Loorits kirjutas näiteks Grafi kohta: “Kuid kaugele võõrale on käinud siiski üle jõu tungida eesti kultuurimiljõesse, ajaloolisse arengusse ja isegi oma otsekohesesse ainevalda niivõrd, et leida õiget suhet teemiga ja avastada laiemaid perspektiive probleemide rägastikus. Koomiliselt mõjub juba seegi, et välismaalane ikka veel lavastab oma tõsise uurimuse Vanemuise ja Taaraga [---]” (Loorits 1932b). Muusika etnoloogias uuriti ajalooliste olude tõttu läänelikust keskusest eksootilisi kultuure, kuid teise (või mitme võõra) kultuuri uurimine kujunes ka meetodikaks. Väljastpoolt vaataja eeliseks oli võimalus märgata erilist, mida kultuuri sees peeti enesestmõistetavaks, kuid puuduseks olid raskused võõra kultuuri mõistmisel. Seetõttu rõhutati muusika etnoloogias vajadust tunda ja arvestada uuritava muusikakultuuri seespoolset vaatepunkti ning Tampere (1934) sõnastas oma meetodika alases artiklis nõude uurida muusikat vastavalt sellest endast lähtuvatele printsiipidele.

Eesti muusikute huvi rahvaviiside vastu oli Looritsa jaoks pettumust tekitavalt tagasihoidlik: “[---] ootaks muidugi muusikameeste erilist huvi Arhiivis kätkuva helimaailma vastu. Tegelikult lugu on küll nõnda, et kaugelt välis-

maalt on sõitnud siia mehi tutvuma materjaliga kohapääl, kuna eesti oma muusikuist on käinud Arhiivis ainult paar” (Loorits 1932a: 18, 19). Loorits (1932a) visandas Hurdale pühendatud kogumikus ulatusliku rahvalaulude uurimisprogrammi, nimetades võrdlev-ajaloolise ja tüpologia problemaatika kõrval vajadust uurida laulude “ettekandeviisi ja -tingimusi“, pidades silmas ka skansiooniprobleemi. Ta tähtsustas ka seni vähem tähelepanu leidnud riimilise salmilaulu uurimist (võibolla Grafi väitekirja tõttu) ning tõstis esile Pässi ja Tampere töid uuemate laulude ja trükiallikate katalogiseerimisel. Hurdale sarnaselt osutas ta rahvalaulude uurimisele kui isamaalisele tööle: “Nüüd aga, kus Arhiiv oma tüüpidega võimaldab meie vanavara rahvuslikuma ja väärtuslikuma ala uurimist täies ulatuses, nüüd eesti üliõpilane ja noor teadlane peab [--] võtma selle iseenda rahvuskultuuriliseks auasjaks.” (Loorits 1932a: 11). Kas ta mõtles nende ridade juures Tampere peale?

Tampere koostas töömahukad viisidega rahvalauluväljaanded “**Eesti rahva-viiside antoloogia**” I (Tampere 1935a) ja “**Vana kannel**” (Kuusalu ja Karksi kihelkondade köited, Tampere 1938a, 1941); koostöös kolleegidega antoloogia “**Valmik eesti rahvalaule**” (Kutti & Loorits *et al.* 1935).

Samaaegses kirjavahetuses vilksatab märkus Tampere ja Looritsa suhtlemisest. Eesti Kirjanduse Selts (EKS), ERA kolleegium ja Loorits klarisid kirja teel mitme asutuse ühistöös 1932. aastal alustatud rahvalaulude antoloogia küsimusi. EKSi ja Looritsa vahel oli tekkinud vastuolu – võibolla juhtrollis olevate kirjanike vähese rahvalaulude tundmise ning ERA tööosa alahindamise tõttu.⁴⁸ Igatahes mõne aasta pärast koostöö häirus ja Loorits keeldus EKSi kirjastatava antoloogia toimetamisest, viidates ühtlasi varasemale halvale kogemusele EKSiiga.⁴⁹ Samuti keeldus toimetamisest Tampere, kes oli lojaalne Looritsale. EKS kirjutas: “13.11.1934 tehti EKSi poolt ettepanek H. Tamperele, et ta töötaks läbi mõned laulutüübid antoloogias esitamise eesmärgiga, et oleks võimalik selle järel fikseerida antoloogia koostamise lõplikud põhimõtted. H. Tampere oli esialgu ettepanekuga päri, kuid arvas, et peab enne rääkima oma ülemuse dr. O. Looritsaga. 4.12.1934 ütles H. Tampere ettepanekust ära, ilma et oleks seda motiveerinud. Võib oletada, et H. Tampere äraütlemine oli tingitud dr. O. Looritsa suhtumisest küsimusse.”⁵⁰

EKS heitis Looritsale ette, et kasutades ära ühise antoloogia eeltöid, on too asunud koostama antoloogiat võistleva kirjastuse jaoks ning sealjuures survestab oma alluvaid. ERA kolleegium tunnistas EKSi süüdistused valeks ja kinnitas, et Loorits kavandas teistsuguseid rahvalaulu-väljaandeid: koolikogumik, rahvaväljaanne ja teaduslik väljaanne, ning et surveavaldamine ERA “ametnikele” ei leidnud tõestust. (Anonüüm 1935: 4) Seega Tampere ei kinnitanud, nagu Loorits oleks tema otsust mõjutanud.

Loorits kirjutas 1935 vastuseks EKSi-le, et kirjastus Loodus palunud koostada rahvalaulukogumiku koolide ja üldsuse jaoks, kuid tema soovitanud pöörduda nooremate töökaaslaste poole. Jutuks oli arvatavasti Looduses ilmunud “Valimik eesti rahvalaule” (1935), mille – võib-olla peamisteks – teostajateks olid Looritsa kõrval Tampere ja Kutti. Saatesõnas Tampere (1935c, d) tutvustab kogumislugu, eri laadi rõhke arvestavat värsimõõtu ja viise, Loorits aga annab laulude piirkondliku, ajaloolise ja liigilise ülevaate, kus muuseas oletab, et regivärsimõõd on runovärsimõõdu varasem arenguaste (Loorits 1935: 116). See väide oli ühtlasi katse kehtestada ja väärtustada eesti regilaulu kui originaalset ja “õiget”, mitte ajaloo riknenud pärimust.

Kirjavahetuses mainis Loorits veel, et tal oli ettevalmistamisel põhjalik eesti rahvaluule ülevaade (“mitte mõni vähiklik antoloogia”), lootusega seda avaldada ERA toimetuste sarjas, kuid ERMi sihtvalitsus olla tema kirjastuskrediidi palvele vastu töötanud.

Igatahes peagi ilmus ERA toimetuste sarjas Tampere koostatud “Eesti rahvaviiside antoloogia” esimene osa, mis sisaldab Lõuna-Eesti regilaulu koos pädeva teoreetilise käsitlusega (Tampere 1935a). Terviklikud laulud koos esitustavade, viiside ja laulikute tutvustuste ja täpsete arhiivandmetega teevad raamatust esimese põhjaliku ja tänini silmapaistva rahvalaulude valimiku ja ülevaate. Uutmoodi suhtumist regilauludesse kui täisväärtuslikku muusikasse – mis tänapäeval võib paista enesestmõistetav – toob eriti esile Tampere avaldamispraktika kõrvutus Launise omaga (1930), kes avaldas pigem ühtlustatud viisiskeemid koos üksikute värssidega kui laulud.

Rüütel (1984: 67) oletab, et Tampere käis samal aastal fonograafiga Võrumaal just nimetatud väljaande jaoks lisamaterjali kogumas. Ilmselt vastsete muljete põhjal Tampere (1935a: 18–22) mainib, et traditsiooni püsib, kuid nüüd, “laulude väljasuremise tunnil”, on see keskmise ja vanema põlve pärimus.

10. Tähelepanekuid Herbert Tampere iseloomust ja suhtumistest

Nagu mainitud, meenutas Tampere (1970) heameelega oma lapsepõlvküla muusikat. Välitöödel õppis ta tundma Eesti teiste paikade muusikat ja selle põhjal arvatavasti paremini mõistma rahvaluulearhiivi kogutud noodistusi. Oma head maarahva tundmist kasutas Tampere ka argumendina: “Ja kui ma julgen üldse ses [esituse] küsimuses sõna võtta, siis sellepärast, et juba oma lapsepõlves olen võinud loomulikult teel omandada vana rahvalaulu ja ehtsa rahvakeele. Hiljem on mul olnud võimalusi kokku puutuda väga paljude

laulikutega üle maa, kellest vähemalt mõnikümmend on ilma igasuguse kahtluseta oma eelkäijate traditsiooni ehtsad kandjad” (Tampere 1936: 6)

Tampere kirjutas välitööde päevikuid harva, kuid õnneks näitab esimene päevik tookord 20-aastase noormehe suhtumisi. Ta oli lähetatud koos Tartu kõrgema muusikakooli õpilastega Lääne-Eestisse rahvaviise koguma (Tampere 1929a, c).⁵¹ Muljeid iseloomustab mõnus jutujooks ja erudeeritud huumor; ilmneb kirjutaja osavus maainimestega suhtlemisel, rõõmus meel ja kannatlikkus, näiteks öömaja otsides jäi ta pererahva ebaluse puhul lihtsalt paigale. Tugevaid elamusi jätsid noorele folkloristile Kihnu ja Hiiumaa: “Eriti mõjuv oli silmapilk, kus ligi pooled Kihnu naised mererannal jaanilaupäeva õhtul laulsid oma vanemate laule. Samuti vaimustav hetk oli Hiius. Noored küla tantsupeol tantsisid vanu rahvuslikke tantse, millele pealt vaatajad vastasid ovatsiooniga. See oli tõsine ovatsioon, mis tuli liigutatud inimeste hingedest” (Tampere 1929a). Naljatlev kirjeldus jaanipäeva-eelse Kihnu kohta toetaks oletusi naiste muistsest võimust: “Meie teadusmehed on samastanud eestlasi hulga antiiksete rahvastega – akkadlastega, melänblääridega jne. Ma ei tea, kust see tuleb, et kellelgi mõttesse pole tulnud neid amatsoonide järeltulijaiks pidada. Viibisin mitu päeva enne Jaani saarel, kuid nägin ainult kaht-kolme meest [---]” (Tampere 1929c).

Folklorist näib saanuvat osaks Tampere olemusest – ta tähendas rahvaluulet jooksvalt üles eri paikades Tartus ja külaskäikudel koju. Jälgiv teadlane Tampere loomuses tuli ilmsiks ka rahvamuusikute ringreisil, kui ta pillimeeste sõnavahetuse järel ütles vaimustatult: “Kas kuulsite, mis ütles! Seda oleks pidanud fonograafi üleskirjutama. Kui küsid, siis nad ei tea, aga ise ütlevad küll!” (Pulst 2014: 146). Üldiselt sõbralikuna kirjeldatud Tampere olnud aga “otse risti selle vastu”, et ringreisidel teistele halbu sõnu ütelnud laulikud heliplaatidele salvestataks – ja mees jäigi plaadistamata (Pulst 2014: 203).

Ühes käsikirjas on Tampere end Lõuna-Eesti regivärssi kaitstes esitlenud lõunaestlasena, kuigi hiljem selle maha kriipsutanud: “Aga ma lõpuks (lõunaestlasena) tahan kaitsta mõnda Lõuna-Eesti värssi, mida tavaliselt peetakse armetult vigaseks” (Tampere 1936: 15). Huvi Lõuna-Eesti rahvalaulude vastu näitavad ka Tampere artiklid ja “Rahvaviiside antoloogia” (1935), suur osa välitöödest ja kaudselt ka poolehoid sõnarõhulisele regilauluesitusele.⁵² See hoiak erines 1930. aastate “peavoolu” kultuurist, kus Põhja-Eesti regilaule peeti õigemaks sarnasuse tõttu Kalevala-lauludele. Tampere kodukoha Rannu kihelkonna murre kuulub Tartu murde läänerühma (Pajusalu & Hennoste *et al.* 2018: 184). Tema idiolekti iseloomustavad suhteliselt rohke i-mitmus, vorm “hää” jm lõunaestilised jooned.

Tampere suhtumine ilmneb rohkem kaudselt ja nii kõneleb kiindumusest rahvaviisidesse kõigepealt tegevus: kogumine, uurimine, väljaandmine ja tutvustamine loengutes. Elades suurel määral rahvalaulude maailmas hakkas Tampere laule ilmselt aina sügavamalt tunnetama.

Foto 9 (vasakul). Korjamismatkal Urvastes – Herbert Tampere. Rudolf Põldmäe foto 1936. ERA, Foto 530.

Foto 10 (all). Rahvaluulekorrajate kursus Tartus. 1. rida (vasakult): Jaak (J. P.) Sõggel, Mari Sarv, Herbert Tampere, Oskar Loorits, Richard Viidalepp, Emilie Poom, Tõnu Võimula. 2. rida: Olli Jõgever, Daniel Lepson, Joosep Eplik, Selma Lätt-Kutti, Voldemar Rannaste, Leida Böckler, Alfred Samet, Paul Toomemägi. 3. rida: Leena Takk, August Hiimägi, Johannes Raidla, Ernst Tammesoo, Rudolf Põldmäe, Vello Eenveer, Ludvig Raudsepp. A. Lompi foto 1937. ERA, Foto 1287.

Tampere tegi lühikese ajaga ära suure töö rahvalaulude süstematiseerimisel ja väljaandmisel. Loorits kirjutas temast: “Nõnda näit. peab väsimatu töömees H. Tampere korraldama kogu meie hiiglasuurt laulurepertuaari ja seda isegi trükki toimetama, kuna siin oleks tööd tervele trobikonnale spetsidele” (Loorits 1940: 41). Põldmäe kinnitas “Vana kandle” arvustuses: “Ainult H. Tampere on meil praegu võimeline isik, kes suudab korraldada ja läbi uurida sellist hiiglamaterjali, sest tema omab vajaliselt teadmisi rahvalaulust, organiseerimisvõimet, püsivust ja iseseisvust. Tema ei takerdu ka filoloogilisse tähepiinamisse, ei upu uudse materjali läbitöötamata kaosesse ega ripu valmisteooriate küljes, vaid teeb julgeid uuendusi ja liigub mööda praktilisi otseseid. [---] Seejuures on autor valjult järjekindel ja usaldatav [---]” (Põldmäe 1941: 235).

Põldmäe tunnustas ka Tampere suutlikkust rahvaluule kogumisel: “[---] ehtsa rahvapärase jutustamislaadi ja mõtete lapselik-järjekindla loogika sõber

on [jutu] jäädvustanud vestlevale autorile endale märkamatult eeskujuliku täpsusega” (Põldmäe 1932: 194). Koos Põldmäega rahvatantsude korjamise kohta meenutas Tampere: “Põldmäe oli ikka tantsumees, aga mina ise pole küll elu seeski tantsinud” (Hiemäe 2009 a: 430).

Esimistel fotodel koos töökaaslastega on Herbert Tampere tagasihoidlikult servas – ja arvatavasti nõnda ka seltskonnas. Viis aastat vanemate Richard Viidalepa ja Menda Ehrenbergiga⁵³ koos Elvas, piltide keskmes, näib ta vaatavat kohmetult murule ja nautivat paljajalu olekut (fotod 2, 3). Tampere näib olevat sõbrunenud rohkem Viidalepaga, kellega on ühiselt aega veetnud ja kellele on kirjutanud üksikud säilinud napid kirjad EKLAAs. Edaspidi, pildistatuna koos rahvaluulekogujate või -muusikutega, istub ta juba keskel kui autoriteetne isik (fotod 7, 10).

Oma tulevase naise Erna Leesmendiga (1919–2016) tutvus Herbert 1939. aastal sugulase pulmas ning pärast kirjavahetust ja külaskäike nad abiellusid 1942. Erna hindas Tampere vaikset ja tõsist iseloomu ning pühendas oma elu mehele, kellele rahvalaul olnud “südameasjaks” (Tampere, E. 2009: 107). Erna Tampere mälestuste põhjal oli Herberti arvates vanade rahvalaulude nautimiseks vaja lähedast kogemust, “sisse elamist”, kuid mõistmatu suhtumine nendesse polnud talle uudiseks. Põhja-Läti eesti talust pärit Erna oli kasvanud üles uuemas rahvamuusikatraditsioonis ja puutus regilauluga kokku alles Herberti kingitud Kuusalu “Vana kandle” kaudu. Erna Tampere kirjutab arvatavasti 1939. aasta kohta: “Olin neid laule lugenud, aga mulle olid need võõraks jäänud oma paljude korduste ja mõistmata murdesõnade poolest. Kui ma võrdlesin neid läti rahvalauludega, siis pidin möönma, et läti rahvalaulud on minu meelest palju ilusamad ja kergemini meelde jäävad. [---] Temale [Herbertile] ei tulnud see ootamata. Tema, kes hindas väga oma rahva vana laulu, sai täiesti aru, et nende kahe rahva laulud pole võrreldavad. Need on tekkinudki hoopis eri aegadel ja on ka vormi poolest väga erinevad. Ta märkis, et eesti rahvalaulu saab nautida siis, kui on võimalik sellesse sisse elada. Mida ma ka hiljem mitu korda hiljem kogesin” (Tampere, E. 2009: 41).

Seoses “Vana kandlega” sündis anekdootlik lugu, mida vahendas Erna oma päevikus. Herbert Tampere püüdis muuta “Vana kandle” lauluvara täielikumaks, lisades sinna ka obstsöõnsed regilaulud. See idee aga ei leidnud ühest heakskiitu ja nii ilmus Kuusalu “Vanast kandlest” kaks versiooni – üks koos obstsöönsete lauludega ja teine ilma. Erna kirjutab: “Ta [Herbert] oli talvel mulle saatnud oma koostatud eesti rahvalaulude akadeemilise väljaande “Vana Kannel” III. [---] Selle “Vana Kandlega” oli mul kord väike ebameeldivuski. Nimelt seisis see raamat mu laual, kus ma seda aegajalt sirvisin ja lugesin. Ükspäev oli emagi võtnud selle raamatu lahti, aga just lõpust, kus olid äratrukitud obstsöõnsed meeste- ja kõrtsilaulud. Ema oli kahjuks sattunud just neid

lugema. Ja varsti hakkas minult küsima: “Mis mees see on, kellega sa suhtled, saadab sulle niisuguseid laule. Minagi olen kuulnud, et roppe laule purjus mehed laulvad, aga ega neid sellepärast veel trükkida vaja ja sulle saata.” Ma kahjuks tol korral ei mõistnud rohkem kosta, et mees ise on väga viisakas, ega võta suhu ühtegi vägisõna” (Tampere, E. 2009: 40–42). Herbert ise olevat hiljem põhjendanud just selle versiooni saatmist sooviga kinkida võimalikult täielik laulude kogu.

Süvenemise vajadust rahvalauludesse rõhutas Tampere ka korrespondentide seminaril: “Ma tahaksin aga noortele südamele panna, et nad... püüaks igale asjale olgu see siis rahvaluule või midagi muud, rohkem sissepoole, iga asja südamele lähemale tungida – siis saab see ka oma südamele lähedasemaks” (Tampere 1937c).

Ettekandes “Eesti rahvalaulu värsiprobleemidest”⁵⁴ Tampere mainis inimeste huvipuudust regilaulu vastu: “Meie ei või kiidelda, et meie vana rahvalaul oleks laiemalt kuigi populaarne ja et seda mõistetakse küllaldaselt. Võibolla ei ole ka rahvale serveerimine olnud küllalt otstarbekohane. Ka meie teadlaskond läheb enamasti mööda rahvalaulu sisemisist küsimusist ja rahuldub ainult selle meie esivanemate vaimuloomingu puhtvälise külgede vaatlusega. Kõige enam neist on ehk vahest käsitlemist leidnud värsimõõdu probleem, kuid siingi pole jõutud veel rahuldavale lõpptulemusele.” Ja ta väljendas seal soovi jõuda “rahvalaulu maailma siseväärtustele lähemale” (Tampere 1936: 18). Millised need on, jääb salapäraseks, aga igatahes laulikud ei laulnud selleks, “et kuulajad ainult tema silpe ja häälikuid lahkaksid” (*ibid.*: 19).

1936. aastal alustatud rahvamuusika plaadistamise üheks tulemuseks pidid saama loengud (RKM, Mgn II 1390 (1967)). Pole teada, kas need toimusid plaanitud kombel, kuid on säilinud mõningaid loengute käsikirju, nt “Matk mikrofoniga ümber kodumaa”⁵⁵ (Tampere 1940c; vt ka 1937d, 1970). Loengutes Tampere tutvustas muusikat ja mängis näiteid heliplaatidelt.⁵⁶ Ta püüdis kuulajaid harjumatult kõnepärase või silumata kõlaga lauludele lähendada, seletades muusikaetnoloogia teooriale vastavalt, et need on täiesti teistsuguse esteetikaga muistsed laulud, mida laulavad vanad inimesed: “Kuid see ei tohiks olla võõras, see on meie eelkäijate hingeelu peegel. Lihvitud selleks pikkade aegade kestel. [...] Vana eesti rahvalaulu juures on kõige tähtsam sõnaline külg, tõesti ainuliselt peenelt väljatöötatud ja kõlab ilma viisitagi nagu muusika. Viis on rohkem abinõu teksti stiilseks ettekandmiseks” (Tampere 1940c: 2).⁵⁷

Harva vahendas Tampere oma kuulumismuljeid. Näiteks meeldisid talle rahvalauludes suurema ulatusega ja “paremini väljatöötet” meloodiad (Tampere 1932c: 12). “Kõige ilusama kõlaga” tundus dooria helilaad, mažoor aga rõõmus, kuid “kõige ilmetum” (Tampere 1940c). Tampere vihjas ka, et regilaulud on uuenenud ja kohanenud muusikamaitsega, väljendamata siiski isiklikku suhtumist: “Muidugi, igas eluavalduses on areng mitmesugustel põhjustel ja

mitmesugustes suundades, ja nii väga suur osa runolaule ei ole enam dissonantsiks “euroopalikule” kõrvale” (Tampere 1934: 31).

Kiituse teenisid Tamperelt “ehtne” rahvalaulik⁵⁸ ja traditsiooniline regilauluesitus: “Nende [esituse nähtuste] mitteamvestamise tõttu on ka laulude rekonstruktsioonid harilikult elutud nukud ja jäävad mõjuvusel kaugemale maha elavaist variantidest” (Tampere 1936: 13a, 16). Teda köitis rahvaviisid muusikaline mitmekesisus – varieerimine, burdoon ja seto mitmehäälsus (Tampere 1932, 1933–1934, 1936, 1938).

Mall Hiimäe arvab, et Tamperet innustasid rahvaluulega tegelema ka herderlikud ideed, millest kõneleb hiljem koostatud loeng “Südame ja hinge ärkamine” Lääne-Euroopa romantismi-ajastu väärtushinnangutest (Hiimäe 2009a: 435; Tampere 2009: 159–174). Tampere pidas enda teadlaseks kujunemisel väga oluliseks tööd ERAs ja eriti just võimalust kasutada helisalvestamist “esimesi samme” tegevas rahvamuusikauurimises⁵⁹ (Tampere 1971, 2009).

Võimalik, et Tampere püüdis säästa väärtuslikku elavat esitust sisaldavaid vaharulle ja kuulas neid noodistamiseks minimaalselt. Erinevalt eeskujuks olnud Saksa ja Austria fonogrammiarhiivi uurijatest ei olnud tal tehnoloogiat vaharullide kopeerimiseks. Teatud tulevikuennustus peitub hilisemas meenutuses: “Kogutud materjali läbi töötades seisti enamasti kahe võimaluse vahel: kas rullidelt maha kirjutada ja sellega nad peaaegu täiesti rikkuda või jätta rullid puutumata... ning jääda ootama, millal avaneb võimalus neist noodistamiseks dublette valmistada” (RKM, Mgn II 1390, ilmunud Rüütel 1984: 68). See aeg tuli.

11. Lõpetuseks ja kokkuvõtteks

Raskete aegade lähenemisest ilmnes harvu märke: 1935. aastal käis Tampere sõjaväeteenistuses II jalaväepataljonis Tartus ilma teenistuskäiku ERAs katkestamata. 15. detsembril 1939 tegi ta läbi kodanliku õhukaitse üldised ettevalmistuskursused.⁶⁰ 1940. aasta muutustes sai Eesti Rahvaluule Arhiiv Riikliku Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonnaks.

Üks kurvemaid löike Tampere kirjutistes on pettumus, et rahvamuusikute plaadistamist ei õnnestunud pärast 1938. aastat jätkata – algul rahastamise probleemide ja siis okupatsiooni tõttu. 1940. aasta loengus rääkis ta täie tõsidusega rahvalaulude hääbumisest – kuid siiski ei tulnud talle mõttesse ise või koos kolleegidega laulud ära õppida ja tulevastele põlvedele edasi anda. “ERAL oli mõni aasta tagasi koos Muusikamuuseumiga võimalik heliplaatidele võtta teatav arv rahvaviise. See on ainus võimalus, mille abil rahvamuusikat, *seada nüüd juba lõplikult hääbumisele pühendatud*⁶¹ vana kultuurivara, teaduse

nõuete kohaselt säilitada. Need asutused kellel oli raha, ei tundnud huvi selle niiteldaja ajast ja arust läinud asja vastu“ (Tampere 1940c: 1–2).

Peatumata siin lähemalt sõja-aastatel, nimetan, et 1945 kutsuti Herbert Tampere kohakaasluse alusel Tallinna Konservatooriumi rahvamuusika õppejõuks,⁶² aga sinna ta ei jõudnud: 11. aprilli kuupäevaga on vormistatud käskkiri tema töölt vabastamiseks ja 16. aprillil viidi ta stalinistliku võimu poolt eeluurimisele, kust ta vabanes 29. aprillil 1946. Ka pärast vabanemist jäi Tampere võimu silmis kahtlaseks ja algul teda ERA asemele asutatud kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonda tööle ei võetud. Ta sai aga koha Tallinna Konservatooriumisse, kus töötas õppejõu ja dotsendina mõningate vaheaegadega 1946–1974 ja professorina 1974–1975.⁶³ Pärast repressioonide lõppu sai Tampere kirjandusmuuseumis rahvaluule osakonna juhatajaks, kus töötas aastail 1952–1966.

Kokkuvõtteks võib öelda, et Herbert Tamperel aitasid jõuda uurimistöös rahvalaulude uut moodi käsitlemise ni järgmised tegurid.

1. Tampere pärines andekast ja haritud, muusika- ja kirjanduslembesest maa-kodust, mille ümbruskonnas harrastati mitmesugust muusikat. Hea kooli-haridus silmapaistvate muusikaõpetajatega koolides ning varane kokkupuude EÜSi folkloorikogumisega kujundasid tema huvisid ja oskusi.

2. Hea filoloogiline haridus Tartu Ülikoolis ja töö ERAs, tutvumine folkloori-kogude ja teiste noorte folkloristidega ja keeleuurijatega, eriti koostöö Oskar Looritsa, Karl Leichteriga, Paul Aristega andis teadmisi uuematest uurimissuun-dadest, nagu etnoloogia, eksperimentaalne foneetika. Võib-olla, paradoksaalselt, tuli kasuks ka kõrgema muusikahariduse puudumine, mis oleks noormeest juhtinud teistsuguste muusikaideaalide juurde.

3. Võrdleva muusikateaduse mõtteviisi ja meetodi tundmaõppimine andis teoreetilise põhja mitte-lääneliku muusika mõistmiseks, väärtustamiseks ja uurimiseks. Samuti toetas erialast tööd helisalvestuse ja -analüüsi areng.

4. Vahetu kokkupuude elava rahvamuusikaga juba lapsepõlves ja hiljem rahva-luule kogumisel, laulude läbi töötamine ja suurte väljaannete koostamine ar-hiivis, muutis selle väljenduslaadi lähedaseks. Tampere arvatavasti nautis vähemalt mõningate regilaulude esitust, sest ta on maininud meeldivaid mul-jeid, süvenemise vajadust, ning tegelenud laulude salvestamise, uurimise ja tutvustamisega.

5. Rahvusteaduste ja rahvuslike ideaalide kõrgega Eesti Vabariigis väärtustas folkloori kui kultuurilise identiteedi alusega tegelemist. Tekkisid esimesed

rahvamuusika taasesituse nähted, nagu rahvatantsuliikumine ja regivärsside lugemine koolis, mille tõttu hakati märkama ja uurima esituse küsimusi.

Tänuõnad

Uurimuse valmimist on toetanud Eesti Teadusagentuur (PRG1288) ning Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus).

Kirikuraamatutest ja arhiividest andmete otsimise eest tänan väga folklorist Rein Saukast. Samuti tänan kahte anonüümset retsensenti ja kogumiku toimetajaid Ave Goršičit ja Risto Järve sisukate märkuste eest, mis aitasid teksti täpsemaks muuta.

Lühendid

RA, EAA ja RA, ERA = Rahvusrhiiv

Eesti Kirjandusmuuseumi kogude lühendid

ERA = Eesti Rahvaluule Arhiivi käsikirjakogu

E, StK II = Eiseni stipendiaatide kogu Eesti Rahvaluule Arhiivis

ERA, Fon. = Eesti Rahvaluule Arhiivi fonogrammide kogu

ERA, Pl = Eesti Rahvaluule Arhiivi vinüülplaatide kogu

EFAM = Eesti folkloristika a4,9929,89,jaloo materjale Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivis

EKLA = Eesti Kultuurilooline Arhiiv

EKM = Eesti Kirjandusmuuseumi dokumentide kogu

RKM, Mgn = Eesti Rahvaluule Arhiivi magnetofonisalvestuste kogu

Kommentaariid

¹ “Püüame tutvuda vanade eesti rahvalauludega elaval kujul, nende ettekandmisviisidega ja meloodiatega,” ütles Tampere (1937c: 1) heliplaadistustega illustreeritud loengu algul. Ta võis mõelda, et helisalvestuste kaudu tutvutakse elava traditsiooniga, kuigi kasutas sõnu veidi erinevalt tänapäevast, mil elav esitus vastandub helisalvestusele. Sarnaselt on sõnastanud Oskar Loorits 1938. aastal: “Sellepärast pole jällegi liialdus, kui väidan, et alles aastal 1936 alustatud rahvalaulude heliplaadistamine ei tähenda tõesti vähemat kui meie ehtsa rahvalaulu esilemanamist aastasadade tagant ja jäädvustamist tulevasteks aastasadadeks.” (Loorits 2000: 168)

- ² “Need õnnetud näivad arvavat, et stiil on miski, mida saab heita seljast või panna selga – et see pole nagu nahk, vaid nagu mantel!” (tsit Riede 1989: 105) Thomas Carlyle elas 1795–1881. Siin ja edaspidi on võõrkeelsed tsitaadid tõlkinud artikli autor.
- ³ Zeigeri “Eesti rahvaviisid” (1934) on kirjutatud aastail 1924–1934 ja ilmunud Eesti Lauljate Liidu väljaandel. Samas sõnastuses ilmus väide ka varem (Zeiger 1926: 607–608). Siin ja edaspidi on tsitaatides artikli autori rõhutused.
- ⁴ Kirjutis on järjeks autori varasematele eesti etnomusikoloogia ajaloo alastele artiklitele (Särg 2005a, 2012). Nõukogude ajast pärinevates Tampere käsitlustes võib esineda sihilikku tagasihoidlikkust 1930.–40. aastate osas ning neis ei mainita ka represseerimist pärast 1945. aastat. Näiteks Richard Viidalepp kirjutab, et 1945–1951 töötas Tampere Tallinna Riiklikus Konservatooriumis, märkimata aega eeluurimisvanglas 16. aprillist 1945 kuni 29. aprillini 1946 (Tampere elulugu, 1953, EKM, Fond 24, Nim. 2, Sü 281. Vt ka Kippar 2019).
- ⁵ Inimühiskonna nähteid kõrvutati bioloogilise maailmaga juba Vana-Kreekas. Herder toetus eelkõige Auguste Comte ja Giambattista Vico ideedele evolutsioonist ajaloos, ning saksa kunstiajaloolase Johann Winkelmanni töödele, edaspidi arendasid sotsiaalselt ja kultuurilist evolutsionismi 19. ja 20. sajandi antropoloogid Edward B. Tylor, Lewis H. Morgan, filosoofid Herbert Spencer, Oswald Spengler jt.
- ⁶ Orgaaniliste metafooride kasutust on uuritud ajalooteaduses (Kissel 1985; Nisbet 1990; Lotman 1978), folkloristikas (Dundes 1969; Anttonen 2005), sotsioloogias (Levine 1995; Lizardo 2021) jm.
- ⁷ Herder ei arvanud folkloori hulka kaasaja üldtuntud elujõulisi kultuurinähteid “sogennanten täglich verbreitetern Kultur” (Herder 1773: 52) või “pööbli” (*der Pöbel*) laulmisi (Herder 1779: 19); *pööbel* on halvustava varjundiga nii praeguses kui arvatavasti ka varasemas saksa keeles (nt Widder 2020).
- ⁸ Rahvalaulude nimetust “riismed” saab tõlgendada ka kui vihjet ebatäiuslikkusele ja õigustust terviku taastamise nime all rahvalaulude ümber loomiseks või mitmesuguste teooriate koostamiseks (vrld Briggs 1993). Clifford: etnograafia hävinev objekt “on retooriline konstruktsioon, mis seadustab representeerimise praktika” (1986: 112).
- ⁹ Selles osas erines Herder prantsuse valgustajatest, kes unistasid universaalsest kultuurist.
- ¹⁰ “Sie lebte im Ohr des Volks, auf den Lippen un der Harfe lebendiger Sänger [---]” (Herder 1779: 4), “begleitet den esten, ich möchte sagen, auf schritt und tritt”; “Es durchdrang des volkes ganzes leben von der wiege bis zum grabe [---]” (Kallas 1902: 5, 6).
- ¹¹ “Unser kleine Rest von Wilden in Europa, Estländer und Lappen u.s.w., haben oft eben so halb artikulierte und unschreibbare Schälle als Huronen und Peruaner” (Herder 1772: 15).
- ¹² Muusikas (ja kunstis üldisemalt) uuritakse tavaliselt seda, mida peetakse kunstiväärtuslikuks, kuivõrd esteetilise kriteerium sisaldub juba muusika (kunsti) mõistes. Muusikateadlase Jaan Rossi sõnul on professor Jevgeni Nazaikinski öelnud: “muusikateaduse puhul on kõige tähtsam see, et uurimisobjekt on väga palju väärt. Ehk siis: muusikateostega, muusikaga tegelemine on seetõttu meeldiv, et teose esteetiline väärtus annab uurimisele teatud lisaväärtuse” (Maimets/Ross 2002: 5). Sellisest seaduspärasusest tuleneb ka vastupidine – muusikat, mis tundus esteetiliselt kauge ja seetõttu ka mitte meeldiv, ei hinnatud ega uuritud.
- ¹³ Saksa keeles kujunes varsti ka nimetus *muusika etnoloogia* (*musikethnologische Forschung, musikalische Ethnologie*) ning alates 1950. aastatest levis inglise keele põhine *etnomusikoloogia* (*ethnomusicology*) (Merriam 1977; Muggleston & Adler 1981; Grupe 2015; Pegg & Myers *et al.* s.a.).

- ¹⁴ Vastupidiselt koloniaalrežiimi eneseõigustusele, nagu tähendaks euroopaliku kultuuri pealetung “mahajäänud” rahvaste arendamist, väitis Hornbostel, et kaduvaid haruldasi muusikakultuure ei asenda kõrgem kultuur, vaid hoopis euroopa keskpärased muusikastiilid, nagu kristlikud kirikulaulud, läänelikud rahvalaulud, koloniaalarmee sõjaväemarsid ja “kolonistide grammofonidelt kostvad halvimid lööklaulud” (Hornbostel 2000b: 91).
- ¹⁵ Vahendajaks võis olla Elmar Arro (1899–1985), Eesti Muusika Kuukirja teadusala toimetaja, kes oli õppinud Berliinis ja Viinis.
- ¹⁶ Graf saatis hiljem käsikirja *Über den deutschen Einfluß auf den estnischen Volksgesang* Eesti Rahvaluule Arhiivile.
- ¹⁷ *Monumentum* tähendab ladina keeles nii mälestussammast kui ka sellele kirjutatud teksti.
- ¹⁸ Olukorda, kus suitsutares elamine oli veel osa maarahva identiteedist ning seetõttu keelduti kasutamast korstnaga maju ja nende elanikke põlastati “poolsakslasteks”, kirjeldas Friedrich Kruse (1846: 25). Kuigi Kruse suhtumine on tendentslik, ei pruugi nendes teadetes puududa tõetera.
- ¹⁹ Zeiger lähtus ilmselt saksa mõistest *Gassenhauer*, sest eesti keeles on “tänavalaul” vähe tuntud.
- ²⁰ Aastal 1977 ümber nimetatud Järvekülaks, alates 2017. aastast kuulub Tartu maakonna Elva valda.
- ²¹ Ristis 15. veebruaril kohalik koolmeister Eduard Kärp; vaderid olid kalur Jaan Karu, poissmees August Voro ja neiu Julie Sütt. Sünnikohaks on märgitud Tamme, Uniküla, kus Tamme ilmselt tähistab mõisa (*Tammenhof*) ja 1866–1903 eksisteerinud Tamme valda. Rannu koguduse sünnimeetrika, 1892–1913. – RA, EAA.1263.1.410, pag-mata, 1909. a. kanne 5 [SAAGA-s kaader 200].
- ²² Rannu koguduse meetrikaraamat, 1868. – RA, EAA.1263.1.77, l. 3, kanne 13 [SAAGA-s kaader 3] ja l. 8, kanne 65 [SAAGA-s kaader 8]; Rannu koguduse personaalraamat, Valguta ja Tamme, 1907–1930. – RA, EAA.1263.1.415, l. 184 [SAAGA-s kaader 186]; Rannu Püha Martini koguduse liikmemaksu raamat (personaalia), 1935–1950. – elk.39.0.2, l. 234 [SAAGA-s kaader 223]. Kõik kuupäevad on siin antud uue kalendri järgi. Uue nime eeskuju “Tamm” kinnitas Herbert Tampere vennatütar 8.06.2020 Väike-Rakkes, vt ka Viidalepp (1976: 194). Nime muutmise põhjuseks on märgitud “selle kõlaline ja tähenduseline labasus ja inetus, eriti tarvitamine söimu- ja pilkenimeks (millest ta arvatavasti perekonnanimeks saanudki).” RA, ERA.5201.2.731, lk 1.
- ²³ Jakob Tamm sündis teisel, Mõtsküla Karjamõisas, sest nende isa oli mõisa moonamees, kes kohavahetuse pärast pidi tihti rändama (Kampmann 2016: 313).
- ²⁴ 8 ha suurune talu pärandati ametlikult Ann Tamperele 1934. RA, EAA.2381.2.11705.
- ²⁵ Rahvaluulekogujad ja folkloristid Voldemar Rosenstrauch, Georg Lurich, Julius ja Kaarel Krohn, Oskar Kallas.
- ²⁶ Tampere on need mälestused, kogutud jutu ja kolm regilaulu koos kommentaaridega lisanud oma 1932. aasta kogumismatka kirjelduste järele, ERA II 56, 185/6 (1933).
- ²⁷ 1925–1926 oli gümnaasiumi katkestus majanduslikul põhjusel (EKM, Fond 24, Nim. 2, Sü 279.) Hugo Treffneri gümnaasiumi lõpetajate seas on nimi Herbert Käck aastal 1927 (<https://www.htg.tartu.ee/Lennud> – 07.04.2022).
- ²⁸ Oma eluloo kirjapanekutes (Elulugu, 1953, EKM, Fond 24, Nim. 2, Sü 281, ja allpool) märgib Tampere õpinguaastateks 1927–33. Ametliku teatise järgi on Herbert Tampere filosoofia teaduskonna üliõpilane olnud 13.09.1927–03.11.1931 ja 19.01.1932–28.03.1934.

²⁹ Samas.

³⁰ Samas.

³¹ Elulugu, 1940, EKM, Fond 24, Nim. 2, Sü 279.

³² Eesti biograafiline andmebaas ISIK (<http://www2.kirmus.ee/biblioserver/isik/index.php?id=3653> – 07.03.2022).

³³ Vt täpsemalt, Tampere teenistuskiri, EKM, Fond 24, Nim. 2, Sü 279.

³⁴ Lastelauludega seotud käsikirja ei õnnestunud leida, kuid Mall Hiimäe kirjutab selle kohta: “Üks ettevõtmisi oli lastelaulude kartoteegi koostamine, tulemusena valmis 400-leheküljeline auhinnatöö (1928)” (Hiimäe 2009a: 428). Tema andmed mainitud töö kohta pärinevat aruandlusest. (Telefonikõnest Hiimäega, 12.03.2020) Tiiu Jaago teadmiste kohaselt anti auhinnatööd autoritele tagasi, sest Eduard Laugaste materjalide seas leidub tõend, et ta on saanud oma auhinnatöö ülikooli kantseleist tagasi (E-kiri 17.03.2020).

³⁵ Tampere bibliograafias on see aastanumbriga 1929 ja märkusega: “Hiljem kopeeritud, kujundatud kartoteegiks ja täiendatud TA Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonnas” (Rüütel 1987b: 131). Käsikirja tiitellehel on 1930 ja kiri: “1. XII 1930. a. tunnustatud II auh. vääriliseks. Autor Stud. Phil. Herbert Tampere. [Allkiri] Tartu Ülikooli Sekretär [Tamberg][?]” Käsikirjast puuduvad registrid tähtedega K, M, N, O, S, T, V, Ö, Ü ja neid pole olnud juba lehekülgede nummerdamisel, nii et algselt pidi töö maht olema umbes poole suurem kui praegune 979 lk. Viidalepp kirjutab: “1929. a. esitas ta ülikoolis auhinnatöö “Eesti trükitud “laulikute” bibliograafia (sa 400 lk.), mis on jäänud käsikirja, kuid mida kasutavad paljud uurijad kui vajalikku abivahendit.” (Viidalepp 1968: 113). Loorits (1932: 13) on avaldanud lootust, et töö trükkis avaldatakse – mida ei ole seni kahjuks juhtunud. Tampere alustatud lastelaulude ja laulikute kartoteegid on ERAs praegugi kasutusel. Seega on juttu lastelaulude tööst, 400-leheküljelisest käsikirjast (eri sisuga) ja olemas on pea 1000-leheküljeline laulikute teemalise käsikirja osa.

³⁶ Artiklid Tampere 1932a, b ja Tampere 1935b.

³⁷ ERA, Fon. 330–335; E, StK 10a, 1/32; ERA, Fon. 315–317; ERA II 29, 237, 239/42.

³⁸ Eesti kirjandusteadlane Harald Parrest (1904–1956, nimemuutus 1940); V. Kochi kogumispäevik ERA II 21, 117/49.

³⁹ Villem Ernits: “Kongressi ava- ja lõpukoosolekud, samuti mitmesugused pidulikud vastuvõetud ja rahvapeod, külasteringreisid, niisama hõimukontserdid pakkusid palju meeliülendavaid pidulikke momente ja hõimumeelelist kunstinaudingut, mida veel erilisel kõvendas ja mitmekordistas kongressile järgnev üldsoomeline laulupidu, kõigi kongressist osavõtnute hõimulaulikute ja -mängijate kaastegevusel” (Ernits 1931: 50). Ka Anna Vabarna austaja A. O. Väisänen olevat 1931. a. juunis Anne ja ta 3-liikmelise koori viinud esinema Helsingisse kultuurikongressile (<http://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/setu/anne/anne.html> – 31.03.2022).

⁴⁰ Käsikirjakäide ERA II 128 aastast 1936 sisaldab üle 200 tantsukirjelduse koos 120 viisiga. Vt <https://kivike.kirmus.ee/meta/ERA-14301-57696-53473> (08.04.2022).

⁴¹ H. Tampere mälestused ERA 40. aastapäeval, RKM, Mgn II 1390.

⁴² RKM, Mgn II 1389, 1390 (1967).

⁴³ Siin aliguslauses võib olla vihje Kallase sõjakale metafoorile, kes analüüsis omal ajal peatükis pealkirjaga “Laulu vaenlased” regilaulu hääbumise põhjusi (Kallas 1902: 6).

- ⁴⁴ “Die Textaufnahme nach em Diktat des Sängers selbst ist namentlich bei sog. Primitiven sehr schwer, weil für diese Text und Melodie eine so untrennbare Einheit bilden, dass sie die Worte allein nie rezitieren [---].” (Abraham & Hornbostel, 1909: 14)
- ⁴⁵ Põldmäel ei ole viidet, tema välitööpäevikute põhjal oletan, see võis olla 83aastane Liisu Piilberg Jõelähtme kihelkonnast. Liisu olevat laulmise ettepaneku peale visanud töö kõrvale ja laulnud kolm tundi järjest, kusjuures “eide luulevoolu ei võind katkestada vahemärkustega” (ERA II 18, 34/5 (1929)).
- ⁴⁶ Eduard Oja noodistused on kogus ERA III 2 (1929).
- ⁴⁷ Näiteks Lach (1924 või 1925), Steinitz (1931).
- ⁴⁸ Folkloristika spetsiifikat tundmata võis olla ehk raske mõista, et käsikirjade korrastamine ja laulude tüpologiseerimine pole abitöö, vaid ongi suur osa antoloogia koostamisest.
- ⁴⁹ Loorits oli 1926. a EKSiS ilmunud Eesti rahvalaulude jaoks kirja pannud Kaarle Krohni eessõna, millega tekkis mitu probleemi: esialgne variant näib olevat kirjastuse süül kaduma läinud, EKS ei tunnistanud Looritsa kirjaväsi, aga võttis talt õiguse eessõna avaldamisest keelduda (EKLA, Fond 16, M 131:1). EKSi ettepanek: EKKLA, Fond 175, M 9: 29.
- ⁵⁰ EKLA, Fond 175, M 22: 8. O. Loorits. Üks kiri ERA Kolleegiumi liikmetele ja kahe varasema kirja ära kirjad, lk 3. Ajalehes mainiti, et Loorits keeldus EKSi käsikirja koostamisest ja ERA ametnik Tampere “peale lühemat mõtlemisaega samuti loobus”. Lisaks, “hr. Loorits olevat keelanud hr. Tamperel asuda E. Kirjanduse Seltsi käsikirja koostamisele” (Anonüüm 1935: 4).
- ⁵¹ Vaike Sarv (2002: 305) väidab, et ERA muusika-alast tegevust kujundas neil aastail Tartu Kõrgem Muusikakool, kus Heino Elleri rajatud rahvusliku koolkonna eesmärgiks oli tunda õppida rahvaviise.
- ⁵² Skandeerivat esitust laidab näiteks järgmine hinnanguline metafoor: “See tähendab, et keele loomulikkus tuuakse ohvriks masinlikule rütmile” (Tampere 1936: 2).
- ⁵³ Menda Ehrenberg, hiljem Jansson, 1904–1994.
- ⁵⁴ Aasta hiljem ilmus sellest lähedase pealkirjaga artikkel (Tampere 1937a), aga ilma nimetatud lõiguta.
- ⁵⁵ Ettekanne Riiklikus Kirjandusmuuseumis; sama teksti hilisemaid variante esitas Tampere hiljem Tallinna Konservatooriumis jm – EFAM II (1940).
- ⁵⁶ Rahvamuusika heliplaadistused 1936–1938 kogus ERA, Pl.
- ⁵⁷ Selle tsitaadi tekst on toimetatud.
- ⁵⁸ Konteksti järgi oli see arvatavasti Hendrik Jantson (1861–1941).
- ⁵⁹ RKM, Mgn II 1390.
- ⁶⁰ Tampere teenistuskiri. EKM, Fond 24, Nim. 2, Sü 279.
- ⁶¹ Kursiivis on hiljem Tampere lisatud lausekiil rahvalaulude hääbumise kohta.
- ⁶² Leichter olevat 1945. aastal soovitanud Tamperet ENSV TA Ajaloo Instituudi juurde loodava muusikaajaloo ja -folkloristika sektori juhatajaks (Männik-Kirme 2002: 111). Alates 1945. aasta 1. märtsist kutsuti Tamperet kohakaasluse alusel Tallinna Riikliku Konservatooriumi õppejõuks rahvamuusika alal ja ühtlasi muusikateaduse kateedri juhatajaks. Need plaanid ei teostunud.
- ⁶³ Eesti Biograafiline Andmebaas ISIK (<http://www2.kirmus.ee/biblioserver/isik/index.php?id=3653> – 08.04.2022).

Käsikirjad, arhiivimaterjalid

Graf, Walter 1933. Über den deutschen Einfluß auf den estnischen Volksgesang. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der philosophischen Fakultät der Univ. Wien, ergreicht im Wintersemester. KM RO KK 25.

Kippar, Pille 2019. Keerulised neljakümnendad Herbert Tampere elus. Käsikiri. Ettekanne Herbert Tampere 110. sünniaastapäeva pidulikul tähistamisel Väike-Rakkes. 8.06.2020. Käsikiri autori valduses.

Tampere, Erna 2009 = Tampere (Leesment), Erna 2009. Mälestused. Käsikiri. EKLA, Fond 350, Elulood, 2456.

Tampere, Herbert 1929c. Matkamärkmeid rahvaluulekogumiselt 1929. a. suvel. Ette kantud Akadeemilises Rahvaluule Seltsis 1929. a. sügisel. EFAM 1.

[Tampere, Herbert] 1930b. Eesti trykitud laulikute bibliograafia. Koostanud "Eesti laulo söbber". Tartus. Käsikiri hoiul Tartu Ülikooli raamatukogus, 367167.

Tampere, Herbert 1936. Eesti rahvalaulu värsiprobleemidest. Ettekanne Akad. Rahvaluule Seltsis 18. X 1936. Käsikiri hoiul Eesti Rahvaluule Arhiivis. EFAM 1.

Tampere, Herbert 1937b. Katseid "Vana Kannel" I laule uuesti redigeerida 1937. a. EFAM 1.

Tampere, Herbert 1937c. Ettekanne korrespondentide seminaril. EFAM 2.

Tampere, Herbert 1937d. Vanaaegsed pillid ja pillimehed. Raadiosaade, 4. II 37. EFAM 2.

Tampere, Herbert 1938 [?]. Le bourdonisme. EFAM 2.

Tampere, Herbert 1940c. Matk mikrofoniga ümber kodumaa. Ettekanne Riiklikus Kirjandusmuuseumis 1940. a. EFAM 2.

Tampere, Herbert 1960. Eesti regivärsiliste rahvalaulude muusika liigilised iseärasused ja stiilid. Dissertatsioon filoloogikandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks. ENSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum. Käsikiri ja autoreferaat. Tartu Ülikooli raamatukogu, Diss.Tart.344950.

Tampere, Herbert 1970. Rahvaloomingu varasalvest. Herbert Tampere kõneleb Võrtsjärve ümbruse pillimeestest. Raadiosaade. Toimetaja Aino Strutzkin, Helioperaator Tiiu Hansen. Saade valminud Eesti Raadio Tartu stuudios (<https://arhiiv.err.ee/vaata/rahvaloomingu-varasalvest-263025> – 12.04.2022).

EKM, Fond 24, Nim. 2, Sü 279. Herbert Tampere. Teenistuskiri. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum.

EKM, Fond 24, Nim. 2, Sü 280. Tampere, Herbert Tohvri p. isiklik toimik. 54 lehel. Alustatud: 20.06.45. Lõpetatud: 25.12.68. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum.

Kirjandus

- Aavik, Johannes 1924. Rahvaluule käsitus keskkoolis. *Kasvatus*. Kasvatusteaduslik ajakiri. Eesti Õpetajate Liidu häälkandja, nr 9, lk 259–265.
- Aavik, Johannes 1925. Rahvalauluvärsi ja selle lugemise küsimus. *Looming* 1, lk 92–95.
- Abraham, Otto & v. Hornbostel, Erich Moritz 1909. Vorschläge für die Transkription exotischer Melodien. *Sammelbände der Internationalen Musikgesellschaft*, lk 1–25.
- Annist (Anni), Aug[gust] 1936. *F. R. Kreutzwaldi "Kalevipoeg". II osa: "Kalevipoja" saamislugu*. Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli Toimetused. Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis). B Humaniora XXXIII. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- Anonüüm 1931. Tervitus III. hõimupühaks ühes keskkooli hõimupäeva korraldamise kavaga. *Eesti Hõim* 3/4, lk 38–44.
- Anonüüm 1933a. Eduard Kärp 60-aastane. 2/3 oma elueast õpetajaks olnud. *Postimees* 2, 4. jaanuar, lk 2.
- Anonüüm 1933b. Jaan Kompus 75-a. *Postimees* 147, 27. juuni.
- Anonüüm 1935. Tüli rahvalaulude väljaandmise pärast. *Vaba Maa* 44, 20. veebruar.
- Anonüüm 1940. Köster emer. Jaan Kompus. *Eesti Kirik* 20, 16. mai.
- Anttonen, Pertti J. 2005. *Tradition through Modernity. Postmodernism and the Nation-State in Folklore Scholarship*. *Studia Fennica Folkloristica* 15. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Berg, Diana 2002. Eesti Rahvaluule Arhiivi saamislugu. Hiimäe, Mall (koost). *Kogumisest uurimiseni: artikleid Eesti Rahvaluule Arhiivi 75. aastapäevaks*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 9–28.
- Boas, Franz 1989 [1974]. A Franz Boas reader: the Shaping of American anthropology, 1883–1911. George W. Stocking, Jr. (toim). Chicago: University of Chicago Press.
- Bourdieu, Pierre 1989. Social Space and Symbolic Power. *Sociological Theory* 7 (1) (Spring, 1989), lk 14–25 (DOI: 10.2307/202060).
- Briggs, Charles L. 1993. Metadiscursive Practices and Scholarly Authority in Folkloristics. *The Journal of American Folklore* 106 (422) (Autumn, 1993), lk 387–434 (DOI: 10.2307/541905).
- Clifford, James 1986. On Ethnographic Allegory. Clifford, James & Marcus, George E. (toim). *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley: University of California Press, lk 98–121.
- Dijk, Teun van 2005 [1998]. *Ideoloogia: multidistsiplinaarne käsitus*. Tlk Merit Karise. [Tartu]: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Duchesne, Ricardo 2017–2018. Johann Gottfried Herder: Advocate of European Perfectionism, Opponent of multiculturalism. *The Occidental Quarterly* 17 (4). Winter, lk 23–46.
- Dundes, Alan 1969. The Devolutionary Premise in Folklore Theory. *Journal of the Folklore Institute* 6, lk 5–19 (DOI: 10.2307/3814118).

- Erard, Michael 2016. The Last Word. *Undark* (<https://undark.org/2016/12/29/the-last-word/> – 08.04.2022)
- ERK 1908. Eesti Rahvaviiside Korjamine. Neljas aruanne.
- ERK 1909. Eesti Rahvaviiside Korjamine. Viies aruanne.
- Ernits, Villem 1931. Mida andis meile 4. Soome-Ugri kongress? *Eesti Hõim* 3/4, lk 50–52.
- EYSV = Eesti Yliõpilaste Selts Veljesto (<http://www.veljesto.ee/> – 08.04.2022).
- Fairclough, Norman 1995. *Critical discourse analysis; the critical study of language*. London, New York: Longman.
- Fernandez, James & Blacking, John & Dundes, Alan & Edmonson, Munro S. & Etkorn, K. Peter & Haydu, George G. & Kearney, Michael & Kehoe, Alice B. & Loveland, Franklin & McCormack, William C. & Maltz, Daniel N. & Panoff, Michel & Preston, Richard J. & Warriner, Charles K. & Wescott, Roger W. & Zakar, Andras 1974. The Mission of Metaphor in Expressive Culture. *Current Anthropology* 15 (2, juuni), lk 119–145 (DOI: 10.1086/201450).
- Graf, Walter 1929. Eesti rahvalaulud 17-da sajandi alul. *Eesti Muusika Kuukiri* 4/5, lk 103–107; 6, lk 151–154.
- Graf, Walter 1933. *Über den deutschen Einfluß auf den estnischen Volksgesang*. Vienna (diss.).
- Graf, Walter 1974. Die vergleichende Musikwissenschaft in Österreich seit 1896. *Yearbook of the International Folk Music Council* 6, lk 15–43 (DOI: 10.2307/767723).
- Grenzstein, Ado 1963 [1888]. Vanavara korjamise asjus. Laugaste, E[duard]. *Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu. Valitud tekste ja pilte*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, lk 227–228.
- Grupe, Gerd 2015. Comparative (Ethno)Musicology: On the Cross-cultural Comparison of Musical Concepts and Performance Practices. Brunner, Anja & Gruber, Cornelia & Schmidhofer, August (toim). *Transgressions of a Musical Kind. Festschrift for Regine Allgayer-Kaufmann on the Occasion of her 65th Birthday*. Düren: Shaker, lk 13–22.
- Heinitz, Wilhelm 1931. *Strukturprobleme in primitiver Musik*. Hamburg.
- Herder, Johann Gottfried 1767. *Ueber die neuere Deutsche Litteratur. Erste Sammlung von Fragmenten. Eine Beilage zu den Briefen, die neueste Litteratur betreffend*. Riga: Hartknoch (Deutsches Textarchiv: https://www.deutschestextarchiv.de/herder_litteratur01_1767 – 09.04.2022).
- Herder, Johann Gottfried 1772. *Abhandlung über den Ursprung der Sprache*. Berlin: Christian Friedrich Voss. (Deutsches Textarchiv: https://www.deutschestextarchiv.de/herder_abhandlung_1772 – 09.04.2022.)
- Herder, Johann Gottfried 1773. *Auszug aus einem Briefwechsel über Ossian und die Lieder alter Völker*. Hamburg: Bode (http://www.uni-due.de/lyriktheorie/texte/1773_herder.html – 31.03.2022).
- Herder, Johann Gottfried 1779. *Volkslieder. Nebst untermischten andern Stücken. Zweiter Theil*. Leipzig: Weygandschen Buchhandlung (<https://archive.org/details/HerderVolkslieder177892Bde> – 09.04.2022).

- Herder, Johann Gottfried 1785. *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*. Zweiter Theil. Riga und Leipzig: Johann Freidrich Hartknoch (Deutsches Textarchiv: https://www.deutschestextarchiv.de/herder_geschichte02_1785/7 – 09.04.2022).
- [Hermann, Karl August] 1887. Eesti rahvalauludest. *Laulu ja mängu leht* 2, lk 9–10.
- H[ermann], K[arl] A[ugust] 1889. Eesti rahvawiisidest. *Eesti Üliõpilaste Seltsi album*. *Esimene leht*. Tartu, lk 225–231.
- Hiiemäe, Mall 1987. Herbert Tampere rahvakalendri ainestiku korraldajana ning uuri- jana. Hiiemäe, Mall (koost). *Kogumisest uurimiseni: artikleid Eesti Rahvaluule Arhiivi 75. aastapäevaks*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 181–190.
- Hiiemäe, Mall 1995. Herbert Tampere suundumused. *Vanavaravedaja* 2, lk 73–79.
- Hiiemäe, Mall 2003. Eesti Rahvaluule Arhiivi rajaleidmised. Jaago, Tiiu & Kõressaar, Enne (toim). *Pärimus ja tõlgendus. Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 50–60.
- Hiiemäe, Mall 2009a. Järelsõna. Hiiemäe, Mall (koost). Herbert Tampere. *Lauluväelised*. Eesti mõttelugu 85. Tartu: Ilmamaa, lk 428–438.
- Hiiemäe, Mall 2009b. Meenutades Herbert Tamperet. *Keel ja Kirjandus* 3, lk 237–240.
- Hill, Juniper & Bithell, Caroline 2014. An Introduction to Music Revival as Concept, Cultural Process, and Medium of Change. Bithell, Caroline & Hill, Juniper (toim). *Oxford Handbook of Music Revival*, lk 3–42.
- Hills, David 2017. Metaphor. Zalta, Edward N. (vast toim). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* Fall 2017 Edition (<https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/metaphor/> – 09.04.2022).
- Honko, Lauri 1998 [1990]. Folklooriprotsess. *Mäetagused* 6, lk 56–84 (DOI: 10.7592/MT1998.06.honko).
- Hornbostel, Erich Moritz v. 1905. Die Probleme der vergleichenden Musikwissenschaft. *Zeitschrift der Internationalen Musikgesellschaft* 7, lk 85–97.
- Hornbostel, Erich M. von 1910. Über vergleichende akustische und musikpsychologische Untersuchungen. *Beiträge zur Akustik und Musikwissenschaft* 5, lk 143–167.
- Hornbostel, Erich Moritz v. 2000a [1907]. Über den gegenwertigen Stand der vergleichenden Musikwissenschaft. *Das Berliner Phonogramm-Archiv. Sammlungen der traditionellen Musik der Welt. The Berlin Phonogramm-Archiv. Collections of Traditional Music of the World*. Berlin: Verlag für Wissenschaft und Bildung, lk 85–89.
- Hornbostel, Erich Moritz v. 2000b [1911]. Die Erhaltung ungeschriebener Musik. The Preservation of Unwritten Musik. *Das Berliner Phonogramm-Archiv. Sammlungen der traditionellen Musik der Welt. The Berlin Phonogramm-Archiv. Collections of Traditional Music of the World*. Berlin: Verlag für Wissenschaft und Bildung, lk 90–95.
- Hupel, August Wilhelm 1777. *Topographische Nachrichten von Lief- und Ehistland*. Zweyter Band. Riga: Johann Friedrich Hartknoch.
- Hurt, Jakob 1963a [1871]. Mis lugu rahva mälestustest pidada. Laugaste, E[duard]. *Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu. Valitud tekste ja pilte*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, lk 192–200.

Hurt, Jakob 1963b [1888]. Paar palvid Eesti ärksamaile poegadele ja tütardele. Laugaste, E[duard]. *Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu. Valitud tekste ja pilte*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, lk 202–210.

Jaago, Tiiu 1999. Rahvaluule mõiste kujunemine Eestis. *Mäetagused* 9, lk 70–91 (DOI: 10.7592/MT1999.09.rhl).

Jaago, Tiiu 2005. The Birth of Estonian-language Folklore Research. Kuutma, Kristin & Jaago, Tiiu (toim). *Studies in Estonian Folkloristics and Ethnology. A Reader and Reflexive History*. Tartu: Tartu University Press, lk 45–64.

Jaago, Tiiu 2019. Laulik tekstikesksetes regilaulu-uurimustes. *Keel ja Kirjandus* 8–9, lk 704–721 (<https://keeljakirjandus.ee/ee/archives/26152> – 09.04.2022).

Jaago, Tiiu & Köss, Tiia 1995. Fundamenta Estoniae novae. *Vanavaravedaja* 2. Tartu NEFA. Tartu, lk 115–127.

[Jannsen, Johann Woldemar] 1857. Veel nattuke Tallinna laulo piddust. *Perno Postimees*, nr 14, 2. X, lk 109–111.

Johler, Reinhard & Marchetti, Christian & Scheer, Monique 2019. *Doing Anthropology in Wartime and War Zones: World War I and the Cultural Sciences in Europe*. New York & Austria.

Kalkun, Andreas 2005. Herbert Tampere: on the problem of rhythm in the old Estonian folk song. Kuutma, Kristin & Jaago, Tiiu (toim). *Studies in Estonian Folkloristics and Ethnology. A Reader and Reflexive History*. Tartu: Tartu University Press, lk 275–287.

Kalkun, Andreas 2012. Kellele kuulub seto pärimus? Samuel Sommeri rahvaluulekogu loost ja retseptioonist. Sarv, Mari (toim). *Regilaulu müüdid ja ideoloogiad*. Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused, 29. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum & Tartu Ülikool, lk 179–252.

Kallas, Oskar 1902. *Übersicht über das Sammeln des estnischen Runen. (Sonderabdruck aus der Zeitschrift Finnisch-ugrische Forschungen II 1)*. Helsingfors: Drucerei der Finnischen Litteratur Gesellschaft, lk 8–41.

Kallas, Oskar 1921. Uuesti tööle! *Eesti Rahvaviiside Korjamine. Kaksteistkümnnes aruanne*. Tartu: Eesti Üliõpilaste Selts, lk 1.

Kallas, Oskar 1926. Algsõnaks [1925]. Eisen, M[atthias] J[ohann] & Krohn, K[aarle] & Alava, V[ihtori] & Kallas, O[skar] & Anderson, W[alter] & Grünthal-Ridala, V[illem] (toim). *Eesti rahvalaulud. Esimene köide: dr. Jakob Hurda ja teiste kogudest = Estonum Carmina popularia. Volumen primum: ex d:ris Jacobi Hurt aliorumque thesauris*. Tallinn: Eesti Kirjanduse Selts, lk V–XI.

Kallas, Oskar 1998. Eesti folkloorist [1923]. Tlk Kersti Unt. Aru, Krista (koost). *Artikleid Oskar Kallase elust ja tööst*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 266–280.

Kampmann, Mihkel 2016. *Eesti kirjandusloo peajooned*. Teine jagu. Näidete waral seletanud Mihkel Kampmann. Tallinn: G. Pihlaka kirjastus, 1921. E-raamat: Tartu: EKM Teaduskirjastus (<http://www.folklore.ee/ri/pubte/ee/kamp/Kampmann1921.pdf> – 31.03.2022)

Keller, Hans 1965–1966. Whose Fault Is the Speaking Voice? *Tempo* 75 (Winter), lk 12–17.

Kirschenblatt-Gimblett, Barbara 1998. Folklore's Crisis. *Journal of American Folklore* 111, lk 281–327 (DOI: 10.2307/541312).

- Kissel, Mihhail 1985. *Giambattista Vico [Elu ja looming]*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kruse, Friedrich 1846. *Ur-Geschichte des Esthnischen Volksstammes und der Kaiserlich Russischen Ostseeprovinzen Liv-, Esth- und Curland überhaupt, bis zur Einführung der christlichen Religion*. Moskau: F. Severin.
- Kutti, Selma & Loorits, Oskar & Tampere, Herbert 1935. *Valimik eesti rahvalaule*. Tartu: Loodus.
- Kuutma, Kristin & Jaago, Tiiu 2005 (toim). *Studies in Estonian Folkloristics and Ethnology*. Tartu: Tartu University Press.
- Köhler, Louis 1853. *Die Melodie der Sprache in ihrer Anwendung besonders auf das Lied und die Oper*. Leipzig: J. J. Weber.
- Lach, Robert 1924. *Vergleichende Kunst- und Musikwissenschaft, ihre Methoden und Probleme*. Wien und Leipzig: Höhler-Pichler-Tempsky A. G.
- Lach, Robert 1925. *Vergleichende Kunst- und Musikwissenschaft. Akademie der wissenschaften in Wien. Philosophisch-historische Klasse. Sitzungsberichte* 201. Band 3. Abhandlung. Wien & Leipzig: Höhler-Pichler-Tempsky A.-G.
- Lach, Robert 1929. Eesti Rahvalaulu arengulooline missioon. *Eesti Muusika Kuukiri* 1, lk 6–8.
- Lakoff, George & Johnson, Mark 1980. Conceptual Metaphor in Everyday Language. *The Journal of Philosophy*, Aug. 77 (8), lk 453–486 (DOI: 10.2307/2025464).
- Launis, Armas 1910. *Über Art, Entstehung und Verbreitung des estnisch – finnischen Runenmelodien*. Helsingfors: Drucerei der Finnischen Litteratur Gesellschaft.
- Launis, Armas 1930. *Eesti runoviisid = Estnische Runenmelodien = Mélodies runiques estoniennes*. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- Leichter, Karl 1930. Eesti runoviisid. *Muusikaleht* nr 5/6, lk 137–138; nr 7/8, lk 163–170.
- Leichter, Karl 1932. Rahvaviiside korjamisest Eestis. *Vanavara vallast. Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad* I. Tartu: Õpetatud Eesti Selts, lk 153–178.
- Levine, Donald N. 1995. The Organism Metaphor in Sociology. *Social Research* 62 (2), lk 239–265.
- Lizardo, Omar 2021. The Cognitive-Historical Origins of Conceptual Ambiguity in Social Theory. Abrutyn, Seth & Lizardo, Omar (toim). *Handbook of Classical Sociological Theory. Handbooks of Sociology and Social Research*. Cham: Springer.
- Lippus, Pärtel 2001. Herbert Tampere ja Tallinna konservatoorium. Hiiemäe, Mall & Labi, Kanni (toim). *Klaasmäel*. Pro Folkloristica VIII. Tartu, lk 94–100.
- Lippus, Urve 2002. Omakultuur ja muusika: muusika rahvuslikkuse idee Eestis I. Lippus, Urve (koost). *Rahvuslikkuse idee ja eesti muusika 20. sajandi algupoolel*. Eesti Muusikaloo Toimetised 6. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 7–77.
- Loorits, Oskar 1932a. Eesti rahvaluuleteaduse tänapäev. Olevase ülevaade ja tulevase töökava. *Vanavara vallast. Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad* I. Tartu: Õpetatud Eesti Selts, lk 7–34.
- Loorits, Oskar 1932b. Mõtteid ühe väitekirja puhul. *Kunst ja Kirjandus* 11, 2. mai, lk 1–2.

- Loorits, Oskar 1932c. *Eesti rahvausundi maailmavaade*. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- Loorits, Oskar 1935. Eesti rahvalaulude esteetilisest, psühholoogilisest ja kultuuriajaloolisest tagapõhjust. Kutti, Selma & Loorits, Oskar & Tampere, Herbert (koost). *Valimik eesti rahvalaule*. Tartu: Loodus, lk 120–130.
- Loorits, Oskar 1937. Uute ülesannete haarangul. *Rahvapärimeste Selgitaja* 2, lk 17–20.
- Loorits, Oskar 1940. Meie sisetööst ja välisabist. *Rahvapärimeste Selgitaja* 2 (9), juuli, lk 41–52.
- Loorits, Oskar 2000 [1938]. Eesti rahvalaulu elutundest. Runnel, Hando (koost). *Meie, eestlased*. Eesti mõttelugu 35. Tartu: Ilmamaa, lk 164–181.
- Lotman, Juri 1978. *Phenomen kul'tury. Trudy po znakovym sistemam* 10. Tartu: Tartuskii gosudarstvennyi universitet, lk 3–17.
- Lukas, Liina 2019. Eesti ja Läti luule süünd Saksa laulu vaimust. I. *Keel ja Kirjandus* 10, lk 761–774 (DOI: 10.54013/kk743a1).
- Maimets/Ross 2002 = Maimets, Kaire 2002. Vastab Jaan Ross. *Teater. Muusika. Kino* 10, lk 3–14.
- Merriam, Alan P. 1977. Definitions of “Comparative Musicology” and “Ethnomusicology”: An Historical Theoretical Perspective. *Ethnomusicology* 21 (2), mai, lk 189–204 (DOI: 10.2307/850943).
- Mufwene, Salikoko S. 2004. Language Birth and Death. *Annual Review of Anthropology* 33, lk 201–222 (DOI: 10.1146/annurev.anthro.33.070203.143852).
- Mugglestone, Erica & Adler, Guido 1981. Guido Adler’s “The Scope, Method and Aim of Musicology” (1885): An English translation with an Historico-Analytical Commentary. *Yearbook for Traditional Music* 13, lk 1–21 (DOI: 10.2307/768355).
- Männik-Kirme, Maris 2002. *Karl Leichter: Eesti muusikateaduse suurmees*. Tallinn: Sild.
- Müller, Cornelia 2008. *Metaphors Dead and Alive, Sleeping and Waking: A Dynamic View*. Chicago/London: University of Chicago Press.
- Nettl, Bruno 1964. *Theory and Method in Ethnomusicology*. New York: Free Press.
- Nisbet, Robert 1990 [1969]. *Social Change and History: Aspects of the Western Theory of Development*. New York: Oxford University Press.
- Oettingen, Arthur von 1866. *Harmoniesystem in dualer Etnwicklung. Studien zur Theorie der Musik*. Dorpat & Leipzig: W. Gläser.
- Ó Giolláin, Diarmuid 2000. *Locating Irish Folklore. Tradition, Modernity, Identity*. Cork University Press.
- Ó Giolláin, Diarmuid 2014. Narratives of Nation or of Progress? Genealogies of European Folklore Studies Source. *Narrative Culture* 1 (1) (kevad), lk 71–84 (<https://digitalcommons.wayne.edu/narrative/vol1/iss1/5> – 09.04.2022).
- Oras, Janika 2017. Laulik jutustab laulikust. Marie Sepa elulooesitused suulise ja kirjaliku kultuuri piiril. *Keel ja Kirjandus* 8–9, lk 634–650.
- Pajusalu, Karl & Hennoste, Tiit & Niit, Ellen & Päll, Peeter & Viikberg, Jüri 2018. *Eesti murded ja kohanimed*. 3. kohendatud ja täiendatud trükk. Toim Tiit Hennoste. Tartu: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts.

- Paukson, H[arald] 1930. Eesti rahvalaulu ettekande-rütmist. *Looming* 4, lk 433–448.
- Pegg, Carole & Myers, Helen & v. Bohlman, Philip & Stokes, Martin. *Ethnomusicology* (https://hugoribeiro.com.br/biblioteca-digital/Pegg-Ethnomusicology-New_Grove.pdf – 08.04.2022).
- Percy, Thomas 1765. *Reliques of Ancient English poetry*. Consisting of old heroic ballads, songs, and other pieces of our earlier poets; together with some few of later date. London: Dodsley.
- Puhkason, Jaan 1937. Jakob Tammest. *Õpilasleht*, nr 14, 27. jaanuar, lk 10.
- Pulst, August 2014 = Sildoja, Krista (koost). *Äratismäng uinuvale rahvamuusikale. August Pulsti mälestusi*. Tallinn: Eesti Teatri- ja Muusikamuuseum: SE & JS.
- Põldmäe, Rudolf 1932. Tähelepanekuid tänapäevasele rahvaluule kogumismatkalt. *Vanavara vallast. Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad* 1. Tartu: Õpetatud Eesti Selts, lk 179–194.
- Põldmäe, R[udolf] 1941. Vana Kannel IV. Karksi vanad rahvalaulud I. Toimetanud Herbert Tampere. *Eesti Keel ja Kirjandus* 3, lk 235–237.
- Põldmäe, Rudolf & Tampere, Herbert 1938. *Valimik Eesti rahvatantse*. Tartu: Eesti Rahvaluule Arhiiv.
- Pärtlas, Žanna 2004. Muusikaanalüüs etnomusikoloogias. Ross, Jaan & Maimets, Kaire (toim). *Mõeldes muusikast: sissevaateid muusikateadusesse*. Tallinn: Varrak, lk 448–475.
- Randalu, I[valo] 2016. Wirkhaus, Adalbert. *Eesti Entsüklopeedia* (http://entsyklopeedia.ee/artikkel/wirkhaus_adalbert3 – 09.04.2022).
- [Raud, Märt] 1912. = Md. 1912. Üks vanameelne ettepanek laulusõpradele. *Postimees*, 13. august, nr 185, lk 1.
- Reiman, V[illem] 1916. J. W. Jannseni elutöö. *Eesti Kirjandus*, lk 141–173.
- Reiman, Villem 2008 [1908]. Kas meie ka jõuame? Runnel, Hando (koost). *Mis meist saab?* Tartu: Ilmamaa, lk 355–361.
- Riede, David 1989. Transgression, Authority, and the Church of Literature in Carlyle. McGann, Jerome J. (toim). *Victorian connections*. Charlottesville: The University Press of Virginia, lk 88–120.
- Ross, Jaan 2001. Kommentaare eesti runolaulu mõnede varaste noodistuste juurde. Jaago, Tiiu & Sarv, Mari (toim). *Regilaul – keel, muusika, poeetika*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 83–94.
- Ross, Jaan 2012. On Estonian recordings made in German prisoner-of-war camps during World War I. Ross, Jaan (toim). *Encapsulated Voices: Estonian Sound Recordings from the German Prisoner-of-War Camps in 1916–1918*. Köln & Weimar & Wien: Böhlau Verlag, lk 41–57.
- Ross, Jaan 2018. Viini salvestised ja Berliini salvestised. *Keel ja Kirjandus* 12, lk 1004–1006 (<https://keeljakirjandus.ee/ee/archives/26001> – 09.04.2022).
- Rüütel, Ingrid 1984. Herbert Tampere rahvaviiside kogujana ja publitseerijana. *Teater. Muusika. Kino* 6, lk 65–73.
- Rüütel, Ingrid 1987a. Herbert Tampere elust ja rahvamuusika alasest tegevusest. *Muusikalisi lehekülgi* IV. Tallinn: Eesti Raamat, lk 121–130.

- Rüütel, Ingrid 1987b. H. Tampere teaduslike tööde bibliograafia. *Muusikalisi lehekülgi* IV. Tallinn: Eesti Raamat, lk 131–134.
- Rüütel, Ingrid 2012. *Eesti uuema rahvalaulu kujunemine*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.
- Saar, Mart 1929. Cyrillus Kreek. 40. a. sünnipäeva puhul. *Muusikaleht* 12, lk 352–353.
- Saarlo, Liina 2008. Searching for Art and History in Folksongs. Bula, Dace & Rieuwerts, Sigrid (toim). *Singing the Nations: Herder's Legacy*. Trier: WVT Wissenschaftlicher Verlag (Basis; 4), lk 144–150.
- Sachs, Kurt 1962. *The Wellsprings of Music*. The Hague: Martinus Nijhoff.
- Sarv, Vaike 2001. Ideest teostuseni: paar aspekti eesti rahvaviiside kogumistöös. Krikmann, Luule & Kõiva, Mare & Salve, Kristi (toim). *Paar sammukest XVIII*. Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat. Tartu, lk 151–163.
- Sarv, Vaike 2002. Rahvaviiside kogumisest Eestis 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses. Lippus, Urve (koost). *Rahvuslikkuse idee ja eesti muusika 20. sajandi algupoolel*. Eesti Muusikaloo Toimetised 6. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 270–315.
- Schlegel, Christian Hieronymus Justus 1963 [1819]. [Eestlaste elust, lauludest ja tantsumängudest XVIII sajandil.] Laugaste, E[duard]. *Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu. Valitud tekste ja pilte*. Tallinn, lk 98–115.
- Schultz-Bertram 1857. *Baltische Skizzen oder Fünfzig Jahre zurück*. Zweites Bandchen. Zweite vermehrte auflage. Berlin: Dunker.
- Semper, Aurora 1940. Kontsert-aktus A. Virkhausi 60 a. *Postimees* 133, 20. mai.
- Siragusa, Laura 2015. Metaphors of language: the Vepsian ecology challenges an international paradigm. *Eesti ja Soome-Ugri Keeleteaduse Ajakiri* 6 (1), lk 111–137 (DOI: 10.12697/jeful.2015.6.1.07).
- Sodikoff, Genese Marie 2011 (toim). *The Anthropology of Extinction. Essays on Culture and Species Death*. Bloomington: Indiana University Press.
- Spitz, Lewis W. 1955. Natural Law and the theory is history in Herder. *Journal of the History of Ideas* 16 (4), oktoober, lk 453–475.
- Stumpf, Carl 1911. *Die Anfänge der Musik*. Leipzig: J. A. Barth.
- Särg, Taive 2005a. Rahvamuusika mõiste ja kontseptsiooni kujunemisest Eestis. Ojamaa, Triinu (koost). *Pärimusmuusikast populaarmuusikani. Töid etnomusikoloogia alalt* 3. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 13–48.
- Särg, Taive 2005b. *Eesti keele prosoodia ning teksti ja viisi seosed regilaulus* [Summary: Estonian Prosody and Words/Music Relationships in Old Estonian Folks Songs]. *Dissertationes Folkloristicae Universitatis Tartuensis* 6. Tartu: Ülikooli Kirjastus.
- Särg, Taive 2012. Eesti regilauluviisid ja rahvamuusika 20. sajandi alguse haritlaste vaates. Sarv, Mari (toim). *Regilaulu müüdid ja ideoloogiad*. Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 29. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, lk 73–142.
- Särg, Taive & Oras, Janika 2021. Regilaulu eripära ja elujõud. *Horisont* 6, lk 54–57.
- Zeiger, Juhan 1926. Meie muistsest prosoodiast. *Looming* 6, lk 607–617.

Zeiger, Juhan 1934. *Eesti rahvaviisid*. Monograafia = *Mé lodies populaires Estoniennes*. Eesti Lauljate Liidu väljaanne nr 63. Tallinn: Eesti Lauljate Liit.

[Tampere, Herbert] 1928a = H. –pere Õpetuseks kohtuskäijaile. Vanu rahvakombeid kohtuskäimise) üle. *Postimees* 288, 22. oktoober, lk 2.

[Tampere, Herbert] 1928b = H. –pere. Surmanuhtlus esivanemate “kriminaalkodeksis”. *Postimees* 316, 19. november, lk 4.

[Tampere, Herbert] 1929a = H. T. Rahvamuusikat jälgimas. *Postimees* 227, 23. august, lk 6.

[Tampere, Herbert] 1929b = H. –pere. Eesti rahva kalender. Küünlapäeva kombeid. *Postimees* 40, 10. veebruar, lk 9.

Tampere, Herbert 1930a. Vargad ja püha laps. *Eesti Kirjandus* 5, lk 235–244.

Tampere, Herbert 1932a. Lauljänese õhkamisest eesti rahvatraditsioonis ja kirjanduses. *Vanavara vallast. Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad* 1. Tartu: Õpetatud Eesti Selts, lk 59–116.

Tampere, Herbert 1932b. Lihaeit. *Vanavara vallast. Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad* 1. Tartu: Õpetatud Eesti Selts, lk 117–119.

Tampere, Herbert 1932c. *Tähelepanekuid rahvaviisidest ja rahvalaulude ettekandmisest lõunapoolses Lääne-Eestis*. Äratrükk koguteoset “Kultuuri ja teaduse teilt”. Tartu.

Tampere, Herbert 1934. Mõningaid mõtteid eesti rahvaviisist ja selle uurimismeetodist. *Eesti Muusika Almanak*. Eesti Akadeemilise Helikunstnike Seltsi väljaanne nr 1. Tallinn: Eesti Lauljate Liit, lk 30–38.

Tampere, H[erbert] 1933–1934. Eeslaulja ja koor setu rahvalaulude ettekandmisel. *Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat* 9/10. Tartu, lk 49–74.

Tampere, Herbert 1935a. *Eesti rahvaviiside antoloogia = Anthologia cantuum popularium Estonorum*. Tartu: I [Eesti Rahvaluule Arhiiv].

Tampere, Herbert 1935b. *Tekstimuutusi eesti rahvalaulude ettekandmisel*. Äratrükk koguteoset “Kaleviste mailt” (Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad III).

Tampere, Herbert 1935c. Eesti rahvalaulude kogumisest ja trükkitoimetamisest. Kutti, Selma & Loorits, Oskar & Tampere, Herbert (koost). *Valimik eesti rahvalaule*. Tartu: Loodus, lk 111–115.

Tampere, Herbert 1935d. Eesti rahvalaulude värsiehitusest, stiilivõttest, keelekujust ja viisidest. Kutti, Selma & Loorits, Oskar & Tampere, Herbert (koost). *Valimik eesti rahvalaule*. Tartu: Loodus, lk 115–120.

Tampere, Herbert 1937a. Eesti vana rahvalaulu rütmiprobleemist. *Looming* 2, lk 190–198.

Tampere, Herbert 1938a. *Vana kannel III. Kuusalu = Alte estnische Volkslieder aus dem Kirchspiel Kuusalu. I*. Eesti Rahvaluule Arhiiv Tallinn: Kultuurkoondis.

Tampere, Herbert 1938b. *Le bourdonisme et ses développements dans le chant populaire de l’Estonie de Sud*. Tartu [Äratrükk: Litterarum Societas Esthonica 1838–1938. Liber Saecularis. Õpetatud Eesti Seltsi Toimetused 30 (2). Tartu].

Tampere, Herbert 1939. Esimene soome-ugri rahvuslike teaduste uurijate kongress. *Rahvapärimeste Selgitaja* 7, lk 246.

- Tampere, Herbert 1941. *Vana kannel* IV. *Karksi*. Tartu: Teaduslik Kirjandus.
- Tampere, Herbert 1940a. Küsimusi rahvameditsiinist. *Rahvapärимuste Selgitaja* 2 (9), juuli, lk 69–72.
- Tampere, Herbert 1940b. Mõningaid küsimusi töötegemisest. *Rahvapärимuste Selgitaja* 2 (9), juuli, lk 72–73.
- Tampere, Herbert 1971. Kaks ettekannet eesti folkloristika ajaloost [: (1) 40 aastat Eesti Rahvaluule Arhiivi asutamisest. (2) Eesti Rahvaluule Arhiivi ja Kirjandusmuuseumi folkloristlikest uurimustest ja väljaannetest]. *Paar sammukest eesti kirjanduse uurimise teed. Uurimusi ja materjale* 7. Tartu, lk 183–199.
- Tampere, Herbert & Lippus, Urve (komment) 1988 [1938]. Burdonism ja selle arendusi Lõuna-Eesti rahvalaulus. *Muusikalisi lehekülgi* 5. Tallinn: Eesti Raamat, lk 146–155.
- Tampere, Herbert 2009. Hiimäe, Mall (koost). *Lauluväelised*. Eesti mõttelugu 85. Tartu: Ilmamaa.
- Tedre, Ülo 2015. Eesti rahvalaulus toimunud murrangust. Riimilise laulu teke 19. sajandil. *Mäetagused* 61 (3), lk 111–121 (DOI: 10.7592/MT2015.61.riim).
- Tobias, Rudolf 1913. Eesti muusika iseloomulik ilmend. *Eesti Kultura* II. Korraldanud V. Reiman. Tartu: “Postimehe” kirjastus, lk 180–190.
- Tylor, Edward 1920 [1871]. *Primitive Culture: Research into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art, and Custom*. London: John Murray.
- Valk, Ülo 2004. On the discursive foundations of Estonian folkloristics: a farmer’s field of vision. Kõresaar, Ene & Leete, Art (toim). *Everyday Life and Cultural Patterns*. Studies in Folk Culture 3. Tartu: Tartu University Press, lk 265–272.
- Vanavara vallast 1932. *Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad* I. Tartu: Õpetatud Eesti Selts, lk 153–178.
- Viidalepp, Richard 1969a. Herbert Tampere 60-aastane. *Emakeele Seltsi aastaraamat* 14/15 (1968/1969). Tallinn: Eesti Raamat, lk 295–297.
- Viidalepp, Richard 1969b. Herbert Tampere 60-aastane. *Keel ja Kirjandus* 2, lk 112–113.
- Viidalepp, Richard 1976. Herbert Tampere. 1. II 1909 – 19. I 1975. *Emakeele Seltsi aastaraamat* 21 (1975). Tallinn, lk 194–198.
- Väisänen, Armas Otto 1923. Eesti rahva vana laulumuusika. *Odamees* 5, lk 162–164.
- Wagner, Richard 1893 [1852]. *Opera und Drama*. Translated by William Ashton Ellis. The Wagner Library.
- Widder, Roman 2020. Vom Pöbel zum Populismus. *Merkur*, 24. november (<https://www.merkur-zeitschrift.de/2020/11/24/vom-poebel-zum-populismus/> – 09.04.2022),
- Wiora, Walter 1959. Der Untergang des Volkslieds und sein Zweites Dasein. *Das Volkslied Heute*. Musikalische. Zeitfragen VII. Kassel: Bärenreiter-Verlag, lk 9–25.

Summary

Journey to the living folk song: Development of Herbert Tampere's scholarly personality

Taive Särg

Senior Research Fellow

Estonian Folklore Archives, Estonian Literary Museum

taive.sarg@folklore.ee

Keywords: ethnomusicology, folk song, Herbert Tampere, Oskar Loorits, *regilaul*, traditional music

The article analyses the life and activity of Estonian ethnomusicologist and folklorist Herbert Tampere (1909-1975), as well as the research history of Estonian folk songs until 1945, also paying attention to the influence of the Estonian Folklore Archives and its head Oskar Loorits. The historical background to Tampere's activity is the establishment of independent statehood in Estonia (1919) after Estonians had existed as an ethnic minority group subjected to the ruling classes of other nationalities for hundreds of years. The scientific and cultural background is constituted by the development of European folkloristics and ethnomusicology and the increasing prestige of folk music and non-western music in Europe, which contributed to the rise of the cultural self-awareness of Estonians as a nation with oral lore different from Indo-European culture.

The approach is framed with the metaphor of life and death, which in Herderian way of thinking corresponded to the growth and fading of a nation and its creation. In the 1930s, Tampere brought into the discourse of the Estonian folk song, seemingly in opposition with the gradual fading of the living lore and complaining thereabout, a turn in writing about it, unexpectedly confirming that the folk song was alive.

The older folk song started to disappear from public use in the 19th century, when people lost interest in its performance and the newer European folk music style spread more widely. At the same time, they tried to overcome the national inferiority complex that had developed due to existence as a lower class, as well as the oral culture considered as a sign of backwardness, creating on the basis of folklore a new national-language and valuable European literary culture. To accomplish this, the old, evolutionally lower traditional culture had to be abandoned. Writings about the dying folk song helped to encourage people to collect folklore and create distance with the past. In the 20th century, with the development of Estonian national self-awareness and literary culture and the rise of the nation's self-esteem, and on the other hand the recession of Eurocentric and evolutionist way of thinking in the world of science, a new interest appeared in the structure and performance of the folk song, and it started to be increasingly appreciated and considered as living. Such changes in rhetoric indicate how reality is reflected subjectively, according to standpoints and circumstances.

Considering the fact that in the 19th-century social evolution theory folklore and literary culture were attributed to different development stages of a nation, the nation with low self-esteem, striving for literary culture in the 19th century, could be satisfied with the dead folk song, yet in the 20th century, in the light of new culture concepts, it could be declared alive again.

In summary it can be said that the following factors helped Tampere achieve a novel approach to folk songs in his research.

1. Tampere came from a talented and educated rural home, in which music and literature were appreciated and in whose neighbourhood different music styles were practised. His interests and skills were shaped by good education at schools with remarkable music teachers and an early contact with folklore collection at the Estonian Students' Society.
2. Good philological education from the University of Tartu and work at the Estonian Folklore Archives, becoming familiar with folklore collections as well as other young folklorists and linguists, especially cooperation with Oskar Loorits, Karl Leichter, and Paul Ariste, added knowledge of newer research trends, such as ethnology and experimental phonetics. Maybe, paradoxically, the absence of higher music education, which would have directed the young man towards other music ideals, was positive in this respect.
3. The knowledge acquired of the methods and way of thinking in comparative music science provided a theoretical basis for understanding, valuing, and studying non-western music. Professional work was also supported by the development of sound recording and -analysis.
4. The immediate contact with living folk music already in his childhood and later on, when collecting folklore, elaboration of folk songs in the archives and compiling voluminous publications made this manner of expression more familiar. Tampere must have enjoyed the performance of at least some of the *regilaul* songs as he mentioned nice impressions and the need to delve deeper; also he recorded, studied, and introduced these songs to the public.
5. The heyday of national sciences and national ideals in the Republic of Estonia valued engagement in folklore as the basis of cultural identity. The first folk music reproductions appeared, such as folk dance movement and runic verse recitals at schools, which was why the issues of performance started to be noticed and studied. Oskar Loorits supervised the study and publication of the most Estonian-like (in his own opinion) folklore – folk songs – and it was probably also his influence that made Tampere study the problem of scansion, to systematize and study folk songs, and compile publications.

Taive Särg on Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi vanemteadur. Ta on lõpetanud Tartu Ülikoolis folkloristika eriala ning käsitleb rahvaluule, -viise ja rahvamuusika uurimislugu.

Taive Särg is Senior Research Fellow at the Estonian Folklore Archives of the Estonian Literary Museum. She graduated from the University of Tartu with a degree in folkloristics and her fields of interest are folk songs, folk tunes, and historical research of folk music.

taive.sarg@folklore.ee

Võit või lein? Venemaa 9. mai pidustuste kahemõttelisusest väiksest udmurdi külast vaadatuna

Eva Toulouze

Riiklik Ida Keelte ja Kultuuride Instituut Pariisis (INALCO)

professor, uurija

Tartu Ülikooli etnoloogiateadur

evatoulouze@gmail.com

Teesid: Igal aastal 9. mail tähistab Venemaa tohutu pidulikkuse ja paatosega võidupüha. Kui sügaval on selle paatose juured ja mida tähendab osalemine neis pidustustes inimestele tegelikult, on kaugelt raske hoomata. Tähelepanu väärib ka asjaolu, et sissedrillitud rivisammu ja riikliku paatose kõrval on nii mõnelgi pool külades saanud kombeks ühendada võidupüha tähistamine surnute kevadise mälestamisega üleüldse.

Märksõnad: 9. mai, lein, mälestamine, võidupüha

Käesoleva kirjutise inspiratsioon tekkis välitöödel, kui osalesin Venemaa väikeses külas 9. mai pidustustel. Selle artikli eesmärgiks pole kindlasti välja pakkuda paikapanevat ülevaadet sellest tähtpäevast. Neid leidub niigi, kaasa arvatud mõned värsked mitmekesised käsitlused (Brunstedt 2021; Hoffmann 2022), mille sünni kahtlemata aktiveeris pingeline rahvusvaheline olukord. Pigem oli minu idee lisada ainek ühele vähekäsitletud teemale selle laia valdkonna juures. Nimelt on senised käsitlused keskendunud pigem linnakeskkonnale, jälgides rituaale suuremates keskustes, suurtes linnades. Külas on seda aga vähe vaadeldud (Korolyova & Kolegova 2019: 260). Hiiglaslikus bibliograafias leiab ainult üks artikkel, mis resoluutselt fokuseerib tähelepanu küladele, just permikomi küladele (Korolyova & Kolegova 2019). Samas esineb külades spetsiifilisi jooni, mis kahtlemata väärivad käsitlemist: seal on kombeks saanud ühendada võidupüha surnute mälestamisega, seda enam, et ühes külas oli vanasti selle rituaali keskmeks püha Stefani kabel. Minu kogemus pärineb täiesti tavalisest udmurdi külast.

Refleksiivne sissejuhatus

Suurest sõjast on möödunud 75 aastat. Terve inimelu. Igal juhul on see piisav aeg, et vaid vähesed, väga vähesed mäletaksid isiklikult seda õudust, mille tõi inimestele Teine maailmasõda. Rohkem on neid, kes mäletavad oma raskest lapsepõlve. Haavade armistumiseks on möödunud piisavalt palju aega. Emotsioonid jõuavad selle ajaga maha rahuneda. Kui neil vaid lastakse maha rahuneda ja kui vaid lastakse haavadel armistuda.

Nende ridade autor ei kannu mingit isiklikku traumat seoses Teise maailmasõjaga. Minu vanemate vanemad elasid riikides, kus ei sõditud. Emapoolne vanaisa oli liiga vana, et teda võiduks sõjaväkke kutsuda. Ema oli sõja lõpus noor naine Itaalias, mis oli täis ameerika sõdureid, keda nähti vabastajatena. Nii et mul pole valulisi emotsioone. Siiski on oluline sellistest teemadest kirjutades täpselt määratleda enda eksplitsiitset, aga veel rohkemgi implitsiitset asendit, sest kahtlemata on osa minu vaatlustest sellest ajendatud.

Paljude silmis tähendas 1945. aasta kevad ühe õuduse lõppu. Vabastamine, nagu Prantsusmaal või Itaalias. Võit teiste jaoks, nagu Venemaal. Mõnedele hingamispaus. Aga sisuliselt ei ole seal midagi muud, kui üleminek ühest allutatuses teise. Nii oli see Eesti jaoks. Selle riigi jaoks, kus elan juba aastakümneid ja mis on mind lapsendanud. Või õigemini toimus vastastikune lapsendamine. Olen õppinud tajuma selle riigi elanike emotsioone, mis imbusid sisse seda kergemini, et mul endal polnud taustal mingit alternatiivset emotsionaalset kihti.

See tähendab, et minu jaoks on Teise maailmasõda lõpp kahemõtteline päev ja rõõm pole puhas. See on ühe õuduka lõpp, aga ka teise algus. Just emotsioonide kiht koos poliitilise manipuleerimise teadvustamisega ei luba mul kaasa minna patriootilise paatosega, mis valitseb Venemaal 9. mai paiku. Jah, tean küll, et Venemaa kannatas palju: miljonid surid, miljonid jäid tagalasse ning elasid vaesuses, näljas ja peaaegu orjastatuses, sageli lesed ja orvud. Mis siis takistab mul olemast empaatiline?

See, mis takistab, on reaalse valude ja traumade silmatorkav ja häbematu poliitiline ärakasutamine mitmel tasandil.

- Klassikaline vene messianismi taustal: püha Venemaa oma märtritega on päästnud maailma. Tõsi – idarinde avamine oli Hitleri-Saksamaa vastases võitluses kindlasti määrav tegur. Nagu sageli juhtub, on propagandistlikel argumentidel vaieldamatu alus.
- See viib patriootilise juubeldamiseni, mis avab ukse militarismile. See pole uus trend. Kuigi nõukogude propaganda on kasutanud ohtralt sõna “rahu”, tähtsustas see eelkõige sõjaväge, ja see kajastus realselt inimeste eludes.

- Tegelikult oli selle taga Venemaa elanike kannatuste ametlik ignoreerimine (Bernstein 2016: 425–426; Brunstedt 2021: 122; Konkka 2022: 90, 92, 94; Korolyova & Kolegova 2019: 259). Ametlikus diskursuses on oluline võidu, mitte kannatuste mälu.

See kõik intensiivistus viimasel aastakümnel. Nõukogude Liidu lagunemise tagajärjed osutusid ka lihtinimestele traumeeritavamaks, kui sageli arvatakse. Piirid tõmbusid kokku. Territooriumite kaotus, mis kaasnes impeeriumi osalise lagunemisega, tõi päevavalgele igaveseks arvatud võimu haavatavuse. Haavatavus on muidugi suhteline mõiste, piisab pilgust kaardile, et mõte Eestist kui Venemaale ohtlikust vaenlasest kõlaks absurdseks. Aga ei tohi ignoreerida sümbolseid aspekte, hirm allub mõistusele harva. Eriti kui hirmu pidevalt ülevalt poolt toidetakse. Selle haavatavuse raames omandab ka sõjaväeline dimensioon uue tähenduslikkuse.

See häirib mind alati, kui olen Venemaal. Ma olen häiritud, kui näen Iževskis skulptuure relvatöösturite auks või kui tõden, et neile on pühendatud lausa kirik. Ma pean pingutama, et aktsepteerida selle vastavust mu sõprade ja informantide tundlikkusele. Kõige lihtsam on muidugi keskenduda sellele, mis meid ühendab. Aga kui 2019. aastal otsustasin viibida Venemaal välitöödel mai alguses, ei saanud ma enam seda küsimusterangi vältida.

Kis'ton, ehk mälestamine

Ma tahtsin olla kohal mai alguses sellepärast, et siis toimuvad surnute kevadmälestamised. Udmurtidele on surnute mälestamine nende rituaalse elu keskne aspekt (Anisimov 2017). See pole silmatorkav, aga ta on olemas. Lisaks konkreetsetele isiklikele juhtumitele, kui mälestatakse hiljuti surnud sugulast, on kaks korda aastas, kevadel ja sügisel, üleüldised mälestamispäevad. Kõikide inimeste jaoks ja kõikidele surnutele mõeldes. Mitte kõik ei pruugi tähistada seda samal päeval; aga selleks on kindel ajavahemik. Ja kui on päev paika pandud, küpsetatakse midagi: tuleb valmistada midagi taignast, tuleb praadida või ahjus küpsetada, sest lõhn peab jõudma surnuteni (udm: *taba zyn pottõnõ* – tunda kuumaks aetud panni lõhna, Anisimov & Gluhhova 2020: 145). Lahkumutele tuleb välja panna natuke alkoholi ja natuke toitu. Vähemalt nii on oma surnuid 2020. aastal karantiini ajal mälestanud Tartus mu udmurdi tuttavad. Küsisin Skype'is oma udmurdi keele õpetaja käest, kes elab Iževskis, mida tema tegi. Kuna ta naine oli sel päeval töö, ostis ta kooki, aga teismeline tütar oli parasjagu kodus, ja tema oli küpsetanud. Nii et ka välismaal, samuti linnas, neid hetki markeeritakse. 2019. aastal tahtsin sõprade pere mälestuspäeva

kohapeal näha. Nad ütlesid, et mälestavad 8. mail. Läksin kohale. Mõni päev varem olime osalenud teises peres palju keerukamal tseremoonial, aga seda kirjeldatakse mujal (Anisimov 2021).

Mu sõbrad/informandid

Kui ma olen Baškortostanis, elan ühes peres, kellega oleme üksteist vastastikku “lapsendanud”.

Eelkõige sain tuttavaks naisega. Ta on praegu 49aastane ja tal on neli last. Abiellus 17aastaselt oma füüsikaõpetajaga, ka tema on udmurt, hiljem õppis naine Iževskis kaugõppes udmurdi filoloogiat. Ta kirjutab ka luuletusi, mida avaldatakse nii Baškiiria kohalikus udmurdikeelses ajakirjanduses kui ka Udmurdimaal, paljud tema luuletused on saanud lauludeks. Ta on varem töötanud kordamööda õpetaja ja ajakirjanikuna, praegu korraldab Baškortostanis kõiki udmurdi üritusi, ta on riigiasutuse Rahvaste Sõprus udmurdi referent, see tähendab, et ta on avaliku elu tegelane, kes vastutab kõikide udmurdi kultuuriürituste eest. Kuna ta elab külas, peab ta kanu, parte ja hanesid, paar aastat tagasi oli ka lehm, aga seitsaadik, kui nad loobusid lehmapidamisest, võtavad nad kevadel mullika, et liha saada. Muidugi on neil ka maja ümber oma aiamaa ja tükk maad, kuhu panna maha oma kartulid, sibulad, porgandid ja kapsad. Nii et neil on ka teine elu, taluniku elu. Kolm last on täiskasvanud ega ela kodus: vanim poeg elab Permis ja töötab naftatööstuses, ta on abielus; 2019. aastal õppisid vanem tütar Iževskis ja noorem Ufaas. Koju on jäänud vaid 14aastane pesamuna. Irinaga saime headeks sõpradeks ning koos kolleegi Nikolai Anisimoviga korraldasime juulis 2019 tema luulekogumiku avaldamise.

Irina abikaasa Mars on temast vanem, ta on traditsiooniline udmurdi mees. Lisaks tööle füüsikaõpetajana on ta olnud koolidirektor, ja juba kuus aastat juhib ta rajoonikeskuses ALMAVÜ (vn DOSAAF – Armee, Lennuväe ja Mere-laevastiku Abistamise Vabatahtlik Ühing) kohalikku filiaali. See on kaitseväega seotud ühiskondlik organisatsioon, mille peamine tegevus on sõidukursuste korraldamine. Nii tema kui ka tema naine on sügavalt patriootlikud ning ülimalt aldis kõigele, mis on seotud patriotismiga, kaasa arvatud ametlik diskursus. Muidugi on Marsi töö sellega seotud. Kuid ka Irinat paelub lapsest saadik kõik, mis on seotud sõjaväe ja sõjaväelastega. Talle meeldib vorm. Mars on ülimalt töökas ja kohusetundlik. Koduski teeb ta pidevalt tööd, kuid talle ei tuleks mõttessegi vahel naist aidata, naiste töid teeb ta ainult siis, kui naist ei ole kodus.

See on traditsiooniline udmurdi pere. Irina on oma pere ainus (lapsendanud) tütar, kolmteist aastat tagasi sooritas ta ema enesetapu. Vanematel, kes küll tüdarta armastasid, olid mõlemal alkoholiprobleemid. Isa jäi pärast naise

lahkumist üksi ja elab nüüd tütre perega, aga ta on selline mees, kes vajab teenijannat, ja kui pole naist, peab teda teenindama tütar. Marsil on kaks vanemat venda. Tema isa suri Marsi abielu esimestel aastatel ja Irina leinab teda praegugi südamest, sest äi oli talle palju õpetanud, ja teinud seda väga armsasti. Udmurdi peres vastutab vananevate vanemate eest noorim laps. Nii et minu välitööde ajal elas pere juures ka Marsi ema, kes on nüüdseks surnud. Ämma ja minia suhted polnud kunagi olnud pingelised, kuid ka mitte eriti lähedased. Toona oli ämm juba mõistust kaotamas ning sõltus miniast üha rohkem, tema kiindumus väljendus tugevamini kui kunagi varem.

Irina isa oli sõja aja laps. Pere oli vaene. Isa ema käis laste toitmiseks põldudelt varastamas. Isa sõjast tagasi ei tulnud. See tekitas tema ja abikaasa vahel pingeid, sest naise isa tuli tagasi. Emotsionaalne ebavõrdsus äratas peidetuid traumasid.

Tähistamine

Mälestamine osutus tagasihoidlikumaks kui oleksin oodanud. Laua ümber istusime neljakesi: Irina, Mars, nende poeg Emil ja mina. Tavaliselt vanakesed meiega ei söönud. Kui nad juhtusid söögikorra ajal mööda minema, kutsus Irina neid lauda, aga nad ühinesid meiega harva.

Muidugi oli Irina süüa teinud: nagu kord ja kohus, olid laual kahte tüüpi küpsetised. Esiteks *sängid*, toit, mis on tuntud kogu Volga alal, nii venelastel kui teistel rahvastel. Tegu on leivataignaga, mille peale määratakse kartuliputru ning pannakse siis ahju. Udmurdi traditsioonilises tares oleks *sängid* läinud otse leivaahju, mis on tavaliselt köögi keskel. See pere ostis aga maja umbes 20 aastat tagasi ja endised omanikud olid ahju asendanud gaasipliidiga. Teiseks oli Irina valmistanud pärmipannkooke (*taban'*), mida tehakse põhimõtteliselt samuti ahjus, aga tänapäeval ka panni peal, nagu seda teevad kõik udmurdid, kas elavad linnas.

Laual oli ka mune ja pitsid kõikidele täiskasvanutele. Pererahvas teatas, et varsti Mars täidab need ja annab igapähele. Irinal on alkoholiga keerulised suhted: ta vanemad jõid (tema isa joob ikka veel) ja Irina ei ole tahtnud üle võtta udmurdi naiste ülesannet valmistada ise samakat. Mars pole seda õppinud, nii et nende laual on tavaliselt poeviin, kui just sõbrad neile puskarit ei kingi. Sel õhtul me lihtsalt sõime koos seda, mis Irina oli valmistanud.

Tegelikult valmistusid nad järgmiseks päevaks, 9. maiks. Nagu ma sissejuhatuses vihjasin, häirib see tähistamine mind paljuski. Mu sõbrad andsid mulle valida: kas minna koos Marsiga rajoonikeskusesse või jääda Irinaga külla ja osaleda külapidustustel. Otsustasin jääda külla. Koos udmurtidega.

Aga selleks pidi ju valmistuma... Alates 2011. aastast marsivad kogu Venemaal täiskasvanud ja lapsed 9. mail sõjas surnud omaste fotodega rongkäigus, mis kannab nime "surematu polk" (Gabowitsch 2020a; Arhipova & Doronin *et al.* 2017 jms). Mind huvitab mitte selle ürituse propagandistlik iseloom, vaid igapäevane emotsionaalne tajumine seestpoolt: tegelikult on see üritus tavaliste inimeste välja mõeldud ja alles pärast viidud üle ametikumale tasandile (Gabowitsch 2020a; Arhipova & Doronin *et al.* 2017). Seega on huvitav eristada kahte kihti – riigivõimu püha ühelt poolt ning rahva mälestust sõjast teisalt (Korolyova & Kolegova 2019: 259). Minu kogetu näitab nii nende põimumist kui ka vastuolu.

Emil valmistab plakati oma isapoolsest vanavanaisast, keda ta pole kunagi tundnud. Aga kodus õhtul räägiti temast ja vanemad meenutasid teda, andes nõnda lapsele edasi perepärimust.

Järgmine päev töötas tulla pikk: hommikul avalikud pidustused, pärast lõunat kalmistute külastamine, õhtul külaskäik Marsi vendade juurde – ta tahab mulle tutvustada tervet peret.

Irina seletas lapsele püha Georgi lindi tähendust. See on kõige relevantsem mäletamissümbol (Litshenko & Golovashina 2019: 107; Gabovitsh 2020a; Gabovitsch 2020b; Arhipova & Doronin *et al.* 2017: 94, 105, 109), kuigi selle algupärasele semantikale on lisandunud uued elemendid, nii et Georgi lint on nüüdseks muutunud vene poliitika toetamise sümboliks (Gabovitsh 2020a). Irina selgitas pojale, miks peab tundma uhkust oma kodumaa ajaloo üle. Ta küsis minu käest, kas ma tahan seda linti järgmisel päeval kanda. Embasin teda ja vastasin, et see puudutab tema kodumaa ajalugu, mitte minu oma. Ja kuigi ma mõistsin, et nad tahtsid olla selle üle uhked, ei saanud ma sellega ühineda, ja mitte ainult seetõttu, et ma pole venemaalane. Mul ei oleks mingit probleemi kanda midagi, mis on seotud Eestiga... Asi on selles, et minu silmis pole see patriotism puhas. Selle on määrinud lindi ärakasutamine vene ekstremistide poolt Ukrainas. Ja Venemaa, vene võimu ajalugu on minu silmis ka stalinlike repressioonide ajalugu, mis on hävitanud udmurdi haritlaskonna ja maaelu. Irina leppis minu vastusega. Ma tean, et nende meelest ei viita see sümbol konkreetsele tänapäeva poliitilisele võimule, vaid millelegi immanentsemale, igavesele Venemaale, mis neid puudutab. Asjaolu, et seesama Venemaa lämmatab ja püüab hävitada nende rahvast, jääb teise dimensiooni, mis on olemas nende teadvuses, aga ei ristu selle transtsendentse olemusega.

9. mai: ametlikud pidustused

Nii et rajoonikeskuse hüperametlikel pidustustel mina ei osale. Ma ei usu, et nad oluliselt erinevad sellest, mis toimub Moskvas, välja arvatud mastaap.

Mind huvitab rohkem, mis toimub külas. Mälestuste kinnitamise ja tähistamise tseremoonia eesmärk oli juba 1945. aastal paika pandud: sellel oli keskne koht välistele väljakutsetele vastamises, Nõukogude süsteemi legitimeerimisel ja ühiskonna mobiliseerimises majanduse taas ülesehitamisse (Brunstedt 2021: 91, 96). Veel olulisemana tõusid need eesmärgid päevakorda siis, kui toimus põlvkondade vahetus ja kui võimul tuli kaasata inimesi, kel puudus sõja valus kogemus (Brunstedt 2021: 159–164, 182–184). Viimasel kahekümnel aastal, Putini administratsiooni all, peavad pidustused inimeste emotsioone ära kasutades kandma sõnumit, et Venemaa, võitjate riik, on võimas ja jääb võimsaks (Litshenko & Golovashkina 2019: 102). Putinile on oluline ühendada sõjamälestuste abil väga erinevad inimesed (rahvuselt, etnilisuselt, religioonilt) jagamatuks vene natsiooniks (Hoffmann 2022: 2). On isegi mainitud sõja ja sõjakangelaste kultuse sarnasust religiooniga (Dahlin 2018: 28; Konkka 2022: 98). Seega on tegu ülimalt poliitilise rituaaliga, mille ulatust selles osalejad ei pruugi tajuda.

Esimesena lahkub kodunt väike Emil oma koolivormi ja plakatiga. Siis suundunud kooli poole mina. Pidustused toimuvad kooli juures, kus on mälestusmärk küla surnutele, sõduri skulptuur ja nimekiri surnud külaelanikest (rohkem kui 150). See meenutab mulle suure sõja (esimese maailmasõja) surnute nimekirju kõikides Prantsusmaa külades. Ma ehk ei taju lõpuni, kuid võrd oluline on peredele see, et kadunud poisi nimi on kirjas: mõnes kohas asendab see nimi hauda (Korolyova & Kolegova 2019: 264). Algklassilastel on seljas koolivorm: poistel mustad püksid ja valge triiksärk, mõnel jope ja vest; tüdrukutel must kleit, valged sukkipüksid ja valge pitsist põll (mõnel ka valge lint juustes), suurematel must seelik, valge triiksärk ja must lips. Paljud poisid kannavad vene sõjaväe mütsi. Suured poisid on rietatud sõjaväestiliselt.

Olen kohal ammu enne algust ja näen, kuidas inimesed jõuavad kohale. Vanemaid inimesi on palju. Nende hulgas on selle ja ümberkaudsete külade ohvripapid, kellega oleme nüüd head tuttavad. Kõikidel on medalid ja ordenid. Paljud (umbes pooled kohalolijast) kannavad püha Georgi linti. Meeste pead on kaetud ja tundub, nagu oleksid nad palvusel, sest udmurdi palvusel peavad kõik pead olema kaetud. Ametlik osa algab nelja inimese sõnavõtuga: kaks naist ja kaks meest, kohaliku administratsiooni juht, kelle alluvuses on neli udmurdi küla, rahvusliikumise aseesinaine, kes on ka veteranide esindaja, koolidirektor ja Irina, kes on udmurdi ajaloo- ja kultuurikeskuse juht.

Pidulik tseremoonia algab. Monumendi paremal pool on lipud, monumendi ees kaks sõjaväevormis gümnaasiumitüdrukut, monumendi mõlemal pool valves kaks püssiga poissi, nende ees neli sõnavõtjat. Koolidirektor on täis sõjaväevormis. Teised on tsiviilriietuses. Kolm noormeest marsivad monumendi poole sõjaväesammul, kaks on püssidega, kolmandal on käes tõrvik, millega ta süütab sõduri kuju ees mälestustule.

Foto 1. Hetk ametlikult võidupüha tähistamise tseremoonialt Baškortostanis.
Eva Toulouze'i foto 2019.

Algavad kõned. Mind huvitavad alati sõnad, mida nendel puhkudel öeldakse. Muidugi on need konventsionaalsed, kuid milline on sõnum, mida need edasi annavad? Nii et ma kuulan. Kaks sõjaväevormis tüdrukut avavad ürituse vene keeles mingi luuletusega, mis räägib kauaoodatust võidust. Pärast tuleb vene hümn.

Esimene sõnavõtja on administratsioonijuht Nikolai Vladimirovitš Rahimjanov. Ma tunnen teda hästi esimesest aastast, mil ma siin käisin: ta on udmurdi ajalooõpetaja, väga malbe ja meeldiv inimene. Ta esineb vene keeles. Ta väljendab kahetsust, et tema küladesse pole enam jäänud sõjaveterane; aga loodab, et see võimaldab anda õigustatult au tagalasse jäänutele, kellest piisavalt ei räägita. Tema sõnad mind ei häiri, ma saan temast aru ja tunnen, kuidas nendel pinkidel, kus ma istun koos vanemate meeste ja naistega, lähevad need sõnad hinge. Jah, see on just nende pidu, kes on olnud lapsed ja teismelised sõjaajal. Ma mõtlen Irina isale, kes mõni päev tagasi oli hakanud rääkima mulle oma elust. Ma lindistasin teda. Ta rääkis, kuidas kohtus viimati isaga saunas, isa teadis, et ta ei tule tagasi või kartis seda. Irina isa rääkis oma ihast süüa leiba, kui ta haistis leiva lõhna jõukamatest majadest. Tõepoolest sõjakangelaste lugudes unustatakse tagalakannatused. Nikolai Vladimirovitš seletab, et see on oluline pidu, sest see meenutab kaotusi jaalandusi. Ta ei räägi võidust. Ta räägib kannatustest. Seega läheb ta – teadlikult või mitteteadlikult – vene võimude praktika vastu. Inimeste tunded on neile kasulikud kui emotsionaalne uks, mis tagab juurdepääsu inimeste mõtetesse ja võimaldab neile sisendada põhisõnumit: me oleme tugevad, me saame vaenlastest jagu!

Tema järel võtab sõna Tatjana Nikolaevna Šajbakova, kes oli ajaloo-kultuurikeskuse juht enne Irinat. Nüüd on ta pensionil, aga jätkab tegutsemist kodanikuühendustes, nagu veteranide ühenduses. Tema räägib udmurdi keeles, aga ma saan sellest piisavalt aru. Ta räägib kevade vastuvõtmise rõõmust ja kurbusest, et sõjaveteranid surevad üksteise järel. Mälestamine ei ole eilse päevaga otsas. Meenutatakse iga pere surnuid. Koolidirektor ei ütle udmurdi keeles suurt midagi, ta vaid õnnitleb selle tähtsa päeva puhul. Siis võtab udmurdi keeles sõna Irina, kes tänab vanemaid nende töö eest ja palub, et lapsed ei unustaks oma surnuid. Võidust ei räägita. See sõna lihtsalt ei kõla.

Mida need kõned mulle ütlevad? Eelkõige seda, et neil pidustustel minu ümber olevaid inimesi ei kõneta võidurõõm, vaid makstava arve julmus. Kui inimesed kogunevad, kui kaheksakümneaastased tulevad kohale, siis sellepärast et see on neile võimalus meenutada raskeid aegu ja seda, et nad on ellu jäänud. Seda räägivad spontaansed kõned. Võidupüha on tähtis, sest see on surnute mälestamine. Mitte nagu permikomi külades, kus korraldatakse eraldi mälestamisrituaale. Kohaletulemine ongi siin mälestamisrituaal. Need inimesed rääkisid südamest, nende endi emotsioonide põhjal, ehk tajumata, et nende sõnad räägivad riigi prioriteetide vastu: negatiivseid aspekte ei tohi ometi välja tuua, tuleb rääkida vaid sellest, et sõda ongi “meie võit”.

Samal ajal jutustavad ettekirjutatud sõnad teist lugu. Need sõnad, mida loevad ette vormis koolitüdrukud, mida väga väikesed lapsed ütlevad peast. Neid on seitse, viis tüdrukut kahe poisi vahel, kes loevad sõnu, mis pole nende omad. Nad püüavad lugeda paatosega, sõnadele vastava paatosega. Seda kunstlikumalt need kõlavad. Aga kindlasti tuleb lugeda seda kommentaari sissejuhatuses meenutatu valguses. Nemad räägivad tõepoolest rahva kauaoodatud võidust. Muidugi vene keeles.

Siis tulevad sõjaväelisel marsisammul neli gümnaasiumiõpilast, kolm poissi ja üks tüdruk, lillekimbuga. Kahel poisil on käes püss. Nad panevad kimbu maha ja tervitavad sõjaväe moodi. Kõik tõusevad püsti ja jäävad minutiks wait.

Siis lähevad noored üritusejuhid üle udmurdi keelele. Kõik on neil ette kirjutatud. Esimene neist räägib suurest võidust, tema hääl väriseb. Teine räägib ka võidust, aga nüüd sellest võidust, mida igauks on saavutanud. Need kõned on pompoossed. Ma saan aru, et ka stiilis valitsevad traditsioonid. Meie silmis, mida loomulikult, seda veenvam. Aga udmurdi sõbrad on kurtnud Tartu Ülikooli üritustel, et nad tunnevad puudust pidulikkusest, sellest pidulikkusest, mis minu silmis on kunstlik... Nii et olgu pealegi.

Üritus jätkub sõjaväeliku paraadiga. Õpilased marsivad klasside kaupa ümber kooli. Alguses kõnnivad nad loomulikult, igauks oma sõjas surnud sugulase plakatiga. Siis reastutakse ümber ja hakatakse marssima rivisammul, lauldes “Katjušat” (väga kuulus vene laul tüdrukust, kes ootab armastatud

sõdurit). Tundub, et see on muutunud omamoodi tsiviil-sõjaväeliseks hümniks. Kõik see kõneleb ühiskonna militariseerimisest: see on viis samastuda nende inimestega, kellele tahetakse au anda, rituaal muutub performatiivseks (vt Arhipova & Doronin *et al.* 2017: 95: “me mitte ainult ei ole solidaarsed nendega, kes võitlesid maailmasõjas, me muudame ennast selliseks ‘nagu nemad”). Ka võib sellest välja lugeda sõnumit, mida sõja mäletamine on alati edasi andnud: noorte identiteeti kinnitatakse vastavalt traditsioonilistele soo rollidele, poiste oma sõdurina, tüdrukute rolli emana (Hoffmann 2022: 107). Ja kas pole see kaval ettevalmistus sisendamaks noortele sõjalist mõtteviisi?

Pärast viimast tiiru ümber kooli tormavad kõik tänavale ja moodustavad “surematu polgu”, mis hakkab marssima läbi küla. Mina nendega ei marsi. Jään paigale, suhtlen tuttavatega. Siiski märkan koolieelikuid, kes jäävad kooli ette mängima. Nad ahvivad vanemaid lapsi. Mõned on sõjaväelaslikes riietes. See on üks kanooniline viis samastuda “võitjate põlvkonnaga” (Arhipova & Doronin *et al.* 2017: 96). Nad imiteerivad vanemate õpilaste sõjaväe sammu. See on alles mäng. Aga kas ka süütu?

Pärast “surematu polgu” tagasitulekut toimub korrakohane kontsert kultuurimajas. Meie sinna ei lähe, sest meil on oma programm. Me peame külastama kaht kalmistut.

9. mai: kalmistute külastamine

Neid kahte tegevust ei saa käsitleda eraldi. Minu jaoks on need sama ürituse kaks tahku. Eriti pärast neid kõnesid. Me ei ole ainsad kalmistul käijad. 9. mail on kalmistu kokkusaamiste koht. Minu jaoks on see eriti tähtis, sest mu sõbrad tahavad mind tutvustada oma peredele. Ma pole kunagi kohtunud Marsi isa või Irina emaga, aga nüüd on aeg käes.

Eelkõige läheme Starokalmijarovo kalmistule. See on esimene küla, kus Irina ja Mars elasid, nüüd elavad seal veel Marsi vennad. Sellel kalmistul on teistega võrreldes üks eripära: paljude haudade juures (mitte kõigi) on sisseehitatud väike lauake ohverduste jaoks. Ja nüüd ongi õige päev. Kalmistu on inimestest tulvil ning surnud on saanud au ja toitu. Sellist mälestamisvormi praktiseerivad udmurdid ammu ajast: nad panevad toidu tükke kas haua peale või sellele lauakesele. Seda kommet nimetatakse *kujas'kon*. Irina puhastab Marsi isa hauda, mille ümber on metallist tara ja mida kaunistavad kunstlilled. Meil oli kaasas puskar ja küpsetisi, mida Irina oli eelmisel päeval valmistanud. Igahel on neist natuke kilekotis ja me pudistame seda Marsi isa, Sabirjan Samigulovi haua peale. Irina räägib surnuga ja tutvustab mind.

2a

2b

Fotod 2a ja 2b. Surnute mälestamine Starokalmijarovo kalmistul.
Hauale puistatakse toitu lahkunule. Eva Toulouse'i foto 2019.

Sotsiaalne elu on aktiivne: tuttavad ja endised naabrid tulevad Samigulovi haua juurest läbi ja puistavad sinna leivatükke. Nad pööravad seda tehes käe väljapoole, nagu on sünnis teha suheldes surnutega. Joome pitsi samakat ja pakume ka surnule. Käime enne auto juurde naasmist kalmistul ringi, nõnda avastangi need lauakesed, millest olin kuulnud. Irina ja Mars puistavad toitu teiste tuttavate surnute haudadele. Kalmistu on otse tee ääres. Tee teisel poolel, mitte otse, aga umbes 500 meetri kaugusel, on teine selle küla omapära – ammu

maha jäetud kalmistu, mida kutsutakse nimeta kalmistuks¹ (Anisimov 2017: 351). Enne oli neid paljudes kohtades, nüüd neid enam ei kasutata. Sinna maeti surnult sündinud lapsed, kes olid surnud enne kui jõuti neile nimi panna, aga ka enesetapjad, võõrad, isegi tapetud ja tapjad.

Foto 3. Starokalmijarovo kalmistul on hauaplatsi piirdesse paigaldatud lauake, kuhu panna ande lahkunutele. Eva Toulouze'i foto 2019.

Foto 4. Nimeta kalmistu Starokalmijarovo külas. Eva Toulouze'i foto 2019.

Istume autosse ja jätkame oma teed. Sõidame mööda minu pererahvale hästi tuttavat teed, mis ühendab mehe küla naise külaga. Kuigi Irina ema suri selles külas, kus nad nüüd elavad, nende vastasmajas, on ta ikka maetud oma külla. Sinna me lähemegi.

Kalmistu asub ilusas kohas: mäe otsas, kust avaneb väga ilus vaade nii nende küla (Verhnebaltatševo) kui ka kahe naaberküla (Dubovka ja Nižnebaltatševo) peale. Rahvast on vähe, arvatavasti on käidud varem. Irina räägib pikalt oma emaga, kellega ta oli väga lähedane. Ma imestan, lugedes naise hauakivilt: Huzieva. Tean, et Irina neiupõlvenimi on Huziahmetova. Kuhu see nimi kadus? Irina on minu küsimusest veidi häiritud: ta peab tunnistama, et isa otsustas raha kokkuhoiuks nime lühendada, et hauakivi eest vähem maksta. Neil on mõttes lasta teha uus kivi, nüüd tütre algatusel, aga raha pole nende peres iial piisavalt ja surnud on alati viimased, kelle peale seda kulutatakse. Nad paluvad, et ma pildistaks neid ema haulal ja Irina tahab teha ka pildi minust tema emaga.

Õhtul naaseme Starokalmijarovo külla koos Marsi emaga, et külastada Marsi vendi, kes oma emaga ilmselt eriti ei suhtle. Aga see on teine lugu.

Mina soovisin keskenduda sellele, kuidas ülimalt poliitiline tähtpäev laiemas perspektiivis langeb väga täpselt kokku elanikkonna emotsioonidega, mis on sootuks erineva sisuga. Ja seda kasutab võim täiel määral.

Foto 5. Irina ja Mars Irina ema haulal 9. mail 2019. Eva Toulouse'i foto 2019.

Soovisin jagada mõtteid, mis mul nende tähistamiste käigus tekkisid. Esiteks on udmurtide side oma lähedaste ja ka kaugemate esivanematega väga tugev ja emotsionaalne. Irina on öelnud, et ta “räägib emaga” peaaegu iga päev. See protsess on katkematu ja see jätkub, kui ta külastab ema hauda. Oleks täiesti asjakohane uurida lähemalt udmurtide esivanemate kultust ja selle väljendumist tänapäeval. See tava on nii sügavalt juurdunud udmurtide tajusse, et see tekitab raame, millesse mahuvad ka sellised aspektid, mil pealtnäha sellega sidet ei ole. Nendel seostub nn Suur Isamaasõda kahtlemata kannatustega. Kannatused rindel, surmad, kannatused tagalas. Ametlik võidu tähistamine on riigi seisukohalt nende kannatustega seotud vaid kaudselt. Aga udmurtidel on see raam, mis annab “pidustustele” oma mõtte. Riik pole tahtnud kannatusi esile tõsta ja riik räägib nende laste päheõpitud tekstide kaudu võidust ja võitjate hiilgusest. Aga see jutt tõlgitakse automaatselt pisarate keelde. See ei tähenda, et deklameerivatele lastele ja marssivatele noortele jääb ametlik diskursus mõjuta. Kui palju ta neid mõjutab või mõjutab, näitavad järgmised aastad ja juba käesolev kriis. Aga kui nad on udmurdid, on nendesse sisse kodeeritud raam, mis aitab interpreteerida neid sõnu ja mõtteid inimlikumal viisil.

Kommentaar

¹ *Нумтэм уай* udmurdi keeles.

Kirjandus

Arhipova, Aleksandra & Doronin, Dmitrii *et al.* 2017 = Arkhipova, Aleksandra & Doronin, Dmitrii & Kirziuk, Anna & Radchenko, Daria & Sokolova, Anna & Titkov, Aleksei & Iugai, Elena. Voina kak prazdnik, prazdnik kak voina: performativnaia kommemoratsiia Dnia Pobedy. *Antropologicheskii Forum* 33, lk 84–126.

Anisimov, Nikolai 2017. “*Dialog mirov*” v *matritse kommunikativnogo povedeniia udmurtov*. Tartu: University of Tartu Press.

Anisimov, Nikolai & Gluhhova, Galina 2020 = Anisimov, Nikolai & Glukhova Galina. Pishcha v sovremennykh pominal’nykh praktikakh udmurtov. *Traditsionnaia kul’tura* 21 (3), lk 141–156.

Anisimov, Nikolai 2021. Vesennie pominki zakamskikh udmurtov: traditsii i sovremennoie bytovanie. *XIV Kongress antropologov i etnologov Rossii, Tomsk 6-9 iiulia 2021 g. Sbornik materialov*. Moskva-Tomsk, lk 237.

Bernstein, Seth 2016. Remembering war, remaining Soviet: Digital commemoration of World War II in Putin’s Russia. *Memory Studies* 9 (4), lk 422–436.

Brunstedt, Jonathan 2021. *The Soviet Myth of World War II Patriotic Memory and the Russian Question in the USSR*. Cambridge University Press (DOI: 10.1017/9781108595773).

Dahlin, Johanna 2018. Labour of love and devotion. The search for lost soldiers in Russia. Smith, Laurajane & Wetherell, Margaret & Campbell, Gary (toim). *Emotion, Affective Practices, and the Past in the Present*. New York: Routledge, lk 25–38.

Gabowitsch, Mihhail 2020a = Gabovich, Mikhail. Den' Pobedy: nastoiashcheie. *Kol'ta* 7.5.2020 (<https://www.colta.ru/articles/specials/24297-mihail-gabovich-den-pobedy-nastoyaschee> – 22.03.2022).

Gabowitsch, Mischa 2020b = Gabovich, Misha. Le 9 mai, Jour de la victoire. *Politika.io*, 9.5 (<https://www.politika.io/fr/article/9-mai-jour-victoire> – 22.03.2022).

Hoffmann, David L. (toim) 2022a. *The Memory of the Second World War in Soviet and Post-Soviet Russia*. New York: Routledge.

Hoffmann, David L. 2022b. Representations of gender in Soviet war memorials. Hoffmann, David (toim). *The Memory of the Second World War in Soviet and Post-Soviet Russia*. New York: Routledge, lk 107–130.

Konkka, Olga 2022. Teaching and remembering the Great Patriotic war in Soviet schools. Hoffmann, David (toim). *The Memory of the Second World War in Soviet and Post-Soviet Russia*. New York: Routledge, lk 86–106.

Korolyova, Svetlana & Kolegova, Oksana 2019. Memorial-kenotaf i chasovennii prazdnik: sel'skie kommemorativnie rituality Dnia Pobedy. *Fol'klor i Antropologija Goroda*. II, 1–2, lk 246–288.

Litshenko, Andrey & Golovashina, Oksana 2019 = Lichenko, Andrei & Golovashina, Oksana. “i znachit nam nuzhna odna pobeda...” Pamiat' o pobede v sovetskoj rossijskoj shkole. *Dialog so Vremenem* 67, lk 99–113.

Summary

Victory or mourning? Ambiguity of Russian 9 May celebrations as seen in a small Udmurt village

Eva Toulouze

Professor

National Institute for Oriental Languages and Civilizations (INALCO), France

Research Fellow in Ethnology

University of Tartu, Estonia

evatoulouze@gmail.com

Keywords: 9 May, mourning, commemoration, Victory Day

Each year on 9 May Russia celebrates Victory Day with great grandeur and pathos. However, it is difficult to realize from afar how deep the roots of this pathos are and what

Eva Toulouze

it actually means for people to participate in these celebrations. It is also worth mentioning that, besides drilled marching and national pathos, people in some villages are used to combining Victory Day celebrations with the spring commemorations of the dead.

Eva Toulouze on soomeugri keelte õpetaja ja professor Pariisi Riiklikus Ida Keelte ja Kultuuride Instituudis (INALCO) ning etnoloogiateadur Tartu Ülikoolis. Tema peamised uurimisobjektid on Venemaal elavate soomeugri rahvaste kultuur, kirjakultuuri tekkimine soome-ugri aladel ja metsaneenetsite kultuur.

Eva Toulouze is a teacher of Finno-Ugric languages and researcher at the Institute of Eastern Languages and Cultures (INALCO – Paris), and a researcher at the Department of Ethnology, University of Tartu, Estonia. Her main fields of interest are the cultures of Finno-Ugric peoples in Russia, the emergence of written culture in Finno-Ugric areas, and Forest Nenets' culture.

evatoulouze@gmail.com

Jumalad sõjas: jumalik toetus ja sõdade teoloogiline õigustamine muistses Anatoolias ja Põhja-Süürias

Vladimir Sazonov

Tartu Ülikooli Vana-Lähis-Ida uuringute kaasprofessor,
Eesti Kaitseväge Akadeemia vanemteadur,
Sisekaitseakadeemia teadur
vladimir.sazonov@ut.ee

Joanna Töyräänvuori

Helsingi Ülikooli muistsete Lähis-Ida impeeriumide tippkeskuse (ANEE)
dotsent
joanna.toyraanvuori@helsinki.fi

Teesid: Käesolevas artiklis käsitletakse muistse Anatoolia ja Põhja-Süüria kohta säilinud kiilkirjaallikaid, et uurida, kuidas on Hetiidi kuningriigi ja Põhja-Süüria kunagised valitsejad põhjendanud ja õigustanud sõdu ning millist toetust väidavad nad olevat jumalatest selleks saanud. Vaatluse all on hilispronksiaeg (umbes aastad 1500–1150 eKr), mil selles piirkonnas leidis aset palju hävitavaid sõdu. Muistsete mütoloogiliste ja poliitiliste tekstide ülevaatega Hetiidi impeeriumist ja selle mõjusfäärist loodavad autorid näidata sõja religioossete aspektide ühise sõnavara arengut (nt sõja jumalik toetus või õigustus, mõlemad neist on sageli tihedalt seotud või isegi integreeritud teineteisesse), mis arenes koos Anatoolia ja Süüria piirkonna muutuvate poliitiliste oludega. Muistses maailmas seostati jumalaid sõjaga mitmel viisil ja see tähendas tavaliselt seda, et väidetavalt osalesid jumalad riikide-vahelises sõjategevuses, pakkudes sageli abi või tuge valitsejale ja tema armeele. Mõnikord üritasid valitsejad jumalike jõudude abiga ka oma sõjategevust (sõdu, vallutusi) põhjendada. Mõnel juhul leiame allikatest väiteid jumalikust sekkumisest sõjalistesse konfliktidesse ning sõdadesse, vahel esinevad jumalad ka sõjaliste konfliktide lahendajatena.

Märksõnad: Alalah, Anatoolia, hetiidid, jumalad, Põhja-Süüria, sõjad, Ugarit, õigustamine

1. Sissejuhatus

Üleloomulike jõudude (jumalate) pakutavat jumalikku tuge valitsejale ning sõdade usulist või teoloogilist õigustust võib leida mitme muistse maailma tsivilisatsiooni säilikutest. Vana-Lähis-Idas olid väidetavalt olemas mõlemad nähtused. Nii jumalik toetus kui ka sõdade religioosne põhjendus olid alati lahutamatult seotud kuningliku võimu ning religiooniga. Seetõttu tuleb seda

kontseptsiooni vaadelda kuningliku ideoloogia ja religiooni kontekstis (Frankfort 1948; Annus 2002; Espak 2015; Bottéro 2001; Johandi 2019). Sõjateoloogia teiseks oluliseks komponendiks on sõjapidamine. Sõjapidamise erinevaid aspekte, jumalikku toetust ning sõdade teoloogilist põhjendamist Vana-Lähis-Idas on uurinud mitmed teadlased (Hamblin 2006; Winter 1985: 11–32; Winter 1986: 205–212; Mander 2016; Sazonov & Lahe 2021; Kang 1989; Oded 1992; Fales 2000: 35–62; Mayer 2001: 123–133; Bahrani 2008; Schmitt 2011; Espak 2010: 52; Espak 2011; Fink 2011; Sazonov 2016: 23–50).

Sumeri sõjateoloogiat uurinud Peeter Espak (2011: 127) on märkinud: “Vana-Lähis-Ida, Vana Testamendi ja hilisemas kristlikus arusaamises oli usuline sõda või sõja teoloogia enamasti teeninud soovitud poliitilist eesmärki. Kui tekkis poliitiline vajadus kedagi rünnata, kasutati sõja õigustamiseks, selgitamiseks või motiveerimiseks teoloogilisi põhjendusi.”

Selles artiklis uurime Anatoolia (Hatti ehk Hetiidi kuningriik) ja Põhja-Süüria valitsejate (Ugarit, Mukiš-Alalah, Aleppo jt) sõdade jumalikku toetust ja religiooset õigustamist hilispronksiajal (u 1500–1150 eKr), mis oli nii rahvusvahelise diplomaatia kuldajastu kui samal ajal ka paljude selles piirkonnas aset leidnud hävitavate sõdade periood. Muistsete mütoloogiliste ja poliitiliste tekstide ülevaatega Hetiidi impeeriumist ja selle mõjusfäärist loodavad autorid näidata sõja religioosete aspektide ühise sõnavara muutumist (nt sõja jumalik toetus või õigustus, mõlemad on sageli tihedalt seotud või isegi integreeritud teineteisesse), mis arenes koos Anatoolia ja Süüria piirkonna muutuvate poliitiliste oludega. Muistses maailmas seostati jumalaid sõjaga mitmel viisil ja see tähendas tavaliselt seda, et nad osalesid riikide-vahelises sõjategevuses, pakkudes sageli abi või tuge valitsejale ja tema armeele. Mõnikord üritasid valitsejad jumalike jõudude abil ka oma sõjategevust (sõdu, vallutusi) põhjendada. Mõnel juhul leiame väidetavat jumalikku sekkumist sõjalistesse konfliktidesse ning sõdadesse, vahel esinevad jumalad ka nende sõjaliste konfliktide lahendajatena.

Eesmärgid

Oma artiklis püüame näidata jumaliku toetuse ja (sõdade) religioosse õigustamise arengut läbi terve hilispronksiaja – Vana Hetiidi ehk Vana kuningriigi ajastust (1650–1500 eKr) kuni Uue Kuningriigi (u. 1400–1190 eKr) perioodini. Püüame uurida Lõuna- ja Ida-Anatoolias asuvate hetitide tuumikmaa erinevusi võrreldes Hetiidi riigi vasall-kuningriikidega Põhja-Süüria piirkonnas.

Esitame järgmised küsimused:

- Milliseid muutusi sõdade jumalikus põhjenduses võib aja jooksul täheldada?

- Kas on mingeid erinevusi jumaliku toetuse kasutamisel sõdades Hetiitide impeeriumis ja Põhja-Süüria aladel paiknevates kuningriikides, mis asusid hetiiitide mõjusfääris?

Allikad ja analüüsimeetodid

Selles artiklis analüüsitud kiilkirjaallikad on oma olemuselt, päritolult ja žanrilt erinevad ning need olid loodud II aastatuhandel eKr, kuid erinevatel ajastutel. Nende hulgas on hetiiidi keeles kirja pandud historiograafilisi tekste nagu “Kuningas Anitta tekst” (Sazonov 2019b) ja mitmed hetiiidi kuninglikud annaalid, rääkimata sellistest dokumentidest nagu vasallilepingud ja religioossetest tekstidest nagu hetiiidi müüdid ja palved. Lisaks käsitleme tekste, mis kirjutati ugariti ja akkadi keeles teistes Süüria linnriikides alates II aastatuhandest, näiteks Amarna ajastu kirjad, Idrimi inskripsioon ja ugariti müüdid (nt Baalitsükkel – vt Annus 2005: 239–254), jne. Meie artikli aluseks on kõigepealt jumaliku toetuse ilmumine hetiiitide tekstides ja selle areng aja jooksul ning seejärel laiendatakse arutelu Põhja-Süüria piirkonna hetiiidi vasallriikide tekstidele.

Artiklis käsitletud vanu tekste uuritakse erinevate kombineeritud analüüsimeetodite abil, kasutades tekstikriitikat, akkadi, hetiiidi, ugariti ja teiste keelte tekstiallikate kriitikat, filoloogilist analüüsi, ajaloolis-kriitilist analüüsi, diakroonilist ja sünkroonilist analüüsi. See meetodite kombinatsioon on kasulik paljude erinevate žanrite ja allikate uurimiseks, mis on seotud ühise temaga – antud juhul jumaliku toetuse ja sõja teoloogilise põhjendusega.

2. Kuningas Anitta tekst ja jumalike jõudude roll

Hetiidi ajalookirjutuse alguseks võib pidada “Kuningas Anitta teksti” (CTH 1) (Hoffner 1997; Neu 1974; Wilhelmi 2016; Carruba 2001; 2003; Starke 1979; Sazonov 2017; Sazonov 2019b). “Kuningas Anitta tekst” on Neša¹ valitseja kuningas Anitta vallutuste ülestähendus. Teksti sissejuhatavas osas rõhutab Anitta oma lähedast sidet taevase tormijumalaga (^dIM *šamê*), nagu seda tegid ka paljud hilisemad hetiiidi kuningad (nt Ḫattušili I, Muršili II jt). Näiteks toonitas kuningas Ḫattušili I oma annaalides (17. saj eKr) oma lähedast sidet mitte ainult Arinna päikesejumalannaga (^dUTU ^{URU}ARINNA) (lähemalt hetiiitide päikesejumalate kohta vt Steitler 2017), nimetades ennast “Arinna päikesejumalanna armastatuks” (vt lähemalt Beckman 2006b: 220, § 5 A. i.),

vaid rõhutas ka lähedast sidet Taeva päikesejumala (^dUTU *šamê*) ja tormijumalaga (*ibid.*: § 20, A iii 37–42).

Kuigi ühte jumalat (tormijumalat) mainitakse Anitta tekstis mitu korda, ei leia me Anitta tegevuse (sh ka sõjaliste kampaaniate) tõelist teoloogilist põhjendust Ḫattuša, Ullama, Ḫarkiuna, Wašhaniya, Šalampa, Zalpuwa, Šalatiwara ja Purušhanda vallutamisel. Ainus viide jumalikele jõududele ja jumalikule toetusele Anitta tekstis on märkus, et Anitta “käitus taevasele tormijumalale meelepärasel viisil!” (Beckman 2006a: 217), see märkus on seotud Anitta templi ehitamisega Taeva tormijumalale (ne-pi-is-za-as-ta ^dIŠKUR-un-ni) (*ibid.*: 218, §14 A55–56). See sarnaneb mitme hilisema Assüüria kuninga tekstiga, kes integreerisid oma ehitustegevuse sõjakäikude kirjeldustesse (vt Haas 2006: 31; vt nt RIME 2: Tiglath-pileser I A.0.87.1, lk. 29, col. viii 1–10):

Mu isanda (tormi)jumala Adadi hamru tempel – mille Šamši-Adad (III), Aššuri asevalitseja, Išme-Dagani (II) poeg (kes oli) oli ka jumal Aššuri asehaldur, oli ehitanud – oli lagunenud ja varemetes. Ma piirasin selle ala (ja) ehitasin selle ülalt alla põletatud tellistega. Kaunistasin seda ja muutsin senisest tugevamaks. Sees pakkusin aga jumalale Adadile, mu isandale, puhtaid ohvreid.

Nii paleede ehitamine kui ka sõjakampaaniate läbiviimine pidid olema jumalate poolt sanktsioneeritud (vt Töyräänvuori 2018: 54).

3. Jumalike jõudude roll ja teoloogiline õigustus Ḫattušili I aastaraamatus

Kõige varasemad hetiiide annaalid on Ḫattušili I annaalid (hetiidi-akkadi kakskeelne tekst, CTH 4). See tekst on väga hästi säilinud akkadikeelse eksemplarina (KBo 10, 1), suhteliselt hästi säilinud tahvlil KBo 10 ja fragmentaarselt veel neljas hetiiidi keeles kirjutatud käsikirjas (KBo 10, 3; KUB 23, 41 (+) IBoT 3, 134 (+) KUB 57, 48 + VBoT 13, IBoT 4, 264; KBo 50, 198; KUB 23, 20 (+) KUB 23, 33 (+) KUB 40, 6) (Beckman 2009: 237). Selles tekstis mainitakse Arinna päikesejumalannat ja mõnda teist jumalat palju sagedamini kui “Kuningas Anitta tekstis”. Ḫattušili I oli esimene hetiiide kuningas, keda kutsuti X jumala armastatuks (Sazonov 2010: 23, 202; vt ka Töyräänvuori 2015), antud juhul Arinna päikesejumalanna armastatuks. Teksti kohaselt hoidis ta Ḫattušili I käest ja jooksis lahingus tema ees. See on hetiiide puhul uus motiiv ja see ilmub uuesti hetiiide hilisemates annaalides (nt Muršili II

annaalides) (Sazonov 2019a: 76; Beal 2003: 83). Hattušili I annaalides mainib Hattušili I mitme linna hõivamist, millest mõned põletati maha ja hävitati, kuid seda tehti ainult Arinna päikesejumalanna loal või käsul. Näiteks oma aastaraamatute neljandal aastal kuulutab Hattušili:

[Siis] hävitasin [selle] kuuendal kuul. Mina, Suur Kuningas, jäin rahule. Päikesejumal ilmus keset maid. Mehised teod, mille [ma...] võtsin Arinna päikesejumalanna juurde (Beckman 2006b: 220, § 7; Sazonov 2019a: 68).

Hattušili I mainib mitu korda, et ta võttis vallutatud linnade jumalused:

[Võtsin] selle jumalused: tormijumal, Amaruki (Mäed) Isanda, tormijumala, Aleppo isanda, Allatumi, (Mäe) Adaluri, Lelluri, 2 kuldhärga, 13 (!) hõbedast ja kullast kuju.... (Beckman 2006b: 221, § 11; vt ka Sazonov 2019a: 68).

Teisi jumalaid mainitakse teksti lõpus. Hattušili kuulutas uhkusega, et ta hävitas Hāššuwa ja Hahḫa ning näitas oma tegusid jumalatele: “Aga mina, suurkuningas, tabarna,² hävitasin Hāššuwa ja Hahḫa ning [põletasin] need tulega maha. Ma näitasin suitsu Taeva päikesejumalale ja tormijumalale” (Beckman 2006b: 221, § 20). Hattušili I mainis kahte jumalat – Taeva päikesejumalat ja tormijumalat, kes toetasid tema sõjalisi ettevõtmisi. Oma annaalides rõhutab Hattušili I oma lähedast sidet mitte ainult Arinna päikesejumalannaga (⁴UTU^{URU}ARINNA), nimetades end “Arinna päikesejumalanna lemmikuks” (Beckman 2006b: 220, § 5 A. i), vaid ka Taeva päikesejumala (⁴UTU *šamē*) ja tormijumalaga. See eristab Hattušili annaale olulisel määral sajand varem koostatud kuningas Anitta tekstist.

4. Jumalikud jõud ja teoloogiline õigustus hetiidi palvetes

Vana Kuningriigi ajastu palvetest on säilinud väga vähe materjali, mis sisaldaks jumaliku toetuse elemente, ja veel vähem (kui üldse), mis demonstreeriks teoloogilist õigustust. Siiski leidub üksikuid palveid (CTH 371; CTH 389.2; CTH 385.10), mida võib keeleliste ja temaatiliste tunnuste järgi dateerida Vana Kuningriigi perioodi, ehkki need on säilinud ainult kesk-hetiidi või hilisemates hetiidi koopiates (Singer 2002: 21). Isegi need vähesed palved, mis said oma alguse tõenäoliselt Vana Kuningriigi ajastul ja mis olid suunatud mitmele

jumalale, ei anna erilist teavet teoloogilise õigustamise kohta, kuid kindlasti annavad need informatsiooni valitsejate jumaliku toetuse kohta. Hetiidi palved on aga hea näide, kuna näitavad ka hetiidi religiooni ja kuningliku ideoloogia arengut ning peegeldavad mitmeid muudatusi, mis toimusid kesk-hetiidi perioodil, nagu seda märkis Maciej Popko (1995: 102).

Varem, vana-hetiidi perioodil, oli palved esindatud väga tagasihoidlikult. Palved sarnanesid rohkem loitsudega, mida loeti maagiliste rituaalide käigus ja need sisaldasid kuninga õnnistamisi. Hiljem arenesid rohkem välja õnnistamised, näiteks manamised Arinna päikesejumalanna poole. See sisaldas uusi elemente, mis laenati hümnist päikesejumalale. Kesk-hetiidi ajast pärit tekste pole palju, kuid need vähesed sisaldavad tõendeid, mis on seotud sõjateoloogiaga. See tõendusmaterjal on säilinud mõnes palves (arvatavasti kesk-hetiidi päritolu) (Singer 2002: 27). Näiteks loeme palves “Päikesejumala ja Tormijumala manamine laimamise vastu” (CTH 389.2):

Ainult teie, jumalad, olete andnud kuningluse minu kätte. Minu oma on kogu maa ja selle [rahvastik] ja ma valitsen seda. Kes ei austa jumalaid või ei austa [kuninglust (?)], ma purustan ta ja [...] ta. [Kes iganes kasutab] oma kurja suud minu vastu [jumalate ees], [ja kes iganes] kannab [kurja] oma huultel (Singer 2002: 24, § 3 (obv. 11'-15 ')).

See pole küll otsene tõend sõjateoloogia kohta, kuid samas see on huvitav lõik, mis näitab valitseja tihedat sidet oma jumalatega ja valmisolekut nende jumalate nimel “vaenlasi purustada”.

Teine palve, “Arinna päikesejumalanna manamine kuningliku paari kaitseks” (CTH 385.10), on huvitavam ja annab täiendavat asjakohast teavet jumaliku toetuse kohta sõjalistes konfliktides. Tuleb märkida, et see tekst on oma stiili ja vormi poolest tüüpiline vana-hetiidi ajastu kultusele omane ning see “kajastab vana-hetiidi kuningluse ideoloogiat” (Singer 2002: 24; Haas 1994: 430). See tekst annab mõningast teavet sõjaideoloogia elementide kohta, mis võisid pärineda isegi vana-hetiidi ajastust (kuigi selle kohta pole kindlaid tõendeid), ja selle palve osas, mis on hümn Arinna päikesejumalannale. Tekstis on huvitav järgmine lõik: “§ 6 (ii 4-11). Ta [Arinna päikesejumalanna] kinkis neile lahinguks valmis vapra oda, öeldes: “Hukku vaenulik võõras maa labarna³ käe läbi ja las nad viivad kaupu, hõbedat ja kulda linnadesse Hattušasse ja Ariannasse, jumalate linnadesse!”” (Singer 2002: 26).

5. Uue Kuningriigi periood: Tudḫaliija I-st kuni Šuppiluliuma I-ni

Uue Kuningriigi perioodil mainib Tudḫaliija I (15. saj lõpp eKr) jumalikku toetust oma sõjategevusele, kirjutades oma annaalides (Neu 1986; Taracha 1997), et mitu jumalat (jumalate rühm) – Arinna (linna) päikesejumalanna, taeva tormijumal, Ḫattuša (linna) Inar, Zababa, Ištar jt – aitasid tal alistada Asuwa armee (del Monte 1986: 59, KUB XXIII 11 Ro II 21'-32 '(3)). Järgmine tekst, Šuppiluliuma “Mehised teod” ehk “Res Gestae” (Güterbock 1956; del Monte 1993: 40–45), on tekst, mis räägib Šuppiluliuma I valitsemisajast (1344–1322 eKr) ja tema tegudest (vallutustest jms). Selle lasi kirja panna Šuppiluliuma poeg, Muršili II (1321–1295 eKr). Muršili II mainib mitu korda (Hazenbos 2006: 235–239), et jumalad aitasid tema isal Šuppiluliumal mitte ainult lahinguid võita, vaid ka sõjavange küüditada ja allutada tsiviilisikuid: “Alminat kindlustades saatis ta rünnakuks Kašula maale Urawanni ja Kuwatna-ziti, suure “karjuse”. Ja mu isa jumalad aitasid neid (nii et) nad vallutasid kogu Kašula maa ja viisid selle rahva, veised ja lambad minu isa ette. Küüditatud, kelle nad töid, oli tuhat (inimest)” (Güterbock 1956: 91; KBo V 6, A i 31–37).

Nagu kõigis teistes hetitide annaalides ja nagu ka Muršili II annaalides, mainivad ka Šuppiluliuma I “Mehised teod” kuninglike tegude jumalikku toetamist. Nendes kirjeldatakse Šuppiluliuma I sõjakampaaniaid järgmiselt:

Ja jumalad aitasid mu isa: Arinna päikesejumalanna, Ḫatti (maa) tormijumal, armee tormijumal ja lahinguvälja emad, (nii et) ta tappis terve eelnimetatud hõimu ja vaenlase väed suurtes kogustes (Güterbock 1956: 75).

6. Jumalike jõudude roll ja teoloogiline õigustus Muršili II aastaraamatus

Muršili II lasi oma annaalidest kirjutada kaks versiooni: “Kümneaastased annaalid” ja “Ulatuslikud annaalid” (Götze 1933; Grémois 1988; Nemirovsky 2005). Muršili II “Ulatuslikud annaalid” on säilinud fragmentaarsemalt kui “Kümneaastased annaalid”, eriti fragmentaarsed on need alguses (CTH 61 II, 1 I, 2-10 ii, 1). Esimese (KUB 19.29 obv. I; AM 24 jj) ja viienda aasta (CTH 61 II, 3 I, 2–8) andmed ei ole nii hästi säilinud kui “Kümneaastastes annaalides” ning kuues aasta on täiesti puudu. Kuna “Kümneaastased annaalid” on paremini säilinud ja mõlemad annaalid oli kirjutatud sama kuninga (Muršili II) poolt, siis

keskendume “Kümneaastastele annaalidele”. Need kirjeldavad Muršili kümme valitsemisaastat üsna üksikasjalikult, samas aga üpris lakoonilises ja kuivas stiilis. Teksti lõpus on lühike epiloog, kus Muršili II võtab kokku oma kümme valitsemisaastat järgmiselt:

Olen juba 10 aastat kuningas olnud sellest ajast, kui istusin isa troonile. Olen 10 aasta jooksul oma käega vallutanud need vaenlaste maad. Maad, mille vürstid ja isandad vallutasid, pole selles arvestuses. Mida Arinna päikesejumalanna, mu emand, minule ulatab, selle ma täidan ja ma märgin selle üles... (Mineck & van den Hout & Hoffner 2006: 258, § 38)

Kuningas Muršili II pani kõik oma sõjalised saavutused jumaliku soosingu ja kaitse arvele (Mineck & van den Hout & Hoffner 2006: 253). See eristabki Muršili II mõlemaid annaale Ḫattušili I omadest. Muršili II kordab mitu korda oma dünastia patrooni Arinna päikesejumalanna nime, kuid mainib sageli ka teisi jumalusi. Arinna päikesejumalanna on aga see, kes “jooksis lahingus tema ees”. Juba Ḫattušili annaalides oli Arinna päikesejumalannat kirjeldatud kui jumalannat, kes “jooksis lahingus tema ees” (Beckman 2006b: 220, § 5). Vaatamata samale väljendile mõlema kuninga annaalides on erinevus siiski olemas.

Muršili II ei kuuluta mitte ainult seda, et Arinna päikesejumalanna jooksis lahingus tema ees, nagu teatas Ḫattušili I, vaid ka seda, et “tema ees jooksid võimas tormijumal Mezulla ja kõik jumalad” (Mineck & van den Hout & Hoffner 2006: 256, Aasta 4; § 21). See tähendab vana traditsiooni laienemist. Sõja teoloogilisi kirjeldusi ja viiteid jumalikule toetusele sõjalistes ettevõtmistes kasutasid hetidi kuningad alates Anittast, kuid Uue Kuningriigi ajal (alates Tudḫalija I-st) muutusid need aina keerukamaks (Hoffner 1975: 49–62). Nagu eespool märgitud, üritas Muršili II, nagu sajand varem Tudḫalija I, oma sõdu ja valitsemist õigustada jumalate abiga ning rõhutas, et jumalad tegid ta võidukaks. Jumalikel jõududel oli Muršili II annaalides suurem roll kui Ḫattušili I annaalides. Seetõttu võib öelda, et Muršili II seisukohalt oli jumalik toetus eriti oluline.

Muidugi me näeme ka muid uusi elemente. Pärast Vana Kuningriigi perioodi toimusid muutused hetidi kuninglikus titulatuuris, näeme neid muudatusi ka Muršili II annaalides. Kui Ḫattušili I alustas tekste titulatuuriga “Mina, suurkuningas, Tabarna, Ḫattušili, Ḫatti maa kuningas, Kuššari linna valitseja”, siis kui Muršili II kasutas sissejuhatuse alguses teistsugust titulatuuri: “Nii ütleb Minu päike (Minu majesteet) Muršili, Ḫatti maa kuningas, kangelane, Šuppiluliuma, suurkuninga, kangelase poeg.” Muršili II kuninglik titulatuur erineb Uue Kuningriigi esimeste annaalide (Tudḫalija ja Arnuwanda annaalid) kuninglikest titulatuuridest kasvõi seetõttu, et Muršili II, nagu Šuppiluliuma I,

kasutas kuninglikku epiteeti “Minu päike” ehk “Minu majesteet” (Sazonov 2010: 229–230; Sazonov 2012; Beckman 2002: 37–43), mis oli hetitidel käibel veel enne Šuppiluliuma I (tõenäoliselt juba Zidanta II kasutas tiitlit “Minu päike”) (Beckman 2002: 37), kuid Muršili II oli esimene, kes kasutas seda epiteeti kuninglikes annaalides.

Muršili II kasutas oma annaalides samuti kuninglikku epiteeti “kangelane” (UR.SAĜ), mida enne teda pruukisid juba mitmed kuningad (sh ta vend Arnuwanda II). Muršili II mainib inimeste küüditamist “Kümneaastastes annaalides” viiendal aastal ja muidugi tegi ta seda ka jumalatega seoses – nimelt: jumalad õigustasid seda tegu ja käskisid seda teha ning lausa aitasid Muršili II inimesi küüditada. Annaalides öeldakse: “Arinna päikesejumalanna, mu emand, vägev tormijumal, mu isand, Mezzulla ja kõik jumalad jooksid minu ees ja ma vallutasin kogu Arawanna maa. Seal oli 3500 tsiviilvangi, kelle ma viisin kuningakotta” (Mineck & van den Hout & Hoffner 2006: 257, §28). Informatsiooni inimeste küüditamise kohta leiame ka Muršili II “Ulatuslikest annaalidest” (KUB 16.16 obv. i; AM 26 ff).

7. Jumalikud jõud ja sõdade teoloogiline õigustamine hetitide narratiivides

Jumalike lahingute ja võitluste motiivi leidub ka mitmes hetiiidi mütoloogilises tekstis – näiteks müüdis “Illujanka ja Tešub” (CTH 321; Beckman 1982; Sazonov 2011), mille alguses madu Illujanka võidutses Tormijumala Tešubi üle:

§3 (A i 9–11) “Kui Tormijumal ja madu Kiškilušša omavahel sõdisid, alistas lohe Illuyanka tormijumala Tešubi” (Hoffner 1998: 11). Hiljem maksab Tešub teiste jumalate ja Huppašija nimelise mehe abiga kätte. Just viimase abiga suutis Tešub Illujanka tappa:

§10 (B i 9–12) Lohe (Illujanka) ja [tema pojad] tulid üles ning nad sõid ja jõid. Nad jõid iga anuma tühjaks, nii et nad jäid purju:

§11 (B i 13–16) Nüüd aga ei soovi nad enam oma koopasse tagasi minna. Huppašija tuli ja sidus mao nööriga kinni.

§12 (B i 17–18) Tormijumal tuli ja tappis lohe ning jumalad olid temaga koos (Hoffner 1998: 12).

Hurri-hetiidi müüdis “Kumarbi laul” (CTH 344; Hoffner 1998: 42–45) on peamiseks motiiviks kahe antagonistliku tormijumala, Kumarbi ja Tešubi võitlus. Võitlejad on pärit erinevast ja ka vastandlikust maailmast. Nagu Hoffner on

väitnud: “Kumarbi on allilma jumal, Tešub aga taevane jumal”. “Kumarbi laulus” kukutatakse jumal Alalu (Kumarbi isa) troonilt Anu poolt ja ta põgeneb Anu eest allilma (“Pime Maa”). Hiljem, kui Anu omakorda Kumarbi eest põgeneb, suundub ta taeva poole (Hoffner 1998: 41). Juba teksti alguses (mis on säilinud vaid osaliselt) näeme jumalikke lahinguid või jumalate sõdu taevase kuningriigi nimel (van Dongen 2011):

§3 (A i 12–17) Ainult üheksa aastat oli Alalu taevas kuningas. Üheksandal aastal andis Anu lahingu Alalu vastu ja ta alistas Alalu. Ta (Alalu) põgenes tema eest ja läks alla Pimedale Maale. Allapoole läks ta Pimedale Maale ja Anu võttis oma koha oma troonil. Anu istus oma troonil ja kaalukas Kumarbi andis talle juua. (Kumarbi) kummardus jalgade ette ja pani joogitopsid pihku.

§4 (A i 18–24) Ainult üheksa aastat jäi Anu taevas kuningaks. Üheksandal aastal andis Anu lahingu Kumarbi vastu. Alalu poeg Kumarbi andis lahingu Anu vastu. Anu ei pea Kumarbi silmadele enam vastu. Anu vingerdas ennast (Kumarbi) kätest lahti ning põgenes. Ta asus taevasse. (Aga) Kumarbi tormas talle järele, haaras Anu jalgadest kinni ja tiris taevast alla (Hoffner 1998: 42).

Jumal Alalu, kes on taeva kõrgeim valitseja pärast võitlust Anuga, kaotas oma võimu ja jumal Anu kukutati troonilt lahingu tõttu jumal Kumarbiga. Tundub, et jumalad tegutsesid oma tegevust õigustamata, kuid kas see tulenes sellest, et nad on jumalad ega vaja jumalikku õigustust? Tundub, et kuningate ja jumalate tegevuses on selles osas selge erinevus. “Ulikummi laulust” (CTH 345), mis on hurri päritolu mütoloogiline tekst, kuid mis oli populaarne ka hetiitidel, leiame jumaliku lahingu motiivi (Hoffner 1998: 55–65). Kumarbi lõi tundliku kaljukoletise nimega Ulikummi, kellest sai tormijumala Tešubi vaenlane.

8. Sõja teoloogiline põhjendus ja hetiitide vasallisüsteem

Pidades silmas arenevat jumalikku toetust ja sõdade teoloogilist õigustust Hetiidi impeeriumis, on huvitav uurida, kuidas sõda ja sõjategevust õigustati teoloogiliselt laiemas hetiidi mõjusfääris, eriti Põhja-Süüria Hetiidi impeeriumi vasallide ja liitlaste seas. Kui hetiitide suhted Põhja-Süüria kuningriikidega muutusid aja jooksul, siis impeeriumi kõrgepunktis valitsesid hetiidid Põhja-Süüria piirkonda hetiitide asevalitseja asukohast Karkemiši linnast (Čech 2020:

32). Põhja-Süürias asuvatel Mitanni kuningriigi endistel aladel asus mitu kuningriiki, mis olid suuremal või vähemal määral osa Hetiidi impeeriumist, kuid ainult kaks neist jätsid märkimisväärse hulga tekste, mis seetõttu on selles artiklis uurimise keskmes: Ugarit ja Mukiš-Alalah.

Neist kahest vasallkuningriigist oli Ugarit iseseisvam. Olulise sadamalinna ja Levandi ranniku kaubanduskeskusena nautis Ugarit oma ajaloo jooksul rohkem vabadusi kui teised Põhja-Süüria kuningriigid. Ugaritist sai Hetiidi kuninga otsene vasall Muršili II ajal 13. sajandil eKr, Ugariti kuninga Niqmepa valitsusajal. Suurema osa ajaloost ja kindlasti kuldajast oli Ugariti linn olnud sõltumatu nii hetiidest kui ka egiptlastest, kes heitlesid omavahel Põhja-Süüria kontrollimise eest. Enamikus suuremates lahingutes oli Ugarit hetiidide sõjaline liitlane, mitte allutatud abivägi (Töyräänvuori 2022, ilmumas).

Ugaritil oli suur alaline armee ja see oli üks Põhja-Süüria olulisi sõjakeskusi. Ugariti armee koosnes sõjavankritest, vibulaskuritest, jalaväe- ja varustusüksustest ning näib, et see koosnes nii "ajateenijatest" kui ka elukutselistest sõduritest (Vidal 2006: 653). Ugari armeed osalesid lisaks Qadeši lahingule (KRI 2.14) ka Nihria⁴ lahingus (RS 34.165, KBo 4.14) ja mitmetes väiksemates kokkupõrgetes, sealhulgas kaitsesõdades, piirikonfliktides ning Siyannu, Mukiši, Nuḥḥasse, Niya ja Umman-Manda jt sisekonfliktides (Vidal 2014: 301; Čech 2020: 32). Erinevalt teistest Põhja-Süüria kuningriikidest oli Ugarit Qadeši lahingus tegelikult hetiididega egiptlaste vastu liitunud, võites hetiidide poolehoitu. Hetiidi kuningad palusid Ugariti kuningatelt sageli nii vankreid kui ka sõjalaevu, eriti pärast seda, kui Muršili II ja Niqmepa vahel oli sõlmitud vasallileping (RS 17.340). Ugarit ei soovinud siiski anda hetiididele kontrolli oma sõjalise jõu üle, valides hoopis tribuudi maksmise ja kontrolli omaenda jõudude üle (Čech 2020: 32) ning oli huvitatud eriti oma arvukate sõjavankrite säilimisest (KTU 2.33), vähemalt kuni linna viimaste aastateni (RS 20.238).

Mukiši kuningriik oli veel üks Põhja-Süüria kuningriik, mis oli 14. sajandi keskpaigast eKr Hetiidi impeeriumi poliitilises mõjusfääris. See oli Ugariti lähim naaber ning nende vahel asuvad külad vahetasid aeg-ajalt omanikku. Mukiš, mille pealinnaks oli Alalah (Tell Atchana), oli Põhja-Süüria kuningriikidest tõenäoliselt kõige rikkam, osaliselt tänu oma asukohale kunagises viljakas Amuq'i orus (Casana 2009: 10). Alalahist leiti tekstikorpust, kuid erinevalt ugariti tekstidest on need kõik kirjutatud akkadi keeles ja rannikuäärse piirkondliku kirja kohta pole tõendeid. Linnal oli pikk kirjandusajalugu ja selle linna varaseimad tekstid on leitud Ülem-Eufrati Mari arhiivist, mis oli koostatud 18. sajandil eKr.

Lisaks oli Alalah ka Aleppo kuninga asukoht pärast Jamḥadi kuningakoja vallutamist Mitanni poolt ning selles linnas tegutses Jamḥadi kuninglik koda. Alalahi kuningas kandis mõnda aega tegelikult Aleppo kuninga tiitlit

(Oliva 2005: 1). Kuna Jamḥadi kuningakoda oli amoriitide kuningriigi perioodil (2000–1595 eKr) Põhja-Süüria kuningriikide seas kesksel kohal, on täiesti loomulik, et Mukiši allutamine ja Alalaḥ kuninga muutmine hetitide vasalliks oli vajalik ka teiste Põhja-Süüria kuningriikidega truuduse kindlustamiseks. Sellepärast oli hilispronksiaja teises pooles Mukiš kordades rangema hetitide kontrolli all kui lõunanaaber. Ugariti staatus hetiidi vasallisüsteemis on ebaselge, kuid ei tundu olevat mingit kahtlust, et Alalaḥ oli sel ajal Karkemišis valitsenud hetiidi asevalitseja kontrolli all. Seetõttu võime eeldada, et antud artiklis käsitletud sõdade teoloogiline põhjendus kolme näite puhul mõnevõrra erineb, kuid leidub ka mõningaid ühiseid jooni.

9. Jumalik toetus sõjale Ugariti narratiivides

Ugaritist pole leitud mitte ühtegi kuninglikku inkskriptsiooni. Kuninga vägevate tegude kroonika või avaliku kuningliku monumendi või ajaloolise ülevaate žanr puudub seal täielikult (Sanders 2008: 99). Võib vaid spekuloida, miks see nii on. Ugariti ajalugu on kindlasti täis sündmusi, mida oleks võinud monumentaalselt ülistada, ja linnal on palju näiteid sarnaste sündmuste ikonograafilisest kujutamisest – kõige olulisemad neist on kuningapaleest leitud elevandiluust reljeefid (Caquot & Sznycer 1980: pll. XXVIII, XXIX). Põhjused võivad peituda linna suhteliselt turvalises asukohas, mida kaitsesid nii meri kui ka Jebel al-Ansariyahi ahelik (kui sellised inskriptsioonid peaksid toimima hoiatustena tulevastele vallutajatele), linna turvalises ja pikaajases dünastilises liinis (kui sellised inskriptsioonid olid mõeldud tulevaste kuningate harimiseks), linnas laialt levinud kirjaoskuses (kui sellised inskriptsioonid olid mõeldud lugemiseks ainult eliidile) või linna läheduses tormijumala elupaigale Zafoni (heebrea keeles *Tsafōn*) mäele (kui sellised inskriptsioonid olid mõeldud jumalatele lugemiseks).

Samamoodi vaikivad ugaritikeelsed tekstid sõjaliste standardite osas, kuid sõjalisi standardeid leidub ikonograafilistel kujutistel (Vidal 2014: 297). Jordi Vidali sõnul oli nende standardite üks kasutusviise sõduritele lahingu alguses jumaluse toetuse näitamine. Sõltumata sellest, et puuduvad kuninglikud raidkirjad, mis kirjeldaksid Ugariti kuningate tegelikke sõjakäike, peame otsima teavet ugaritikeelsetest jutustavatest tekstidest sõdade jumaliku toetamise kohta kuningriigis. Pavel Čechi sõnul sisaldavad ugaritikeelsed tekstid kirjeldusi lahingutest, mida kunagi ei toimunud, tulevikus aset leidvatest lahingutest ja kirjeldusteta lahingutest, kuid tegelike lahingute kirjeldusi neil pole (Čech 2020: 31)

Sõja teoloogilist põhjendamist käsitlevate tekstide uurimine Ugaritis on problemaatiline seetõttu, et me pole täiesti kindlad, kas need tekstid olid koostatud Ugaritis või olid need lihtsalt populaarsed tekstid, mida seal kopeeriti. On teada, et mitu Ugaritist leitud tahvlit olid kirjutatud hoopis Hattušas (Bacharova 2016: 31–31). Kuid hoolimata sellest, kas tekstid olid koostatud või lihtsalt linnas kopeeritud, võime olla üsna kindlad, et neid loeti kuningale ette ja seega jagasid nad Ugari kuningakojale tuttavaid ja nende poolt aktsepteeritud ideoloogilisi aspekte. Čech pakub isegi, et Baal toimis loos kuningriigi personifikatsioonina või jumalikustamisena ning et tormijumala lahing tähistas rahva lahingut (Čech 2020: 36).

Baali tsükkel (KTU 1.1–1.6; Annus 2005: 239–254), mis on Ugariti tuntuim tekst, on religioosse sisuga kirjutis. Kuigi selle keskseks teemaks on võitlus, ei puuduta tekst sõda ega sõja teoloogilist põhjendamist, välja arvatud üks stseen, kus jumalannat Anatit on kirjeldatud lõbu pärast lahingus osalemas koos inimsõduritega:

Anati maja väravad on suletud ja ta kohtub sõdalastega mäe jalamil. Vaata! Anat võitleb orus, sõdides kahe linna vahel. Ta võitleb mereranna inimestega, lööb päikesetõusu mehi. Tema all on pead nagu pallid, käte kohal nagu jaaniussid (rohutirtsud!), nagu rohutirtsud on sõjamehekuhjad. Ta võtab pead oma selga ja kinnitab (vigastatud) käed vöö külge. Ta heidab põlvini sõdalaste verre, kaelani sõdurite verre. Ta ajab (sõjavangid) minema sõjanuiaga, vaenlase (enda ees) oma vibuga (KTU 1.3 II 3-16).

On ebaselge, kes on mereranna inimesed ja päikesetõusu mehed selles lõigus, kuid neile võib omistada Levandi loomuse. Kuigi ei pruugi leiduda viidet ühelegi ajaloolisele sõjale, ei ole see kirjeldus sobimatu Kadeši lahingu (ca 1274 eKr) tagajärgede kujutamiseks, võttes arvesse seda, et sõjamehekäsi on tegelikult kujutatud Ramses II Abu Simbeli reljeefidel (Healy 2000).

Tundub, et Anat oli vähemalt tavasõduri silmis peamine jumalus. Tema nimi esineb mitte ainult ugariti tekstides, vaid ka teofoorse elemendina sõdurite isikunimedes, mis on kirjutatud Levandi piirkonnast leitud noolepeadele (Smith 2014: 494), ja jumaliku nimena aramea-juuda sõjaväe garnisonis, mis asus Elephantines, kus sõdurid ja nende perekonnad kummardasid kohalikus templis sünkretistlikke jumalusi Anat-Bethelit (TAD C3.15) ja Anat-Yahut (TAD B7.3). Võib-olla ei viidatud Anatile riiklikul tasandil sõja teoloogiliseks põhjendamiseks, kuid näib, et teda kasutati kindlasti sõjalise kultuse loomisel ja tavalise sõduri mobiliseerimisel. Sõjakas jumalanna ei kaitsenud sõdurit, vaid kuningat. Ugariti kroonprintsit on kujutatud palees ikonograafilises kujutises

sõdalasjumalanna nisa imemas, võib-olla just tõdemusena, et monarhia võim tuleneb tema alalisest armeest. Mõnes mõttes oli sõdalasjumalanna rahva allikas.

Jumalanna ilmub ka ühes eeposes, Aqhati loos (KTU 1.17–1.22). Selles loos, kus jumal Aqhati aitab, pole ajaloolist sõda (Kang 1989: 74), kuid lugu puudutab siiski sõdalast. Aqhat on sõdalasest prints, kelle käes on jumalanna ihaldatud vibu. See viitab tõenäoliselt liitvibule, mis oli hilispronksiajal kasutusele võetud kui uus sõjatehnoloogia (Margalit 2011: 484). Anat pakub sõdalasest printsile vibu eest kulda ja hõbedat ning tema keeldumisel isegi surematust: “Küsi elu, sõdalane Aqhat! Palu elu ja ma annan selle sulle, sur(e)matuse annan sulle. Ma lasen sul loendada su aastaid Baaliga ja Su kuud Ilu poegadega” (KTU 1.17 VI 26–29). Aqhat ütleb jumalannale ära, väites, et naistel pole selliste relvade omamisega mingit asja (pistmist):

Ära kiusa mind, neiu! Kangelase jaoks on sinu kavalus loidus (lima? Ükskõiksus?). Mida mees lõpuks saab? Mida võtab mees oma saatusena? Glasuur valatakse pähe, seebikivi üle minu kolju ... kõigi (teiste) surma ma suren ja ka mina olen surnud! Ja veel ütlen ühe sõna: vibud on sõdurite [relvad] – kas naised lähevad nüüd jahile? (KTU 1.17 VI, 34–41)

Aqhati äraütlemine jumalannale on huvitav, sest tegu oli sõdurite kaitsejumalannaga. Anat laseb sõduri selle solvangu pärast tappa, kuid pärast ta surma ühteageu leinab ja ülistab teda. Sõdalasprints ei tapeta lahingus, vaid mõrvatakse jumalanna käsul, mis toob kaasa mitu aastat kestva põua. Abiluma linna ründamiseks võtab Anat appi sutealase sõdalase nimega Yatpan. Teksti lõpp puudub, kuid viimased stseenid leiavad aset Yatpani sõjaväelaagris, kus Aqhati õde on tulnud oma venna eest kätte maksma, riietatud nagu sõdalane, kes on maskeerunud naiseks. Ta palub jumalatelt oma ettevõtmises edu, mainides rituaale, mille ta isa Danel tegi enne sõjaväelaagrisse lahkumist, kuid jumalaid pole tekstis eraldi nimetatud:

Mu isa tõi jumalatele ohvri, taevasse, kuhu ta viirukit saatis, tähtedele harnemiitide lõhna. Seepärast, õnnistage mind, ma soovin olla õnnistatud! Volitage mind, et ma oleksin volitatud! Ma tapan oma venna tapja, teen otsa sellele, kes mu venna mõrvas. (KTU 1.19 IV 29)

Loo lõpp on kahjuks puudu, mistõttu on raske hoomata selle loo moraali. Siiski näib üpris selge olevat, et kuigi jumalanna Anatil oli palju sõdurite poolt väärtustatud omadusi, nagu ka Aqhati õel Paghital, polnud ideaalne sõdur naissoost ja sõda polnud naiste asi. Kirta eeposes (KTU 1.14–1.16) on sõda teoloogiliselt õigustatud kuninga järglaste sooviga. Kirta eepose puhul on arvatud, et sellel

on ajalooline tagapõhi (Kang 1989: 73). Kuningas Kirta on kaotanud kõik oma naised ja soovib poega, kes jätkaks tema liini. Ta ei palveta mitte ainult Ilu ees, vaid teeb jumala käsul ka rituaale, mis on mõeldud tagama edu tema sõjalistes ettevõtmistes. Ilu juhendab kuningat ka armeede ja varude kogumise ning isegi marssimise osas. Ilu käsul tuuakse ohvreid ka tormijumal Baalile:

Tõsta käed taeva poole. Ohverda Pullile Elile, oma isale! Kummardage oma ohverdusega Baali, oma ohvriga Dagani poega! Las Kirta laskub katustelt alla! ... Olgu sõjavägi varustatud ja liikugu edasi, väed varustatakse. Lase saatval armeel edasi liikuda! Olgu su vägi väga suur, koguni kolmsada rahvahulka. Sõdureid ja vibulaskurid rohkem kui kokku lugeda jõuab. (KTU 1.14, II 22–40)

Jumala palvel ründab Kirta naaberriiki, et saada endale abikaasa. Teel peatub ta jumalanna Asherahi pühamu juures ning annab töotuse tuua oma sõjalise ettevõtmise õnnestumisel jumalannale kulda ja hõbedat.

Nad marsivad päeva ja teise. Pärast päikesetõusu kolmandal (päeval) jõuab ta sidoonlaste jumalanna Tyrose Asherahi pühamusse. Seal annab ta, aadlik Kirta, töotuse: “Nagu elab Tyrose Asherah, sidoonlaste jumalanna – kui ma peaksin Huraya oma koju viima, noore naise oma õukonda tooma. Ma kahekordistan tema kaalu hõbedas ja kolmandiku temast annan kullas!” (KTU 1.14, IV 34–43)

Kuid Kirta murrab oma lubadust, mis vihastab jumalannat, ning viimane saadab talle surmatõve. Kuigi kuningas otsib sõja võitmiseks Asherahi soosingut, toetab Kirtat tema ambitsioonides hoopis jumal Ilu (Kang 1989: 73).

Tegelikku sõjategevust puudutavates kirjades mainitakse jumalaid harva. Isegi kõige kuulsam neist, nn kindrali kiri (RS 20.33), viitab ainult ühele ebamäärasele sõnale “taevas”. Kuid on üks rituaalne tekst (KTU 1.119), mis näib puudutavat sõjarituaali:

Kui tugev vaenlane ründab teie väravat, sõdalane teie müüre, tõstke silmad Baali poole (ja öelge): Oh Baal, aja tugev vaenlane meie väravast minema, sõdalane meie müüridelt! Baal kuuleb teie palvet. Ta ajab su värava eest ära tugeva vaenlase, müüridelt sõdalase.

Näib, et sõjalise kampaania edukaks läbiviimiseks oli vaja jumalate, eriti nende jumalate poolehoidu, kelle territooriumil sõjakäike tehti. Jumalatele antud lubadustest ja vannetest pidi kinni pidama, sest vande murdmine oli peamine

ebaõnne põhjus sõjas. Murtud vanded, isegi esivanemate poolt, võisid tuua ootamatu pöörde sõja käigus, nii et õigete esivanemate rituaalide toetamine ja pärandi kindlustamine sõltus jumalate (Kirta puhul jumalanna Ašerahi) soosingust. Sellest perioodist on teada palju kirju, eriti Amarna kirjade korpus (Rainey 2014) ning jumaluste mainimata jätmise suundumus näib paika pidavat.

See on mõnevõrra üllatav, arvestades kirjades sisalduvat sõdadele, lahingutele ja tulidele osutavate viidete arvu, paljud nendest kirjadest olid Süüria kuningad kirjutanud Egiptuse vaaraodele. Vaaraosid (enamik kirju on adresseeritud isale ja pojale, Amenhotep III-le ja Amenhotep IV-le), nimetasid Süüria kuningad järjekindlalt "UTU-ši "Minu Päike" ja nad palusid Egiptuse kuningalt selgelt nii luba kui ka õnnistust oma ettevõtmistele. Nii et mõnes mõttes said nende sõjad teoloogiliselt põhjendatud, sest Egiptuse vaaraod olid ju jumalikustatud. Ainult ühes kirjas EA2, mille on saatnud Babüloonia kuningas Kadašman-Enlil, nimetatakse Egiptuse vaaraot päikesejumala asemel tormijumalaks. Kuid jumalaid mainitakse selgesõnaliselt väga vähestes kirjades.

Nende hulgas on ka Qatna kuninga kiri EA55 Amenhotep III-le, kus on öeldud:

Mu isand teab seda. Mu isand [...] [mu isanda ...] esivanemad ja nüüd Ḫa[tti] maa kuningas on nad tulega põletanud. Mis puudutab jumalaid ja Qatna eliiti, siis Hatti maa kuningas on nad ära viinud ⁵[...] (read 38–43) Mu isand, päikesejumala (kuju), minu isa jumal, kelle iga teie esivanem on valmistanud, ja tema nimi (igaihe nimi) pandi tema ette. Aga nüüd, päikesejumala, minu isa jumala, Ḫatti maa kuningas on nad võtnud. Ja mu isand tunneb neid, nende (nende) jumalate valmistamist, just nagu nad on (read 53–59).

Kirja kohaselt võttis Hetiidi kuningas, võib-olla Šuppiluliuma I, pärast sõjalist võitu Qatna jumalad kas saagiks või pantvangideks. Nende jumalate kujud võidi sihikindlalt ühendada vaarao kuvandiga, et äratada monarhis viha ja piitsutada teda mingiks kättemaksuks, mida ei näi toimuvat.

Teine selgelt jumalatele viitav kiri on Süüria Amurru kuninga Aziru kiri EA 167:

Nii peavad Tutu ja kuningas, mu isand, ja kõrgemad ametnikud (vanduma): "Kui me oleme Azirule omistanud midagi, mis on ebatõenäoline. Seega peate te vanduma minu jumaluste ja (jumal) Atoni nimel. Ja siis oleme mina ja Ḫatip, kuninga sulane, süüitud."

Kirja juures on tähelepanuväärne see, et mitte ainult anonüümset, vaid tõenäoliselt ka Süüria kuningat ja tema ametnikke ei paluta vanduda Amurru Aziru isiklike jumaluste nimel, et tõestada oma süütust asjas, milles neid süüdistatakse, vaid neilt nõutakse ka vande andmist äsja populaarseks saanud Egiptuse jumaluse Atoni nimel, kes oli Ehnatoni⁶ isiklik jumal.

Kuigi need tekstid ei võimalda meil tutvuda Süüria kuningate eneseesitlusega oma sõjaliste ettevõtmiste puhul, on tekstidel ideoloogilisi ühisjooni, mida saab kasutada mõningate järelduste tegemiseks. Ugariti kõige olulisem jumal oli tormijumal Baal, kuid kuigi teda on tekstides mainitud seoses võitlusega, näib jumalal seos sõjaga peaaegu täiesti puuduvat – peale väga praktilise rituaalse teksti. Jumal Ilu esineb mitmes tekstis seoses sõjaga, mille ajendiks on tõenäoliselt pärandiküsimused, mis näib olevat jutustavate tekstide keskne teema. Ilu näib sõjale kaasa aitavat, eriti õpetades rituaale, mis tuleb läbi viia enne sõjakäiku.

Ka jumalanna Anat on sõjaga seotud, kuid tema seos võib tuleneda vägede ja tavalise sõduri kaitsejumalanna staatusest. Anat oli sõdalase sõdalane, kuid ta ei õigustanud sõda rahva vastu, ta kaitses sõdalast vaid siis, kui viimane oli juba sõjas. On üllatav, et just jumalanna Ašerahi mainitakse ugariti tekstides võitu tagava jumaliku jõuna. Seth Sandersi sõnul on Ugariti linnast pärit rituaalsetes ja poliitilistes tekstides viidatud sellele, et ajaloo ja religiooni esindajateks ei peetud üksnes kuningat, vaid ka inimesi (Sanders 2008: 107). See võib põhjustada mõningaid erinevusi jumalike jõudude mainimisel Ugaritis sõdade teoloogilistes põhjendustes.

10. Jumalikud jõud ja sõja teoloogiline põhjendus

Alalahis: Idrimi inkskriptsioon

Käesoleva uurimuse seisukohalt kõige asjakohasem tekst Alalahist on nn Idrimi kuhu inkskriptsioon (UF 13: 201–268), mis kirjutati 15. saj eKr Idrimi kujule (BM 130738). Kuninglikud inkskriptsioonid on oma olemuselt kallutatud ja need on loodud kuningate huvidest lähtuvalt (Suriano 2014: 2). Seetõttu on need kasulikud ideoloogiliste probleemide uurimiseks. Idrimi oli Yamhadi (Aleppo) kuningakoja vürst, kes põgenes pärast Mitanni vallutamist linnast. Enne Süüriasse Mukiši kuningriigi Alalahi linna elama asumist korraldas Idrimi sõjakäigu Levandi ümbruses ja saavutas Alalahi võitluslipu all mitu sõjalist võitu. Ta kirjeldab ennast kui “Idrimi, Ili-ilimma poeg, Tešubi, Hebat ja Šauska, Alalahi emanda, mu emanda, sulane”. Näib, et tema jumalad ei ole amoriidi, vaid hurri

jumalad, ja kuigi ta väidab, et nad on Alalaḥi jumalad, näivad nad olevat tema isiklikud jumalused. Idrimi kirjeldab oma põhjust Alalaḥi elama asumiseks:

Aleppos, minu isakodus, tekkis vägivald ja me põgenesime. Emari isandad põlvnesid mu ema õdedest, nii et me seadsime end sisse Emaris. Ka minu vennad, kes olid minust vanemad, elasid koos minuga. Kuid ükski ei mõtelnud asjade üle, mille üle mina mõtlesin; Ma mõtlesin: “See, kes on oma isa majas, on printsi üllas poeg. See, kes kuulub Emari inimeste hulka, on aga ori.”

Idrimi ootab tormijumal Tešubilt oma sõjakäikude sanktsioneerimist ega võta neid ette enne, kui jumal on soosiv:

Ma jäin seitsmeks aastaks Hapiru inimeste hulka. Lasin lindudel lennata ja ohverdasin talle. Seitsmendal aastal pöördus Tešub minu poole. Seejärel ehitasin ma laevad. Lasin Nulla-sõduritel laevadele minna. Meritsi lähenesin Mukiši maale ja jõudsin mandrile Hazzi mäe ette, kuhu ronisin.

Hazzi, Casiuse mägi oli tormijumala püha mägi. Huvitav on see, et inskriptsioon kasutatakse tormijumala hurripärast nime Tešub, kuigi Yamḥadi kuningriigi Aleppo (linna) patroonjumala semiidi nimi Hadad / Adad oli Idrimi uue kuningriigi Mukiši elanikele kindlasti tuttav.

Idrimi võitles Hurri kuninga Battarnaga seitse aastat ning Idrimi ise väidab, et vaenutegevuse lõpp oli tingitud sellest, et ta tuletas Hurri kuningale meelde nende esiisade antud vannet, s.t et vandemurdja Battarna sõjakampaaniat jumalad ei õnnistanud:

Võimas kuningas kuulis meie esivanemate jõupingutustest ja vastastikusest vandest ning kartis vande sisu. Vande sõnastuse ja meie pingutuste tõttu saatis ta kingituse. Järgmisel kuul tõin Kinumus ohtralt ohvreid.

Idrimi inskriptsioon (read 81–91) selle kohta, mida ta tegi pärast seitsme Süüria linna (Passahe, Damarutla, Hulahhan, Zila, Ie, Uluzila ja Zaruna) vallutamist, meenutab Ugariti Baali-tsüklit ja Baali ehitusprojekte pärast võitu Yammi (mere) üle:

Ehitasin palee. Ma tegin oma trooni nagu kuningate troon. Ma tegin oma vennad kuninglikeks vendadeks, mu pojad on nagu nende pojad ja mu sugulased on nende sugulased. Elanikud, kes olid minu maal, panin elama turvaliselt ja paigutasin ka neid, kellel polnud eluruumi. Siis ma

korraldasin oma maa ja tegin oma linnad nagu meie esivanemad. Nii nagu meie esivanemad olid Alalah [Tešubi, Hebati ja Šauska] jumalate jaoks regulaarselt riitusi seadnud, ja nii nagu meie esiisad olid ohvreid toonud, viisin ka mina neid pidevalt läbi. Need asjad ma tegin ära ja usaldasin need siis oma pojale Tešub-nirarile.

Ehkki Idrimi võidud võisid olla tingitud tema kavalusest, headest nõuandjatest, sobivatest tingimustest või isegi õnnest, omistab ta oma võidud oma linna jumalatele ja on teeb hoolikalt teatavaks, et ta ei jätkanud ilma nende nõusolekuta, isegi kui see tähendas ootamist seitse aastat, kuni tormijumal Tešub tema ettevõtmise sanktsioneeris. Samuti näitab ta oma rahu Mitanni kuningaga mitte üksnes enda võiduna, vaid seostab selle Battarna suutmatusega täita esivanemate poolt jumalatele antud lubadusi. Idrimi ise mitte ainult ei täitnud lubadusi, mille tema esivanemad olid jumalatele andnud, vaid hoolitses ka selle eest, et ta annaks oma pojale ja pärijale edasi sama austuse esivanemate jumaluste vastu.

Kokkuvõte

Mida me saame järeldada? Jumalik toetus, jumalik sekkumine ja (jumaliku) sõjapidamise ideoloogia hetidi maailmas arenesid kogu hetidi ajaloo vältel ning muutusid aegade möödudes paremini sõnastatuks ja keerukamaks, jõudes kulminatsioonini Uue Kuningriigi ehk impeeriumi perioodil. Kui “Kuningas Anitta tekstis” võime vaevu täheldada jumalikku toetust kuningas Anitta tegudele, siis sada aastat hiljem valitsenud Hattušili I arendas seda nähtust juba selgemalt edasi ja viitas jumalatele oma agressiivsele poliitikale ja sõjategevusele toetuse saamiseks (“Hattušili I annaalid”). Sõja jumaliku toetamise fenomeni võib leida veelgi keerukamalt ja arenenumalt Uue Kuningriigi ajal, näiteks Tudhaliya I annaalides, Šuppiluliuma “Mehistes tegudes” (*Res Gestae*) ja Muršili II koostatud annaalides. Mõnel juhul on sõdadele leitud isegi otsene teoloogiline põhjendus.

Nagu näeme, oli Anatoolias Anitta ajal 18. sajandil eKr ideoloogial ja religioonil (teoloogia) tähtsusetu roll konfliktides ja sõjategevuses ning eriti sõja jumalikus toetamises. See muutus aga aja jooksul dramaatiliselt ja Hattušili I annaalides on jumalate roll märgatavalt suurenenud ning kuningas hakkas juba oma tegude (ka sõja) õigustamiseks viitama erinevatele jumalatele. Hiljem, Uue Kuningriigi ajastust alates (juba Tudhaliya I ajal ja eriti alates Muršili II ajast) muutus jumalate roll veelgi keerukamaks ning kuningad mainivad mitut jumalat või jumalate rühma, mitte ainult paari-kolme neist (nagu tegi

Hattušili I), kes aitasid neid sõdades ja sõjakampaaniates. Meil on hetiiide allikatest teada mitu näidet, kus valitseja kasutas sõjakampaaniate või teise riiki sissetungi puhul teoloogilist põhjendust, neist kõige keerukamad on Muršili II annaalides.

Sarnaseid jumaliku toetuse ning vahel ka sõja teoloogilise põhjendamise teemasid võib leida ka hetiiidi impeeriumi vasallkuningriikide tekstides, ideoloogilisel tasandil olid Hetiidi kuningad Põhja-Süüria valitsejate jaoks lausa jumalate esindajad. See on selge erinevus Hetiidi impeeriumi tuumikaladelt pärit tekstide ja Hetiidi impeeriumi mõjusfääri kuulunud kuningriikide tekstide vahel. Paljud sõjad, mida pidasid hilispronksiaja peamised rahvusvahelised mängijad, peeti ju Põhja-Süüria lahinguväljadel, mistõttu sõda oli sealsete rahvaste tekstides üpris tavapärane. Erinevalt hetiiide tekstidest on Ugariti ja Alalahi tekstides levinud jumalatele palvete esitamine sõjaliste ettevõtmiste eel. Sama võis aset leida ka teiste hetiiidi kuningate Süüria vasallide puhul, kuid neist paraku on säilinud vähem tekste. Nende petitsioonidega kaasnesid ka rituaalid, mille eesmärk oli saavutada sõjas edu. Jumalused, kellele palve adresseeriti, muutusid sõltuvalt avaldaja päritolukohast ja kohast, mida rünnati. Kampaania õnnestumiseks oli vaja austada nii oma esivanemaid kui ka vaenlase jumalaid, samuti sai rahu sõlmida ainult mõlema poole jumalate nimel.

Põhja-Süüria kuningriikides puudutas sõda erinevaid põlvkondi. Võidu või kaotuse võis määrata esivanemate käitumine ja järeltulijatele õpetamine, kuidas õigesti jumalatest sõjas edu taotleda. See oli ülimalt tähtis. Ehkki tormijumal oli Põhja-Süüria kuningriikide vahelise sõja teoloogilise õigustuse osas tõenäoliselt kõige olulisem jumalus, ei ole selle jumala roll tekstides alati selgelt sõnastatud. Ka jumalannadelt taotleti sõjas edu, kuid oli selge erinevus selles, kuidas tavalised sõdurid ja kuningad jumalaid tajusid, eriti paljudes kohtades populaarset sõdalasjumalannat Anat. Sel ajal, kui sõdurid ja sõdalased ootasid jumalannalt lahingutes edu, tegutses tema hoopis kuninga põetajana.

Tänuõnad

Autorid on tänavad dr Vladimir Šelestini, dr Sebastian Finki ja dr Mait Kõivu kriitiliste märkuste eest.

Lühendid

BM = Briti Muuseum

CTH = Košak, Silvin & Müller, Gerfrid G. W. & Görke, Susanne & Steitler, Charles. *Catalogue of Hittite Texts* (https://www.hethport.uni-wuerzburg.de/CTH/index_en.php – 10.02.2022).

IBoT = Istanbul Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Boğazköy Tabletleri (nden Şçeme Metinler). Istanbul 1944, 1947, 1954; Ankara, 1988.

KBo = Keilschrifttexte aus Boghazköy. 1923ff. Osnabrück & Berlin (<https://www.hethport.uni-wuerzburg.de/kbo/> – 10.02.2022).

KUB = Keilschrifturkunden aus Boghazköi.

KTU = Keilschrifttexte aus Ugarit.

RIME 2 = Frayne, Douglas R. 1993. Sargonic and Gutian Periods (2334–2113 BC). *The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Early Periods 2*. Toronto & Buffalo & London: University of Toronto Press.

RS = Ras Šamra texts.

TAD = Porten, Bezalel & Yardeni, Ada 1987. *Textbook of Aramaic Documents from Ancient Egypt*. Newly Copied, Edited and Translated into Hebrew and English. 1–4. Jerusalem: Eisenbrauns.

UF = *Ugarit Forschungen*. International yearbook for the study of archeology in Syria and Palestine.

VBoT = Götze, Albrecht (toim). *Versteuerte Boghazköi-Texte*. Marburg: Selbstverlag des Herausgebers, 1930.

Kommentaariid

¹ Neša (tänapäeval Kültepe, Vana-Assüüria allikates nimetatud *kārum* Kaneš) oli Anitta (18. saj eKr) kuningriigi pealinn. Anitta isa kuningas Pithana valitses kuningriiki Kussara linnast ja vallutas Neša. Hiljem tegi Anitta Nešast oma riigi pealinna. Veelgi hiljem, 17. sajandil eKr sai Hetiidi kuningriigi pealinnaks hoopis Hattuša.

² Tabarna (hetiidi transkriptsioonis *ta-ba-ar-na*) võtsid tiitlina esmakordselt kasutusele Hetiidi valitsejad juba Varajase Kuningriigi ajal 17. sajandil eKr. Tiitel *tabarna* tekkis nimest Labarna (legendaarne Hetiidi riigi valitseja 17. sajandil eKr), nii nagu Julius Caesari nimest sai hiljem tiitel “keiser”. Siiani on ebaselge, kas *tabarna* on indoeuroopa päritolu tiitel või hoopis näiteks hatti päritolu (vt lähemalt Sazonov 2009: 38–39).

³ Ehk tabarna – kuningas.

⁴ Oletatavasti asus tänapäeva Diyarbakiri kandis. Nihria all 13. saj II poolel toimunud lahingus sai Hetiidi kuningas Tuthalija IV oletatavasti assüürlaste käest lüüa (Sazonov 2013: 21).

⁵ Ilmselt küüditas neid Hetiidi impeeriumi aladele.

⁶ Amenhotep III poeg, algselt kandis nime Amenhotep IV.

Kirjandus

- Annus, Amar. 2002. *The God Ninurta in the Mythology and Royal Ideology of Ancient Mesopotamia*. State Archives of Assyria Studies 14. Helsinki: The Neo-Assyrian Text Corpus Project.
- Annus, Amar 2005. Baali eepos. Annus, Amar (koost). *Muinasaja kirjanduse antoloogia*. Tallinn: Varrak, lk 239–254.
- Bachvarova, Mary R. 2016. *From Hittite to Homer: The Anatolian Background of Ancient Greek Epic*. Cambridge: UP (DOI: 10.1017/CBO9781139048736).
- Bahrani, Zainab 2008. *Rituals of War. The Body and Violence in Mesopotamia*. New York: Zone Books.
- Beal, Richard H. 2003. The Ten Year Annals of Great King Muršili II of Hatti. Hallo, William W. & Younger, K. Lawson (toim). *The Context of Scripture: Monumental Inscriptions from the Biblical World*, Vol. II, Leiden: Brill, lk 82–90.
- Beckman, Gary. 1982. The Anatolian Myth of Illuyanka. *Journal of the Ancient Near Eastern Society* 14, lk 11–25.
- Beckman, Gary 2002. My Sun-God. Panaino, A. & Pettinato, G. (toim). *Reflections of Mesopotamian Conceptions of Kingship among Hittites. Ideologies as intercultural phenomena proceedings of the third annual Symposium of the Assyrian and Babylonian Intellectual Heritage Project. held in Chicago. USA, October 27–31. 2000*. Melammu Symposia 3. Milano, lk 37–43.
- Beckman, Gary 2006a. The Anitta Text. Chavalas, Mark (toim). *The Ancient Near East: Historical Sources in Translation*. Malden: Blackwell Publishing, lk 216–219.
- Beckman, Gary 2006b. Annals of Ḫattušili I. Chavalas, Mark (toim). *The Ancient Near East: Historical Sources in Translation*. Malden: Blackwell Publishing, lk 219–222.
- Beckman, Gary 2009. Hittite literature. Ehrlich, Carl S. (toim). *From an Antique Land. An Introduction to Ancient Near Eastern Literature*. Lonham & Boulder & New York & Toronto & Plymouth, UK: Rowman & Littlefield Publishers, lk 215–254 (<https://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/83244/Hittite%20Literature.pdf?sequence=1&isAllowed=y> – 17.02.2022).
- Bottéro, Jean 2001. *Religion in Ancient Mesopotamia*. Translated by Teresa Lavender Fagan. Chicago: University of Chicago Press.
- Caquot, André & Szyner, Maurice 1980. *Ugaritic Religion*. Leiden: Brill.
- Carruba, Onofrio 2001. Anitta res gestae: paralipomena I. Wilhelm, Gernot (toim). *Akten des IV. Internationalen Kongresses für Hethitologie. Würzburg, 4.–8. Oktober 1999*. Studien zu den Boğazköy-Texten 45. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, lk 51–72.
- Carruba, Onofrio 2003. *Annitae Res Gestae*. Studia Mediterranea 13. Serises Hethea 1. Pavia: Italian University Press.
- Casana, Jesse 2009. Alalakh and the Archaeological Landscape of Mukish: The Political Geography and Population of a Late Bronze Age Kingdom. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 353, lk 7–37.

- Čech, Pavel 2020. Much Ado about Nothing? Battle Descriptions in Ugaritic Texts. Luggin, Johanna & Fink, Sebastian (toim). *Battle Descriptions as Literary Texts: A comparative approach*. Berlin: Springer, lk 31–46 (DOI: 10.1007/978-3-658-27859-5_3).
- KTU = Dietrich, Manfred & Loretz, Oswald & Sanmartín, Joaquín 2013. *Cuneiform Alphabetic Texts from Ugarit, Ras Ibn Hani and Other Places*, KTU 3rd enlarged edition. Münster: Ugarit Verlag.
- Espak, Peeter 2010. Evolution toward the concept of Holy War in the Ancient Near East. *Society of Biblical Literature with European Association of Biblical Studies, International Meeting of Society of Biblical Literature, Tartu University, 25.–29. July 2010*, Atlanta: Society of Biblical Literature, lk 52.
- Espak, Peeter 2011. The Emergence of the Concept of Divine Warfare and Theology of War in the Ancient Near East. *ENDC Proceedings* 14, lk 115–129 (https://www.ksk.edu.ee/wp-content/uploads/2012/12/KVUOA_Toimetised_14_5_peeter_espak.pdf – 18.02.2022).
- Espak, Peeter 2015. *The God Enki in Sumerian Royal Ideology and Mythology*. Philip-pika 87. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Fales, Frederick M. 2000. Preparing for War in Assyria. Andreau, Jean & Brient, Pierre & Descat, Raymond (toim). *Economie antique: La guerre dans les économies antiques*. Saint-Bertrand-de-Comminges. France: Musée archéologique départemental, lk 35–62.
- Fink, Sebastian 2016. Battle-Descriptions in Mesopotamian Sources I: Presargonic and Sargonic Period. Ulanowski, Krzysztof (toim). *The Religious Aspects of War in the Ancient Near East, Greece, and Rome*. Leiden: Brill, lk 51–64.
- Frankfort, Henri 1948. *Kingship and the Gods. A Study of the Ancient Near Eastern Religion as the Integration of Society and Nature*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Götze, Albrecht 1933. *Die Annalen des Mursiliš*. Leipzig: Hinrichs.
- Grélois, Jean-Pierre 1988. Les Annales décennales de Mursili II (CTH 61, I). *Hethitica* 9, lk 17–145.
- Güterbock, Hans G. 1956. The Deeds of Suppiluliuma as Told by his Son, Mursili II. *Journal of Cuneiform Studies* 10 (2–4), lk 41–68, lk 75–98, lk 107–130 (DOI: 10.2307/1359041, 10.2307/1359312, 10.2307/1359585).
- Haas, Volkert 1994. *Die hethitische Religion*. Leiden-New York-Köln: Brill.
- Haas, Volkert 2006. *Die hethitische Literatur. Texte, Stilistik, Motive*. Berlin-New York: de Gruyter.
- Hamblin, William J. 2006. *Warfare in the Ancient Near East to 1600 BC. Holy Warriors at the Dawn of History*. New-York: Routledge.
- Hazenbos, Joost 2006. CTH 40: Manly Deeds of Shuppiluliuma. Chavalas, Mark W. (toim). *The Ancient Near East: Historical Sources in Translation*. Malden: Wiley-Blackwell, lk 235–239.
- Healy, Mark 2000. *The Warrior Pharaoh. Ramses II and the Battle of Qadesh*. London: Bloomsbury.
- Hoffner, Harry A. 1975. Propaganda and political justification in Hittite historiography. Goedicke, Hans & Roberts, Jimmy J.M.M. (toim). *Unity and Diversity: Essays in the*

History, Literature, and Religion of the Ancient Near East. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, lk 49–62.

Hoffner, Harry A. Jr. 1997. Hittite Canonical Compositions – Historiography. Proclamation of Anitta of Kuššar. Hallo, William W. (toim). *The Contexts of Scripture*. Vol. 1. *Canonical Compositions from the Biblical World*. Leiden & New York & Cologne: Brill, lk182–204.

Hoffner Harry A. Jr. 1998. *Hittite Myths*. Writings from the Ancient World, Second Edition. Atlanta: Society of Biblical Literature.

Johandi, Andreas 2019. *The God Asar/ Asalluhi in the Early Mesopotamian Pantheon*. University of Tartu Dissertation, Tartu: Tartu University Press (<http://hdl.handle.net/10062/65359> – 18.02.2022).

Kang, Sa-Moon 1989. *Divine War in the Old Testament and in the Ancient Near East*. Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft 177. Berlin & New York: Walter de Gruyter (DOI: 10.1515/9783110884920).

Mander Pietro 2016. War in Mesopotamian Culture. Ulanowski, Krzysztof (toim). *The Religious Aspects of War in the Ancient Near East, Greece, and Rome*. Leiden: Brill, lk 5–22 (DOI: 10.1163/9789004324763_003).

Margalit, Baruch 2011. *The Ugaritic Poem of AQHT: Text, Translation, Commentary*. Berlin: De Gruyter.

Mayer, Walter 2001. Waffenreinigung im assyrischen Kriegsritual. Albertz, Rainer (koost). *Kult, Konflikt und Versöhnung. Beiträge zur kultischen Sühne in religiösen, sozialen und politischen Auseinandersetzungen des antiken Mittelmeerraums, Veröffentlichungen des AZERKAVO/SFB 493/2*. Münster: Ugarit-Verlag, lk 123–133.

Del Monte, Giuseppe F. 1986. E gli dèi camminano davanti a me... *Egitto e Vicino Oriente* 9, lk 59–70.

Del Monte, Giuseppe F. 1993. *L'annalistica ittita*. Brescia: Paideia.

Mineck, Kathleen R. & van den Hout, Theo & Hoffner, Haary A. Jr. 2006. Hittite Historical Text II. Hittite Historical Texts II. Chavalas, Mark W. (toim). *The Ancient Near East: Historical Sources in Translation*, Malden: Blackwell Publishing, lk 253–279.

Nemirovsky 2005 = Nemirovskii, Aleksandr. „Prostrannye annaly“ Mursilisa II – tekstologičeskaja uslovnost'? *Vestnik Drevnei Istorii* 1, lk 3–14 (<http://vdi.igh.ru/system/articles/pdfs/000/000/950/original/30cc1c4dce6a98f39fefb9778fa1c8d74332d775.pdf?1555511759> – 21.02.2022).

Neu, Erich 1974. *Der Anitta-Text*. Studien zu den Boğazköy-Texten 18. Wiesbaden: O. Harrassowitz.

Neu, Erich 1986. Zum mittelhethitischen Alter der Tuthalija-Annalen (CTH 142). Meid, Wolfgang & Trenkwalder, Helga (toim). *Im Bannkreis des Alten Orients. Studien ... Karl Oberhuber zum 70. Geburtstag gewidmet*. Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft, lk 181–192.

Oded, Bustenay 1992. *War, Peace and Empire. Justification for War in Assyrian Inscriptions*. Wiesbaden: Reichert Verlag.

Oliva, Juan 2005. New Collations and Remarks on Alalakh VII Tablets. *Journal of Near Eastern Studies* 64/1, lk 1–22.

Popko, Maciej 1995. *Religions of Asia Minor*. Warsaw: Academic Publications Dialog.

- Rainey, Anson F. 2014. *The El-Amarna Correspondence* 1–2. Leiden: Brill.
- Sanders, Seth L. 2008. Writing and Early Iron Age Israel: Before National Scripts, Beyond Nations and States. Tappy, Ron E. & McCarter, P. Kyle Jr. (toim). *Literate Culture and Tenth-Century Canaan: The Tel Zayit Abecedary in Context*. Winona Lake: Eisenbrauns, lk 97–112.
- Sazonov, Vladimir 2009. Hetiidi kuningate titulatuuri arenguajast 1750–1190 eKr. Kulmar, Tarmo (peatoim). *Idakiri. Eesti Akadeemilise Orientaalseltsi aastaraamat* 2008. Tartu: Tartu Ülikooli orientalistikakeskus, lk 30–51.
- Sazonov, Vladimir 2010. *Die Königstitel und -epitheta in Assyrien, im Hethiterreich und in Nordsyrien (Ugarit, Emar, Karkemiš) in der mittelassyrischen Zeit: Strukturelle Gemeinsamkeiten, Unterschiede und gegenseitige Beeinflussung*. Tartu: Tartu University Press.
- Sazonov, Vladimir 2011. Müüt “Ilujanka ja Tešub” ja EZEN.purulliyaš pidustused hetiiidi religioosse ideoloogia ja kuningavõimu kontekstis. Mesopotaamia ja hattii mõjutused. *Usuteaduslik Ajakiri* 1 (62), lk 143–161.
- Sazonov, Vladimir 2012. Der hethitische Sonnenkönig. Einige Bemerkungen zu dem hethitischen Königsepitheton “Meine Sonne” (d.UTUši). *Forschungen zur Anthropologie und Religionsgeschichte* 43, lk 199–219.
- Sazonov, Vladimir 2013. Hetiidi impeeriumi ja Assüüria suurriigi suhted u 1365–1180 eKr. *Ajalooline Ajakiri* 143 (1), lk 3–28 (DOI: 10.12697/AA.2013.1.01).
- Sazonov, Vladimir 2016. Some Remarks Concerning the Development of the Theology of War in Ancient Mesopotamia. Ulanowski, Krzysztof (toim). *The Religious Aspects of War in the Ancient Near East, Greece, and Rome*. Leiden: Brill, lk 23–50.
- Sazonov, Vladimir 2017. Some Notes on Text of King Anitta. *Nouvelles Assyriologiques Brèves et Utilitaires* 4, lk 179–182.
- Sazonov, Vladimir 2019a. Some Notes on the Evolution of the Hittite Royal Annals. Da Riva, Rocio & Lang, Martin & Fink, Sebastian (toim). *Proceedings of the 2nd and 3rd Melammu Workshop*. Melammu Workshops and Monographs: Literary Change in Mesopotamia and Beyond and Routes and Travellers Between East and West. Zaphon, lk 57–88.
- Sazonov, Vladimir 2019b. Kuningas Anitta tekst. Tõlkinud ja kommenteerinud Vladimir Sazonov. *Idakiri. Eesti Akadeemilise Orientaalseltsi aastaraamat*. Tartu: Eesti Akadeemiline Orientaalselts, lk 127–140.
- Sazonov, Vladimir & Lahe, Jaan 2022. Crises in the Hittite Religion: Examples of the Prayer of Kantuzili and Plague Prayers of Muršili II. Kõiv, Mait & S. Fink, Sebastian (toim). *Crises in Early Religions*. Springer Verlag (ilmumas).
- Schmitt, Rüdiger 2011. Der “Heilige Krieg” im Pentateuch und im deuteronomistischen Geschichtswerk. Studien zur Forschungs-, Rezeptions- und Religionsgeschichte von Krieg und Bann im Alten Testament (AOAT 381), Münster: Ugarit-Verlag.
- Singer, Itamar 2002. *Hittite Prayers*. Writings from the Ancient World 11. Atlanta, Georgia: Society of Biblical Literature.
- Smith, Mark S. 2014. *Poetic Heroes: The Literary Commemorations of Warriors and Warrior Culture in the Early Biblical World*. Winona Lake: Eerdmans.
- Starke, Frank 1979. Halmašuit im Anitta-Text und die hethitische Ideologie vom Königtum. *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie* 69, lk 47–120.

- Steitler, Charles W. 2017. *The Solar Deities of Bronze Age Anatolia. Studies in Texts of the Early Hittite Kingdom*. Studien Zu Den Bogazkoy-Texten 62. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Suriano, Matthew J. 2014. The Historicity of the King: An Exercise in Reading Royal Inscriptions from the Ancient Levant. *Journal of Ancient Near Eastern History* 1 (2), lk 1–24 (DOI: 0.1515/janeh-2014-0003).
- Taracha, Piotr 1997. Zu den Tutḫalija-Annalen (CTH 142). *Die Welt des Orients* 28, lk 74–84.
- Töyräänvuori, Joanna S. 2015. The Beloved as a Title of Royal Legitimation in Ugaritic and Biblical Texts. Dyma, Oliver & Gulde-Karmann, Stafanie-Ulrike & Kühn, Dagmar (toim). *Der Herr des Himmels möge lang machen seine Tage und seine Jahre*. Religionsgeschichtliche Beiträge; Festschrift für Herbert Niehr zum 60. Geburtstag. Alte Orient und Altes Testament 427. Münster: Ugarit-Verlag, lk 197–217.
- Töyräänvuori, Joanna S. 2018. *Sea and the Combat Myth: North West Semitic Political Mythology in the Hebrew Bible*. Alter Orient und Altes Testament 457. Münster: Ugarit-Verlag.
- Töyräänvuori, Joanna S. 2022. The Ugaritic Combat Myth and Egypto-Hittite Relations in Late Bronze Age. Kōiv, Mait & Fink, Sebastian (toim). *Crises in Early Religions*. Springer Verlag (ilmumas).
- van Dongen, Erik 2011. The ‘Kingship in Heaven’-Theme of the Hesiodic Theogony: Origin, Function, Composition. Greek, Roman, and Byzantine Studies. *Scholarly Aids* 51 (2), lk 180–201.
- Vidal, Jordi 2006. Ugarit at War (1). *Ugarit-Forschungen* 37, lk 653–672.
- Vidal, Jordi 2014. Ugarit at War (6). *Ugarit-Forschungen* 45, lk 297–304.
- Wilhelmi, Lisa 2016. Materiality and Presence of the Anitta Text in Original and Secondary Context: Considerations on the Original Nature of the Proclamation of Anitta (CTH 1) and its Transmission as Part of Hittite Traditional Literature. Balke, Thomas E. & Tsouparopoulou, Christina (toim). *Materiality of Writing in Early Mesopotamia*. Berlin & Boston: De Gruyter, lk 223–239 (DOI: 10.1515/9783110459630-010).
- Winter, Irene J. 1985. After the Battle is Over: The “Stele of the Vultures” and the beginning of Historical Narrative in the Ancient Near East. Kessler, Herbert L. & Simpson, Marianna Shreve (toim). *Pictorial Narrative in Antiquity to the Middle Ages*. Studies in the History of Art. Washington DC: National Gallery of Art, lk 11–32.
- Winter, Irene J. 1986. Eannatum and the “King of Kiš”? Another look at the Stele of the Vultures and “Cartouches” in Early Sumerian Art. *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie* 76/2, lk 205–212.

Summary

Gods in wars: Divine support and the theological justification of war in ancient Anatolia and North Syria

Vladimir Sazonov

Associate Professor in Ancient Near Eastern Studies
University of Tartu

Senior Research Fellow, Estonian Military Academy
Research Fellow, Estonian Academy of Security Sciences
vladimir.sazonov@ut.ee

Joanna Töyräänvuori

Associate Professor
Centre of Excellence in Ancient Near Eastern Empires (ANEE)
University of Helsinki
joanna.toyraanvuori@helsinki.fi

Keywords: Alalah, Anatolia, divine support, gods in war, Hittites, justification of war, North Syria, Ugarit

As we can see, divine support, divine intervention, and an ideology of (divine) warfare developed in the Hittite world throughout the whole of Hittite history and became better formulated and more complex with the passing of time, reaching their apex during the New Kingdom Period. If we can observe barely any divine support for Anitta's deeds in the *Text of Anitta*, then Ḫattušili I, who ruled 100 years later, already elaborated this phenomenon more explicitly and referred to gods in support of his aggressive politics and military actions (*The Annals of Ḫattušili I*). The phenomenon of divine support for war can be found in an even more sophisticated and developed manner during the New Kingdom, in the *Annals of Tudḫaliya I*, in the *Manly Deeds of Šuppiluliuma* and in the annals written by Muršili II, etc. In some cases, we even have outright theological justification of wars. As we can see, ideology, religion, and theology played an insignificant role in conflict and warfare and especially in the divine support of war in Hittite Anatolia at the time of Anitta in the 18th century BCE. This, however, changed dramatically across the time, and in the *Annals of Ḫattušili I*, the role of gods increased considerably, and the king began to refer to the gods in justification for his actions (also in war). Later, in the epoch of the New Kingdom, since the time of Tudḫaliya I, and especially since Muršili II, the role of the gods became even more elaborate and sophisticated, and the kings mention several gods or a group of gods, instead of only two or three of them (as was done by Ḫattušili I) which helped them in wars and in military campaigns. We have several pieces of evidence from Hittite sources in which the ruler uses proper theological justification for his military campaign or for the invasion of another country, and the most elaborate of these are the annals of Muršili II.

Similar themes of divine support and the occasional theological justification of war are also found in the texts of the vassal kingdoms of the Hittite Empire, with the exception that, on the ideological level, the Hittite kings were the representatives of the gods for the Syrian kings. This is a clear difference between the texts from the core area of the Hittite Empire and the texts from the kingdoms of the Hittite ambit. Many of the wars fought by the major international players of the Late Bronze Age were fought on the battlefields of North Syria, which is why war is a common occurrence in the texts of the peoples based there. Unlike in the Hittite texts, the petitioning of the gods before military undertakings is a common trope in the texts from Ugarit and Alalah. The same may have been true of the other Syrian vassals of the Hittite kings, but fewer texts have remained from them. These petitions were also accompanied by rituals meant to ascertain good fortunes in war. The petitioned deities changed depending on the place of origin of the petitioner and the place that was attacked. Both one's ancestral gods

and the gods of the enemy needed to be respected for a campaign to be successful, and peace could also be made on behalf of the gods of both parties only. In the North Syrian kingdoms, proper conduct of war concerned not only the present but also the past and future generations. A victory or defeat could be decided by the conduct of one's ancestors, and teaching one's descendants the proper way to petition the gods for success in war was supremely important. While the storm god was likely the most important deity concerning the theological justification of war among the North Syrian kingdoms, this role of the god is not always clearly formulated in the texts. Goddesses were also petitioned for success in war, but there was a clear difference in how common soldiers and kings apprehended the gods, especially the widely popular warrior goddess Anat. While soldiers and warriors looked to the goddess for success in battle, she functioned as the nursemaid of the king. While the petitioning of divine support for military undertakings was likely shared by kings across the entire ancient Near East, Anatolia and North Syria formed a cultural ambit where influences were readily exchanged both from Anatolia to Syria and from Syria to Anatolia. In the texts from these areas, we can see details and motifs that are particular to either region but also themes that are shared by both areas. It is noticeable that the political relationship of overlord and vassal or subject kingdom can be seen not only in the political correspondence of the kingdoms but also on the ideological level, in the texts that the Hittites wrote for their own gods and the Syrians wrote for theirs. The hierarchical relationships of the kingdoms of Anatolia and North Syria are so ingrained that they influenced the very core of how the divine support of war was formulated in the texts.

Vladimir Sazonov (PhD) on Tartu Ülikooli Vana-Lähis-Ida uuringute kaasprofessor, kelle peamised uurimisvaldkonnad hõlmavad Mesopotaamia kuninglikku ideoloogiat ja religiooni, keiserlikke kontseptsioone, propaganda ja Vana-Lähis-Ida kirjalikku pärandit.

Vladimir Sazonov (PhD) is Associate Professor in Ancient Near Eastern Studies at the Centre for Oriental Studies, Institute of Cultural Research, University of Tartu, Estonia. His main research areas include Mesopotamian royal ideology and religion, imperial concepts, propaganda and Ancient Near Eastern literal legacy.

vladimir.sazonov@ut.ee

Joanna Töyräänvuori (PhD) on Helsingi Ülikooli Vana-Lähis-Ida uuringute dotsent ning Helsingi Ülikooli Vana-Lähis-Ida impeeriumide tippkeskuse teadur.

Joanna Töyräänvuori (PhD) holds the title of Docent in Ancient Near Eastern Studies and is a research fellow at the Ancient Near Eastern Empires Centre of Excellence of the University of Helsinki.

joanna.toyraanvuori@helsinki.fi

Vanad udmurdi kombed taaselustatakse kõigepealt linnades

Intervjuu Galina Gluhhovaga

Agnes Neier

Eesti Kirjandusmuuseum

agnes.neier@kirmus.ee

Käesoleva aasta maikuu lõpuni töötab Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonnas külalistedlasena udmurdi folklorist Galina Gluhhova. Praegune Udmurdi Riikliku Ülikooli Udmurdi, soomeugri ja ajakirjanduse instituudi dekaan on siin seoses Hõimurahvaste projektiga “Sanditamine udmurdi kultuuris”. Galina peamised uurimishuvid on seotud udmurdi ja soome-urgi folkloori, kalendrikombestiku, mütoloogia ja udmurdi kirjandusega.

Tere! Olete Kirjandusmuuseumis külalistedlasena mai lõpuni. Mis teid siia tõi?

Praegu tulin siia hõimurahvaste projekti “Sanditamine udmurdi kultuuris” raames. Tegelen siin oma monograafiaga, mille käsikiri on 80% valmis ning lõpetan ta siin. Monograafias keskendun sanditamise erinevatele vormidele ja funktsioonidele. Raamat näitab udmurdi sanditamise traditsioonide rikkust ja paigutab need koos erijoontega geograafilisele kaardile. Eriti oluline on tänapäeva traditsioone käsitlev osa. Ajaga on osa praktikaid kadunud, kuid mõned kohalikud kombed on ikkagi elus, ja on oluline mõtiskleda selle üle, miks just need jäid püsima.

Olete ka varasemalt Eesti Kirjandusmuuseumis aega veetnud, mis teid tookord siia tõi?

Esimest korda olin kirjandusmuuseumis 1995. aastal koos oma juhendaja Tatjana Vladõkinaga.¹ Ja olen Eestis olnud veel Erasmus Mundus programmi raames aastatel 2015 ja 2016. Mulle alati väga meeldib siia tulla. Siin on palju teoseid, mis on ilmunud Eestis ja mujal, mis on seotud soomeugri rahvastega ja väga palju arhiivimaterjali, mis on seotud udmurtidega, mis ei ole mujal kättesaadav.

Udmurdi folklorist Galina Gluhhova. Tema artikleid on võimalik lugeda aadressidel <https://www.folklore.ee/tagused/authors/gluhhovag.htm>, <https://www.folklore.ee/folklore/authors/gluhhovag.htm> ja <https://folklore.ee/sator/wp-content/uploads/2021/11/sator22.pdf>. Alar Madissoni foto 2022.

Kuidas jõudsite folkloristika juurde ja kas oli ka teisi karjäärivalikuid?

Võibolla oli midagi, aga ma väga armastan oma kultuuri ja folkloori ja mu magistritöö oli seotud folkloristikaga. Mu esimene juhendaja oli väga tuntud udmurdi folklorist Daniil Jašin² ja pärast tema surma hakkasin õppima Tatjana Vladökina käe all, kelle juhendamise all tegin ka oma aspirantuuri.

Mis on teie peamised uurimisteedad peale sanditamise?

Ma uurin udmurdi rahvausundit, rahvakultuuri ja rahvaluulet. Minu peamised uurimused on seotud kalendrikommetega ja rahvakalendriga. Uurin ka, kuidas udmurdid elasid vanasti ja kuidas nad elavad tänapäeval; mis on muutunud, mis on jäänud samaks, mis traditsioonid jätkuvad. Uurin udmurdi kultuuri ja kombeid võrdlevalt ka teiste soomeugri rahvastega, mis on sarnasused ja mis on erinevused.

Galina Gluhhova on Eestit väisanud korduvalt. Üks varasemaid külaskäike kirjandusmuuseumisse oli koostöö raames ka aprillis 1995. Galina Gluhhova on pildil vasakul (heledas mantlis). Foto Galina Gluhhova erakogust.

Kas on siis eesti ja udmurdi kultuuride vahel palju sarnasusi?

Ma ei ole väga täpselt uurinud eesti kultuuri, aga kui loeme teadusartikleid, siis saame aru, et on palju sarnaseid asju. Nagu näiteks sanditamine. Eestlastel on kadri- ja mardipäev, meil sügise- ja talvesanditamine. Nende sisu ja funktsioonid on samad. Ja kui vaatleme iseloomu, siis eestlased on sarnaselt udmurtidele tagasihoidlikud ja mitte kuigi emotsionaalsed inimesed.

Aga kas on suur erinevus udmurdi enda kultuuri sees, mineviku ja oleviku vahel?

Väga raske on üheselt vastata. Täna võime öelda, et surnutega seotud kombed ja esivanemate kultusega seotud kombed elavad paremini kui teised, nad ei ole ajas nii palju muutunud. Aga kui võtame kombed, mis on seotud pere või kalendriga, siis on näha väga suuri muutusi. Kuigi kalendrikombestik ja -pühad on tänapäevani säilitanud vanimaid elemente rituaalide kõigil tasandil: tegevuses, esemetes, verbaalses ja akustilises osas ja inimesed tunnustavad vanu laule,

rituaalseid laule, mida lauldi vanasti. Aga rituaalide struktuur on muutunud, muutub see, kuidas neid läbi viiakse. Põhilised alad on siiski jäänud ja säilinud ja inimesed mäletavad seda veel. Tänapäevani on udmurdi kogukonna keskmised rituaalid, mis juhivad inimeste käitumist looduses ja sotsiaalsetes oludes.

Saan aru, et Põhja- ja Lõuna-Udmurtia vahel on üsna suur erinevus. Kas see kajastub ka kommetes?

Muidugi on erinevus põhja- ja lõuna-udmurtide vahel, mis on seotud murde ja kultuuriga. Lõuna-udmurtide kultuuris leidub rohkem laene türki kultuurist, tatarlastelt, tšuvašidelt, baškiiridelt. Põhja-udmurtidel kohtab rohkem vene kultuurist tulnud asju. Kui vaatame rahvakalendrit, siis võime aru saada, et udmurtidel oli vanasti kalendris kaks uut aastat. Mis näitab erinevust põhja- ja lõuna-udmurtide vahel. Udmurdi rahvakalendri kohaselt jagunes aasta üldjoontes kaheks osaks: uue aasta alguseks loeti nii kevadet kui ka sügist. Lõuna-udmurtidel algas uus aasta kevadel ning kevadise uue aasta algusega seotud tavandis on tänini kindlalt püsinud esimese vao ajamise kombestik (*Akaška / Akajaška / Bōdzōm nunal / Bōdzōnnal* – künnile sõit, sahapidu), mis on liitunud kristlike lihavõtetega (*Pasha / Paska / Vel'iktem*). Põhja-udmurtidel hakkas uus aasta aga sügisel ning selle ettekujutus on udmurtide rahvapärilises säilinud fragmentaarselt. Põhja-udmurtidel on praeguseni säilinud kevad-suvise ja sügis-talvise perioodi vastavus terminite paralleelismis: *vu vōlōn sōlon* (veel seismine, ukj 19. augustil) ja *jō vōlōn sōlon* (jäl seismine, 19. jaanuaril). Nii võime oletada, et ajavahemikku suurest neljapäevast umbes augusti keskpaigani käsitleti udmurdi vanas kultuuris terve aastana. Teisisõnu loeti sügis-talvist ja kevad-suvist poolaastat iseseisvateks ajaüksusteks. Sellest, et kumbagi neist peeti eraldi aastaks, annab tunnistust ka põhja-udmurtide väljend *gužemen tolen ulōnō* (elada suvi ja talv), mis tähendab terve aasta elada (vrd vene väljendiga *skol'ko let, skol'ko zim*)³. Iga poolaastat peeti täielikuks ja terviklikuks. Kristluse vastuvõtmisega poolaastad liideti ja sügispoolaasta alguseks hakati lugema eelijapäeva. Seda võib oletada udmurdi nimetuse *Vil'* (uus) põhjal (tänapäeval seostub see terminoloogia ainult uudse-viljaga), mis otseselt viitab pärast suvist pööripäeva saabuva uue tsükli algusele.

Kas ka noored osalevad traditsioonilistes tegevustes ja rituaalides?

Tänapäeval noored inimesed osalevad, aga oli selliseid aegu, nagu näiteks nõukogude ajal, kus noored ega keegi teine ei saanud järgida traditsioonilisi kombeid. Tänapäeval on väga huvitav vaadata, kuidas udmurdi rahvakultuur käib nii, et unustatud kombes ja rituaalid taas elustuvad kõigepealt linnades ja liiguvad sealt külladesse, kus siis neid hakatakse ka uuesti tähistama.

Aga kas udmurdi keelt kõneldakse?

Sellega on väga omapärane olukord, sest lasteaedades, koolides ja ülikoolides õpetatakse, aga mõnes peres suheldakse lastega vene keeles. Selline paradoks. Aga viimase kahe aasta jooksul on hakatud rohkem ja rohkem suhtlema udmurdi keeles, linnades on vaja õppida ja õpetada udmurdi keelt. Keele kasutamine on tõusuteel.

Kas see keele olukord peegeldab ka üldisemalt väikerahvaste olukorda?

Ma ei ütleks, et neil läheb väga halvasti. Kõikides vabariikides on selline rahvuslik tee või missioon, mis on pühendatud rahvale, mille eesmärk on arendada rahvuslikku poliitikat ja keeleõpetamist ja teisi asju, mis on seotud soomeugri vabariikides nende arenemisega. Püüame kirjutada projekte väikerahvaste kultuuri ja keele säilitamiseks ja arendamiseks. Püüame ka interneti kaudu luua erilisi programme, et saaks keelt kasutada. Arvan, et Venemaal on soomeugri rahvastest udmurdid esimesed, kes kasutavad internetis oma keelt rohkem kui teised. Nüüd on meil väga suur projekt, millega teadusinstituut ja udmurdid tegelevad, see on udmurdikeelse navigaatori loomine. Ja suur projekt on ka udmurdi kõne süntesaatori loomine.

Selle projekti rajaja on udmurdi programmeerija ja insener Grigori Grigorjev. Udmurdi navigaatori aluseks on programm Jandeks (Yandex, *Яндекс.Навигатор*). Igaüks võib oma nutitelefoni navigaatoris valida udmurdi häälseade. Mehehäääl räägib udmurdi kirjakeelt, naisehäääl lõnaudmurdi dialekti. Kõnesüntesaator on kättesaadav udmurdi keelekorpusel saidil (<http://udmcorpus.udman.ru/home>). Siin saab sisestada udmurdikeelse teksti, mõne hetke pärast ilmub kõnefail. 2022. aastal kavatseb Grigori seda viimistleda, et kõne oleks võimalikult eluline ja loomulik.

Mis on plaanis pärast siinveedetud aega?

Tahan edasi tegeleda rahvakultuuri uurimisega ja rohkem töötada udmurdi mütoloogia sõnastikuga ja mütoloogia teemaliste artiklitega.

Aitäh!

Kommentaariid

¹ Tatjana Vladõkina / Tatiana Vladukina (vn Татьяна Владыкина, s 1953) on udmurdi folklorist ja mütoloogiauurija.

² Daniil Jašin (vn Даниил Яшин, 1929–1988) oli udmurdi folklorist, pedagoog ja kirjanik.

³ Otsetõlkes: kui palju aastaid, kui palju päevi; tähendus: pole ammu näinud.

ABOUT US

Old Udmurt customs are first reviewed in cities

Interview with Galina Glukhova

Udmurt folklorist Galina Glukhova works as guest researcher at the Department of Folkloristics of the Estonian Literary Museum from 21 February to the end of May 2022. The current dean of the Institute of Udmurt Philology, Finno-Ugric Studies and Journalism of the Udmurt State University is in Tartu in connection with the kindred people's project "Mumming in Udmurt Culture". Glukhova's main fields of interest are related to Udmurt and Finno-Ugric folklore, calendrical traditions, mythology, and Udmurt literature.

Interview with the Udmurt researcher was conducted by Agnes Neier.

Sügiskoolis uuriti maagiafenomeni väljundeid läbi aja

11. ja 12. novembril 2021 toimus Eesti Kirjandusmuuseumi eestvõttel Saka mõisas humanitaarteaduste doktorantidele suunatud interdistsiplinaarne rahvusvaheline sügiskool “Dialogues with Magic”, mille raames vaadeldi selle maailma mitmekülgset mõjutanud teemaga seotud narratiive, uskumusi, sümboleid, keelekasutust, meediaväljundeid ja funktsioone läbi aja. Kirjandusmuuseum viis ürituse läbi keeleteaduse, filosoofia ja semiootika doktorikooli partnerina. Sügiskoolis tõdeti, et maagiafenomeni teaduslik analüüsimine on humanitaaride privileeg ja kohus. Kuigi sellealase materjali uurimisse on nii teadusringkondades kui ka üldisemalt ühiskonnas kohati suhtunud mõningase üleolekuga, leides, et seda ei saa pidada tõsiseltvõetavaks uurimisaineseks, on ühiskond maagia ja üleloomulikkusega seotud mõtlemisest ja käitumisest jätkuvalt sedavõrd läbi imbunud, et selle arvesse võtmine ning reaktsioonimustrite seaduspärasuste vaatlemine on kahtlemata vajalik. Sügiskooli teema oli muuhulgas aktuaalne ja mõtteainet pakkuv jätkuvalt kestva koroonakriisi valguses, kuna selle perioodiga seoses on taas elustunud mitmesuguseid maagilisi uskumusi. Etnoloog Eva Toulouze märkis koos Nikolay Anisimoviga peetud udmurdi maagiale keskenduvast ettekandest, et maagia on väga loomulik reaktsioon ehk siis maagia rõhutatum avaldumine on tervise-, kliima-, toidu- jm kriisidega kaasas käinud kogu ajaloo vältel. Ka argisemas elus ei kao vajadus privaatsete ja kollektiivsete rituaalide järele, kusjuures paljud kultuuriantropoloogid (nt Richard Kieckhefer) on seisukohal, et maagia puhul ei lähtutagi tingimata alati selle põhjuslikust tõhususest, vaid see on pigem sümbolne akt, mille eesmärk on eba-meeldiva olukorra passiivsest talumisest väljumine mõtestamise ja sekkumise kaudu.

Ettekandeid-töötube pakkusid lisaks Eesti asjatundjatele valdkonna tunnustatud eksperdid mujalt, näiteks Michael Winkelman (Brasiilia) rääkis lähtuvalt antropoloogilistest, psühholoogilistest ja neuroloogilistest teooriatest üleloomulikkuse ja teisenenud teadvusseisundite universaalsetest väljendustest šamaanirituaalides. Winkelman osutas ajaloolisele võimu lahutamatusele maagiategadmistest, märkides et kõigis iidsetes superriikides on olnud majanduslik ja poliitiline võim lahutamatult seotud maagilis-religioossete tõekspidamisi esindavate autoriteetsete tervendajaisiksustega (preestrid, šamaanid, ennustajad), kes aitasid sotsiaalset sidusust toetavaid rituaale juhtides kriisidest väljuda. Emily Pierini (Itaalia) ettekanne käsitles transi- ja kanaldamisilminguid mediumistlikel spirituaalse tervendamise seanssidel Brasiilias, tõstatades ka uurija enda multisensorsete kogemuste teema.

Meelis Friedenthal vaatles maagia käsitlemist varauusaja akadeemilistes tekstides, rõhutades, et nii maagia olemuse uurimine kui ka maagiasse uskumine ei olnud kindlasti vaid n-ö lihtrahva pärusmaa, vaid ärgitas dispuute ka õpetlaskonna seas. Nagu selgus Tõnno Jonuksi ülevaatest, oli maagia sageli esinev teema ka 19. sajandi eesti ajakirjanduses, kus see paigutati siiski sagedamini moraliseerivasse ja valgustuslikku

mõtlemist propageerivasse raami, kuid esitati vahel ka lihtsalt sensatsiooni või kuroosumina. Paralleelselt jätkus samal perioodil maagiategadmiste populaarsus rahva seas, millest andis tunnistust Mare Kõiva analüüs Eesti traditsiooniliste maagia abil tervendajate tegevuse kohta rõhuasetusega loitsumaagiale.

Ettekanded võimaldasid pilguheitusid väga erinevate kultuuride maagiauskumustesse. Alina Oprelianska vaatles nõidade matmisega seotud uskumusi ukraina folklooris, Michele Tita rääkis Itaalia Alpide pärimuse põhjal looduskeskkonna mõjust rahvauskumustele ja Digne Üdre keskendus maagiliste märkide tähendustele läti ornamentikas. Kahes ettekandes tulid jutuks Kirde-India piirkondade usundilised kujutelmad – Margaret Lyndoh keskendus maagia dialoogilisele iseloomule khaside etnilise rühma maagiaspetsialiste puudutavas usundilises pärimuses ja Kareng Ronghangpi kirjeldas, kuidas karbide etnilise rühma uskumustes kahjustavate maagiliste rünnakute kohta põimuvad kujutelmad väetaimedest ja vaimolenditest. Maagiauskumuste seos materiaalsete objektidega ilmnis Savannah-Rivka Powelli ettekandes, milles ta rääkis Jaapanis ainude etnilises rühmas kasutatava keelpilli *tonkori* maagilistest tähendustest, näiteks pilli kohtlemisest teatava elusolendina. Auli Viidalepp kirjeldas inimkujuliste automaatide ehk robotite eelkäijate käsitlemist eri ajastutel (alates antiikajast) ja eri valdkondades (nt ilukirjandus, filmikunst, populaarteaduslikud esitused) maagiliste objektidena. Sooline aspekt oli olulisel kohal Kashif Farooqi käsitluses Pakistanis asuva Multani linna loitsupärimuse kohta. Seekordne sügiskooli teema mõjuski eriti inspireerivalt doktorantidele, kes täiendasid programmi seninägematult rohkete huvitavate juhtumiuuringutega.

Humanitaarteaduste doktorantide sügiskool Saka mõisas. Pildi vasakus servas seisavad Eva Toulouze ja Nikolai Anisomov. Alar Madissoni foto 2021.

Doktorikooli osalised Saka mõisa juures. Alar Madissoni foto 2021.

Tänapäevase mõõtme andsid programmile muuhulgas filmitegija Tanel Toomi ettekanne üleloomulike nähtuste esitamisest filmilinal, Helen Roostma käsitus vaimude, tulnukate, zombide, vampiiride ja metafüüsiliste nähtuste kujutamisest kirjanduses 19. sajandi lõpust kuni tänapäevani ning Anastasiya Fiadotava ülevaade tänapäevase meemimaagia ja kaosejumal Keki kultuse kohta. Nikolai Shurakov lähenes maagiateemale keelefilosoofilisest aspektist ning Andrey Shishkov andis valdkonnale teoreetilisema raami, püüdes leida maagia kirjeldamise mooduseid, mis väljuksid nii naiivse materialismi kui ka naiivse spiritualismi seatud piirangutest ning võimaldaksid objektikesksele ontoloogiale (*object-oriented ontology* ehk OOO) tuginedes materjali objektiivsemat analüüsi.

Kokkuvõttes moodustasid nii Eesti kui ka välismaiste spetsialistide ja doktorantide ettekanded mitmetahulise terviku, mis andis kontsentreeritud sissevaate maagiateemasse nii sünkroonsel kui ka diakroonilisel teljel ning tekitas osalejate hulgas aktiivset arutelu. Kirjandusmuuseumi iga-aastaste sügiskoolide laiem eesmärk ongi luua teadlasi ja doktorante kaasavaid dialooge seoses erinevate ühiskonnas olulist kõlapinda omavate teemadega. Ürituse toimumist rahastas Euroopa Liidu Regionaalarengu Fond (Eesti Kirjandusmuuseumi ASTRA projekt EKMDHUM) ja see oli seotud ka Eesti-uuringute Tippkeskusega.

Reet Hiimäe

Nõukogude aeg eestlaste mälestustes soome uurija pilgu läbi

10. detsembril 2021. aastal kaitses Jyväskylä ülikoolis Wiivi-Maria Jouttijärvi doktori-väitekirja “Muistojen ja kansallisen historiakulttuurin rajapinnoilla: Viron neuvosto-aika kolmen sukupolven kertomana” (“Mälestuste ja rahvusliku ajalookultuuri kokkupuute-alal. Nõukogude aeg Eestis, kujutatuna kolme põlvkonna lugedes”). Väitekiri on avaldatud Jyväskylä ülikooli kirjastuses ning selle veebiversioon on kättesaadav aadressil <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-8940-8>. Doktoritöö juhendaja oli ajaloodoktor Mikko Simonen, oponent Tiiu Jaago.

Wiivi-Maria Jouttijärvi uurimus paigutub ajaloo valdkonda, esindades suulise ajaloo uurimissuunda (soome keeles: *muistitietotutkimus*). Samas on tema töö märkimisväärselt seotud nii interdistsiplinaarse mälu-uuringute kui ka folkloristliku pärimusliku ajaloo uurimisega.

Uurimuse lähtepunktiks on küsimus, kuidas meenutatakse nõukogude aega tänapäeva Eestis. Selle küsimuse jagab autor omakorda kolmeks: 1) millised nõukogude aega meenutavad lood ringlevad sama suguvõsa kolme põlvkonna esindajate seas (või kas üldse ringlevad); 2) kuidas kogemusest kõnelevad lood siirduvad põlvkonnast teise (või kas üldse siirduvad); 3) kuidas suhestuvad pere ja üksikisikute lood nõukogude ajast sellega, kuidas nõukogude aega kajastatakse ajalookultuuris, nt filmides, riiklike tähtpäevade tähistamisel jms (lk 11).

Allikmaterjali hankimiseks intervjueris Jouttijärvi ajavahemikus 2018–2019 kuue pere eri põlvkonna esindajaid. Viiest perest oli küsitletavate hulgas nn vanavanema ehk esimese põlvkonna esindaja (nende intervjueritute sünniaeg jääb ajavahemikku 1930–1940), vanema ehk teise põlvkonna esindaja (sünniajavahemikus 1950–1970) ja täisealise lapse ehk kolmanda põlvkonna esindaja (sünniajavahemikus 1980–2000). Ühes peres kuuest ei olnud enam kolmanda põlvkonna esindajaid, ent intervjuud soostusid andma kaks teise ja kaks kolmanda põlvkonna esindajat (Jouttijärvi 2021: 15). Jouttijärvi ei teinud rühmintervjuusid, mistõttu sai ta töös kasutada 19 intervjuud. Pere-lugudele laiemal ajaloolisel ja sotsiaalsel kontekstil loomiseks vaatles ta Eesti ajalookultuuri näiteid: Eesti Vabariigi 100. sünniaastapäevaga seotud näitusi ja sündmusi ning nõukogude aega käsitlevaid mängufilme ja telesaadeteid (“Seltsimees laps”, “Ristteetuules”, “Vehkleja”, “Puhastus”, telesari “Tuulepealne maa” ja paar videoklippi “Tujurikkujast”).

Vaadeldavad minevikusituatsioonid muutis autor uurimuse jaoks võrreldavaks narratiivi mõiste kaudu. Lugude jaotamine narratiividesse võimaldas samu teemasid ja jutustaja hoiakuid koondada ühe nimetaja alla (näiteks kannatuse, kohanemise, vabaduse, okupatsiooni narratiiv). Narratiivide võrdluses sai välja tuua ühe või teise põlvkonna eelistusi. Kuna perelugusid vaadeldi avalik-ametlike ajaloositluste kontekstis, pakkusid narratiivid võimaluse osutada ka neile aspektidele, milles privaatsed ja avalik-ametlikud minevikusituatsioonid olid sarnased ja kus need lahknesid.

Wiivi-Maria Jouttijärvi oma doktoriväitekirja kaitsmisel 2021. aastal. Foto erakogust.

Uurimusest selgub, et nõukogude aja alguse meenutamisel kasutati perelugudes ennekõike kannatuse narratiivi, mis hõlmas küüditamise, selle ootamatuse ja ebakindlustunde ning pereliikmete omavahelise eraldamise teemasid. Küüditamislugudes tulid esile nälja ja eriti laste surmaga seotud lood. Siberielu¹ kajastus ennekõike puudustunde, nälja ja raske füüsilise tööna. Kannatuse narratiivi tasakaalustas vastupanu narratiiv, mis hõlmas näiteks metsavennalugusid. Intervjuudes tuli esile ajatunnetuse murdepunkt, mida markeerib Stalini surm. Järgnevast perioodist leidis kannatuse narratiivile lisaks ka võimaluste narratiiv. Kui uurija võrdles küüditamisega seotud perepärimust näitustel, filmides, kooliõpikutes jms ajalookultuuri ilmingutes esitatuga, selgus, et kõikjal domineeris kannatuse ja kohanemise narratiiv. Samas reeturinarratiiv (nõukogude võimuga koostööle läinud, pealekaebajad) ja vastupanunarratiiv (metsavenna teema) on ajalookultuuri ilmingutes märkimisväärselt enam esile tõstetud kui perepärimuses (nt reeturinarratiivi esines vaid ühe pere lugudes, lk 83–84). Teise põlvkonna intervjueeritavad kõnelesid teistest enam teemadel, mida autor iseloomustab kui võimaluste narratiivi (millised võimalused avanesid nõukogude ajal näiteks õppimiseks,

huvialategevusteks vms). Ajalookultuuris jääb see teema autori hinnangul kannatuse narratiivi varju (lk 169).

Oma väitekirja kokkuvõttes, nagu ka töö tutvustustes veebis ja kaitsmisel rõhutas Jouttijärvi, et nõukogude aja kujutamist iseloomustab praegu murrang, mis on tingitud suurenevast distantsist nõukogude aja sündmustest ja läbielamistest (lk 170).²

On tähelepanuväärne, et uuritav teema – eestlaste meenutused nõukogude ajast – pakkus huvi Soome üldsusele laiemalt. Näiteks esines Wiivi-Maria Jouttijärvi päev enne väitekirja kaitsmist Soome televisioonis. Vestluses saatejuhiga tuli enam esile küsimus nõukogude aja negatiivsetest ja positiivsetest külgedest. Jouttijärvi selgitas, et positiivsemalt meenutavad nõukogude aega keskmise põlvkonna esindajad. Tänapäeva noorte teadmised haakuvad aga enam vanavanemate meenutustega Stalini ajast, ja koolis valdavalt levinud hoiakuga nõukogude aastatest kui okupatsiooniajast.³

Väitekirja jaotub kuude peatükki. Esimeses tutvustatakse teoreetilist raami, järgmised neli peatükki pakuvad ainese analüüsi, kuuendas sõnastatakse kokkuvõtte käsitlusest. Raamatu lõpus on paarileheküljeline ingliskeelne kokkuvõtte (lk 171–172). Lisast leiab intervjuu-küsimustiku, mis on esitatud nii eesti kui ka soome keeles (lk 182–194). Kõnesoleva töö olulisimaks tulemuseks ongi intervjuuainese täppisanalüüs.

Töö sissejuhatuses avab autor uurimuse seisukohast olulised mõisted (“kollektiivne” ja “avalik mälu”, “trauma” ja “kultuuritrauma”, “narratiiv”, “põlvkond”) ning osutab nende mõistete omavahelistele seostele (Jouttijärvi 2021: 6–11). “Põlvkond” on määratletud intervjuueeritavate omavaheliste suhete (vanem-laps) seisukohast. “Trauma” on analüüsipeatükkides seostatud enamasti teatud minevikusündmustega (“traumaatilise mineviku”, “traumaatilised sündmused”). Mõisted “kollektiivne mälu” ja “kultuuritrauma” aitavad avada ühiskonna üldisemat hoiakut mineviku tõlgendamise suhtes.

Teises peatükis käsitletakse üksikasjalikult jutustamise olukordi pere ringis. Käsitlus ei rajane mõistagi olukordade jälgimisel, vaid sellel, kuidas intervjuueeritavad on uurija sellekohastele küsimustele vastanud. Küsimustiku kolmas teema on: “kuidas pere raames räägitakse nõukogude ajast”. Selle alaküsimused puudutavad nii rääkijaid, rääkimisolukordi ja rääkijate suhteid nõukogude võimuga kui ka jututeemasid ja lugude meelde jäämise (jätmise) võimalikkust (lk 183–187). Jutuks tuleb mineviku meenutamine perekondlike tähtpäevade tähistamisel. Meenutuse võib aga esile kutsuda ka mingi argipäevane seik. Näiteks märgatakse oma käitumises või eelistustes omaaegseid käitumismustreid, mis tänapäeval ei ole enam vajalikud: kirjamarkide ostmine hirmus, et neid homme enam müügil ei ole; selgitus kartulitoitude lembuse kohta, mis tulenes õieti sellest, et kartul oli üks väheseid toiduaineid, mida kindlasti saada oli, olgu siis ise kasvatamise tõttu, sugulastelt saaduna või turult ostetuna (lk 57–58). Eelkirjeldatust johtub, et nooremad saavad teadmisi mitte pelgalt pereüritustel esitatud lugude kuulajatena, vaid ka argipäevaste juhuvestluste tunnistajatena. Minevikuteadmiste vahendamisel on vahetule suhtlusele lisaks olulised ka esemed, dokumendid, suguvõsas kirja pandud mälestustel (lk 29–30). Kokkuvõttes rõhutab autor pärimuse

edasikandumise tingimustena nii geograafilist lähedust, argipäevast suhtlust kui ka suhtlusolukordade iseloomu (lk 168).

Autor esitas ka küsimuse, kas mälestusi vahendavad enamasti mehed või naised. Varasematele uurimustele ja omaenda kogemusele tuginedes sedastab ta, et naisi on peetud mälestuste vahendamise aktiivsemaks pooleks. Siinses töös aga pärimuse vahendajate sugu määravat rolli ei mänginud (lk 54, 168–169).

Huvitav on küsimus, kui keeruline on lapsel kokku panna neid lugusid, mida nad kodus kuulevad (või ei kuule) ja seda, mida nad koolist või mujalt sama teema kohta teada saavad (lk 36). Üks lõik on pühendatud vaikimise teemale: lapsi säästeti nii neid kahjustavast kui ka traumeerivast teadmisesest (lk 33–43). Küsitud on sedagi, kas minevikus toimunu üldse huvitab teisi pereliikmeid. Intervjuuvastustest tuli esile vastuolu: vanemate ja vanavanemate põlvkond oli arvamusel, et noori minevik ei huvita, sest nende vaade on suunatud tulevikku (lk 45). Noored ise aga tunnistavad, et minevikku on vaja tunda ja et see pakub neile huvi (lk 47–49, 54). Ühtlasi ilmnes, et vanavanemate ja lastelaste lood on omavahel sarnased, koondudes peamiselt repressioonide ja okupatsiooni teema ümber. Keskmise põlvkonna lood põikuvad neist, kujutades enam 1960.–1970. aastate argielu (lk 169–170). Sellest tulenevalt kujutavad uurija hinnangul teise põlvkonna esindajad nõukogude aega positiivsemalt kui nende vanemate ja laste põlvkond (lk 168).

Kolmas ja neljas peatükk on pühendatud intervjuudes, filmides, muuseuminäitusel ja riiklikel tähtpäevade tähistamisel esile kerkinud nõukogude aega kujutavate teemadele. Kui kolmandas peatükis tulevad enam esile Stalini-aegsed repressioonid, siis neljandas peatükis arutletakse traumaatilise kogemuse ja nostalgia omavahelise tasakaalu üle.

Viiendas peatükis tegeldakse minevikukoormast vabanemise teemaga. Arutelu lähtus autori huvist andekspalumise ja andeksandmise teema vastu, mida ta mõtestas kui minevikuga rahu sõlmimise võimalust ja heade rahvusvaheliste suhete eeltingimust. See lähtekoht seostub traumateooriaga ja on aktuaalne Põhjamaade poliitikateadustes.⁴ Intervjueeritavatelt küsiti: “Kas nõukogude minevik on midagi, mida saaks andeks anda või millega saaks leppida?” (lk 183). Kaitsmisel ütles Jouttijärvi, et kui ta küsis intervjueeritavatelt, kas nad usuvad, et Venemaa palub eestlastelt Stalini-aegsete repressioonide pärast andeks ja kas nad oleksid valmis andestama, olid kõik intervjueeritavad lihtsalt naerma hakanud. Võib aimata, kui kaugel olid uurija ja intervjueerijate arusaamad sellest, kuidas minevikuga toime tulla. Jouttijärvi on selle arusaamade lahknevuse oma väitekirjas väga põnevalt lahendanud. Ta pakub lugejale süvitsi mineva dialoogi uurija teoreetilise vaate ja intervjueeritavate elukogemuse vahel. Ilmneb, et pelgalt andeks palumine ja andestamine riiklikul tasandil ei vabasta inimest raskest kogemusest ja isegi mitte vihast või muudest negatiivsetest tunnetest. Individuaalsed toimetuleku mehhanismid erinevad sellest, mida rakendatakse rahvusvaheliste suhete korraldamisel. Veel osutasid intervjueeritavad selle teema moraalsele aspektile: kas

meil, kes me ainult teame repressioonidest, on õigust andestada nende inimeste eest, kes repressioonid läbi elasid (lk 150).

Kuues, kokkuvõttepeatükk pakub kompaktselt ülevaate narratiividest ja meenutamiskolukordadest ning lühiarutelu nõukogude aja meenutamise muutumisest tänapäeva Eestis.

Autor lähtus oma uurimuses minevikus toimunud sündmustest ja nii on ootuspärane, et ajaloolasena valis ta töö keskseks mõisteks “nõukogude aja”. Töö käigus aga hakkas ta üha enam märkama, et inimesed räägivad minevikust individuaalsest vaatepunktist: nad keskenduvad oma eluloole, mitte ajaloolistele sündmustele (lk 168). Folkloristist oponendi jaoks tekitas see küsimuse nõukogude aja piiritlemisest. On märkimisväärne, et seda kontseptsiooni “nõukogude aeg” Jouttijärvi oma töös ei ava. Samas tunnistas ta kaitsmisel, et see ajamääratlus osutus töö käigus äärmiselt keeruliseks ja kohati kahtlusi tekitavaks. Ositi tuli see vastuolu esile juba intervjuudes. Näiteks üks intervjuueeritav arutles, kui inimesed kõnelevad oma elust, kas see tähendab siis üksiti ka kõnelemist nõukogude ajast pelgalt põhjusel, et kõneldu toimus ajavahemikus 1940/41 ja 1944–1991 (lk 46).

On arusaadav, et ühelt poolt võimaldas määratlus “nõukogude aeg” koondada küsimustiku kõik teemad ühe katuse alla. Teisalt paigutus intervjuude analüüsis “nõukogude aja” alla kõik, mis Nõukogude võimu perioodil inimese elus juhtus. Näiteks kõlab küsimustiku neljanda teema kolmas küsimus nõnda: “Mis nõukogude ajal oli head, mis halba” (lk 187). Hea-halb-nõukogude aegskaalale on üles ehitatud ka uurimuse 4. peatükk. Ent kas kõiki aspekte saab vaadelda nõukogude võimu kaudu; näiteks sellist selgitust küsimusele, mis oli nõukogude ajal head: lapsed ei istunud toona arvutis vaid liikusid värskes õhus (lk 110)? Intervjuudest võis leida ka kahtlust, et meenutajate lapsepõlves kogetud positiivseid asju võidakse tänapäeval tõlgendada nõukogude (võimu) nostalgiana (lk 112). Seega, kas nõukogude aeg tähendab ühtlasi ka nõukogude võimu? Pärimuses on kehtiva võimu nimetamise asemel sageli oluline inimese saatus ja üldised väärtushoiakud, mis on aegade ja hetkel kehtiva võimu ülesed (näiteks vanemate ja laste suhete olulisus; inimliku ja mitteinimliku käitumise eristamine). Liiasi kui subjektiivsetes oma elule tuginevates lugudes on koos nii biograafiline, sotsiaalne, ajalooline kui ka narratiivne aeg, siis pelgalt üht ajaraami (ajaloolis-poliitilist) silmas pidades võivad teised aspektid varju jääda. Ühtlasi teeb olukorra keeruliseks ka see, et nii uurija kui ka intervjuueeritavad kasutavad ajamääratlust “nõukogude aeg”, ent seda mitte alati kattavas tähenduses. Kui uurija paigutab kõik Nõukogude Eesti perioodil toimunud sündmused, olukorrad ja hinnangud toimunule “nõukogude aja” alla, siis jutustajatel seostub see ajamääratlus pigem nõukogude võimu sekkumisega toimuvasse. Intervjuude analüüsile tuginev nõukogude aja pärimuslik periodiseerimine on aga usutav ja vaimukas: vanema ja keskmise põlvkonna lugudes on aastakümnetele üles ehitatud periodiseering, noorema põlvkonna jaoks jagunes nõukogude aeg selle alguseks, millele järgnes pikk kesk-periood ja kiire lõpp (lk 105).

Tegemist on hästi struktureeritud originaalse tööga, mis pakub huvi intervjuude loomise ja rakendamise meetodika seisukohast. Huvitavaid paralleele võiks pakkuda ka ainese analüüs nõukogude aja teemal: tegemist on intervjuudes sisalduva teabe detailirohke esitusega. Lõpuks on põnev jälgida ka dialoogi soomlasest uurija ja eestlasest jutustaja vahel: kuidas teineteist on mõistetud, kuidas on reageeritud küsimustele ja kuidas on oma vaatekohti selgitatud. Neljas peatükk on selles kontekstis eriti huvitav, kuna uurija on suutnud esile tuua vastajate reaktsioone tema küsimustele ja kuidas nad ise omakorda on pakkunud selgitusi, kuidas minevikuga toime tulla. Siin saab lugeja nautida teoreetiliste seisukohtade ja elukogemusele tugineva tõsielu kokkupuuteala. Seega: Wiivi-Maria Jouttijärve pakutud arutelu virgutab mõtisklema ühiskondlike dialoogide üle. Antud juhul puudutab see kolme tasandit: uurija ja uuritav, soome ja eesti, privaatne ja avalik.

Tiiu Jaago

Kommentaariid

- ¹ Jouttijärvi küsimustikus ei ole viidet Siberile. Küll tuli see aga vastustes nii tugevasti esile, et autor kasutab seda Stalini-aegsete repressioonide tähenduses (lk 62).
- ² Vt nt Juväskylä ülikooli väitekirjade kaitsmise uudistest (<https://www.sttinfo.fi/tiedote/viron-neuvostoajan-muisto-on-murroksessa?publisherId=69817172&releaseId=69926373>).
- ³ Vt nt “Uutisaamu”, MTV3, 9.12.2021 (1:25:24–1:36:04), <https://www.mtv.fi/sarja/uutisaamu-33001003011/torstai-9-12-klo-625-1508153>. Vrd Jouttijärvi 2021: 169–170.
- ⁴ Vt nt Jan Löfströmi toimetatud artiklite kogumikku “Voiko historiaa hyvittää? Historiallisten vääryyksien korjaaminen ja anteeksiantaminen” (“Kas ajalugu saab hüvitada? Ajaloolise ebaõigluse heastamine ja andeksandmine”), Helsingi: Gaudeamus, 2012, või Nora Pannula magistritööd “Voiko historiaa pyytää anteeksi? Poliittis-historialliset anteeksipyyntöjen filosofista tarkastelua” (“Kas ajaloo pärast saab andeks paluda? Filosoofiline vaade poliitilis-ajaloolisele vabandamisele”), Turu ülikool 2020, https://www.utupub.fi/bitstream/handle/10024/151063/Noora_Pannula_progradu.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

Allakäigu kiirtee? 65. Kreutzwaldi päevad, Medica XIV

15. ja 16. detsembril toimusid Eesti Kirjandusmuuseumi saalis (ning KirmusTV vahendusel veebis) 65. Kreutzwaldi päevad, mis olid ühtlasi ka 14. meditsiinantropoloogia konverentsi Medica toimumiskord. Ühendavaks teemaks oli “Allakäigu kiirtee?”, mis seadis keskmesse pahelise ja tõrjutu väga erinevates ühiskondlikes ja kultuurilistes keskkondades. Konverents oli rahvusvaheline ning ettekandeid oli lisaks eesti keelele ka inglise ja vene keeles.

Kreutzwaldi päevade esimene päev algas traditsiooniliselt kirjandusmuuseumi direktori sõnavõtuga, millele järgnesid osakonna juhatajate lühiülevaated viimase aasta jooksul tehtust. Teiseks traditsiooniliselt Kreutzwaldi päevade kavva kuuluvaks päevakava punktiks oli Ivar Ivaski mälestusfondi stipendiumi kätteandmine. Preemiaga tunnustatakse mitmekülgset luule-, essee- või kriitikaraamatu autorit, sel korral pälvis selle **Kalle Käsper** raamatu “Pihtimus harimatusest: esseid, artikleid ja müstifikatsioone kirjandusest” (2021) eest. Preemiažürii nimel kõnelesid Jüri Talvet ja Janika Kronberg.

Ehkki konverentsi teematõstatus oli inspireeritud kaasajast – koroonapandeemiast ning selle tekitatud ühiskondlikust lõhenemisest ja üldistest allakäigumeeleoludest –, olid enamik konverentsi ettekandeid seotud mitte kaasaja, vaid mineviku taastõlgendamise ja ümberkirjutamisega. Kõige otsesemalt puudutas pandeemia teemat üks plenaarkõnelejatest – **Mihhail Lotman** – ettekandes “Kriis ja foobia”; kuid ka tema lähenes sellele pikast ajaloolisest perspektiivist, tuues esile seda, kuivõrd sarnased on tänapäeval levivad vandenõuteooriad mitme sajandi taguste kriisidega esiletulnutele. Erinevaid ajaloolisi vaatenurki põimis oma ettekandes “Taevased katastroofid” ka astronoom **Tõnu Viik**, kes käsitles ühelt poolt seda, kuidas hirm tuumasõja ees andis tõuke supernoovade uurimiseks, teisalt aga ka seda kuidas mõnes lähedases galaktikas paikneva supernoova kiirgus mõjutaks (või on juba minevikus mõjutanud) elu Maal.

Üsna mitmed konverentsi ettekanded keskendusid ühele konkreetsele allakäigu põhjustajale – alkoholile. **Eva Toulouze’i ja Laur Vallikivi** ettekanne keskendus alkoholi mitmetisele rollile udmurtide rituaalses elus. **Marju Kõivupuu** tegi ülevaate alkoholi rollist eestlaste rahvatraditsioonis ja -meditsiinis. **Piret Voolaid ja Saša Babič** kõnelesid alkoholist vanasõnades – üks eesti, teine sloveenia traditsioonis – kõrvu esitatuna tuli väga kõnekalt välja, kuidas sarnased vanasõnad võisid eri kultuurides seostuda erinevate alkoholsete jookidega. Alkoholi teemaga oli seotud ka üks konverentsil näidatud filme: **Denis Kornilovi** etnograafiline film “Herakles”, mis kujutas ühe joodiku lugu.

Lisaks alkoholi mõjule käsitlesid ettekanded ka allakäigu teemat muudes kultuurilistes kontekstides. Näiteks võrdles **Szilard Tibor Toth** Eduard Vilde “Raudseid käsi” ja Zsigmond Móriczi “Sugulasi”, rõhutades, et mõlemas romaanis põhjustab peategelaste

allakäigu nende perekond. **Valeriia Fedorova** analüüsis Udmurdi keele degradeerumist vene keele mõjul sotsiaalvõrgustiku tekstide näitel, **Ljudmila Lobanova** mõtestas üht komi rahvatraditsiooni hääbumise ja taaselustamispüüete pingeväljas.

Konverentsi kavasse oli hõlmatud ka üks pandeemia kiuste valmisäänud projekt – **Jaan Seimi** ja **Janika Kronbergi** produtseeritud videoprojekt “Kalju Lepik kahel rannal”, kus sõna said erineval moel Lepikuga seotud inimesed. Eesti esilinastusele järgnes ka Janika Kronbergi ja **Tiit Hennoste** vestlus Kalju Lepiku pärandist.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et konverents oli äärmiselt inspireeriv ja mitmes suunas edasi mõtlema kehtav. Kuivõrd ühte üritusse oli kokku sattunud kaks pika traditsiooniga, kuid võrdlemisi erineva suunitlusega konverentsi, oli ürituse üldpilt mõnevõrra kirju, kuid ilmselt ka piisavalt mitmekülgne, et kõnetada mõlema ürituse küllastajaskonda. Praegusel äreval ajal on alati rõõm, kui suudetakse järjepidevust hoida.

Katre Kikas

Kroonika

Akadeemilises Rahvaluule Seltsis

27. jaanuaril toimus Eesti Kirjandusmuuseumis Otilie-Olga Kõiva 90. sünnipäevale pühendatud pidulik ettekandekoosolek “Ma teen laulust laiad väljad”. Ühtlasi esitleti Peetri kihelkonna rahvalaulude akadeemilist väljaannet “Vana Kannel XIV”, mille koostasid Otilie Kõiva ja Janika Oras. Ettekannetega Peetri kihelkonna inimestest 19. sajandil ja kaugemas ajaloos astusid üles Ülle Tarkiainen Rahvusarhiivist ja Ründo Mülts Järvamaa Muuseumist. Peetri regilaulude väljaandest kõnelesid koostajad ning toimetaja Kanni Labi. Peetri kihelkonna laule esitasid Arhailised Mehed ja Rakuke.

23. veebruaril pidas Astrid Tuisk ettekande “Teine maailmasõda ja sõjajärgne aeg laste mängudes”.

31. märtsi koosolekul esines Aivar Jürgenson ettekandega “Etnomükoloogia – müüdi-uuringutest müüdiloomeni”.

Kärri Toomeos-Orglaan

Eesti Rahvaluule Arhiivis

1. detsembril 2021 ilmus rahvaluulearhiivi YouTube kanalil Virumaa pärimusloengute seerias Anu Korbi videoloeng “Jakob Hurda kaastöolistest Virumaal”. Detsembrikuus rahvaluulearhiivi YouTube'i-kanalil vaatajateni jõudnud loengusarja Eesti Kirjandusmuuseumi ja Viru Instituudi koostöös valminud viieosalise loengusarja filmis ja monteris Janno Simm, helitööluse tegi Jaan Tamm, projektijuhid olid Marge Lepik ja Risto Järv.

2. detsembril pidas Jüri Metssalu Soomaa rahvusparki sünnipäevale pühendatud seminaril Tipu Looduskoolis kaks ettekannet: “Vaade rahvusparkide mälumaastike projektide hetkeseisule: praktika, statistika, edasised võimalused” ning “Digiteerimisest kohapärimuse uurija kogemuses”.

3. detsembril pidas Mari Sarv koos Piret Voolaiuga (folkloristika osakond) ühissetekande internetipärimuse kogumisest, arhiveerimisest ja uurimisest Eesti Kirjandusmuuseumis 25 aasta jooksul (“25 years of experience of collecting, storing and researching online culture at the Estonian Literary Museum: Opportunities and Challenges”) okupatsioonide ja vabaduse muuseumis Vabamu toimunud rahvusvahelisel veebiseminaril kultuuri ja pärandi talletamisest digiajastul. Seminar on järelevaadatav Vabamu Vimeo lehel <https://vimeo.com/654441646>.

4. detsembril andis Rahvatantsu ja Rahvamuusika Selts Tallinnas Kaja kultuurikeskuses üle aastatunnustused – lokulauad. Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule

Arhiiv ja folkloristika osakond said tunnustuseks lokulaua “Aasta sõber” (esitaja Eesti Folkloorinõukogu).

6. detsembril pidas Taive Särg Matsalu Rahvuspargi külastuskeskuses Penijõe mõisas ettekande “Läänemaa aastavahetuse kommetest”.

7. detsembril pidas Taive Särg Vilsandi Rahvuspargi töötajatele ja elanikele Kuresaares, Eesti Keskkonnaameti majaettekande “Saaremaa aastavahetuse kommetest”.

7. detsembril kuulutas SA Hiite Maja välja 14. korda toimunud hiite kuvavõistluse võitjad. Eesti Rahvaluule Arhiivi poolt välja pandud ning valitud pärimuse auhinna sai Urve Hermanni foto “Ristivesi” Odalätsi allikatest (Saaremaa, Kihelkonna kihelkond).

8. detsembril rääkisid Risto Järv ja ajakirja Horisont peatoimetaja Ulvar Käärt Vikerraadio saates “Huvitaja” värskest Horisondi pärimuse-teemalisest erinumbrist, küsitles Krista Taim.

8. detsembril ilmus rahvaluulearhiivi YouTube kanalil Virumaa pärimusloengute seerias Jüri Metssalu videoloeng “Virumaa kohapärimus. Palakesi Palmse piirkonnast”.

10. detsembril korraldasid Eesti Rahvaluule Arhiiv ja ersa kultuuriühing Sjatko koostöös mitmete organisatsioonidega Eestis ja Mordvamaal rahvusvahelise hübriidkonverentsi soome-ugri pärimusmuusikast ersa rahvamuusiku ja folkloristi Vladimir Romaškini 70. sünnipäeva puhul Viljandis Pärimusmuusika Aidas ja Saranski Rahvusraamatukogus. Konverentsi ERA-poolne korraldaja oli Taive Särg. Konverentsil avati Viljandi Pärimusmuusika Aidas näitus ersa rahvamuusikust Vladimir Romaškinist “Jovlan´ Olo 70”, mille koostasid Taive Särg ja kultuuriühingu Sjatko esinaine Natalia Abrosimova.

15. detsembril rääkis Vikerraadio “Huvitaja” saates Astrid Tuisk sellest, missuguseid mängu mängiti talutares talvisel pühadeperioodil ja mida neist tänapäeva üle võtta, küsitles Krista Taim.

15. detsembril ilmus rahvaluulearhiivi YouTube'i kanalil Virumaa pärimusloengute seerias Ave Gorsiči videoloeng “Virumaa rahvaluulekogujad Mary Kaasik ja Gustav Kallasto”.

16. detsembril esitles Eesti Kirjandusmuuseumi 65. Kreutzwaldi päevade konverentsil ajakirja Horisont erinumbrist 6/2021 (“Pilguheit Eesti pärimusse”) numbrist koostaja Risto Järv ning Jegard Kõmmuse raamatu “Hiiumaa meremees jutustab. Uurimusi ja mälestusi Hiiumaa mereloost” teist osa raamatu koostaja ja toimetaja Helen Kõmmus (kujundanud Pille Niin, EKM Teaduskirjastus 2021).

17. detsembril rääkis Andreas Kalkun raadio Kuku saates “Loodusajakiri” obstsöönsest rahvaluulest, saadet juhtis Tiiu Rööp.

22. detsembril ilmus rahvaluulearhiivi YouTube'i kanalil Virumaa pärimusloengute seerias Mari-Ann Rømmeli videoloeng “Virumaa Repniku hiiemetsa lugu”.

29. detsembril ilmus rahvaluulearhiivi YouTube'i kanalil Virumaa pärimusloengute seerias Risto Järve videoloeng "Virumaaga seotud muinasjuttudest".

13. jaanuaril 2022 rääkis Helen Kõmmus Vikerraadio saates "Huvitaja" raamatust "Hiiumaa meremees jutustab. Uurimusi ja mälestusi Hiiumaa mereloost" II, küsitles Krista Taim.

22. jaanuaril oponeeris Andreas Kalkun Helsingi Ülikoolis Viliina Silvoneni doktoritööd performatiivsuse ja afektiivsuse avaldumisest Aunuse karjala itkusalvestistel ("Apeus arkistoäänitteellä. Äänellä itkeminen performanssina ja affektiivisena käytäntönä Aunuksen Karjalassa").

23. ja 24. jaanuaril õpetas Janika Oras Lummo Kati koorile veebi vahendusel seto mitmehäälseid laule.

27. jaanuaril toimus ARSi ja ERA korraldatud konverents "Ma teen laulust laiad väljad", kus esitleti väljaannet „Peetri regilaulud“ (Vana Kannel XIV) ning ja tähistati Ottilie Kõiva 90. juubelit. Ettekannetega esinesid Ülle Tarkiainen ja Ründo Mülts, väljaannet esitlesid Ottilie Kõiva, Kanni Labi ning Janika Oras. Samuti esinesid Järva-maa lauljad ansamblistest Arhailised Mehed ja Rakuke ning Kihnu naised Mare Mätase juhtimisel, konverentsi modereerisid Liina Saarlo ja Kärri Toomeos-Orglaan. Üritus toimus Kirjandusmuuseumis ja kanti üle Jüri Rui ja Jaan Tamme tehnilisel toel. Jaan Tamm monteeris materjali järelvaadatavaks kaheosaliseks videoks, mis on kättesaadavad Kirmus-TV järelvaatamises ja ERA Youtube'i kanalil.

2. veebruaril tutvustasid Olga Ivaškevits ja Kadri Tamm Vikerraadio saates "Huvitaja" ERA käimasolevat kogumisvõistlust "Tähtpäevad ja muutunud tavad koroonakriisi ajal", küsitles Krista Taim.

9. veebruaril tutvustas Janika Oras koos Tarmo Noormaaga Vikerraadio saates "Huvitaja" regilaulu tutvustavate taskuhäälingute seeriat "Regilaulu podcast", saatejuht oli Krista Taim.

11. veebruaril pidas Janika Oras rahvusvahelise jutuvestjate võrgustiku Kuldrum seminaril Zoomis ettekande regilaulust, keskendudes eepilistele lauludele.

11. veebruaril said Andreas Kalkun ja Tallinna Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi vanemteadur Kersti Lust ajakirja Keel ja Kirjandus aastapreemia folkloristika ja kultuuriuuringute valdkonnas artikli "Külahoorad folkloori ja kohtumaterjalide peeglis" eest.

13. veebruaril anti Vaba Lava Telliskivi teatrikeskuses pidulikult üle Eesti Kultuurkapitali 2021. aasta peapreemiad ja elutööpreemiad ning kujutava ja rakenduskunsti, audiovisuaalse kunsti ja rahvakultuuri sihtkapitali aastapreemiad. Rahvakultuuri sihtkapitali elutööpreemia sai rahvaluuleteadlane Ottilie-Olga Kõiva pikaagese viljaka töö eest teadlase ja regilaulude uurijana, rahvus- ja rahvakultuuri tutvustaja ja talletajana.

13. veebruaril tutvustasid Astrid Tuisk ja Maarja Hollo (Eesti Kultuurilooline Arhiiv) Eesti Televisiooni saates "Prillitoos" Eesti Kirjandusmuuseumi kogumisvõistlusi, sealhulgas ka rahvaluulearhiivi võistlust "Tähtpäevad ja muutuvad tavad koroonakriisi ajal".

16. veebruaril tutvustas Anu Korb Vikerraadio saates “Huvitaja” Siberi eestlastelt kogutud mälestusi, küsitles Krista Taim.

17. veebruaril rääkis Taive Särg Vikerraadio “Kultuuriuudiste” saates Euroopa Kultuuripealinn Tartu 2024 projektist “Metsavaimud masinas”, mis tutvustab rahvusvahelisele publikule eestlaste looduspärimust. Saate autor oli Reene Leas.

20. veebruaril õpetas Janika Oras Lummo Kati leelokoorile Laossina külas Setomaal seto pulmalaule.

22. veebruaril Eesti Rahva Muuseumis toimunud tseremoonial anti üle Tartu linna aukodaniku nimetus folkloristile, kirjandusmuuseumi rahvaluulearhiivi emeriit-teadurile Mall Hiimäele.

23. veebruaril anti Tallinnas Teaduste Akadeemias üle riigi teaduse elutööpreemia pikaajalise tulemusliku teadus- ja arendustöö eest etnomusikoloogile, kirjandusmuuseumi rahvaluulearhiivi emeriit-teadurile Ingrid Rüttille.

23. veebruaril esines Astrid Tuisk Akadeemilise Rahvaluule Seltsi veebikoosolekul ettekandega “Teine maailmasõda ja sõjajärgne aeg laste mängudes”.

28. veebruaril pidas Lona Päll ettekande kohapärimusest keskkonnakonfliktides (“The semiotic potential of place-lore in the context of conflict discourse”) Juri Lotman 100. juubeli kongressil “Juri Lotman’s Semiosphere” (“Juri Lotmani semiosfäär”) Tartus.

4. märtsil käivitas rahvaluulearhiiv Ukrainas puhkenud sõja sündmuste rahvalike reaktsioonide kogumiseks ja talletamiseks sotsiaalmeediakeskkonnas Facebook grupi “Ukraina meemid”.

6. märtsil ETV saate “AK Nädal” lõigus “Lastega sõjast rääkides on oluline seletav ja suunav roll” tõi Astrid Tuisk välja, kuidas sõda kajastavad mängud on laste jaoks oluliseks abivahendiks emotsionaalselt keeruliste sündmuste läbi töötamisel ning nendega toime tulemisel.

12. märtsil pidas Andreas Kalkun Värska külastuskeskuse Reegi majas (Setomaa muuseumid) loengu Petserimaa ja seto rahva kujutamisest kunstis.

13. märtsil rääkis Janika Oras regilaulust ja regilaulu seostest Kaja Weeksi luulega Väliseesti Muuseumi (VEMU) emakeelepäeva veebiüritusel “Sõna võtad siita maalta, tõise teisesta ilmasta”.

16. märtsil valiti Andreas Kalkun Suomalaisen Kirjallisuuden Seura kirjavahetajaliikmeks.

17. märtsil korraldas Olga Ivaškevits Eesti Kirjandusmuuseumi töötajatele veebikoolituse infosüsteemi Kivikese uutest arendustest.

28. märtsil esines Liina Saarlo folkloristika osakonna ja Eesti-uuringute Tippkeskuse veebiseminaril ettekandega “Mõne “Vana kandle” probleemi uusi lahendusvõimalusi suurte andmebaaside abil”.

31. märtsil esines Aivar Jürgenson Akadeemilise Rahvaluule Seltsi veebikoosolekul ettekandega “Etnomükoloogia – müüdiuuringutest müüdiloomeni”.

Risto Järv, Mari Sarv

Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonnas

3. detsembril 2021 pidas Piret Voolaid koos Mari Sarvega (ERA) ühisettekande internetipärimuse kogumisest, arhiveerimisest ja uurimisest Eesti Kirjandusmuuseumis 25 aasta jooksul (“25 years of experience of collecting, storing and researching online culture at the Estonian Literary Museum: Opportunities and Challenges”) okupatsioonide ja vabaduse muuseumis Vabamu toimunud rahvusvahelisel veebiseminaril kultuuri ja pärandi talletamisest digiajastul. Seminar on järelvaadatav Vabamu Vimeo lehel <https://vimeo.com/654441646>.

4. detsembril andis Rahvatantsu ja Rahvamuusika Selts Tallinnas Kaja kultuurikeskuses üle aastatunnustused – lokulauad. Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv ja folkloristika osakond said tunnustuseks lokulaua “Aasta sõber” (esitaja Eesti Folkloorinõukogu).

8. detsembril 2021 esines vanemteadur Piret Voolaid Ljubljana Ülikooli humanitaarteaduskonnas kaasprofessori Barbara Ivančič Kutini kutsel kursuse “Sloveeni verbaalse folkloori uurimine lingvistika ja kirjandusteaduse vahel” raames külalisloenguga “Humorous reactions to distance learning during the COVID-19 crisis”.

15. detsembril tutvustas Reet Hiimäe Vikerraadio “Huvitaja” saate kuulajatele puhumise usundilist tausta.

15. ja 16. detsembril 2021 toimus Eesti Kirjandusmuuseumis konverents “Allakäigu kiirtee?”, mis ühendas endas meditsiinantropoloogia konverentsi Medica ning Eesti Kirjandusmuuseumi iga-aastased Kreutzwaldi päevad, korraldajaks Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond ja Eesti-uuringute Tippkeskus.

Konverentsil esinesid Tõnu Viik (“Katastroofid taevaletuses”), Eva Toulouze ja Laur Vallikivi (“Udmurdi puskari kasutus palvetamiseks 19. sajandil”), Marju Kõivupu (“Kui ei ole surmatõbi, siis saab ikka viinast abi...”), Piret Voolaid (“*Õlut hullu, taar tarka, viin aga päris põrguline*: Alkoholi ja alkoholitarvitamisega seotud vastuolud eesti vana-sõnades”), Ššaša Babic (“What kind of a truth is in a wine? Social reflection of alcohol beverages in Slovenian proverbs”), Szilard Tibor Toth (Ungari, “Perekond kui romaani peategelase allakäigu motivaator Eduard Vilde “Raudsete käte” ja Zsigmond Móriczi “Sugulaste” näitel”), Valeriia Fedorova (“Деградация удмуртского языка и распространение этого явления через социальные сети”), Lyudmila Lobanova (“Современные формы праздника Параскевы Пятницы: в поисках грани между разрушением и возрождением народной традиции коми”), Mihhail Lotman (“Kriis ja foobia”), Kristiina Johanson ja Tõnno Jonuks (“Posijad, nõid-arstid ja liba-arstid Eesti ajakirjanduses 1850–1940”), Piret Paal (“Inimväärikas töö: kas vaimsusel ja religioonil on kohta kasumile orienteeritud organisatsioonides Euroopa kontekstis?”), Kadri Suija (“Kuidas patsient saaks aidata tervishoiutöötajat informatsiooni kogumisel?”) ja Jaan

Kasmel (“Tartu (endise Riikliku) Ülikooli zooloogiaprofessor Juhan Aul eesti kooliõpilaste Pignet` indeksi muutumisest ligi poole sajandi jooksul, aastatel 1932 kuni 1985 kogutud antropoloogiliste andmete põhjal”).

Konverentsi käigus anti üle Ivar Ivaski mälestusfondi stipendium, näidati filme “Kalju Lepik kahel rannal” (esilinastus) ja “Gerakl”/“Heracles” (autor Denis Kornilov). Vaadati oli Aimar Ventseli fotonäitus „Venemaa altpoolt“. Konverentsil tutvustas Risto Järv (ERA) ajakirja Horisont erinumbrist “Pilguheit Eesti pärimusse”, lisaks tutvustati järgmisi raamatuid: Helen Kõmmuse “Hiiumaa meremees jutustab, II. Uurimusi ja mälestusi Hiiumaa mereloo”, Szilard Tibor Tothi ja Nikolay Rakini “Permikomi kirjandus ungari, soome ja eesti keeles. Ungari, soome ja eesti kirjandus permikomi keeles: Bibliograafia” (peatoimetaja Szilárd Tibor Tóth, Tartu Ülikooli Narva Kolledži toimetised XII, Reetor 10. Narva – Tartu, 2021), Ain Raali ja Marju Kõivupuu “Armas apteek, aita ehk see lustlik ladina köök. Humoristlik sissevaade apteekrite argipäeva”, Aleksandr Chernykh “Komi-Permyaks in the photos in the second part of XIX – early XX century (Кomi-пермяки на фотографиях второй половины XIX – начала XX века)”, Eva Toulouze’i “Minu Udmurdimaad, Välitöömärgmed ja mõtisklusi” ning Mare Kõiva, Nikolai Anisimovi ja Eva Toulouze’i SATOR 22, Current studies: “Udmurt mythology and folklore” (Sator 22, Current studies).

Konverents on järelvaadatav aadressil <https://www.kirmus.ee/kirmus-TV>.

2021. aasta 20. detsembrist 2022. aasta 21. veebruarini osales Nikolai Anisimov välitöödel udmurtide juures: Dubrovskij ja Staraja Sal’ja külas (Kijasovo rajoon, Udmurtia), Karsašur külas (Šarkan rajoon, Udmurtia), Kuregovo külas (Glazov rajoon, Udmurtia), Malaja Purga alevis Bagraš-Bigra külas (Malaja Purga rajoon, Udmurtia), Iževsk linnas (Udmurtia). Välitöö raames töötas ta Udmurdi teadusinstituudi ja Udmurdi Riikliku Ülikooli arhiivides. Uurimise põhiteemad: rahvalaulud, rahvakalendri rituaalid, sanditamine, matuse ja surnute mälestamise kombed.

22. detsembril rääkis Mare Kõiva Vikerraadio “Huvitaja” saates päkapikkudest, Reet Hiimäe aga sellest, kuidas on lood surematusega.

31. detsembril 2021 andis Piret Voolaid Raadio Kuku saates “Loodusajakiri“ saatejuht Tiiu Rööbile intervjuu tänapäeva vanasõnatarkusest.

5. jaanuaril 2022 tutvustas Piret Voolaid Vikerraadio saates “Huvitaja” vanasõna “Kes ei riski, see šampust ei joo” ning Mare Kõiva viis kuulajad müütiliste olendite maailma, rääkides ussikuningast.

12. jaanuaril rääkis Mare Kõiva Vikerraadio saates “Huvitaja” hundist.

14. jaanuaril andis Piret Voolaid Raadio Kuku saates “Kuku pärastlõuna” intervjuu eesti õpilaste koronaaja distantsõppemeemidest kui toimetulekuhumorist.

20. ja 21. jaanuaril osales Reet Hiimäe Turu Ülikooli korraldatud COHEWE workshopis “Theorising contestation of health and wellbeing: State of the art and how to move forward?” (veebis) ettekandega “Representation models of alternative health theories in Estonian mainstream media in the time of corona crisis”.

24. jaanuaril korraldas osakond oma 75. tegevusaasta tähistamiseks Otepääl seminari “Lammas Eesti kultuuriloos”. Seminari toetasid Eesti Kirjandusmuuseumi teadusprojekt EKM 8-2/20/3 ning Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus TK-145).

Seminaril esinesid Tõnno Jonuks (“Lammas ja tema DNA”), Reet Hiimäe (“Lambaga seotud subliimsed usundilised tähenduskihid”), Mare Kõiva (“Lammas usundilistes jututes”), Mare Kalda („Aardejuttudest leitud lambad. Vormelid, seosed, paralleelid“), Eda Kalmre (“Nn tõestisündinud lood nõukogudeaegses jutupärimuses, lambasmugeldamise lugu (ATU 1525M)”), Andres Kuperjanov (“Kalendrisaba lammas”), Nikolay Kuznetsov (“Lammas komi püsiväljendites”), Piret Voolaid (“Hundid söönud, lambad terved ehk lamba ja hundi vastandpaar eesti vanasõnades”) ja Anastasiya Fiadotava (“The wolves are fed and the sheep are safe, RIP the sheperd: The transformation of proverbs into (humorous) image macros”). Muusikalise vahepala “Hundi ja lamba kultuuriline dialoog” esitas Andrus Tins. Teesid aadressil <https://www.folklore.ee/ri/fo/konve/2021/RockSummer/index.html>.

26. jaanuaril tutvustas Mare Kõiva Vikerraadio “Huvitaja” saates põhjakonna – eestlaste mütoloogilist olendit, kellele pole mujal maailmas vastet.

30. jaanuaril kõneles Piret Voolaid Vikerraadio “Keelesaates” keerd- ehk naljaküsimustest.

31. jaanuaril pidas Anastasiya Fiadotava koos kaasautoritega (Matthew Hee, Anna-Sophie Jürgens, Karina Judd, Hannah Feldman, kõik Austraalia Riiklikust Ülikoolist) veebiettekan-de “Kas humoorikad kliimamuutuste teemalised plakatid saavad olla teaduskommunikatsiooni vahendiks?”.

3. veebruaril andis Nikolai Anisimov intervjuu teleraadiokompaniile Udmurtia, rääkides mittenormatiivsest leksikast udmurdi kultuuris.

4. veebruaril pidas Mare Kõiva Zoomis ISFNRI rahvajutu-uurijate veebiloengute sarjas loengu “Wereseals, Merpeople and the Pharaoh: A Complex Phenomenon of Nordic and Baltic Folk Belief in Comparative Perspective”.

9. veebruaril rääkis Reet Hiimäe Vikerraadio “Huvitaja” saates saua või kepi usundilisest tähendusest.

10. ja 11. veebruaril osales Nikolai Anisimov Iževskis udmurdi lingvisti Valej Kel'makovi 80. juubeliks korraldatud rahvusvahelisel konverentsil “Aktuaalsed udmurtologia küsimused, võrdlevate, kontaktide ja tüpologia uuringute kontekstis” ettekan-dega virtuaalse etnograafia kasutamisest (“Использование виртуальной этнографии в исследованиях традиционной культуры удмуртов”).

16. veebruaril rääkis Reet Hiimäe Vikerraadio “Huvitaja” saates sellest, mis on abrakadabra ja hookus-pookus.

21. veebruarist 31. maini töötab folkloristika osakonnas külalисуurijana udmurdi folklorist Galina Gluhhova.

1. märtsil pidas Reet Hiimäe pidas Tartu Ülikoolis aine “Folkloori žanrisüsteem” raames loengu “Mentaalsed ohukaardid ja mitteverbaalne teave folklooris”.

2. märtsil rääkis Reet Hiimäe Vikerraadio “Huvitaja” saates kääridega seotud uskumustest.

7. märtsil osales Reet Hiimäe üritusel “Workshop Brill Handbook on Contemporary Death Rituals”, arutati plaanitava surmakultuuri artiklikogumiku peatükkide üle (*online*).

11. märtsil pidas Reet Hiimäe Kõrveküla maanaiste seltsis Miina loengu “Maarjapunast saunaloitsudeni: naiste rituaalid eesti pärimuses”.

16. märtsil pidas Reet Hiimäe Tartu Ülikoolis aine “Introduction to Cognitive Humanities” raames loengu “Cognitive mapping and navigation”.

19. märtsil pidas Reet Hiimäe Tartu Ülikoolis religiooniteaduste õpilasolümpiaadil osalejatele ettekande “Religioon muutub maailmas”.

16. märtsil rääkis Mare Kõiva Vikerraadio saates “Huvitaja”, millised on Eestis pühad puud ja tutvustas ka üht vähetuntud lugu õnapuust.

16. märtsil andis Anastasiya Fiadotava telesaates “Pealtnägija” intervjuu Ukraina sõja teemalistest rahvanaljadest.

16.–20. märtsini osales Mare Kõiva veebi vahendusel Rjazanis korraldatud V Venemaa folkloristide kongressil, kus pidas koos Elena Boganevaga ettekande näkijuttudest Eesti Kirjandusmuuseumi arhiivis ja nende valgevene paralleelidest (“Тексты о русалках в русском архиве Эстонского литературного музея, эстонские и белорусские параллели”).

16.–20. märtsini osales Nikolai Anisimov Rjazanis V Venemaa folkloristide kongressil, kus pidas koos Galina Gluhhovaga ettekande eroottilistest motiividest udmurtide folkloorsetes lauludes (““За красным “прутом” красная “рыба”...”: эротические мотивы в песенном фольклоре удмуртов”) ja koos Irina Ptšelovodovaga ettekande Siberi udmurtide laulupärimusest (“Песенная традиция сибирских удмуртов в исторической динамике (1976, 2001, 2003, 2006 гг.)”).

23. märtsil rääkis Mare Kõiva Vikerraadio “Huvitaja” saates kotermannist.

23. märtsil esines Anastasiya Fiadotava Spotify netisaates “Culture & Inequality Podcast”: “Culture in Times of War I: Humour and jokes in War”.

23.–25. märtsini osales Anastasiya Fiadotava Krakowis konverentsil “Language in the Third Millennium XII: From Language to Communication and Beyond”, kus pidas ettekande “Why is Mona Lisa wearing a mask? Art and popular culture in COVID-19 humor in Central and Eastern Europe” (kaasautorid Delia Dumitrica, Erasmuse Ülikool, Rotterdam, ja Władysław Chłopicki, Jagiełło Ülikool, Kraków).

29. märtsil toimus Tartus Kogo galeriis vestlusõhtu, kus folklorist ja etnoastronoomia uurija Andres Kuperjanov ning folklorist ja Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna juhataja Mare Kõiva kõnelesid atmosfäärifüüsikast, taeva käsitlest folklooris ja kosmilistest katastroofidest ajendatuna Andrés Galeano näitusest “Kadunud pilvede arhiiv”, mis on avatud Tartus Aparaaditehases Kogo galeriis ja naabergaleriis Ag47.

31. märtsil modereeris Mare Kõiva koos Irina Sedakovaga rituaalse aasta töörühma veebinari (Teamsis). Esinesid Laurent S. Fournier (*The Rules of the Ba' in Great Britain and France*), Emily Lyle (*The Melrose Marriage Ball and its Myth and Ritual Contexts in a Dualistic Cosmos*), John Messner (*An Exploration of the 1922 Jedburgh Hand Ba' Games*), kusjuures Neill Martin tutvustas kogemusi selle pallimänguga (Jedburgh Hand Ba).

Osakonna seminarid

Seminare toetavad Eesti Kirjandusmuuseumi teadusprojekt EKM 8-2/20/3 ning Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus TK-145), nende toimumise tagab Mare Kalda.

6. detsembril esines folkloristika osakonna ja Eesti-uuringute Tippkeskuse veebiseminaril Tenno Teidearu ettekandega “Poolvääriskivid uues vaimsuses: argisest ja materiaalsest tähendusloomest”.

13. detsembril modereeris Mare Kõiva koos Irina Sedakovaga Teamsis SIEFi töö-rühma Rituaalne aasta 2021. aasta jõulutalveseminarini udmurdi talvekommetest. Udmurdi rahvakalendri talvetsüklist rääkisid Tatiana Vladykina, Tatiana Panina ja Galina Gluhhova (Udmurtiast); Tatiana Minnijakhmetova (Austria) rääkis oma viimasest raamatust “Otsides udmurdi pärleid Eesti arhiivides” (Tartu: EKM Teaduskirjastus), Eva Toulouze raamatust “Udmurdi mütoloogia ja folkloor” (Tartu: EKM Teaduskirjastus). Veebinari lõpetasid katked Liivo Niglase 2016 Baškortostanis Novõje Tatõšlõs üles võetud etnograafilisest filmist.

10. jaanuaril esines veebiseminaris Mare Kalda ettekandega “Maja aknaaugud mustasid tontlikult. Üleloomulikust kogemusest jutustamine virtuaalses kogukonnas”. Tuge teemale lähenemisel pakkus David Huffordi artikkel “Usundiliste lugude kogemuskeskne analüüs. Näide kummitusjuhtumist” (1995) ja Gillian Bennetti raamat “Oh, vaene kummitus. Usundiline traditsioon juttudes”.

31. jaanuaril esinesid ingliskeelses veebiseminaris “Kas humoorikad kliimamuutuste teemalised plakatid saavad olla teaduskommunikatsiooni vahendiks?” Matthew Hee, Anna-Sophie Jürgens, Karina Judd, Hannah Feldman (kõik Austraalia Riiklikust Ülikoolist) ja Anastasiya Fiadotava (Eesti Kirjandusmuuseumist). Põhiliselt Austraalia näitel käsitleti rohujuuretasandi loominguulist teaduskommunikatsiooni kliimateemalistel protestiplakatil.

7. veebruaril esines veebiseminaris Tõnno Jonuks ettekandega “Mütoloogilised loomad Eesti muinasajal”. Ta käsitles Eestis 11.–13. sajandini kujutatud mütoloogilisi loomi ja

kutsus kaasa mõtlema, kuidas neid määrata, mida nad tähendavad, kas mütoloogilise looma taga on müüt ning miks neist nii vähe juttu on tehtud.

14. veebruaril esinesid veebiseminaris Agnes Neier ja Joosep Susi ettekandega “Pilt ja sõna: nüüdisluule uue kirjaoskuse ajastul”. Nad eritlesid viimastel aastatel ilmunud luuletuskogusid, kus fotod ja luule moodustavad lahutamatu terviku.

28. veebruaril esines veebiseminaris Mare Kalda ettekandega “tnpF ehk folkloorialane terminitöö edasijõudnuile”. Sügisel 2021 alustas folkloristika osakond Eesti Keele Instituudiga koostöös ning Haridus- ja Teadusministeeriumi keeleprogrammide rahastusel tänapäevafolkloori terminibaasi koondamist terminite andmebaasis *ekilex*. Terminite kokkuotsimise kõrval said mitmed asjassepuutuvad küsimused lahendusi, ent tekkis ka uusi: näiteks muutus omaette uurimisküsimuseks, kuidas me oma artiklites termineid kasutame ning kuidas tulla toime mõne eriti sünonüümirikka terminiga.

7. märtsil esines folkloristikaosakonna ja Eesti-uuringute Tippkeskuse veebiseminaris Marko Uibu ettekandega “Konspirituaalsus ja ühiskondlikud kriisid”.

14. märtsi venekeelses veebiseminaris said osalejad kuulata Nikolai Anisimovi, Igor Zubovi, Jekaterina Izmailova, Irina Ptšelovodova ja Pavel Šahhovi folkloristika- ja etnomusikoloogia-teemalist ühisettekannet “Volga piirkonna rahvaste folkloor: põliste ja siberi algupäraga kohalike traditsioonide uurimisest”. Uurijad tutvustasid projekti, mille käigus analüüsiti ja kaardistati võrdlevast perspektiivist udmurdi, mordva ja tšuvaši folklooritekstide žanrisüsteemi, poeetikat ja muusikalisi ning stiili iseärasusi põlisrahvaste (Volga rahvad) ja ümberasujate (siberlased) kohalikes traditsioonides. Tutvustati uurimistöö käigus mordva, udmurdi ja tšuvaši rahvalaulusalvestustest koostatud interaktiivset rahvamuusika-atlast.

21. märtsil esines Teamsis korraldatud seminaris semiootika doktorant Daniel Tamm: “Meemid (poliitika)semiootika vaatevinklist: rahvuskonservatismi rahvapärane raamistamine internetis”.

28. märtsil esines veebiseminaris Liina Saarlo ettekandega “Mõne “Vana kandle” probleemi uusi lahendusvõimalusi suurte andmebaaside abil”.

Kuna “Vana kandle” käsikiri koostatakse kihelkondlikul ja ammendavuse põhimõtetel, on üks kaelamurdvamaid probleeme lihtlabaselt topograafiline: kas laulu esitanud laulik elas õiges või vales kihelkonnas. See kehtib nii piirikülade ja -valdade kui ka sünnikohast välja rännanud laulikute repertuaari puhul. Ettekandes räägiti nende probleemide lahendamise uutest võimalustest, mida pakutakse suurte andmebaaside läbiarvutamiseks.

Asta Niinemets

Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonnas

26. novembril 2021 esines Tammsaare muuseumi 16. sügiskonverentsil “Moodne müüt” Madis Arukask ettekandega “Rahvuslik müüdivajadus folkloristlikust vaatepunktist”.

Detsembris ilmus ajakirja Horisont erinumber “Pilguheit eesti pärimusse” (toimetaja Risto Järv), kus Madis Arukask kirjutas vägimeestest mütoloogia ja reaalsuse piiri- mail. Ülo Valk andis samas ajakirjas intervjuu “Rahvausund eile ja täna ehk kuradist koroonaviiruseni”. Merili Metsvahi tutvustas raamatut “Eesti muinasjutud II. Eesti loomamuinasjutud” (koostajad Inge Annom, Risto Järv, Mairi Kaasik, Kärri Toomeos-Orglaan, Tartu, EKM teaduskirjastus 2020).

2021. aasta lõpus ilmus Soome Kirjanduse Seltsi väljaandel kogumik “Inkerikot, setot ja vatjalaiset. Kansankulttuuri, kieli ja uskomusperinteet”, kuhu on peatükid kirjutanud Ergo-Hart Västriik ja Madis Arukask. Väljaanne on vabalt allalaetav aadressilt <https://oa.finlit.fi/site/books/e/10.21435/skst.1467/>.

2021. aasta lõpus ilmunud ajakirja Narrative Culture erinumber (8: 2) oli pühendatud usundilisele jutule (*belief narrative*, <https://digitalcommons.wayne.edu/narrative/vol8/iss2/>). Selle toimetaja oli Ülo Valk, kelle sissejuhatav artikkel arutleb usundilise jutu kui folkloorižanri üle. Orientalistika keskuse juhataja Alevtina Solovjova avaldas artikli mongoolia demonoloogiast, doktorant Kikee D. Bhutia uuris inimese ja vaimolendite suhteid tänapäeva Sikkimis lhopo rahva seas. Narrative Culture on 1.1 (*Web of Science*) ajakiri.

10. detsembril oponeeris Tiiu Jaago Jyväskylä ülikoolis kaitstavat Wiivi-Maria Jouttijärvi väitekirja “Muistojen ja kansallisen historiakulttuurin rajapinnoilla: Viron neuvosto-aika kolmen sukupolven kertomana” (“Mälestuste ja rahvusliku ajalookultuuri kokkupuutepiiril. Nõukogude aeg Eestis kolme põlvkonna lugude näitel”).

15. detsembril pidas professor Guntis Šmidchens (Washingtoni ülikool, Seattle) Zoomis eesti ja võrdleva rahvaluule õppetooli asutajale professor Walter Andersonile pühendatud e-loengu “Variants in American and Estonian Folkloristics”.

Jaauaris ilmunud ajakirjas Numen 69. numbris (toimetaja Ülo Valk) arvustas Merili Metsvahi tuntud ajaloolaste Carlo Ginzburgi ja Bruce Lincoln 17. saj Liivimaa libahundiprotsessi käsitlevat raamatut “Old Thiess, a Livonian Werewolf: A Classic Case in Comparative Perspective, written” kohaliku uurija vaatepunktist.

8. märtsil pidas Davide Torri (Sapienza Università di Roma, Italy) eesti ja võrdleva rahvaluule osakonnas külalisloengu “Buddhism and Shamanism among the Hyolmo of Helambu (Nepal)”.

1. aprillil esinesid eesti ja võrdleva rahvaluule osakonna veebiseminaris “Anthropologists at War” Julia Buyskykh (Institute of History of Ukraine; Centre for Applied Anthropology in Kyiv) ja Tina Polek (Centre for Applied Anthropology in Kyiv).

Kaitstud doktoritöö

Kikee Doma Bhutia kaitses **7. märtsil** folkloristika erialal doktoritööd “Mythic history, belief narratives and vernacular Buddhism among the lhopos of Sikkim” (“Sikkimi lhopode müüdilise ajalugu, usundilised jutud ja rahvapärane budism”). Juhendaja prof Ülo Valk, oponent dr Davide Torri (Università di Roma La Sapienza, Itaalia).

Kaitstud magistrinääd ja -projekt

Sohail Arshad kaitses **3. veebruaril** magistrinääd “Biradari System: A Dominating Factor in the Politics of Punjab Province” (“Biradari süsteem: valitsev tegur Pandžabi provintsi poliitikas”), juhendaja Elo-Hanna Seljamaa, oponent Aimar Ventsel.

Siarhiey Makarevich kaitses **22. veebruaril** rahvusvahelise õppekava “Folkloristika ja pärandirakendused” raames magistriprojekti “Kohaliku kangakudumistraditsiooni taaselusdamine Valgevenes Hancavicy piirkonna näitel” (juhendaja prof. Kristin Kuutma). Projekti retsenseeris Alena Leshkevich Varsavi ülikooli etnoloogia ja kultuur-antropoloogia instituudist.

Liilia Laaneman

NEWS IN BRIEF

Autumn school studied the phenomenon of magic through time

Reet Hiimäe gives an overview of the international interdisciplinary autumn school “Dialogues with Magic”, organized for postgraduate students of the humanities on 11–12 November 2021.

The Soviet period in Estonians’ memories through the eyes of a Finnish researcher

Tiiu Jaago introduces Wiivi-Maria Jouttijärvi’s doctoral dissertation “Muistojen ja kansallisen historiakulttuurin rajapinnoilla: Viron neuvosto-aika kolmen sukupolven kertomana” (At the interface of memories and national history culture: Soviet era in Estonia narrated by three generations), defended at Jyväskylä University on 10 December 2021.

Highway to Hell? 65th Kreutzwald Days, Medica XIV

An overview of the international hybrid-form conference by Katre Kikas.

Calendar

A brief summary of the events of Estonian folklorists from December 2021 to April 2022.

Kaastööst

Mäetaguste toimetus avaldab akadeemilisi kirjutisi rahvaluulest, rahvausundist, kultuuriantropoloogiast ja nendega seonduvatest valdkondadest. Ootame

- *teadusartikleid* (10–30 lk) – originaalartikleid pikema ja argumenteeritud probleemipüstitusega;
- *rakenduslikke artikleid* (5–15 lk) – lühemaid kirjutisi, mis käsitlevad üksiku juhtumeid, aktuaalseid teemasid, tutvustavad uurimisprojekte jne;
- *ekspertide kommentaare* artiklite juurde;
- *osalusvaatlusi, kommenteeritud (taas)trükke ja kommenteeritud tõlkeid*;
- *raamatu-, filmi-, helikandja- jm tutvustusi* (1–5 lk) – olulisimate erialaste väljaannete kommenteeritud ülevaateid ja/või analüüse;
- *lühivuudiseid* (1–2 lk) – lühiülevaateid konverentsidest, kaitstud teaduskraadidest jne;
- *lugejakirju* (1–4 lk) – lugejate kommentaare väljaannetele ja artiklitele. Autoritelt oodatakse ka lugejakirjadele reageerimist.

Ajakiri on eelretsenseeritav ja rahvusvaheliselt refereeritav. Käsikiri tunnistatakse vastuvõetavaks kahe positiivse anonüümse retsensiooni korral. Toimetajad teatavad artikli vastuvõtmisest või tagastamisest ja soovitatavatest muudatustest. Muudatused peab tegema autor.

- Artikli, mis on kirjutatud mõnes üldkasutatavatest tekstitöötlusprogrammidest, võib toimetusele saata e-kirjaga. Lisada tuleb väljatrükk, mis abistab kujundamisel ja diakriitiliste märkide tuvastamisel, autori telefon ja e-posti aadress (või postiaadress).
- Kõigile kirjutistele tuleb lisada sõltuvalt kirjutise pikkusest 500–2500 tähemärgi pikkune, soovitatavalt ingliskeelne resüme.
- Teadus- ja rakendusartiklitele tuleb lisada kuni 700 tähemärgi pikkune lühikokkuvõte (teesid) ja 2–7 märksõna tähestikulises järjekorras.
- Märkused ja kommentaarid lisada allviidetena.
- Kirjandusele viidake tekstis järgmiselt: (Wright 1995: 3–5) ehk sulud algavad – autor – aastaarv – koolon – tühik – lehekülje või -kuldade numbrid – sulud lõpevad.
- Kirjanduse nimestikus esitage otseselt tsiteeritud ja viidatud teosed.

- Kirjanduse nimestik tuleb vormistada järgmiste näidete eeskujul, veebilehekülje viitele lisada viimase kontrollimise kuupäev:

Boll, Franz 1919. *Stern Glaube und Sterndeutung: Die Geschichte und das Wesen der Astrologie*. Leipzig & Berlin: Teubner.

Carlson, Shawn 1985. A double-blind test of astrology. *Nature* 318, lk 419–425.

EE 1934. *Eesti entsüklopeedia IV: Jaapan-käolina*. Tartu: Loodus.

Prüller, Paul 1968. Eesti rahvaastronoomia. *Teaduse ajaloo lehekülgi Eestist* I. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 11–62.

Eesti Kiikingi Liit (<http://www.kiiking.ee> – 6. juuli 2003).

- Kui tahate illustreerida oma kirjutise võrguversiooni heli- või videonäidetega, soovitame kasutada helifaile laiendiga .mp3. Videonäideteks sobivad tugevalt tihendatud .mpg-failid.
- Illustreerivad fotod esitada .tif- või .jpg-formaadis, optimaalne resolutsioon 300 dpi (kui foto pikem külg on 10–12 cm). Vektorgraafika puhul eelistame .eps-formaati, bitmap-graafika puhul .tif-formaati. Jooniste optimaalne resolutsioon on 600–1200 dpi.
- Lisatud illustreeriva materjali kasutusõiguste (*copyright*) eest vastutab autor.

Täpsemad vormistusjuhised ja kaastööle esitatavad nõuded leiab internetist ajakirja Mäetagused koduleheküljelt (www.folklore.ee/tagused).

Toimetus

ERA töötajaid: ees Olli Jõgever, Oskar Loorits, Richard Viidalepp, taga Herbert Tampere, Paul Ariste. Foto Eduard Selleke, 1930. ERA, Foto 39.

✿ Oskar Loorits ja teadlase portree (5) ✿ Oskar Looritsa portree Tartu Ülikoolile esitatud aruannete valguses (9) ✿ Oskar Loorits ja tema kaasteelised (35) ✿ Oskar Looritsa liivi folkloori kogu (61) ✿ Herbert Tampere teadlaseisiksuse kujunemine (81) ✿ Venemaa 9. mai pidustuste kahemõttelisusest väiksest udmurdi külast vaadatuna (131) ✿ Jumalad sõjas: jumalik toetus ja sõdade teoloogiline õigustamine muistses Anatooolias ja Põhja-Süürias (147) ✿ Vanad udmurdi kombed taaselustatakse kõigepealt linnades (175) ✿

ISSN 1406 - 992X

*Indexed by Scopus, EBSCO, MLA,
Ulrich's Periodicals Directory, etc.*